WCZESNOŚREDNIOWIECZNE GRODZISKA W POLSCE

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 1 31.03.2020 12:07:39

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 2 31.03.2020 12:07:39

Instytut Archeologii i Etnologii PAN

WCZESNOŚREDNIOWIECZNE GRODZISKA W POLSCE

Tom 5

POWIAT POLKOWICKI

WOJEWÓDZTWO DOLNOŚLĄSKIE

Krystian Chrzan, Sławomir Moździoch, Sylwia Rodak

Wrocław 2019

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 3 31.03.2020 12:07:39

Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk
Ośrodek Badań nad Kulturą Późnego Antyku i Wczesnego Średniowiecza,
ul. Więzienna 6, 50-118 Wrocław

Wczesnośredniowieczne grodziska w Polsce

Redakcja serii
Wojciech Chudziak, Sławomir Możdzioch, Jacek Poleski

Recenzenci
Marcin Wołoszyn, Jacek Woźny

Projekt okładki i opracowanie graficzne
Krystian Chrzan
Na okładce: wizualizacja numerycznego modelu terenu grodziska w Dalkowie (oprac. A. Kubicka)

Praca finansowana ze środków Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego
w ramach projektu „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki"
– nr umowy 11H 13 0213 82

NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI

ISBN 978-83-66463-14-1

© Copyright by Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk 2019

Przygotowanie do druku
Studio KROPKA dtp – *Piotr Kabaciński*

Druk i oprawa
Oficyna Wydawnicza Zimowit
35-105 Rzeszów, ul. Boya Żeleńskiego 273

Nakład: 50 egz.

Spis treści

1. Zagadnienia wstępne . . . 7

1.1. Uwagi ogólne . . . 7
1.2. Położenie fizjograficzne . . . 7
1.3. Historia badań nad grodziskami powiatu polkowickiego . . . 8
1.4. Podstawy chronologii . . . 13
1.5. Układ katalogu i sposób prezentacji źródeł . . . 15

2. Grodziska wczesnośredniowieczne z powiatu polkowickiego. Katalog źródeł . . . 17

2.1. Bieńków (stanowisko 1) . . . 19
2.2. Dalków (stanowisko 1 i 2) . . . 33
2.3. Gostyń (stanowisko 1) . . . 47
2.4. Gostyń (stanowisko 2) . . . 61
2.5. Grodziszcze (stanowisko 22) . . . 113
2.6. Obiszów (stanowisko 1) . . . 131
2.7. Obiszów (stanowisko 2) . . . 141
2.8. Obiszów (stanowisko 3) . . . 153

3. Literatura . . . 163

1. Zagadnienia wstępne

1.1. Uwagi ogólne

W latach 2014–2019 w Ośrodku Badań Nad Kulturą Późnego Antyku i Wczesnego Średniowiecza Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu zrealizowano projekt badawczy Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki nr 11H 13 0213 82 pt. *Atlas grodzisk wczesnośredniowiecznych z obszaru Polski* kierowany przez prof. dr hab. Sławomira Moździocha przy współpracy z prof. dr hab. Wojciechem Chudziakiem z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz prof. dr hab. Jackiem Poleskim z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego. Ze strony ośrodka wrocławskiego IAiE PAN wykonawcami tego przedsięwzięcia był zespół archeologów, historyków i geologów w skład którego weszli: Sylwia Rodak, Krystian Chrzan, Anna Kubicka, Anna Łuczak, Krzysztof Demidziuk, Dagmara Adamska, Krzysztof Sadowski oraz Piotr Wroniecki.

Celem projektu była przede wszystkim inwentaryzacja założeń grodowych z wybranych terenów Polski, w tym przypadku obiektów zlokalizowanych na Śląsku w granicach administracyjnych powiatu polkowickiego (ryc. 1, 2). Inwentaryzacja została przeprowadzona z wykorzystaniem najnowszych technik teledokumentacyjnych, włącznie z fotografią lotniczą i metodą LIDAR. Polegała ona na kompleksowej kwerendzie źródłowej wszystkich danych dotyczących ośmiu grodów oraz ich opracowaniu analityczno-źródłowym pod kątem historii badań, stanu zachowania, stratygrafii kulturowej, źródeł ruchomych, chronologii oraz funkcji wraz z opisem środowiska przyrodniczego, ze szczególnym uwzględnieniem ich cech geomorfologicznych i hydrograficznych. W rezultacie w ramach działań podjętych na grodziskach wykonano prace geologiczne oraz nieinwazyjne badania geofizyczne (magnetyczne oraz georadarowe). Do publikacji włączono osiem obiektów, o których pozyskano więcej informacji w trakcie prac związanych z atlasem. W ciągu kilku lat realizacji projektu zgromadzono liczne dane archiwalne dotyczące grodzisk z powiatu polkowickiego znajdujące się w zbiorach lokalnych ośrodków, np. Archiwum Państwowego we Wrocławiu (dalej APW), Muzeum Archeologicznego, Oddziału Muzeum Miejskiego we Wrocławiu (dalej MA O.MMW), Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Głogowie oraz w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków we Wrocławiu, Delegatura w Legnicy, jak i zbiorach innych instytucji naukowych, np. różnych ośrodków uniwersyteckich, Instytutu Archeologii i Etnologii PAN, Staatsbibliothek w Berlinie czy kolekcji prywatnych. Większa część zebranych informacji została uporządkowana w formie elektronicznej bazy danych zamieszczonej na portalu internetowym (www.atlasgrodzisk.pl). Część spośród nich stała się podstawą niniejszej publikacji.

1.2. Położenie fizjograficzne

Powiat polkowicki położony jest w południowo-zachodniej części Polski (ryc. 1), w północno-zachodniej części województwa dolnośląskiego, powstałego w 1999 roku w trakcie reformy administracyjnej. W latach 1946–1950 obszar ten należał do województwa wrocławskiego, a następnie, w latach 1950–1975 oraz w latach 1975–1998, do województwa legnickiego. Prezentowany w atlasie powiat znajduje się na obszarze dwóch podprowincji Niżu Środkowoeuropejskiego: Niziny Środkowopolskiej oraz Niziny Śląsko-Łużyckiej. Grodziska ujęte w niniejszym katalogu zlokalizowane są na obszarze mezoregionów Wzgórz Dalkowskich oraz Pradoliny Głogowskiej, należących do większych jednostek fizjograficznych, takich jak Wał Trzebnicki i Obniżenie Milicko-Głogowskie według regionalizacji J. Kondrackiego (1994; ryc. 3). Wszystkie omawiane stanowiska grodowe znajdują się w obrębie Wzgórz Dalkowskich. Jest to pasmo wzgórz morenowych o długości około 100 km i szerokości około 10–12 km przebiegające z północnego zachodu na południowy wschód, między Bobrem i Odrą oraz miastami Ścinawą na Dolnym Śląsku i Nową Sólą na Ziemi Lubuskiej. Wzgórza Dalkowskie charakteryzują się niewielkimi kulminacjami o maksymalnej wysokości sięgającej do 230 m n.p.m., poprzecinanymi wąwozami ułożonymi południkowo. Północne stoki stromo opadają w kierunku doliny Odry i są również poprzecinane licznymi dolinami (Czapla 2014, 31).

Pod względem hydrograficznym omawiane tu stanowiska z obszaru powiatu polkowickiego zlokalizowane są w dorzeczu Odry. Grodziska w Bieńkowie oraz w Obiszowie znajdują się nad bezimiennymi strumienia-

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 7 31.03.2020 12:07:39

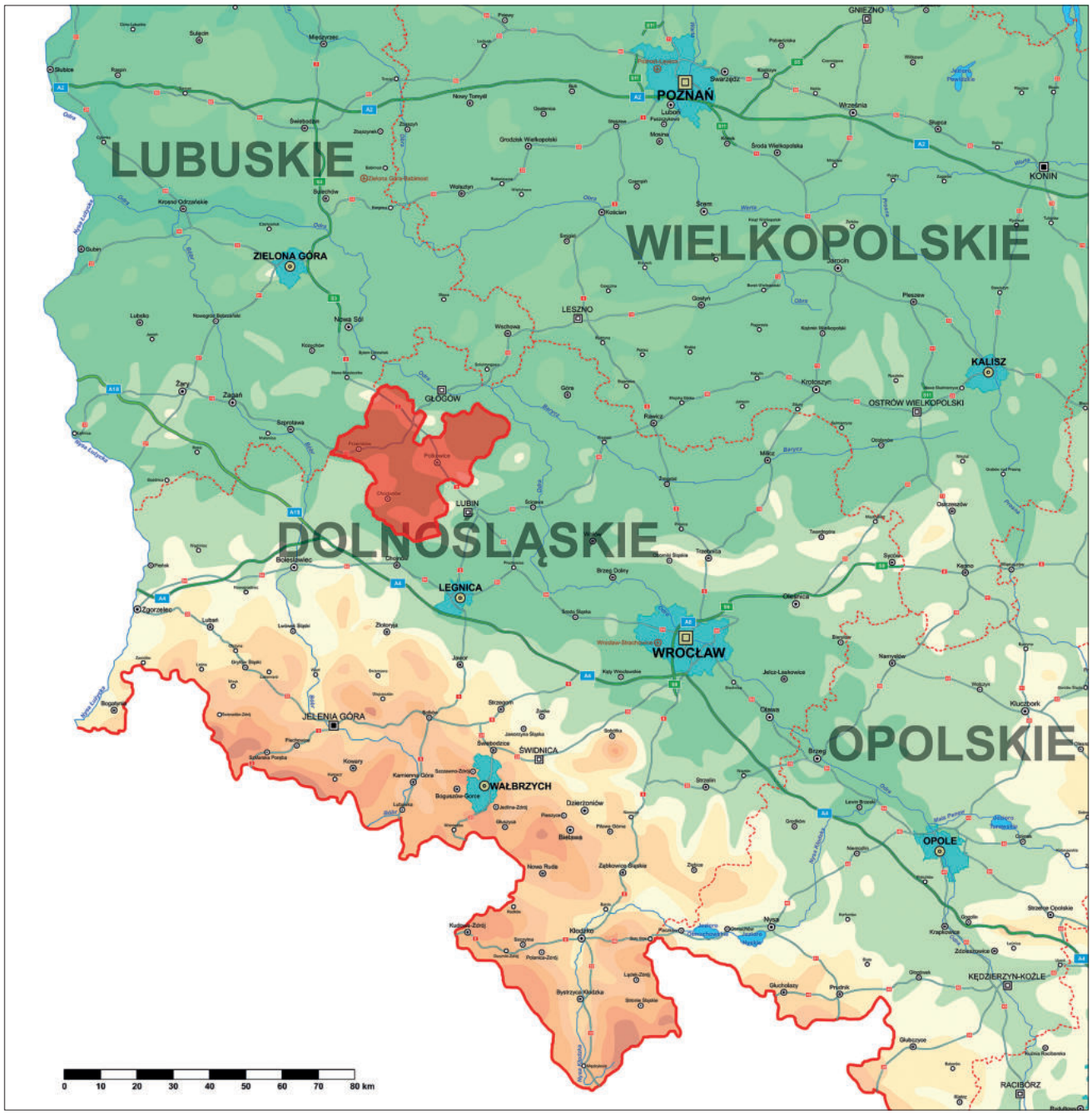

Ryc. 1. Lokalizacja powiatu polkowickiego na mapie południowo-wschodniej części Polski; oprac. K. Chrzan

mi, uchodzącymi do potoku Brusina, wpływającego do rzeki Rudna – lewobrzeżnego dopływu Odry. Założenia obronne w Obiszowie położone są w rejonie charakteryzującym się licznymi lokalnymi źródliskami. W okolicach grodzisk w Dalkowie oraz Gostyniu (stan. 1 i 2) przepływa Dalkówka, będąca lewym dopływem Odry. Grodzisko w Grodziszczu zlokalizowane jest na terenach podmokłych, przez które przepływają liczne bezimienne cieki, uchodzące do niewielkiego kanału Wstążka, wpływającego do Moskorzynki, lewego dopływu Rudnej.

W rejonie grodzisk w Gostyniu i Dalkowie występują gleby brunatne, wyługowane i kwaśne utworzone z piasków gliniastych i słabogliniastych oraz pyłów różnego pochodzenia. Grodziska obiszowskie zlokalizowane są na obszarze gleb bielicowych i bielic, natomiast obiekt w Bieńkowie otaczają gleby płowe oraz rdzawe. Grodzisko w Grodziszczu położone jest na terenie, na którym dominują gleby hydrogeniczne, głównie mady rzeczne (ryc. 4).

1.3. Historia badań nad grodziskami powiatu polkowickiego

Obecny powiat polkowicki zajmuje obszar skupiający fragmenty terytoriów kilku jednostek administracyjnych okresu międzywojennego: *Landkreis Glogau* (Głogów), *Landkreis Lüben* (Lubin) i *Landkreis Sprottau* (Szprota-

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 8 31.03.2020 12:07:42

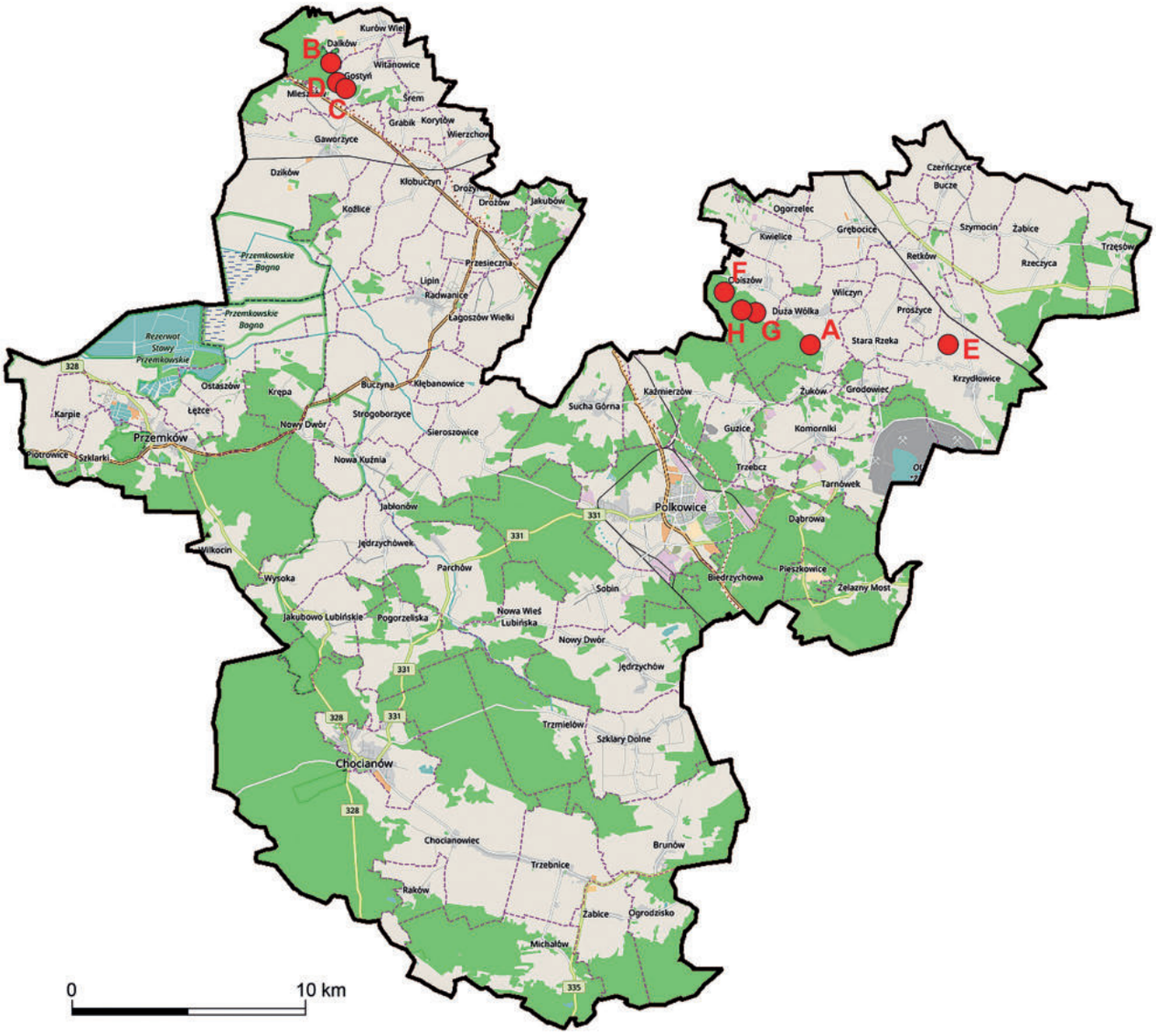

Ryc. 2. Wczesnośredniowieczne grodziska powiatu polkowickiego: A – Bieńków, stan. 1; B –Dalków, stan. 1 i 2; C – Gostyń, stan. 1; D – Gostyń, stan. 2; E – Grodziszcze, stan. 22; F – Obiszów, stan. 1; G – Obiszów, stan. 2; H – Obiszów, stan. 3; oprac. K. Chrzan

wa), w granicach administracyjnych prowincji *Schlesien* (w latach 1815–1919 oraz w latach 1938–1940) lub *Niederschlesien* (w latach 1919–1938 i w latach 1941–1945; Demidziuk 2015; ryc. 5). We wczesnym średniowieczu cały ten obszar wchodził w skład ziemi śląskiej, której granice w XI–XII wieku można utożsamiać z zasięgiem władzy biskupstwa wrocławskiego.

Grodziska na terenie powiatu polkowickiego znalazły się w polu zainteresowań miejscowych miłośników starożytności już w połowie XIX wieku. Wówczas pojawiły się pierwsze informacje o obiektach posiadających własną formę terenową oraz o przypadkowo odkrywanych na nich znaleziskach, głównie fragmentach naczyń ceramicznych. W 1871 i 1874 roku prof. Rudolf Virchow – lokalny miłośnik starożytności, jako pierwszy opisał grodziska obiszowskie. Na podstawie fragmentów ceramiki znalezionych w trakcie badań powierzchniowych określił również ich chronologię na tzw. okres grodziskowy. Najstarsza wzmianka o grodzisku *Burgberg* w Bieńkowie (przysiółek wsi Duża Wólka) pochodzi z 1876 roku. W 1895 roku odkryto na tym grodzisku pojedyncze fragmenty naczyń ceramicznych (Behla 1888, 171; APW WSPŚ sygn. 693, s. 237–244, 256–257, 260; sygn. 689, s. 260; MA O.MMW: DzDN-AN, sygn. MA/A/112, s. 6; sygn. MA/A/278; sygn. MA/A/373; sygn. MA/A/394c; sygn. MA/A/465b, p. 83; Demidziuk 2000, 162–163; 2015). Pod koniec XIX wieku dokonywano licznych powierzchniowych odkryć także na innych grodziskach w tym rejonie. W Grodziszczu, w latach 80. XIX wieku znaleziono liczne fragmenty naczyń ceramicznych, obrobione kości zwierzęce, żelazny grot oszczepu, kamienie żarnowe oraz gładzik z poroża jelenia (*Altschlesien* 1922,

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 9 31.03.2020 12:07:42

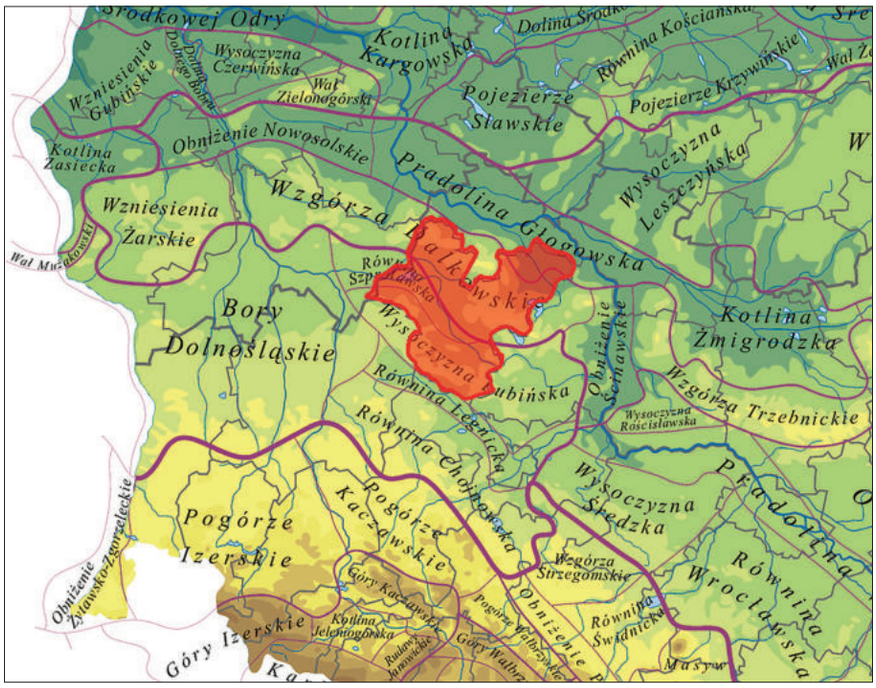

Ryc. 3. Powiat polkowickiego na tle fragmentu mapy mezoregionów Polski według J. Kondrackiego (1994); oprac. K. Chrzan

t. 1, 44; 1927, t. 2, 306; 1934, t. 4, 316; *Altschlesische Blätter* 1926, 48; 1930, 10; 1937, 60; 1939, 119; Mertins 1906, 130, 137, ryc. 326, 139, ryc. 335; Blaschke 1913, 15; Kurtz 1936, 27, 35, 38, 51; Langenheim 1936, 273–316, ryc. 8/2, 11; Geschwendt 1936, 317, ryc. 2; Raschke 1937, 138; Petersen 1939, 63, ryc. 88; Demidziuk 2000, 39; 2015). Pod koniec XVIII wieku, podczas prac terenowych związanych z budową ogrodu wypoczynkowego na grodzisku w Dalkowie, pozyskano fragmenty ceramiki łużyckiej i wczesnośredniowiecznej (Langenheim 1938, 94; Demidziuk 2000, 46; 2015; Nowakowski 2015, 502–503).

Początkowo informacje o grodziskach z tego rejonu były publikowane na łamach czasopism historycznych, archeologicznych i etnograficznych *Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift* (trzy grodziska w Obiszowie: Biefel 1877; Zimmermann 1874; Dalków, Gostyń: Söhnel 1896, 92; Seger 1896, 216–217) i *Zeitschrift für Ethnologie* (3 grodziska w Obiszowie: Virchow 1871; 1874).

Już w 1869 roku ukazała się pierwsza praca autorstwa Oscara Schustera opisująca wały oraz inne obiekty obronne z terenu dawnego państwa niemieckiego, w którym znalazła się krótka wzmianka o grodzisku w Dalkowie (Schuster 1869, 99). Następny wykaz pradziejowych oraz średniowiecznych założeń obronnych na terenie wschodnich Niemiec, w rejestrze których znalazły się grodziska w Bieńkowie, Dalkowie, Gostyniu, Obiszowie (dwa grodziska: Mały i Duży Obiszów) został opublikowany w 1888 roku przez Roberta Behlę (1888, 170–171).

Dopiero na początku XX wieku rozpoczęto na szerszą skalę inwentaryzację grodzisk wczesnośredniowiecznych na Śląsku. Istotnym punktem dla stanu badań nad grodziskami w rejonie Polkowic jest pierwsza inwentaryzacja obiektów śląskich wykonana przez Maxa Hellmicha w latach 1928–1932. Efektem jego pracy jest kartoteka grodzisk śląskich, obecnie przechowywana w archiwum Muzeum Archeologicznego, Oddziału Muzeum Miejskiego we Wrocławiu. Niewielka jej część została opublikowana w formie katalogu, w którym znalazły się także opisane w niniejszym opracowaniu grodziska (Hellmich 1930; Demidziuk 2014). Efektem zwiększonego zainteresowania grodziskami położonymi na obszarze Wzgórz Dalkowskich były wykopaliska przeprowadzone w Gostyniu. Pojawiające się od początku XX wieku liczne informacje o przypadkowych odkryciach zabytków archeologicznych (fragmentów naczyń ceramicznych, grotów włóczni, kamieni żarnowych oraz żelaznych misek) na wzgórzu noszącym wówczas nazwę *Schmiedeberg,* położonym niedaleko tej miejscowości, doprowadziły do podjęcia badań archeologicznych (Langenheim 1937; Demidziuk 2000, 79). W 1938 roku J. Pätzold i K. Langenheim wykonali wykopy sondażowe przecinające obiekt po osi wschód-zachód oraz północ-południe. Odsłonięto relikty fosy oraz obiekty określone jako mieszkalne lub gospodarcze na obszarze majdanu grodu (Langenheim 1939; Pätzold 1939).

Wyniki badań oraz przypadkowe odkrycia na terenie powiatu polkowickiego zaowocowały licznymi krótkimi wzmiankami pojawiającymi się na łamach dwóch archeologicznych czasopism: *Altschlesien* (wydawanego od 1922) oraz *Altschlesische Blätter* (wydawanego od 1926 roku).

Warto zaznaczyć, że w pierwszej połowie XX wieku kładziono duży nacisk na poszukiwania i badania ślą-

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 10 31.03.2020 12:07:43

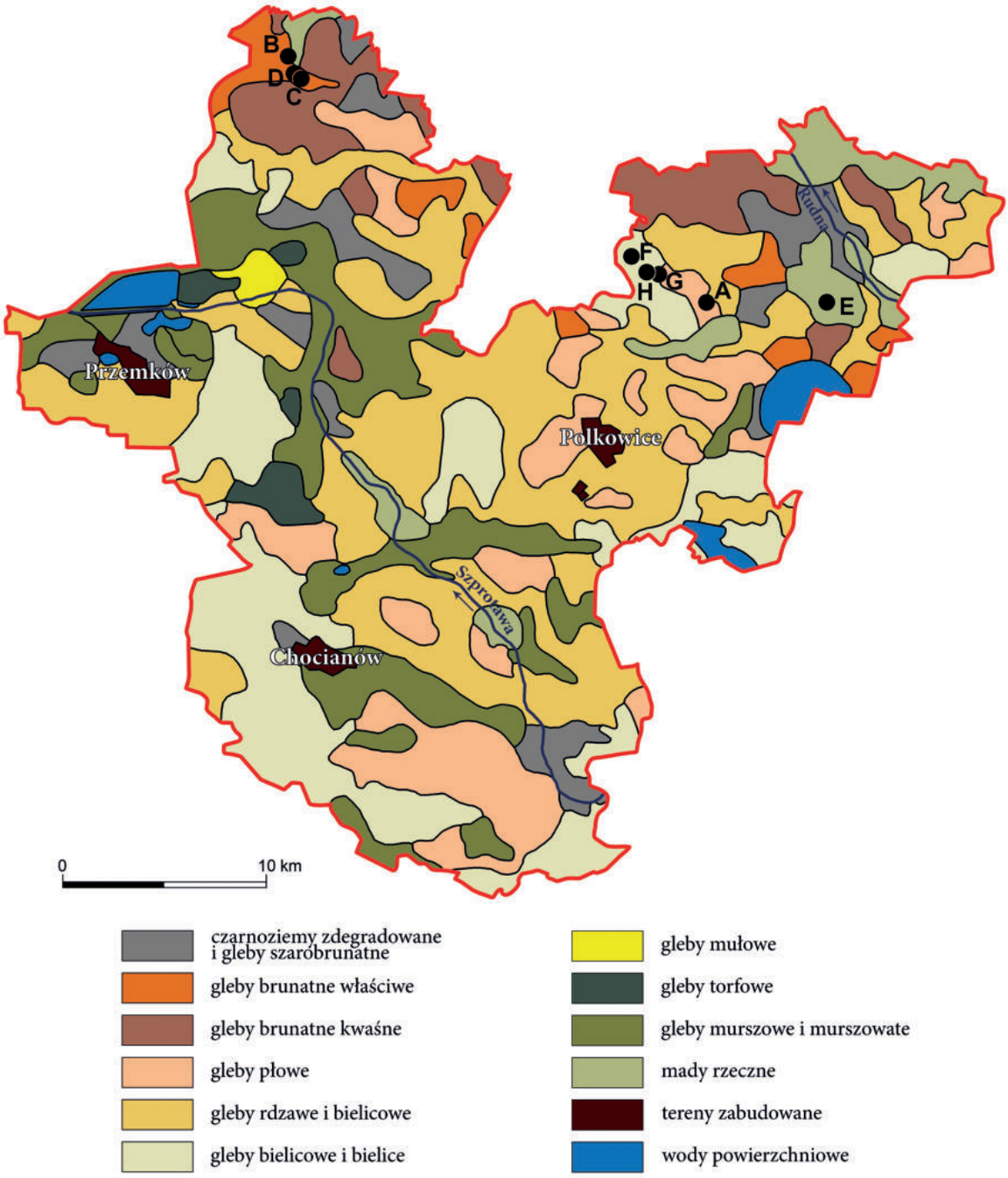

Ryc. 4. Gleby powiatu polkowickiego. A – Bieńków, stan. 1; B – Dalków, stan. 1 i 2; C – Gostyń, stan. 1; D – Gostyń, stan. 2; E – Grodziszcze, stan. 22; F – Obiszów, stan. 1; G – Obiszów, stan. 2; H – Obiszów, stan. 3; oprac. K. Chrzan na podstawie *Atlasu Śląska Dolnego i Opolskiego*, wydanie 2, Wrocław 2008, 28

skich założeń obronnych utożsamianych ze wzmiankowanymi w źródłach pisanych średniowiecznymi grodami kasztelańskimi. Wyjątek stanowią obiekty w północno-zachodniej części Śląska, wśród których znalazły się m.in. grodziska w Gostyniu i Grodziszczu, których chronologię, pomimo braku wzmianek w źródłach historycznych, określono na podstawie odkrytych zabytków na fazę plemienną wczesnego średniowiecza (Mertins 1906; Kurtz 1936; Uhtenwoldt 1938).

Dokumenty archiwalne dla dawnych okręgów *Landkreis Glogau i Landkreis Lüben* przechowywane są wyłącznie w dwóch wrocławskich instytucjach: Archiwum Państwowym we Wrocławiu i Muzeum Archeologicznym, Oddziale Muzeum Miejskiego Wrocławia. Archiwalia znajdujące się obecnie w APW, wchodzą w skład zespołu pod nazwą Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej (dalej WSPŚ) i pomieszczone są w 11 jednostkach (w 30 poszytach) obszarów: *Landkreis Glogau,* sygn. 686

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 11 31.03.2020 12:07:44

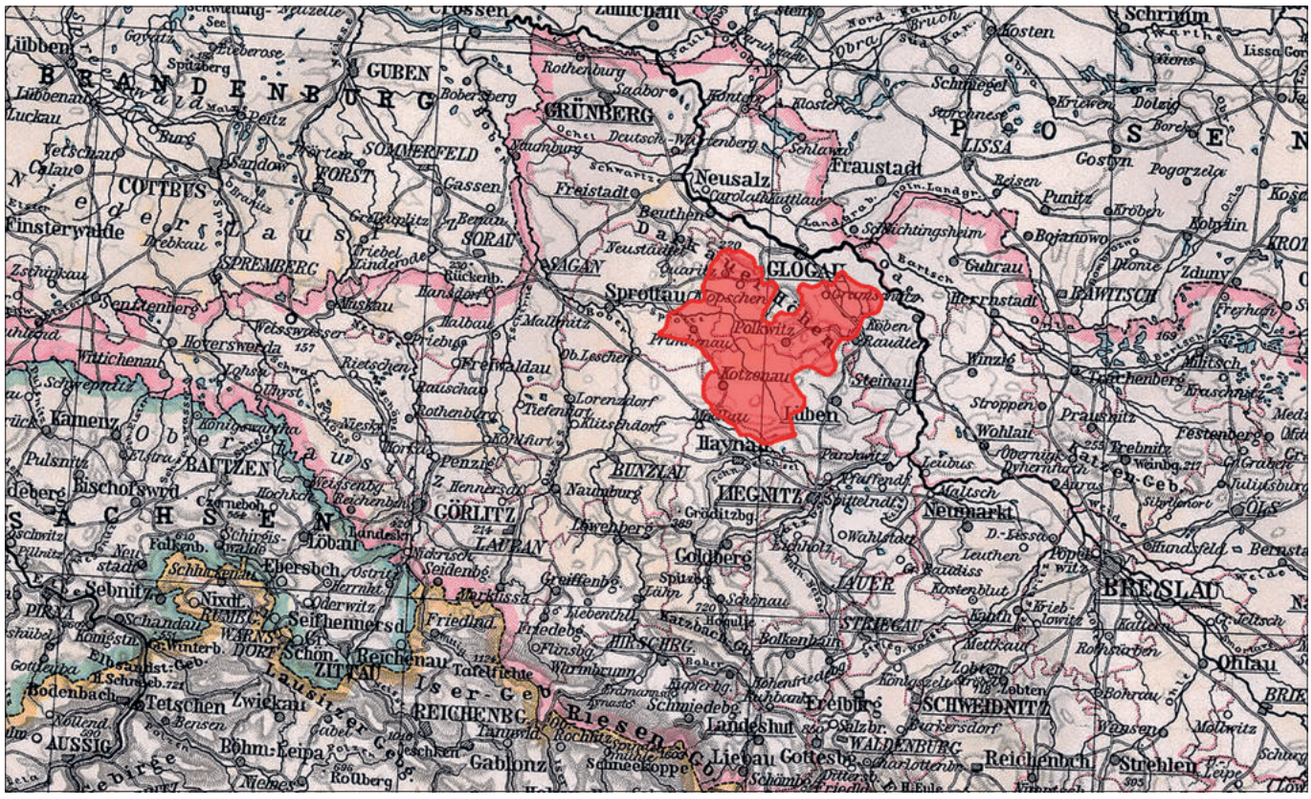

Ryc. 5. Fragment mapy Prowincji Śląsk z 1905 roku z naniesionymi współczesnymi granicami powiatu polkowickiego; oprac. K. Chrzan

(2 poszyty), sygn. 687 (1 poszyt), sygn. 688 (2 poszyty), sygn. 689 (3 poszyty), sygn. 690 (2 poszyty), sygn. 691 (5 poszytów), sygn. 692 (1 poszyt), sygn. 693 (3 poszyty) oraz *Landkreis Lüben*, sygn. 729 (6 poszytów), sygn. 730 (3 poszyty), sygn. 731 (2 poszyty). O ile dokumenty APW są spójne i zunifikowane – zazwyczaj jeden poszyt odnosi się do jednej miejscowości – o tyle dokumenty MA O.MMW stanowią konglomerat różnej wartości dokumentów, nie zawsze bezpośrednio związanych z konkretnymi miejscowościami i grodziskami (Demidziuk 2015).

Badania grodzisk w północno-zachodniej części Śląska w okresie powojennym leżały początkowo w zakresie działań placówek lokalnych: służb konserwatorskich z Zielonej Góry oraz formujących się instytucji muzealnych takich jak Muzeum Ziemi Lubuskiej (obecnie Muzeum Archeologiczne Środkowego Nadodrza w Zielonej Górze z siedzibą w Świdnicy) oraz Muzeum Hutnictwa i Odlewnictwa Metali Kolorowych w Głogowie (obecnie Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Głogowie). Na szerszą skalę prace archeologiczne podjęto na dwóch stanowiskach dzisiejszego powiatu polkowickiego: w Bieńkowie w 1969 roku oraz na stanowisku nr 2 w Gostyniu w 1966 roku pod kierunkiem Mieczysława Kaczkowskiego z ramienia ówczesnego Powiatowego Konserwatora Zabytków w Głogowie. Wówczas założono pojedyncze wykopy sondażowe, a krótkie wzmianki o zakresie prac badawczych umieszczono na łamach lokalnego czasopisma *Zielonogórskie Zeszyty Muzealne,* wydawanego od 1969 do 1972 roku. Wyniki tych badań pozostają do dzisiaj nieopracowane. Zabytki i dokumentacja są przechowywane w dwóch różnych placówkach muzealnych (Kołodziejski 1969, 186; 1970, 272; Kaczkowski 1969, 202; 1971, 15, 17, 30–31, ryc. 12/9–13; 13/1–4; 1972, 441–443, 464–465, tab. XI–XII).

Pierwszą pracą syntetyczną dotyczącą osadnictwa wczesnośredniowiecznego w tym rejonie jest publikacja Zofii Hilczerówny i Aliny Urbańskiej-Łosińskiej pt. *Rozwój terenów osadniczych u schyłku starożytności i we wczesnym średniowieczu w południowej części województwa zielonogórskiego* wydana w 1970 roku. To w niej zostały zawarte, często lakoniczne, informacje o grodziskach w powiecie polkowickim, mające źródło głównie w literaturze okresu międzywojnia.

W roku 1980 oraz w latach 90. XX wieku powstały kolejne wykazy stanowisk grodowych i osadniczych datowanych na okres pradziejowy oraz średniowieczny z terenu województwa legnickiego. Wobec braku szerszych badań terenowych także i w tym przypadku pomocna okazała się literatura okresu międzywojennego, uzupełniona efektami prospekcji powierzchniowych prowadzonych m.in. w ramach tzw. Archeologicznego Zdjęcia Polski (Lodowski 1980).

Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego w latach 1995–1996 wznowił badania wykopaliskowe na grodzisku Kowalowa Góra w Gostyniu (Rzeźnik 1997). Potrzeba weryfikacji dawnych ustaleń wynikała z rozpoczętego wówczas procesu weryfikacji chronologii gro-

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 12 31.03.2020 12:07:44

dzisk tzw. okresu plemiennego, szczególnie w przypadku datowania bardzo wczesnego, tj. na VI–VII wiek.

Wynikiem wykopalisk prowadzonych przez Pawła Rzeźnika było przede wszystkim znaczne odmłodzenie chronologii grodziska gostyńskiego. Zgromadzony liczny materiał zabytkowy, w tym m.in. morawskiej i czeskiej proweniencji: broń (topór, groty strzał), szklane paciorki, fragmenty naczyń ceramicznych, pozwolił zweryfikować chronologię założenia na okres od drugiej połowy IX wieku do pierwszej połowy X wieku. Autor badań podtrzymywał międzywojenną hipotezę o gwałtownym zniszczeniu grodziska wskutek pożaru będącego efektem działań zbrojnych (Rzeźnik 1997; 1998).

W latach 80. XX wieku nastąpiło również ponowne zainteresowanie założeniami obronnymi w okolicach Obiszowa. Wynikało to przede wszystkim z odkryć dokonanych na osadzie wczesnośredniowiecznej (stan. 9, 19/70–20), zlokalizowanej w pobliżu jednego z trzech wzmiankowanych w literaturze grodzisk obiszowskich, tzw. Dużego Obiszowa. W toku dalszych prac archiwalnych i terenowych rozpoznany został zespół osadniczy, na który składają się dwa grodziska obiszowskie: Duży Obiszów (stan. 2, 5/70–20) i Wysoki Obiszów (stan. 3, 1/70–20) oraz wzmiankowana wyżej osada przygrodowa. W odległości około 1 km na północny zachód od prezentowanych stanowisk znajduje się jeszcze jedno założenie obronne: tzw. Mały Obiszów. Dotychczasowy stan badań nad osadnictwem w tym rejonie pozwala przypuszczać, że wszystkie stanowiska wchodziły w skład jednego kompleksu osadniczego funkcjonującego w strukturach plemiennych Dziadoszan w X wieku (Rzeźnik 2002; 2006; 2012).

Na podstawie danych archiwalnych i dotychczasowej literatury wyróżniono na terenie powiatu polkowickiego osiem grodzisk (ryc. 2), które datowano na okres wczesnego średniowiecza: stanowisko nr 1 w Bieńkowie (jako przysiółek wsi Duża Wólka, często występujące również pod nazwą tej wsi), stanowiska nr 1 i 2 w Dalkowie (dwa stanowiska zostały błędnie wydzielone podczas badań w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski, dlatego zostały zaprezentowane w katalogu razem), grodziska oznaczone nr 1 i 2 w Gostyniu, stanowisko nr 22 w Grodziszczu (na karcie Archeologicznego Zdjęcia Polski grodzisko figuruje pod nazwą wsi Krzydłowice) oraz trzy stanowiska w Obiszowie (stan. 1 – Mały Obiszów, 2 – Duży Obiszów i 3 – Wysoki Obiszów).

1.4. Podstawy chronologii

Fragmenty naczyń ceramicznych stanowią zasadniczą, a czasami jedyną kategorię źródeł archeologicznych pozyskanych w trakcie różnych prac terenowych, nic dziwnego zatem, że podstawą datowania grodzisk z powiatu polkowickiego jest przede wszystkim ich analiza stylistyczno-technologiczna. Przy opisie fragmentów naczyń wykorzystano dotychczasowe opracowania ceramiki wczesnośredniowiecznej, stosując wybrane kryteria, które pozwalają wydzielić zespoły ceramiki dla węższych ram czasowych (Hołubowicz 1965; Herrmann 1966; Hilczerówna 1967; Łosiński, Rogosz 1983; Buko 1990; Rzeźnik 1995; Paternoga, Rzeźnik 2004, 142–147; Siemianowska 2010; Paternoga, Rzeźnik, Siemianowska 2017; Rodak 2017, 155–161).

Wśród zbiorów ceramiki nawiązujących do starszego nurtu garncarstwa wczesnośredniowiecznego z IX–X wieku dominują formy lepione ręcznie za pomocą techniki ugniatania, a następnie obtaczane przy użyciu koła garncarskiego. Zasięg obtaczania obejmował najczęściej przykrawędną część naczynia lub sięgał do załomu brzuśca. Zdarzają się również formy całkowicie obtaczane. Do produkcji naczyń wykorzystywano masę garncarską zawierającą głównie domieszkę piasku i tłucznia różnej granulacji. Dominują formy esowate lub ze słabo wyodrębnionym brzuścem oraz dwustożkowate, niekiedy z ostrym załomem, osadzone na płaskim dnie z widocznym odciskiem osi koła garncarskiego. Zdobnictwo obejmowało najczęściej górną partię barku i było wykonywane najczęściej przy użyciu narzędzia grzebykowego. Przeważał motyw zwielokrotnionej linii falistej, czasami w kombinacji z dookolnymi żłobkami poziomymi, rzędy pojedynczych lub podwójnych nakłuć grzebykowych, niekiedy w połączeniu z dookolnymi żłobkami poziomymi, pionowe lub ukośne nakłucia zamknięte pomiędzy pasma żłobków poziomych. Często występowała także listwa plastyczna na szyjce.

Ostatnie badania ceramiki pochodzącej ze stanowisk zlokalizowanych w północno-zachodniej części Dolnego Śląska i południowo-zachodniej Wielkopolsce pozwoliły wyróżnić charakterystyczne naczynia z plastyczną listwą umieszczoną na szyjce, z mocno wychylonym wylewem, bogato ornamentowane grzebykowymi nakłuciami, ułożonymi w jodełkę lub występującymi w połączeniu z pasmami zwielokrotnionej linii falistej lub prostej. Zostały one uznane za lokalny nurt garncarski, określany mianem dalkowsko-obrzańskiej grupy form, rozpoznawany na wielu stanowiskach w rejonie Głogowa i datowany na okres od przełomu IX i X wieku po początek wieku XI (Rzeźnik 2006, 181; Siemianowska 2010 – tam dalsza literatura). Analogiczne formy znane są również w południowej Wielkopolsce gdzie są datowane na czas od trzeciej ćwierci IX wieku do połowy X wieku i określane nazwą typu Bruszczewo (Brzostowicz 1998; 2002, 38–41). Takie naczynia zostały dobrze rozpoznane na grodziskach w Bieńkowie, Obiszowie (tzw. Duży Obiszów i Wysoki Obiszów), Gostyniu (Kowalowa Góra) oraz Grodziszczu (Kaczkowski 1972, tabl. XI/5, 7, 8, 9; Rzeźnik 1997, 276–278; 2006, 181–182, ryc. 4a–c; Siemianowska 2010).

Na analizowanym obszarze występuje także grupa naczyń całkowicie obtaczanych na kole garncarskim,

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 13 31.03.2020 12:07:44

silnie profilowanych, z mocno wysklepionym barkiem, którego maksymalna wydętość przypada na 2/3 wysokości naczynia. Cechą charakterystyczną tych garnków jest również obecność wylewu z zaznaczoną krawędzią dolną oraz zdobienie w formie dwóch lub trzech układów pasm grzebykowej linii falistej, niekiedy rytej dość płytko obejmujące górną część brzuśca. Naczynia te określane w literaturze mianem typu Solniki-Lipowiec. Reprezentują one lokalny nurt naczyń całkowicie obtaczanych, charakterystyczny dla terenów Wzgórz Dalkowskich i Pradoliny Głogowskiej, utożsamianych z obszarem zajmowanym przez plemię Dziadoszan. Analiza garnków z zespołu osadniczego w Obiszowie (osady podgrodowej i grodziska tzw. Dużego Obiszowa) pozwoliła wyodrębnić horyzont użytkowania tych form, przypadający na okres od końca trzeciej ćwierci X wieku do końca X wieku (Paternoga, Rzeźnik, Siemianowska 2017).

W zespołach ceramiki z omawianych stanowisk pojawiają się również formy dwustożkowate, zdobione listwami plastycznymi umieszczonymi nad załomem brzuśca, nawiązujące do naczyń typu Tornow-Klenica (Herrmann 1966, 117). Naczynia te najliczniej odnotowano na grodach założonych na planie okręgu bądź owalu o średnicy nie przekraczającej kilkudziesięciu metrów, które wyróżniały się niewielką powierzchnią majdanu w stosunku do wielkości fortyfikacji, zlokalizowanych na pograniczu Śląska, Wielkopolski i Łużyc (Herrmann 1966; Hilczerówna 1967; Lodowski 1980, 108; Dulinicz 1994, 32). Większość z tych grodów, według najnowszych badań, powstała w IX–X wieku (Dulinicz 1994).

Z badanych grodzisk pochodzą także garnki z dwustożkowatym załomem, ornamentowane w górnej partii brzuśca ukośnymi lub pionowymi krótkimi żłobkami wykonanymi wielozębnym narzędziem, zamkniętymi niekiedy pomiędzy rytymi dookolnie żłobkami poziomymi. Są to naczynia nawiązujące do form typu Menkendorf/Szczecin, które najlepiej zostały rozpoznane na terenie Pomorza Zachodniego, głównie w nawarstwieniach kulturowych Szczecina, gdzie są datowane na drugą połowę IX i X wiek (Łosiński, Rogosz 1983, 205–208). Na terenie Wielkopolski naczynia zaliczane do tej grupy licznie występują w fazie C, czyli w okresie od połowy IX do połowy X wieku (Dulinicz 2001, 53–54).

W warstwach kulturowych wczesnośredniowiecznych grodzisk powiatu polkowickiego wystąpiły także naczynia górą obtaczane o esowatym profilu, osadzone na płaskich dnach, zdobione pasmami grzebykowej linii falistej lub prostej, niekiedy w połączeniu z ukośnymi krótkimi nakłuciami, które stylistycznie przypominają formy typu Menkendorf, ale nie posiadają dwustożkowatego załomu. Ornamentowanie garnków za pomocą krótkich, nieciągłych wątków jest dość powszechne w północnej części Śląska, gdzie zostało zarejestrowane m.in. na zespole osadniczym w Obiszowie (osada podgrodowa i grodzisko Wysoki Obiszów; Pokora, Rzeźnik 1998, 330–331, ryc. 4b–d; Pankiewicz 2012, 217–218).

Kolejną grupę znalezisk ceramicznych można łączyć z garncarstwem młodszych faz wczesnego średniowiecza (Buko 1990; Rodak 2017, 155–161). Są to formy reprezentujące wczesopolską ceramikę całkowicie obtaczaną, wykonana głównie techniką taśmowo-ślizgową na kole garncarskim. Glinę schudzano ziarnami piasku oraz tłucznia o różnej granulacji. Dominującą formą był garnek o esowatym profilu z różnorodnie umieszczonym załomem brzuśca, osadzony na dnie wklęsłym często ze znakiem garncarskim. Przeważają naczynia zdobione przede wszystkim dookolnymi żłobkami poziomymi wykonanymi jednozębnym narzędziem lub niekiedy grzebykiem oraz formy ornamentowane dodatkowo pojedynczym motywem umieszczonym nad żłobkami w górnej partii brzuśca, czyli z tzw. ornamentem fryzowym. Pojedyncze egzemplarze reprezentujące wczesnopolski nurt garncarstwa rozpoznano wśród materiałów z grodziska w Grodziszczu (Buko 1990; Rodak 2017, 155–161).

Wobec braku szerszych badań oraz znalezisk pozwalających na wykonanie datowania metodami fizyczno-chemicznymi nadal pewne znaczenie przy określaniu chronologii mają zabytki wydzielone. Wśród nich na uwagę zasługują takie przedmioty jak np. topór w typie wielkomorawskiej *bradaticy* odkryty na Kowalowej Górze w Gostyniu, czy obiekty wykonane z poroża pochodzące z przedwojennych odkryć w Grodziszczu (Mertins 1906, 139, ryc. 335; Kurtz 1936, 35, ryc. 2–5; Langenheim 1937, 300–301, ryc. 11; Petersen 1939, 63, ryc. 88; Jaworski 1997, 123–124). Warto podkreślić, że mimo upływu czasu wciąż podstawą datowania pozostają zabytki znajdowane jeszcze przed drugą wojną światową.

W przypadku młodszych faz wczesnego średniowiecza za zabytki datujące można uznać tzw. przęśliki z różowego łupku. Posiadają one co prawda dość szerokie ramy chronologiczne, ale zostały wykorzystane np. przy oznaczeniu okresu funkcjonowania grodu w Grodziszczu (Rodak 2017, 132, 138, tab. 12:31–32). Na Dolnym Śląsku zabytki te odnotowano najliczniej na grodziskach z młodszej fazy wczesnego średniowiecza, gdzie są traktowane jako importy z Rusi (Rodak 2017, 128–138).

Grodziska omawiane w niniejszym katalogu są łączone w literaturze przedmiotu z plemieniem Dziadoszan wzmiankowanym w średniowiecznych źródłach pisanych (Hilczerówa, Urbańska-Łosińska 1970, 85; Lodowski 1980, 118–120; Czapla 2006, 146). Nazwa tego plemienia w formie *Dadosesani* wzmiankowana jest po raz pierwszy w przekazie tzw. Geografa Bawarskiego z drugiej połowy IX wieku. Nazwa śląskiego plemienia lokalizowanego w północno-zachodniej części Dolnego Śląska w dorzeczu Odry i Bobru występuje także w kronice biskupa merseburskiego Thietmara z połowy XI wieku oraz w tzw. dokumencie praskim wystawionym w 1086 roku.

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 14 31.03.2020 12:07:45

1.5. Układ katalogu i sposób prezentacji źródeł

Zaprezentowany w niniejszej pracy opis grodów wczesnośredniowiecznych z obszaru powiatu polkowickiego znalazł swoje odbicie w przyjętej formie katalogu. Zawiera on osiem stanowisk grodowych ułożonych w kolejności alfabetycznej.

Na wstępie zestawienia zamieszczono podstawowe **dane o stanowisku i jego położeniu,** nazwę miejscowości i gminę, w obrębie której stanowisko występuje. W kolejnych punktach zawarto informacje dotyczące numeru stanowiska w miejscowości, numeru obszaru Archeologicznego Zdjęcia Polski (dalej AZP) oraz numeru stanowiska w obrębie danego arkusza AZP, na podstawie danych pozyskanych z Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków we Wrocławiu, Delegatura w Legnicy.

W dalszej części uwzględniono również dawną przedwojenną nazwę stanowiska oraz nazwę lokalną, pod którą obiekt funkcjonował w literaturze do 1945 roku (z uwzględnieniem zmian następujących po 1936 roku) i po 1945 roku. Wykaz ten został opracowany na podstawie dokumentacji zachowanej w Archiwum Państwowym we Wrocławiu oraz w archiwum Muzeum Archeologicznego, Oddziału Muzeum Miejskiego we Wrocławiu (Demidziuk 2015) oraz map archiwalnych przechowywanych obecnie w Staatsbibliothek Berlin.

Następnie podano dokładną lokalizację stanowiska w oparciu o współrzędne geograficzne. Część pod tytułem **Środowisko fizycznogeograficzne** zawiera podstawowe informacje o geomorfologii i geologii stanowiska i jego najbliższej okolicy wraz z opisem hydrografii i gleb.

W następnym punkcie katalogu (**Opis stanowiska**) znalazła się charakterystyka danego grodu, w której uwzględniono: ogólny plan grodu, jego wymiary liczone po linii rozsypiska wałów, stopień zniszczenia obiektu oraz powierzchnię. Tutaj zamieszczono nowe plany stanowisk wykonane na podstawie danych LIDAR oraz niekiedy zdjęcia lotnicze. Dodano także archiwalne opisy stanowisk z uwzględnieniem zachowanej, przedwojennej dokumentacji rysunkowej i fotograficznej oraz wycinki dawnych map przechowywanych w Staatsbibliothek Berlin. W niektórych przypadkach uwzględniono również informacje o danym obiekcie znajdujące się na kartach Archeologicznego Zdjęcia Polski, zweryfikowane podczas kwerendy wykonywanej przez autorów katalogu.

Historia badań i opracowań zawiera szczegółowy opis wzmianek, przypadkowych odkryć oraz podejmowanych prac analitycznych i terenowych od XIX wieku do czasu przygotowania niniejszego opracowania. W poniższych opisach zawarto: rok badań, charakter i zakres prac (numeracja i lokalizacja poszczególnych wykopów), nazwę instytucji oraz nazwisko prowadzącego. W tym miejscu zaprezentowano również średniowieczne źródła pisane dotyczące stanowisk. Tą część opracowania dodatkowo uzupełnia obszerna bibliografia, uwzględniająca dokumentacje przedwojenne z Archiwum Państwowego we Wrocławiu, archiwum Muzeum Archeologicznego, Oddziału Muzeum Miejskiego we Wrocławiu (Demidziuk 2015) i archiwum Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Głogowie oraz liczne zebrane i uporządkowane wzmianki w publikacjach.

Szczegółowy zakres prac badawczych podejmowanych na grodziskach wraz z opisem stratygrafii pionowej i poziomej oraz lokalizacją wykopów zawiera następny punkt katalogu: **Zakres prac badawczych**. Omówiona została tutaj w miarę możliwości i stopnia rozpoznania zabudowa wnętrza grodów oraz konstrukcje umocnień. Szczegółowo opisane zostały wyniki odwiertów geologicznych (Sadowski 2016; 2016a–d).

Na podstawie wyników badań powierzchniowych wykonywanych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski starano się, w miarę możliwości opisać **zaplecze osadnicze** grodów.

Chronologia stanowisk została określona na podstawie analizy informacji zawartych w literaturze oraz pozyskanych w trakcie własnych prac terenowych.

Następne punkty zawierają szczegółowe dane dotyczące miejsca przechowywania dokumentacji archiwalnej dla poszczególnych grodzisk oraz zabytków z okresu międzywojennego (wraz z podaniem kategorii zabytków i jego dawnego numeru inwentarza) jak i powojennych.

II. Grodziska wczesnośredniowieczne z powiatu polkowickiego. Katalog źródeł

1 BIEŃKÓW, gm. Grębocice

Numer stanowiska w miejscowości:	1
Numer obszaru AZP:	70-20
Numer stanowiska w obrębie arkusza AZP:	8
Nazwa dawna miejscowości:	Willschau-Klein Schwein (Dorf)-Pinquart (Vorwerk), Landkr. Glogau (w latach 1815–1920 Kr. Glogau, w latach 1920–1945 Landkr. Glogau), Reg. Bez. Liegnitz (Niederschlesien, w latach 1815–1945), Prov. Niederschlesien (w latach 1815–1919 Prov. Schlesien, w latach 1919–1938 Prov. Niederschlesien, w latach 1938–1940 Prov. Schlesien, w latach 1941–1945 Prov. Niederschlesien), Reichsgau Niederschlesien (w latach 1939–1945), Deutsches Reich (w latach 1815–1871 Königreich Preussen, w latach 1871–1918 Deutsches Kaiserreich, w latach 1919–1945 Deutsches Reich).
Nazwa lokalna:	*Burgberg*
Położenie:	N 51˚33'33,65" E 16˚8'35,56" Grodzisko jest zlokalizowane około 500 m na zachód od Bieńkowa, wśród podmokłych łąk (ryc. 6, 7)

Środowisko fizycznogeograficzne

Grodzisko w Bieńkowie jest położone na obszarze mezoregionu fizycznogeograficznego Wzgórz Dalkowskich – według regionalizacji J. Kondrackiego (1994; ryc. 8). Jest to charakterystyczne pasmo wzgórz przebiegające z północnego zachodu na południowy wschód między Bobrem a Odrą (Czapla 2014, 31). Obiekt położony jest we wschodniej partii mezoregionu, na granicy z Równiną Grębocicką – mikroregionem Pradoliny Głogowskiej, na wysokości ponad 100 m n.p.m. w otoczeniu licznych bezimiennych cieków wodnych, uchodzących do potoku Brusina, wpływającego do rzeki Rudna – lewobrzeżnego dopływu Odry, na lekkim wyniesieniu nad okolicznymi łąkami (ryc. 9). Grodzisko znajduje się obecnie na pograniczu dwóch stref glebowych: gleb zaliczanych do płowych oraz gleb rdzawych i bielicowych (ryc. 4).

Opis stanowiska

Gród został założony na planie owalu o wymiarach 45×60 m i powierzchni około 0,2 ha. Obecnie jest mocno zniwelowany ze słabo widocznymi umocnieniami (ryc. 10–13). Grodzisko zostało błędnie oznaczone na arkuszu mapy Archeologicznego Zdjęcia Polski nr 70–20 (powinno być: stanowisko nr 9 – grodzisko, stanowisko nr 8 – osada wczesnośredniowieczna). Na kartach Archeologicznego Zdjęcia Polski stanowisko funkcjonuje pod nazwą wsi Duża Wólka w gm. Grębocice, a nie pod nazwą lokalną: Bieńków. W archiwaliach przedwojennych widnieje w rejestrze pod dawną nazwą wsi Świnino (niem. Pinquart, Kreis Glogau) lub Wilczyn-Świnino (niem. Willschau-Klein Schwein/Pinquart, Kreis Glogau). Obecnie Bieńków jest traktowany jako przysiółek wsi Duża Wólka w gminie Grębocice, w powiecie polkowickim.

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 19 31.03.2020 12:07:46

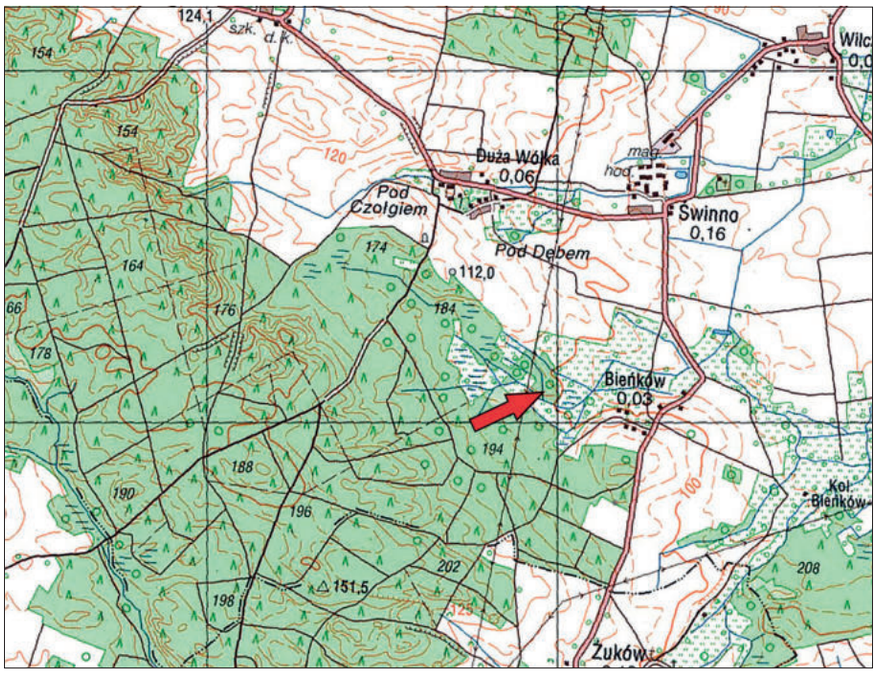

Ryc. 6. Bieńków, gm. Grębocice, stan. 1. Lokalizacja grodziska na współczesnej mapie topograficznej; oprac. K. Chrzan

Ryc. 7. Bieńków, gm. Grębocice, stan. 1. Zdjęcie lotnicze grodziska i jego okolicy. Widok od południowego zachodu; foto. P. Wroniecki

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 20 31.03.2020 12:07:47

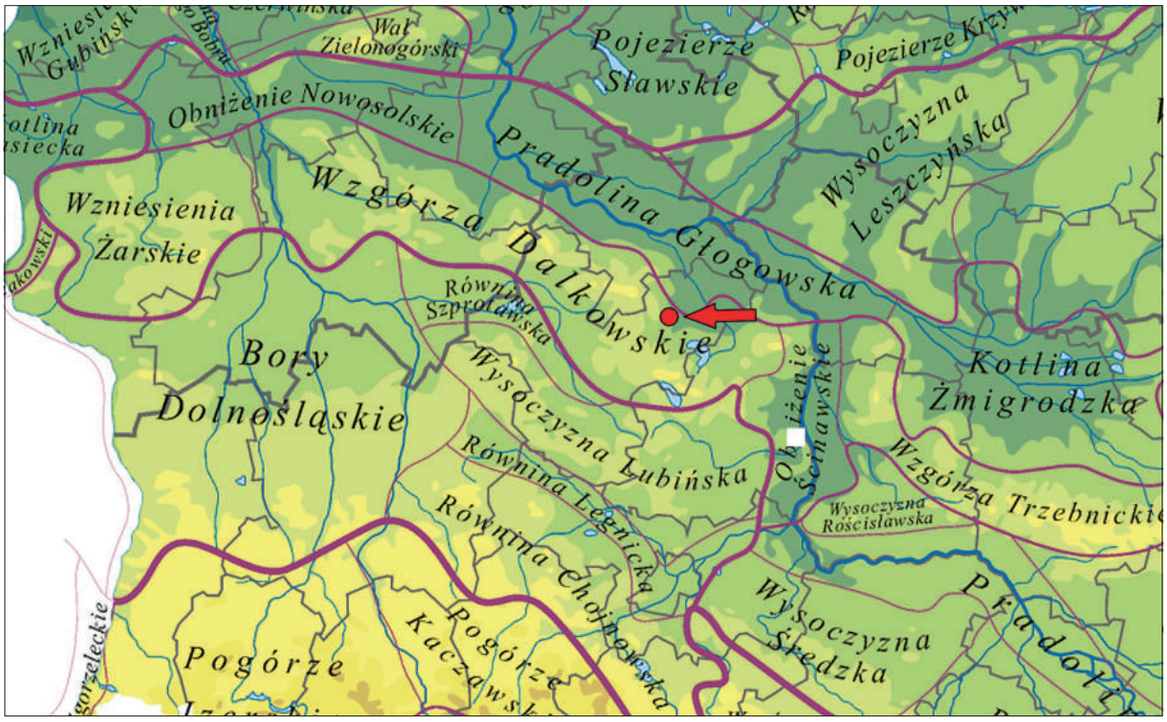

Ryc. 8. Bieńków, gm. Grębocice, stan. 1. Lokalizacja grodziska na mapie mezoregionów Polski według J. Kondrackiego (1994); oprac. K. Chrzan

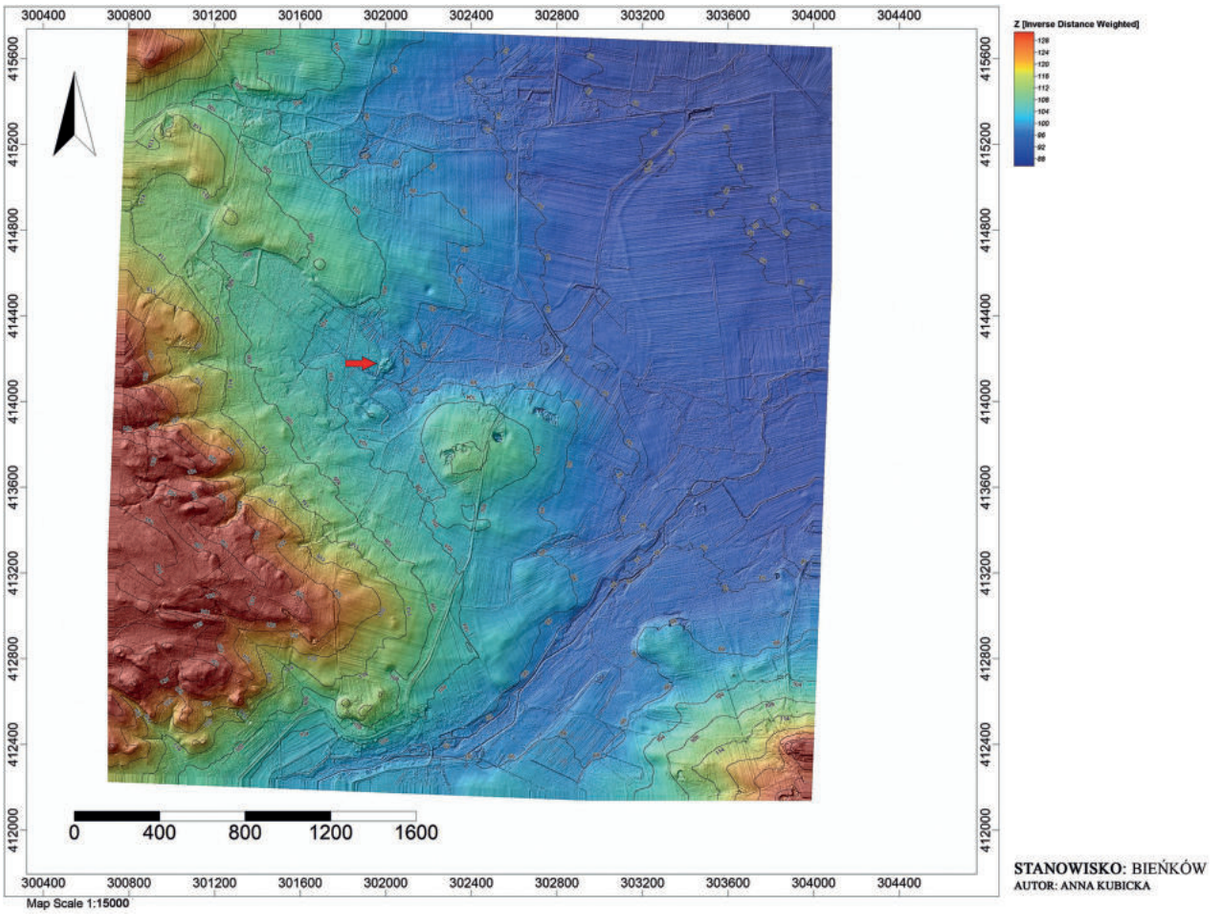

Ryc. 9. Bieńków, gm. Grębocice, stan. 1. Wizualizacja numerycznego modelu terenu grodziska i jego okolicy; oprac. A. Kubicka

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 21 31.03.2020 12:07:48

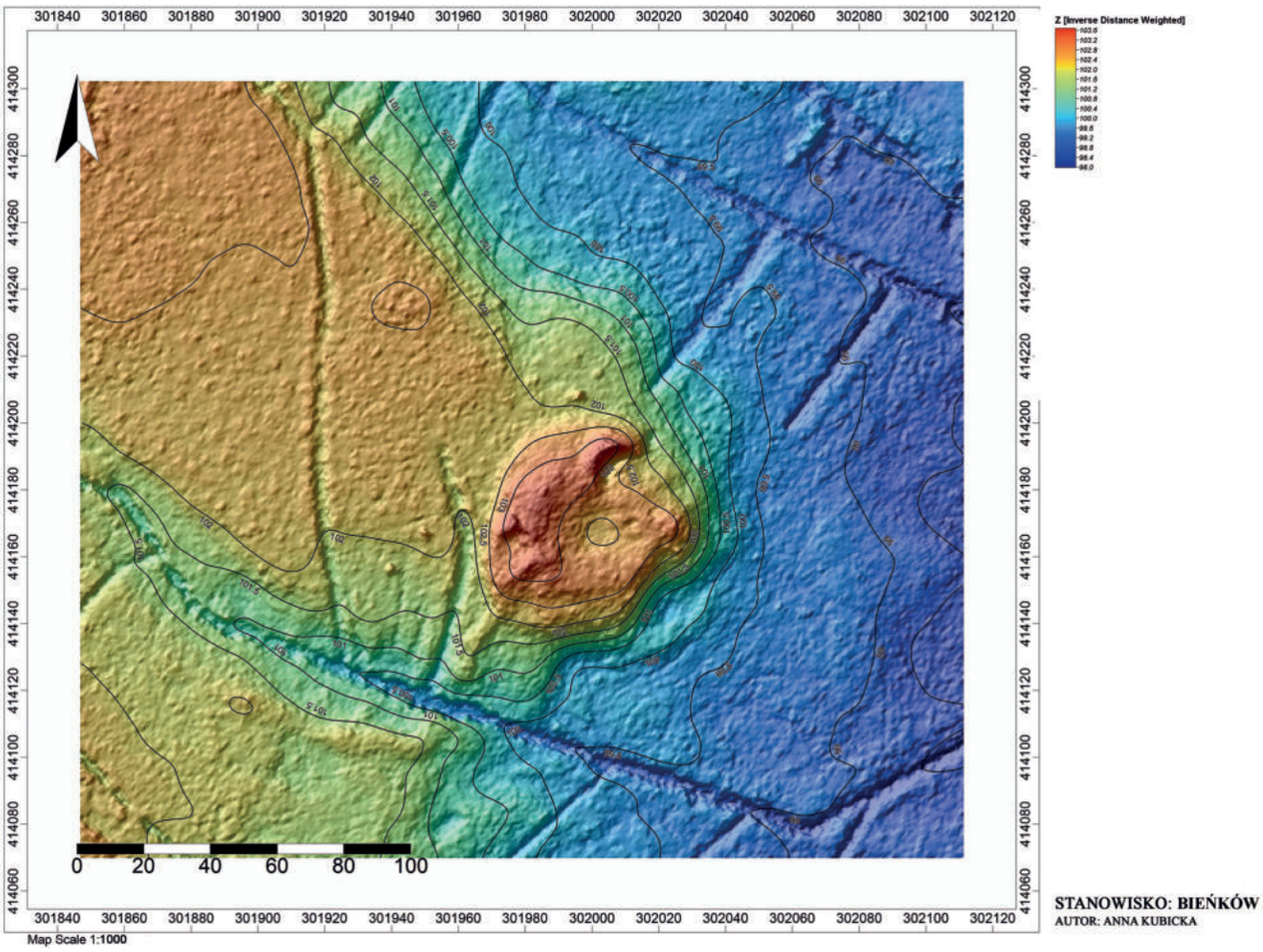

Ryc. 10. Bieńków, gm. Grębocice, stan. 1. Wizualizacja numerycznego modelu terenu grodziska; oprac. A. Kubicka

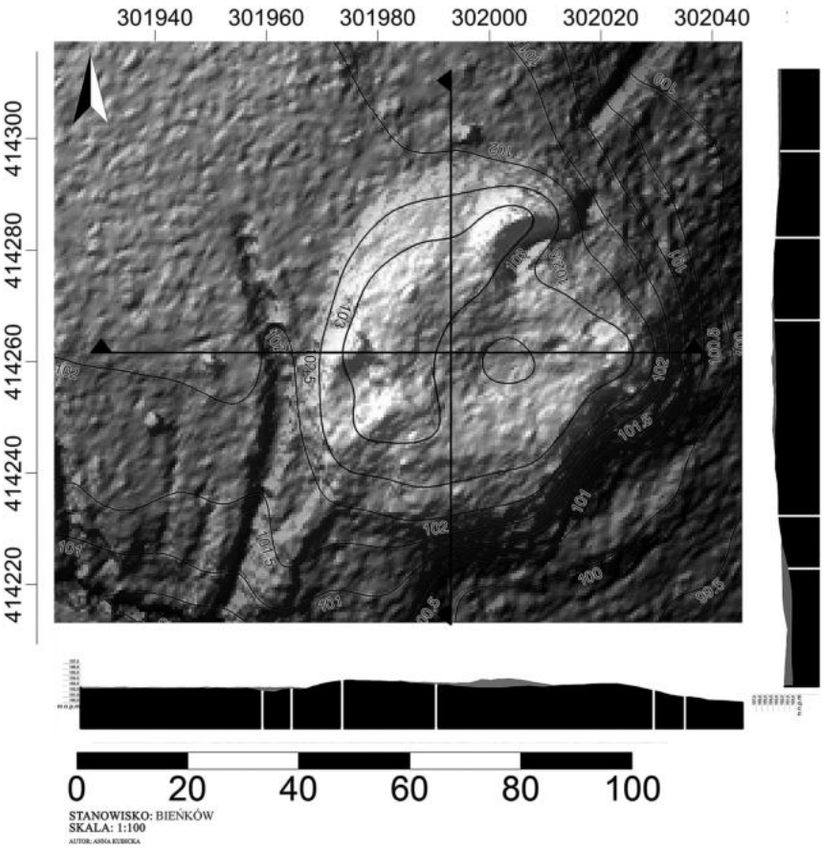

Ryc. 11. Bieńków, gm. Grębocice, stan. 1. Wizualizacja numerycznego modelu terenu grodziska wraz z przekrojami; oprac. A. Kubicka

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 22 31.03.2020 12:07:48

Ryc. 12. Bieńków, gm. Grębocice, stan. 1. Widok na wał grodziska; fot. S. Rodak

Ryc. 13. Bieńków, gm. Grębocice, stan. 1. Widok na majdan i wał grodziska; fot. S. Rodak

Na archiwalnych mapach Ludwika Wilhelma Reglera z lat 1764–1770 (ryc. 14) oraz *Urmesstischblätter von Preußen* z 1824 roku (ryc. 15) i *Messtischblätter Polkwitz* Nr 2557/4462 (ryc. 16) grodzisko było oznaczane jako obiekt o nazwie własnej *Wein Berg*.

Historia badań i opracowań

Nazwa historyczno-topograficzna Świnino (niem. *Gross Schwein*) pochodzi od słowa świnia z przyrostkiem *-no* (Słownik II, 150). Komisja Nazewnicza w okresie powojennym utworzyła nazwę Bieńków zakładając, że historyczna nazwa związana była z rzeczownikiem *pink* tj. *pień* (brak na ten temat informacji w *Słowniku etymologicznym nazw geograficznych Śląska*; Adamska 2015).

Pierwsze wzmianki o wsi w źródłach pisanych pochodzą z XIV wieku. Około 1315 roku pojawia się nazwa wsi *Swinino* (Glog. Zins., 131). Z kolei w latach 1311–1324 w dokumentach wzmiankowany jest rycerz *Swato de Swynyn* (RS, nr 3243, 3244, 3335, 3410, 3413; Inv. Gl., 15, 16, 263). W 1414 roku widnieje informacja, że we wsi *Großen Sweynen* siedzi Bernard Glaubitz

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 23 31.03.2020 12:07:49

Ryc. 14. Bieńków, gm. Grębocice, stan. 1. Fragment mapy L. W. Reglera (1764–1770) z zaznaczonym grodziskiem (Staatsbibliothek Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Kartenabteilung, sygn. N 15140: Ludwig Wilhelm von Regler, *Schlesien links der Oder ohne die Grafschaft Glatz*, 1764–1770, Bl. 28); oprac. K. Chrzan

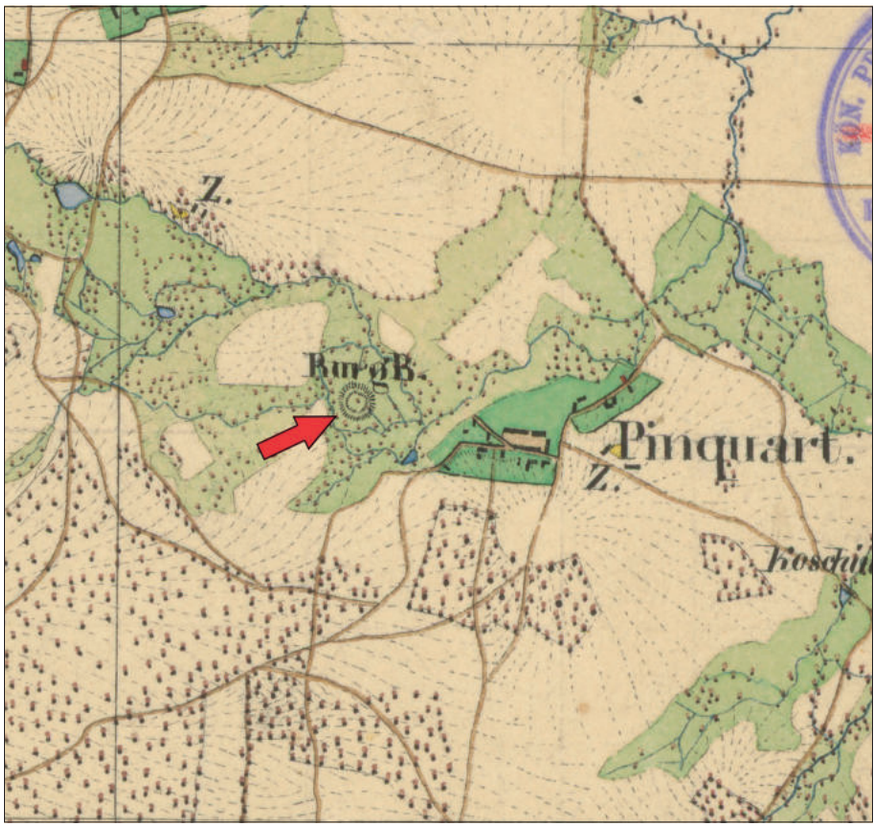

Ryc. 15. Bieńków, gm. Grębocice, stan. 1. Fragment mapy *Urmesstischblätter von Preußen* z zaznaczonym grodziskiem (Staatsbibliothek Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Kartenabteilung, N 729: *Urmesstischblätter*: sygn. 2557 von 1824); oprac. K. Chrzan

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 24 31.03.2020 12:07:50

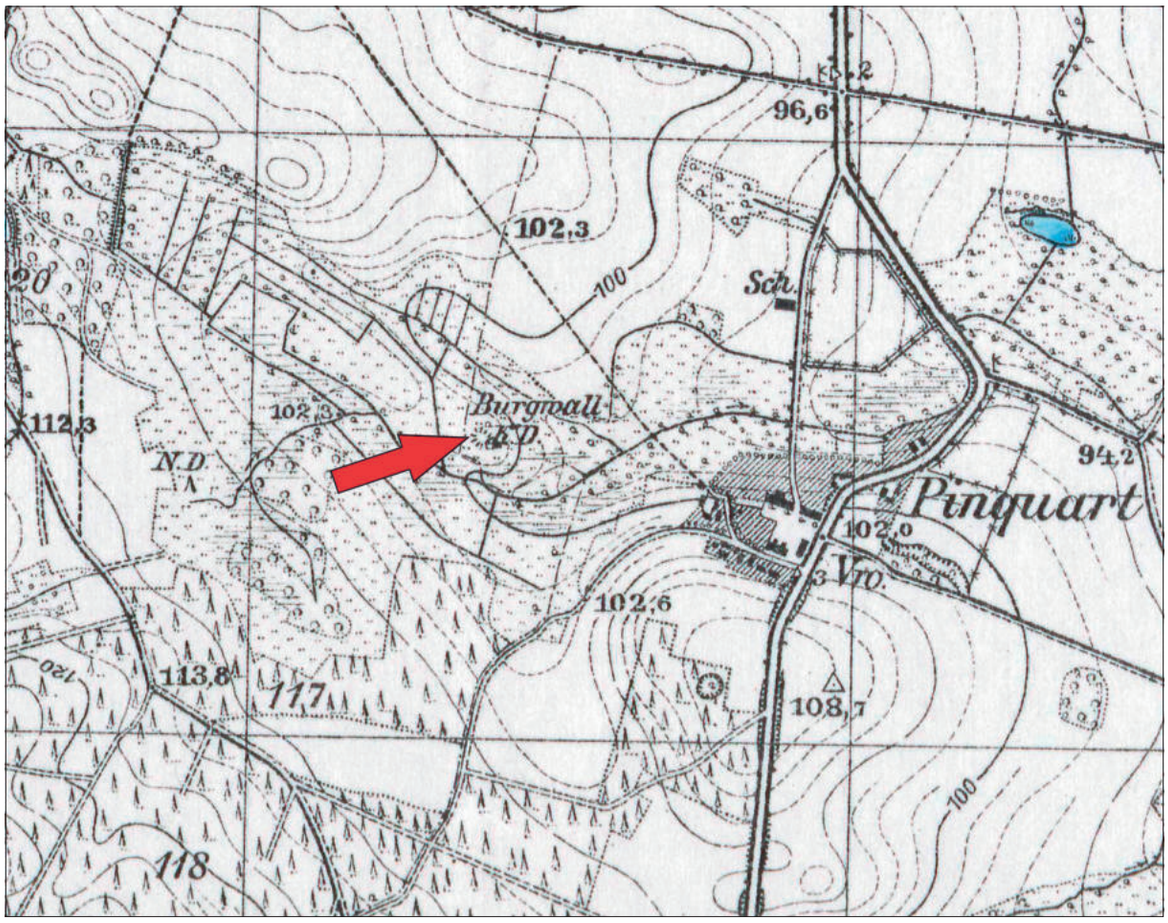

Ryc. 16. Bieńków, gm. Grębocice, stan. 1. Fragment mapy *Messtischblätter Polkwitz* Nr 2557/4462 z 1933 roku (http://igrek.amzp.pl) z zaznaczonym grodziskiem; oprac. K. Chrzan

(Inv. Gr., 19). W 1471 roku wzmiankowani są Kasper, Melchior, Baltazar i Jerzy, niedzielni bracia zw. Pusch z Dużej Wólki – *Groseschweyne*, dziedzice *Judenberg*[1] (APW, Rep. 79, nr 26; Adamska 2015).

Najstarsza wzmianka o grodzisku *Burgberg* w Dużej Wólce (często w literaturze funkcjonuje ono pod nazwą Bieńków – przysiółek wsi) pochodzi z 1876 roku. Wówczas już zwracano uwagę na znaczne zniszczenie stanowiska. Z przedwojennych informacji wynika, że był to wówczas obiekt w dużym stopniu zniwelowany. Widoczne było jednak, że został założony na planie koła o średnicy około 42 m. W 1895 oraz w 1907 roku na grodzisku odkryto przypadkowo pojedyncze fragmenty naczyń ceramicznych. W 1932 roku wykonano pierwsze pomiary stanowiska (Behla 1888, 171; Blaschke 1913, 13–14; APW WSPŚ sygn. 693, s. 237–244,256–257, 260; sygn. 689, s. 260; MA O.MMW: sygn. MA/A/112, s. 6; sygn. MA/A/278; sygn. MA/A/373; sygn. MA/A/394c; sygn. MA/A/465b, p. 83; Demidziuk 2000, 162–163; 2015). Obiekt został również uwzględniony w kartotece grodzisk średniowiecznych autorstwa Maxa Hellmicha (Hellmich 1930, 43, poz. 29; ryc. 17).

[1] Zaginiona wieś koło Gwizdanowa w powiecie lubińskim.

Po II wojnie światowej pierwsze badania sondażowe na grodzisku przeprowadzono w 1969 roku pod kierunkiem Mieczysława Kaczkowskiego z inicjatywy ówczesnego Powiatowego Konserwatora Zabytków w Głogowie. Zostały one poprzedzone prospekcją powierzchniową wykonaną w 1966 roku (Kaczkowski 1969, 202; 1971, 15). Na majdanie grodziska założono wówczas jeden wykop o wymiarach około 3,5×2 m. Niestety brak danych o jego dokładnej lokalizacji. Wyniki prac nie zostały nigdy szerzej opublikowane, a zachowana szczątkowa dokumentacja z tamtych badań przechowywana jest obecnie w Muzeum Archeologiczno-Historycznym w Głogowie.

Zakres prac badawczych

Po II wojnie światowej podstawą określenia chronologii obiektu na IX–X wiek lub fazę C–D według chronologii Hensla dla Wielkopolski oraz ogólnie na wczesne średniowiecze były rezultaty prac archeologicznych przeprowadzonych na stanowisku w latach 60. XX wieku (Kaczkowski 1969, 202; 1971, 15; Kołodziejski 1969a, 303; 1972, 484; Informator KZA Zielona Góra 1967, 62; Lodowski 1980, 226; Czapla 2014, 157). Podczas prac

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 25 31.03.2020 12:07:50

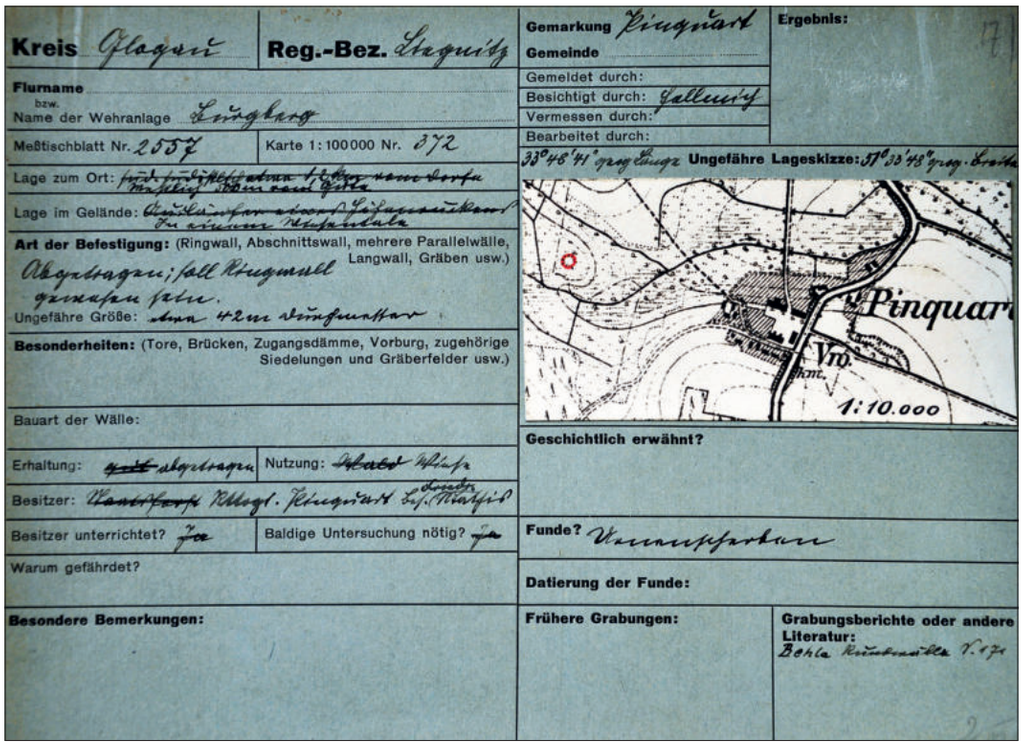
Kreis Glogau
Reg.-Bez. Liegnitz
Gemarkung Pinquart
Gemeinde
Ergebnis:
Flurname
bzw.
Name der Wehranlage Burgberg
Gemeldet durch:
Besichtigt durch: Gallewitz
Vermessen durch:
Bearbeitet durch:
Meßtischblatt Nr. 2557
Karte 1:100000 Nr. 372
Ungefähre Lageskizze:
Lage zum Ort:
Lage im Gelände:
Art der Befestigung: (Ringwall, Abschnittswall, mehrere Parallelwälle, Langwall, Gräben usw.)
Abgetragen; fall Ringwall gewesen sein.
Ungefähre Größe:
Besonderheiten: (Tore, Brücken, Zugangsdämme, Vorburg, zugehörige Siedelungen und Gräberfelder usw.)
Bauart der Wälle:
Geschichtlich erwähnt?
Erhaltung: abgetragen
Nutzung:
Besitzer: Rittergl. Pinquart
Besitzer unterrichtet? ja
Baldige Untersuchung nötig? ja
Funde?
Warum gefährdet?
Datierung der Funde:
Besondere Bemerkungen:
Frühere Grabungen:
Grabungsberichte oder andere Literatur:
Pinquart
1:10.000

Ryc. 17. Bieńków, gm. Grębocice, stan. 1. Karta stanowiska z kartoteki grodzisk śląskich Maxa Hellmicha (archiwum Muzeum Archeologicznego, Oddziału Muzeum Miejskiego Wrocławia)

terenowych pozyskano wówczas znaczny zbiór ceramiki, liczne fragmenty żużla, kości zwierzęce oraz fragment prażnicy (Kaczkowski 1969, 202; 1971, 15; Kołodziejski 1969a, 303; Informator KZA Zielona Góra 1967, 62). Materiały te obecnie przechowywane są w zbiorach Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Głogowie (nr inw. MH/A/1961–1973) i nie zostały do tej pory szerzej opracowane.

Z badań powierzchniowych przeprowadzonych w 2015 roku pozyskano kilkanaście fragmentów ceramiki (ryc. 18). W tym samym roku na obszarze grodziska i w jego najbliższym sąsiedztwie wykonano serię wierceń ręcznych (ryc. 19). Ich głównym celem było ustalenie litologii powierzchniowych utworów geologicznych na stanowisku oraz określenie miąższości warstw ze śladami antropogenicznymi (Sadowski 2016).

Na podstawie sondowań zestawiono dwa profile grodziska na osi wschód-zachód z lekkim odchyleniem na północ (odwierty nr 1–7) oraz na osi północ-południe z lekkim odchyleniem na wchód (odwierty nr 8–13), przy maksymalnej głębokości odwiertów około 2,5 m. Na majdanie grodu, rozpoznanego za pomocą czterech odwiertów (nr 3–5, 8) pod warstwą glebową o miąższości około 0,30–0,50 m, stwierdzono zaleganie osadów ilastych barwy rdzawo-brązowej, zawierających wodorotlenki żelaza. W zachodniej części majdanu (odwiert nr 5) pomiędzy warstwą glebową a iłami, wystąpiły na głębokości około 0,40 m torfy ziemiste, silnie rozłożone, barwy jasnobrązowej. Jedynie w profilu odwiertu nr 3 we wschodniej, przywalnej partii majdanu, na głębokości od około 0,85 m do około 1 m zaobserwowano piaski średnioziarniste barwy od rdzawo-brązowej do rdzawo-żółtej z wodorotlenkami żelaza oraz fragmentami zwęglonego drewna, które zalegały na warstwie torfów barwy brunatno-czarnej. We wszystkich opisywanych odwiertach poniżej osadów ilastych i piasków średnioziarnistych zalegały na przemian gytie z malakofauną i fragmentami uwęglonych szczątków roślinnych oraz torfy, różnej miąższości i barwy. Poziom wodonośny odnotowano stosunkowo płytko, bo na głębokości od 1,1 m do 1,5 m (Sadowski 2016).

Za pomocą pięciu odwiertów (nr 6 i 6' oraz 9, 11 i 12) próbowano wstępnie rozpoznać umocnienia grodu w różnych punktach stanowiska. W odwiercie nr 6 w zachodniej partii wału pod warstwą glebową o miąższości około 0,50 m zalegały piaski średnioziarniste barwy od szaro-brązowej w stropie do barwy szarej w spągu, w obrębie których na głębokości około 1,30 m stwierdzono obecność fragmentów węgli drzewnych, przypuszczalnie związanych z reliktami umocnień. Na poziomie około 1,65 m natrafiono na bruk kamienny z otoczaków skandynawskich, który uniemożliwił dalsze wiercenie. Analogiczną stratygrafię potwierdzono dla północnej i południowej partii stanowiska (odwierty nr 11 i 12). W jednym z nich (nr 12) pod warstwą piasków średnioziarnistych (poniżej 0,70 m głębokości) zalegały piaski organiczne, średnioziarniste od barwy ciemnoszarej do czarnej o miąższości około 0,40 m. Niżej zaobserwowa-

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 26 31.03.2020 12:07:51

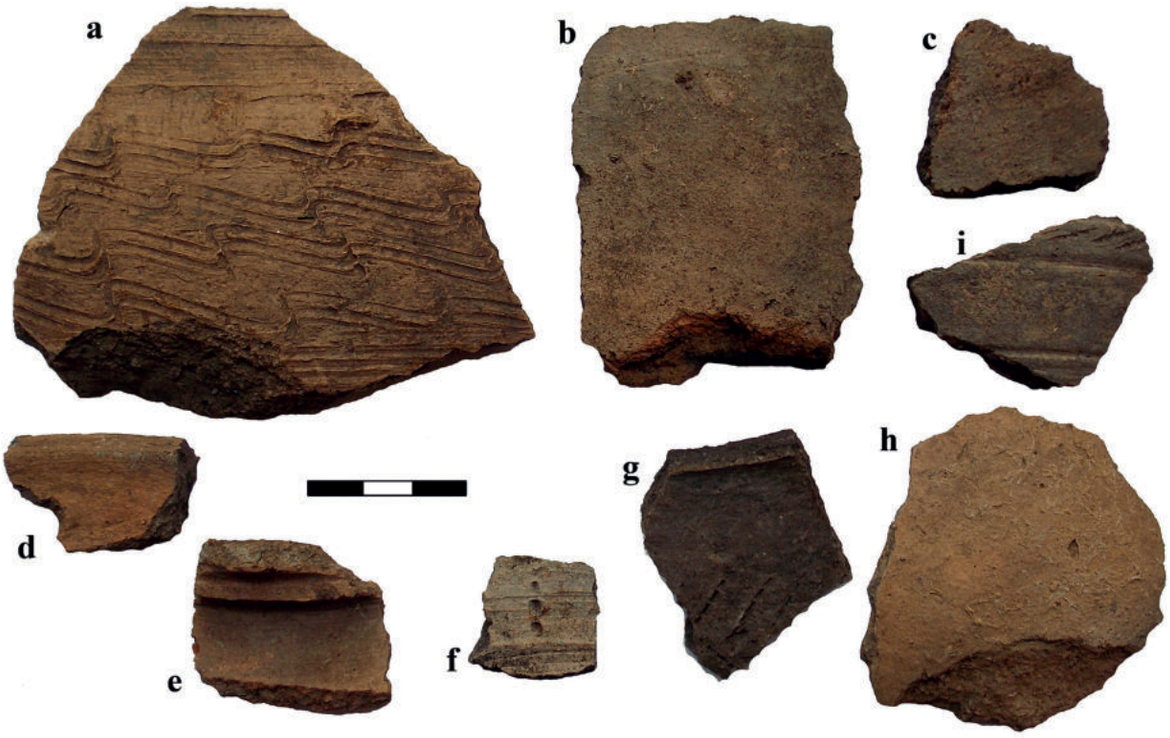

Ryc. 18. Bieńków, gm. Grębocice, stan. 1. Wybrane fragmenty naczyń ceramicznych pozyskanych w trakcie badań powierzchniowych w 2015 roku; fot. S. Rodak

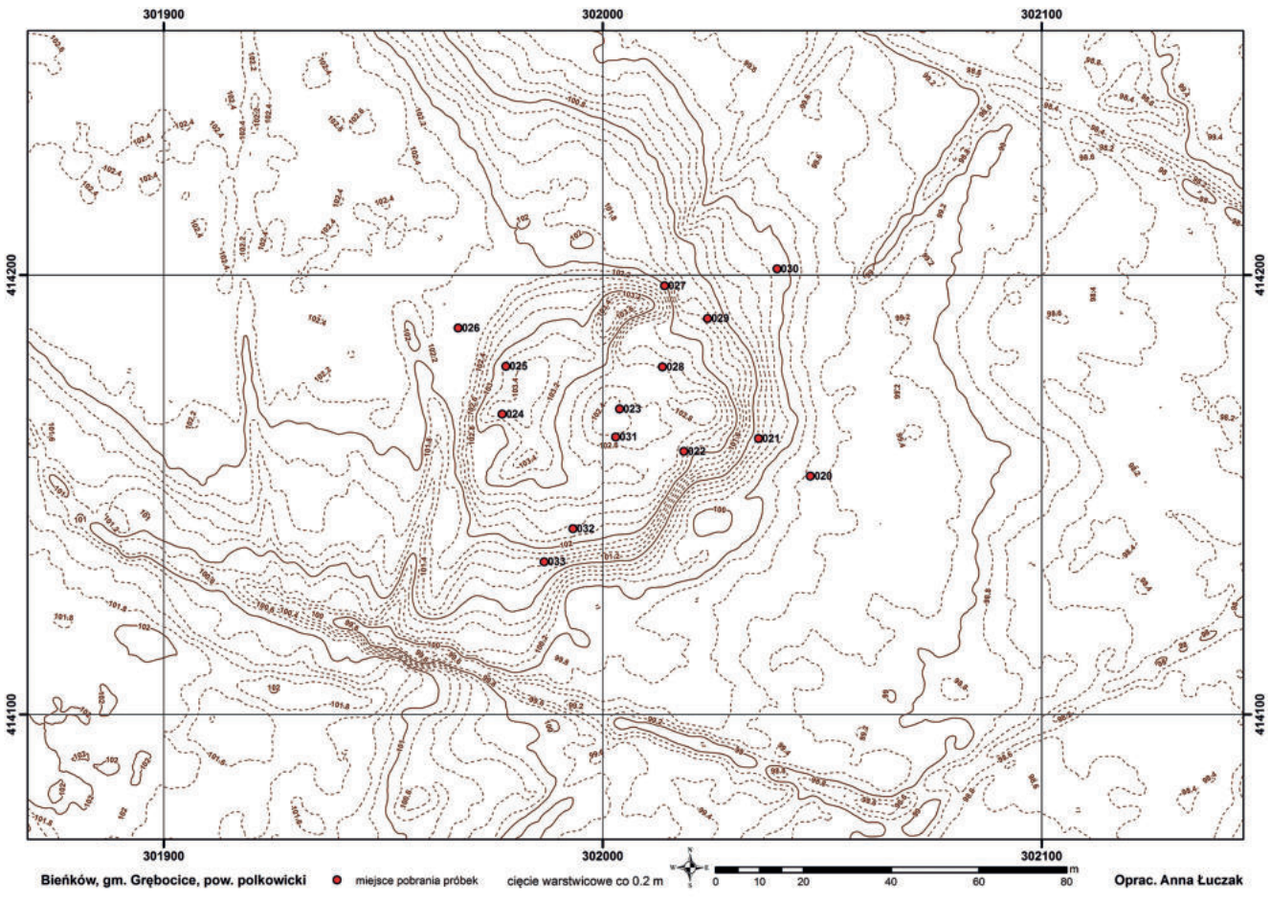

Ryc. 19. Bieńków, gm. Grębocice, stan. 1. Mapa topograficzna stanowiska z lokalizacją wierceń; oprac. A. Łuczak

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 27 31.03.2020 12:07:52

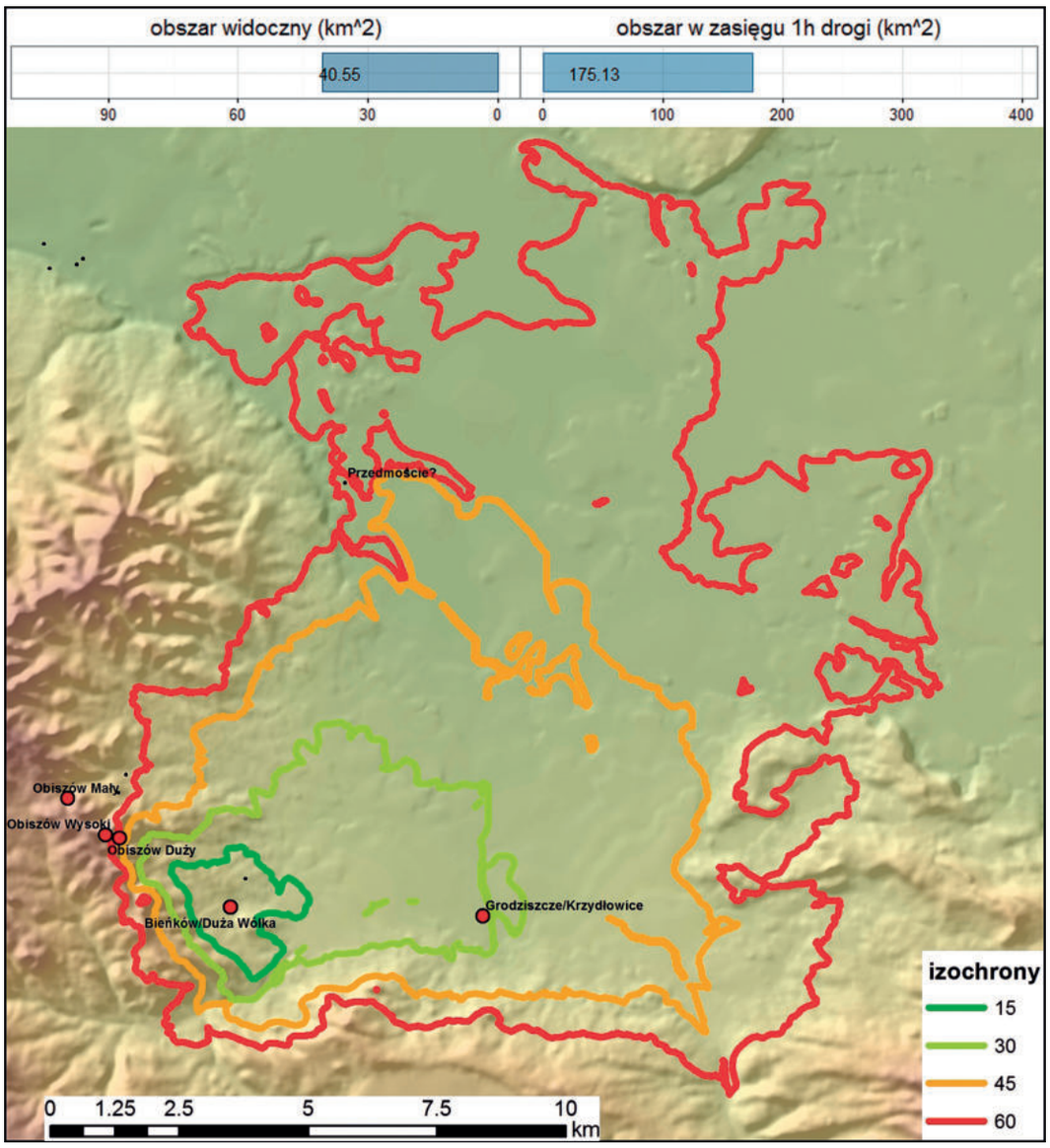

Ryc. 20. Bieńków, gm. Grębocice, stan. 1. Zasięg obszaru eksploatowanego dla grodziska w odległości 1 godziny drogi pieszo; oprac. A. Łuczak

no torfy i gytie. W odwiercie nr 6' stwierdzono zupełnie inną relację stratygraficzną. Pod warstwą glebową zalegały piaski organiczne barwy brunatno-czarnej o miąższości około 0,5 m (warstwa kulturowa?). Niżej z kolei wystąpiły warstwy piasków średnioziarnistych oraz torfów z malakofauną i gytie (Sadowski 2016).

Kilka sondowań zlokalizowano również poza grodziskiem celem rozpoznania podłoża geologicznego wokół stanowiska (nr 1–2, 7, 10, 13). Pod warstwą glebową o różnej miąższości stwierdzono w profilach odwiertów zaleganie na przemian warstw piasków średnioziarnistych, torfów i gytii. W niektórych przypadkach poziom wodonośny odnotowano nawet na głębokości około 0,45 m (Sadowski 2016).

Na potrzeby niniejszego opracowania wykonano analizy przestrzenne GIS, których jednym z celów była analiza terytorium eksploatowanego wokół danego grodziska przez jego potencjalnych użytkowników oraz analiza widoczności (ryc. 20). Przy wykorzystaniu metod modelowania komputerowego wyznaczono hipotetyczny obszar kontrolowany wzrokowo z grodu (w promieniu 10 km²), zakładając, że wysokość obserwatora (poziom oczu) wynosi około 1,5 m (biorąc pod uwagę średni wzrost człowieka równy 1,65 m) oraz wykorzystując współczynnik krzywizny ziemi i refrakcji (wartość 0,13). Wydzielono także obszar eksplorowany w zasięgu 1 godziny pieszej wędrówki (w km²; Łuczak 2016, 29–45, ryc. 29–30, 37)[2].

[2] Szczegółowe metody i wyniki analiz przestrzennych GIS wykonanych w ramach realizacji projektu NPRH pt. *Atlas grodzisk wczesnośredniowiecznych z obszaru Polski* dla grodów zlokalizowanych na Wzgórzach Dalkowskich i Pradolinie Głogowskiej zostały zaprezentowane w osobnym artykule (Łuczak, Rodak 2019).

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 28 31.03.2020 12:07:53

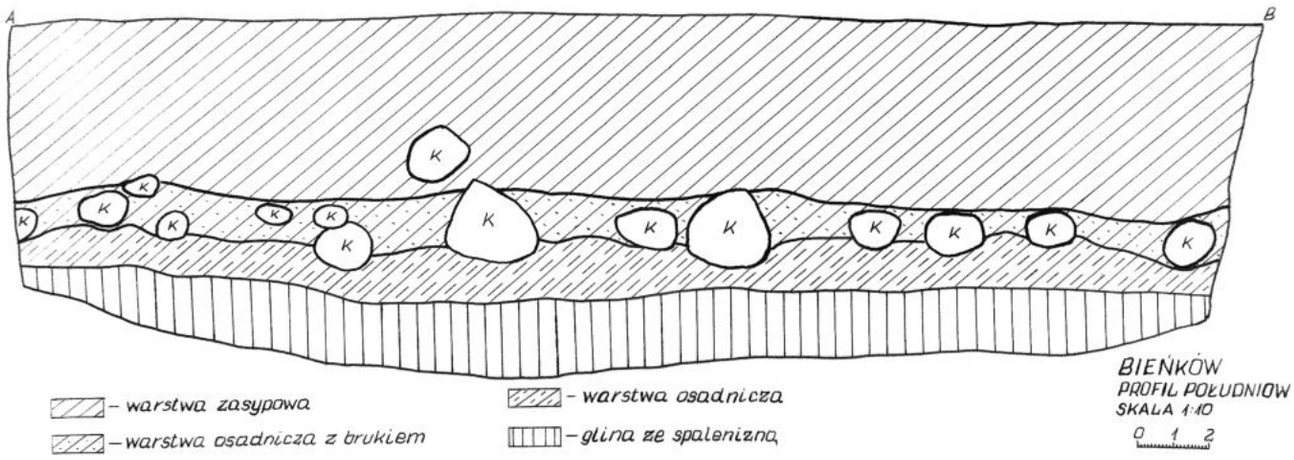

Ryc. 21. Bieńków, gm. Grębocice, stan. 1. Fragment dokumentacji z badań w 1969 roku (archiwum Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Głogowie)

Grodzisko w Bieńkowie posiada stosunkowo duży zasięg widoczności wynoszący 40,55 km^2. Natomiast obszar o powierzchni około 175,13 m^2 był dostępny w zasięgu 1 godziny marszu dla mieszkańców analizowanego założenia obronnego. Tak duży obszar eksploatowany wynika przede wszystkim z położenia grodziska na łagodniejszych stokach Wzgórz Dalkowskich, co wymagało mniejszego wysiłku, a zarazem czasu na pokonanie większych odległości. Duży wpływ na takie zróżnicowanie ma także lokalizacja grodu w stosunku do wysokości względnej (ponad poziom cieków wodnych).

Grodzisko w Bieńkowie w wyniku modelowania komputerowego zostało zaliczone do skupiska grodów na Wzgórzach Dalkowskich razem z obiektami w Grodziszczu i Obiszowie. Są to obiekty lokowane w nieznacznych odległościach od siebie. Ich bliskie sąsiedztwo powoduje, że zasięgi eksplorowanych przez nie obszarów pokrywają się w znacznym stopniu, pozwalając równocześnie na szybkie przebycie dzielącego je dystansu (maksymalnie. do 1 godziny drogi pieszej). Sugeruje to zarazem ich równoczesne funkcjonowanie. Przypuszcza się, że taka lokalizacja mogła być ściśle od siebie zależna i wynikała z ich pierwotnej funkcji (Łuczak 2016, 29–45, ryc. 29–30, 37; Łuczak, Rodak 2019, 181–184, ryc. 14–15, 19).

Stratygrafia kulturowa

Na podstawie zachowanej dokumentacji rysunkowej z badań przeprowadzonych na stanowisku w 1969 roku można wnioskować, że w sondażu zlokalizowanym na majdanie natrafiono na warstwy kulturowe związane z użytkowaniem grodziska. Na profilach zaznaczono 4 warstwy (ryc. 21). Pod warstwą niwelacyjną o miąższości około 0,50–0,60 m wyróżniono dwie warstwy osadnicze: górną z brukiem kamiennym i dolną bez bruku kamiennego. Miąższość wspomnianych nawarstwień kulturowych nie przekraczała 0,40 m. Zalegały one bezpośrednio nad warstwą gliny ze spalenizną (archiwum Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Głogowie).

Analiza profili odwiertów geologicznych nie potwierdza stratygrafii odsłoniętej w sondażu archeologicznym. Tylko w przypadku pojedynczych odwiertów (np. nr 6' i 12) można przypuszczać, że na majdanie zalegała warstwa kulturowa. Konstrukcje wałów nie zostały rozpoznane. Wykonane odwierty sugerują, że wał mógł zostać zbudowany z piasków średnioziarnistych. Trudno jednak stwierdzić jaki rodzaj konstrukcji drewnianej zastosowano przy wznoszeniu umocnień. Duży wpływ na taki stan rozpoznania stanowiska ma przede wszystkim jego obecny słaby stan zachowania.

Zaplecze osadnicze

Wokół grodziska podczas starszych badań powierzchniowych rozpoznano pięć osad wczesnośredniowiecznych, potwierdzonych następnie w ramach akcji Archeologicznego Zdjęcia Polski (Kaczkowski 1971, 13, 15; Lodowski 1980, 226). Przypadkowo w 1999 roku odkryto kolejne dwie osady datowane na podstawie fragmentów naczyń na okres od IX/X do XI–XII wieku oraz na wiek XIII (Rzeźnik 2000). W kolejnym roku rozpoznano w znacznym stopniu jedną z nich (stanowisko 2, AZP 9/70–20). W trakcie badań wykopaliskowych odsłonięto ogniska dymarskie służące do wytopu żelaza z okolicznych rud darniowych. Materiał ceramiczny jest analogiczny do tego odkrytego na grodzisku w 1969 roku. Chronologia osady ustalona na IX/X i X wiek oraz jej położenie w pobliżu grodziska, pozwoliła uznać ją za osadę powiązaną funkcjonalnie z grodem. Grodzisko i osada stanowią jeden kompleks osadniczy funkcjonujący pomiędzy IX/X a połową XI wieku (Rzeźnik 2000, 393–395; 2001).

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 29 31.03.2020 12:07:53

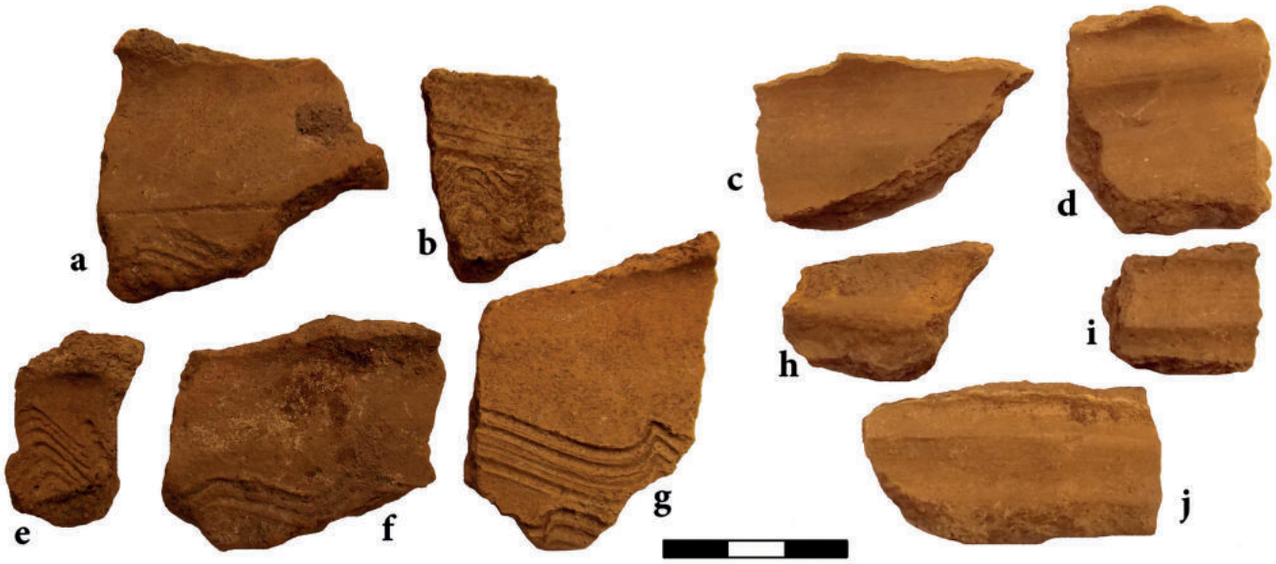

Ryc. 22. Bieńków, gm. Grębocice, stan. 1. Wybrane fragmenty naczyń ceramicznych pozyskanych w trakcie badań w 1969 roku; fot. S. Rodak

Chronologia

W przedwojennej literaturze grodzisko w Bieńkowie datowano ogólnie na okres wczesnohistoryczny (Hellmich 1930, 43, poz. 29). Materiał ceramiczny z badań sondażowych prowadzonych na grodzisku w latach 60. XX wieku był bardzo mocno rozdrobniony, co znacznie utrudniło przeprowadzenie szczegółowej analizy technologiczno-stylistycznej (ryc. 22). Nie udało się zrekonstruować pełnej formy naczynia. Stwierdzono, że naczynia z Bieńkowa były lepione ręcznie za pomocą techniki ugniatania i obtaczane przy użyciu koła garncarskiego. Zasięg obtaczania obejmował zapewne przykrawędną część naczynia, mógł również sięgać do, a nawet poza załom brzuśca. W zbiorze tym dominują formy osadzone na płaskim dnie ze śladami osi koła garncarskiego. Ułamki ceramiki charakteryzują się brunatną, jasnobrunatną, a niekiedy szarą lub ciemnoszarą barwą wypału. Do ich produkcji wykorzystywano masę garncarską zawierającą głównie domieszkę piasku i tłucznia. Często obok piasku i tłucznia do masy garncarskiej dodatkowo dodawano ziarna miki o różnej frakcji. Powierzchnia naczyń z reguły jest lekko szorstka lub chropowata. Wśród przykrawędnych partii naczyń zaobserwowano wylewy proste, z zaokrągloną lub ukośnie ściętą do środka krawędzią właściwą. Na zachowanych fragmentach brzuśca dominował ornament zwielokrotnionej linii falistej oraz podwójnego rzędu ukośnych nakłuć, niekiedy w połączeniu z dookolnymi żłobkami poziomymi, wykonany narzędziem grzebykowym oraz rylcem.

Wśród tego zbioru na uwagę zasługują przede wszystkim naczynia z listwą plastyczną umieszczoną w przewężeniu pod wylewem, z mocno wychylonym wylewem i bogato ornamentowane nakłuciami, ułożonymi w jodełkę lub w połączeniu z pasmami linii falistej lub prostej. Reprezentują one lokalny nurt garncarski, określany jako dalkowska-obrzańska grupa form, znana na wielu stanowiskach w północno-zachodniej części Dolnego Śląska, gdzie jest datowana na okres od końca IX wieku do początków XI wieku (Rzeźnik 2006, 181; Siemianowska 2010). Takie zespoły pochodzą przede wszystkim z osady przygrodowej w Obiszowie oraz z innych grodzisk w okolicach Głogowa: z Kowalowej Góry w Gostyniu oraz Ostrowa Tumskiego w Głogowie (Kaczkowski 1972, tabl. XI/5, 7, 8, 9; Hendel 1985, ryc. 18/1; Pokora, Rzeźnik 1998, 329–331, ryc. 4; Rzeźnik 1997, 276–278; 2000, 386–388, ryc. 2a–c; 2001, 299–302, ryc. 7; Baron, Rzeźnik 1999, 275–278, ryc. 6–7; Siemianowska 2010). Warto podkreślić, że analogiczne garnki pochodzą również z pobliskiej osady podgrodowej w Bieńkowie (Rzeźnik 2000, 387–388, ryc. 2a–c, 6b–c; 2001, 301, ryc. 7; Siemianowska 2010, tab. 1/1). W południowej Wielkopolsce garnki zdobione listwą plastyczną na szyjce są datowane na okres od trzeciej ćwierci IX wieku do końca X wieku i określane nazwą typu Bruszczewo (Brzostowicz 1998; 2002, 38–41).

Wśród materiałów archiwalnych z grodziska w Bieńkowie zwracają także uwagę pojedyncze formy całkowicie obtaczane, silnie profilowane, z mocno wysklepionym barkiem, którego maksymalna wydętość przypada na 2/3 wysokości naczynia. Ich cechą charakterystyczną jest również obecność profilowanego wylewu z zaznaczoną krawędzią dolną oraz motywów zdobniczych obejmujących górną część brzuśca, w formie dwóch lub trzech układów pasm grzebykowej linii falistej, niekiedy rytej dość płytko. Naczynia te określane w literaturze jako typ Solniki-Lipowiec reprezentują lokalny nurt naczyń cał-

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 30 31.03.2020 12:07:53

kowicie obtaczanych, charakterystycznych dla terenów Wzgórz Dalkowskich i Pradoliny Głogowskiej, utożsamianych z historycznym plemieniem Dziadoszan. Na tym obszarze pojawiają się one już pod koniec trzeciej ćwierci X wieku i występują do końca X wieku. Analogiczne materiały znane są także z pobliskiej osady (Paternoga, Rzeźnik, Siemianowska 2017).

Na podstawie analizy technologiczno-stylistycznej fragmentów naczyń pochodzących przede wszystkim z badań sondażowych przeprowadzonych na grodzisku w 1969 roku można podtrzymać chronologię obiektu, która funkcjonuje w literaturze przedmiotu, to jest koniec IX i X wiek. Przypuszcza się, że gród istniał do końca X wieku (Kaczkowski 1984, 62), a osada trwała jeszcze w XI i XII wieku.

Archiwum

- Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej: APW, WSPŚ, sygn. 693 (Kr. Glogau-Willschau), s. 237–244, 256–257, 260; sygn. 689 (Kr. Glogau-Klein Schwein/Pinquart), s. 260
- Muzeum Miejskie we Wrocławiu, Oddział: Muzeum Archeologiczne we Wrocławiu: MA O.MMW: DzDN-AN, sygn. MA/A/112, s. 6; sygn. MA/A/278; sygn. MA/A/373; sygn. MA/A/394c; sygn. MA/A/465b, p. 83
- Staatsbibliothek Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Kartenabteilung, sygn. N 15060: Christian Friedrich von Wrede, *Krieges-Carte von Schlesien*, 1747–1753, Bl. 25
- Staatsbibliothek Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Kartenabteilung, sygn. N 15140: Ludwig Wilhelm von Regler, *Schlesien links der Oder ohne die Grafschaft Glatz*, 1764–1770, Bl. 28
- Staatsbibliothek Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Kartenabteilung, N 729: *Urmesstischblätter*: sygn. 2557 von 1824

Zbiory

- Przed 1945 rokiem,
  - 1895 rok – fragmenty naczyń glinianych
    - Inv.-Nr. 6:95 (Museum Schlesischer Alterthümer (Vorgeschichtliche Abteilung) – Breslau (w latach 1895–1899); Schlesisches Museum für Kunstgewerbe und Alterthümer (Urgeschichtliche Abteilung) – Breslau (w latach 1899–1926); Kunstsammlungen der Stadt Breslau (Abteilung: Schlesisches Museum für Kunstgewerbe und Alterthümer [Prähistorische Abteilung]) – Breslau (w latach 1926–1945)
  - 1907 rok – fragmenty naczyń glinianych
    - brak nr inw. (brak informacji)

- Po 1945 roku
  - Według dwóch (Nr 1/IV i Nr 2/IV) Ksiąg Inwentarzowych Muzealiów Archeologicznych Działu Wczesnego Średniowiecza (Dz. IV) Muzeum Archeologicznego, Oddziału Muzeum Miejskiego Wrocławia (KL. A, nr inw. 464, MA-BN-41), zachowały się następujące zabytki odkryte na grodzisku w 1895 roku: 3 fragmenty glinianych naczyń (daw. Inv.-Nr. 6:95; Demidziuk 2015).
  - 1966 i 1969 rok – fragmenty ceramiki
    - Nr inw. MH/A/1961–1973 (Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Głogowie)
  - 2015 rok – 17 fragmentów ceramiki (Ośrodek Badań nad Kulturą Późnego Antyku i Wczesnego Średniowiecza Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu)

2 DALKÓW, gm. Gaworzyce

Numer stanowiska w miejscowości:	1 i 2
Numer obszaru AZP:	68-17
Numer stanowiska w obrębie arkusza AZP:	47 i 48
Nazwa dawna miejscowości:	Dalkau (Dorf), Landkr. Glogau (w latach 1815–1920 Kr. Glogau, w latach 1920–1945 Landkr. Glogau), Reg. Bez. Liegnitz (Niederschlesien, w latach 1815–1945), Prov. Niederschlesien (w latach 1815–1919 Prov. Schlesien, w latach 1919–1938 Prov. Niederschlesien, w latach 1938–1940 Prov. Schlesien, w latach 1941–1945 Prov. Niederschlesien), Reichsgau Niederschlesien (w latach 1939–1945), Deutsches Reich (w latach 1815–1871 Königreich Preussen, w latach 1871–1918 Deutsches Kaiserreich, w latach 1919–1945 Deutsches Reich)
Nazwa lokalna:	*Burgwall*, *Dalkauer-Berg*, *Kahlberg*, *Burgberg*, *Roy-Burgberg*
Położenie:	N 51˚39'12,08" E 15˚52'45,62" Grodziska zlokalizowane są około 1 km na południowy zachód od wsi Dalków, na szczycie wzniesienia na wysokości około 217 m n.p.m., około 500 m na wschód od rzeki Dalkówka (ryc. 23, 24)

Środowisko fizycznogeograficzne

Grodzisko w Dalkowie położone jest na obszarze mezoregionu fizycznogeograficznego Wzgórz Dalkowskich według regionalizacji J. Kondrackiego (1994; ryc. 25). Jest to pasmo wzgórz morenowych o długości około 100 km i szerokości około 10–12 km przebiegające z północnego zachodu na południowy wschód, między Bobrem i Odrą oraz miastami Ścinawa na Dolnym Śląsku i Nowa Sól na Ziemi Lubuskiej. Wzgórza Dalkowskie charakteryzują się niewielkimi kulminacjami o maksymalnej wysokości sięgającej do 230 m n.p.m., poprzecinanymi wąwozami ułożonymi południkowo (Czapla 2014, 31). Część Wzgórz Dalkowskich, na której znajduje się grodzisko, wznosi się maksymalnie do wysokości 217 m n.p.m., przy średnich wysokościach w tym rejonie wahających się od 170 m n.p.m. do 217 m n.p.m. (ryc. 26). Stanowisko położone jest na wyniesieniu o dwóch charakterystycznych wierzchołkach, rozdzielonych niewielkim obniżeniem. Maksymalna wysokość południowej partii wynosi 217 m n.p.m, część północna natomiast wznosi się na wysokość 214,5–215 m n.p.m. Grodzisko nr 2 obejmuje najwyższą partię wzgórza, obiekt oznaczony nr 1 niższą, północną część. Podłoże geologiczne na stanowisku stanowią kremowożółte piaski pylaste.

Założenia obronne zlokalizowane są w odległości około 500 m na zachód od rzeki Dalkówki, mającej swoje źródła na Wzgórzach Dalkowskich, która jest lewobrzeżnym dopływem Odry. Na stanowiskach i wokół nich występują gleby brunatne, wyługowane i kwaśne utworzone z piasków gliniastych i słabogliniastych oraz pyłów różnego pochodzenia (Czapla 2014, 36).

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 33 31.03.2020 12:07:53

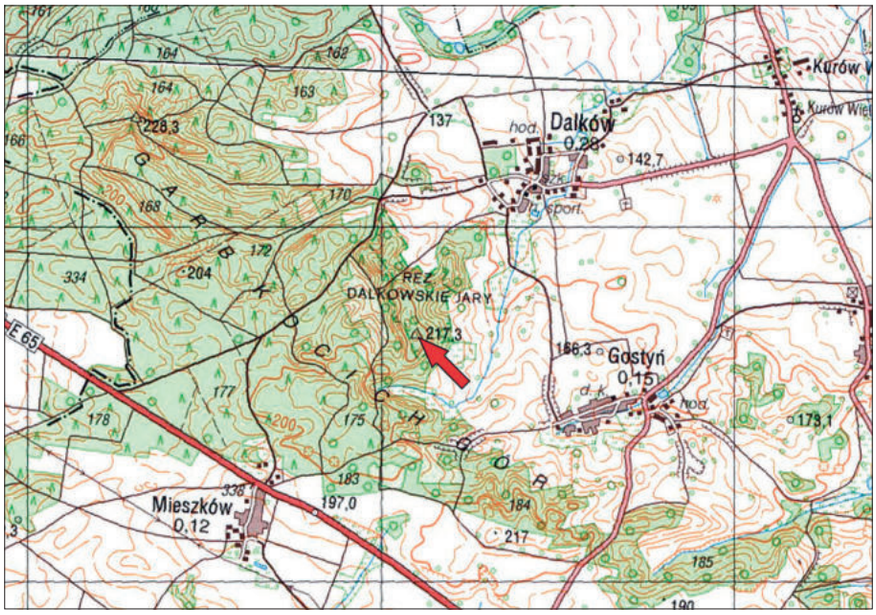

Ryc. 23. Dalków, gm. Gaworzyce, stan. 1 i 2. Lokalizacja grodziska na współczesnej mapie topograficznej; oprac. K. Chrzan

Ryc. 24. Dalków, gm. Gaworzyce, stan. 1 i 2. Zdjęcie lotnicze grodziska i jego okolicy. Widok od południa. U góry zdjęcia widoczna wieś Dalków; foto. P. Wroniecki

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 34 31.03.2020 12:07:54

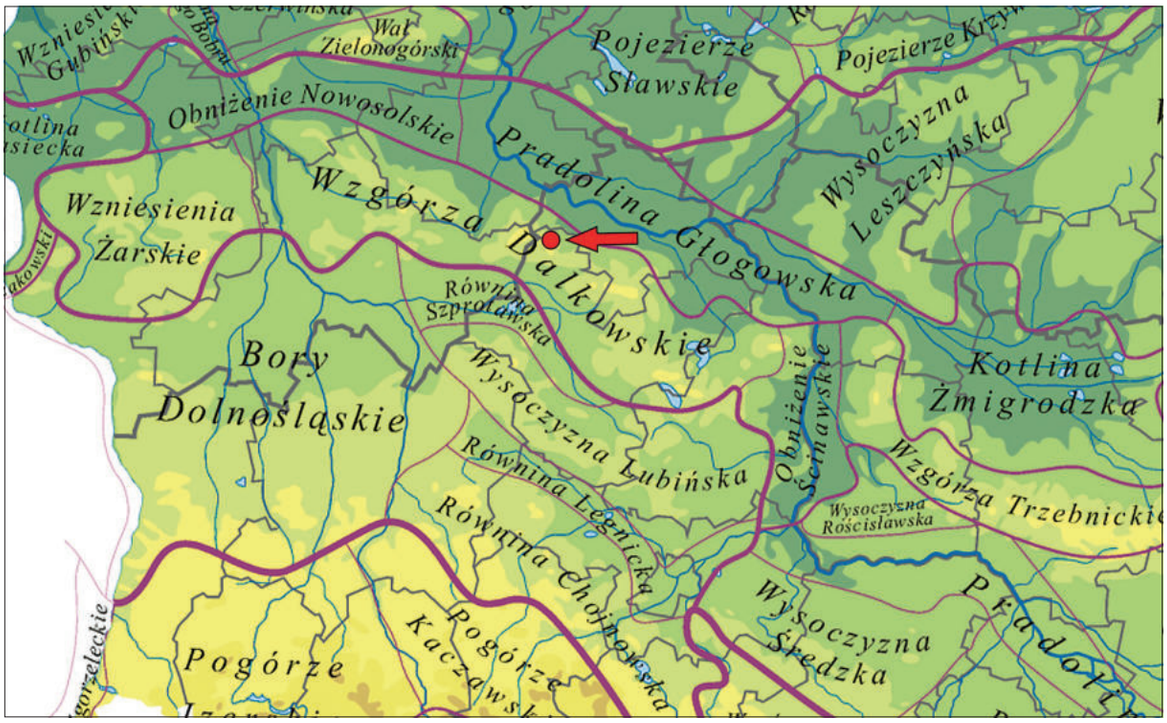

Ryc. 25. Dalków, gm. Gaworzyce, stan. 1 i 2. Lokalizacja grodziska na mapie mezoregionów Polski według J. Kondrackiego (1994); oprac. K. Chrzan

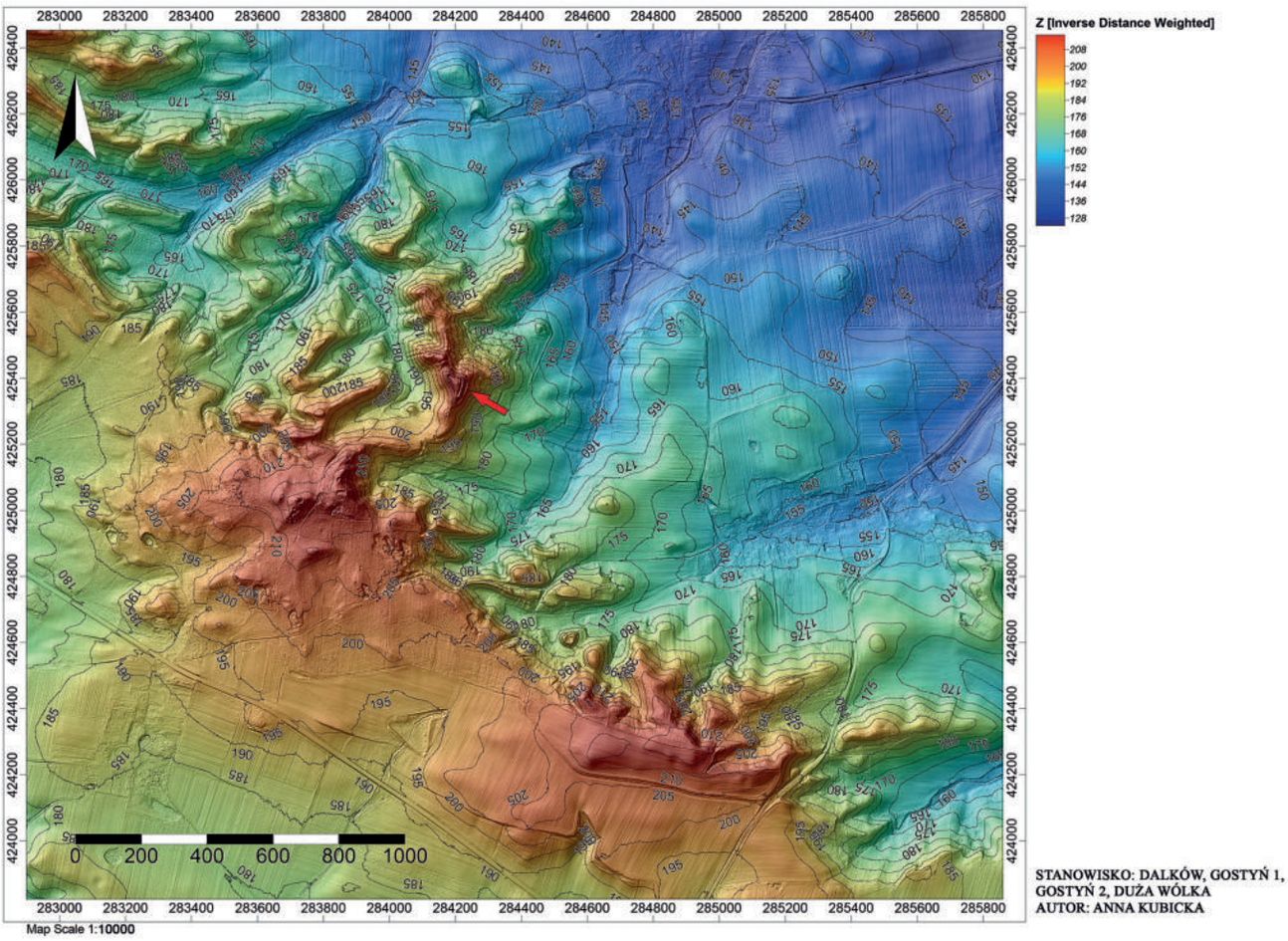

Ryc. 26. Dalków, gm. Gaworzyce, stan. 1 i 2. Wizualizacja numerycznego modelu terenu grodziska i jego okolicy; oprac. A. Kubicka

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 35 31.03.2020 12:07:55

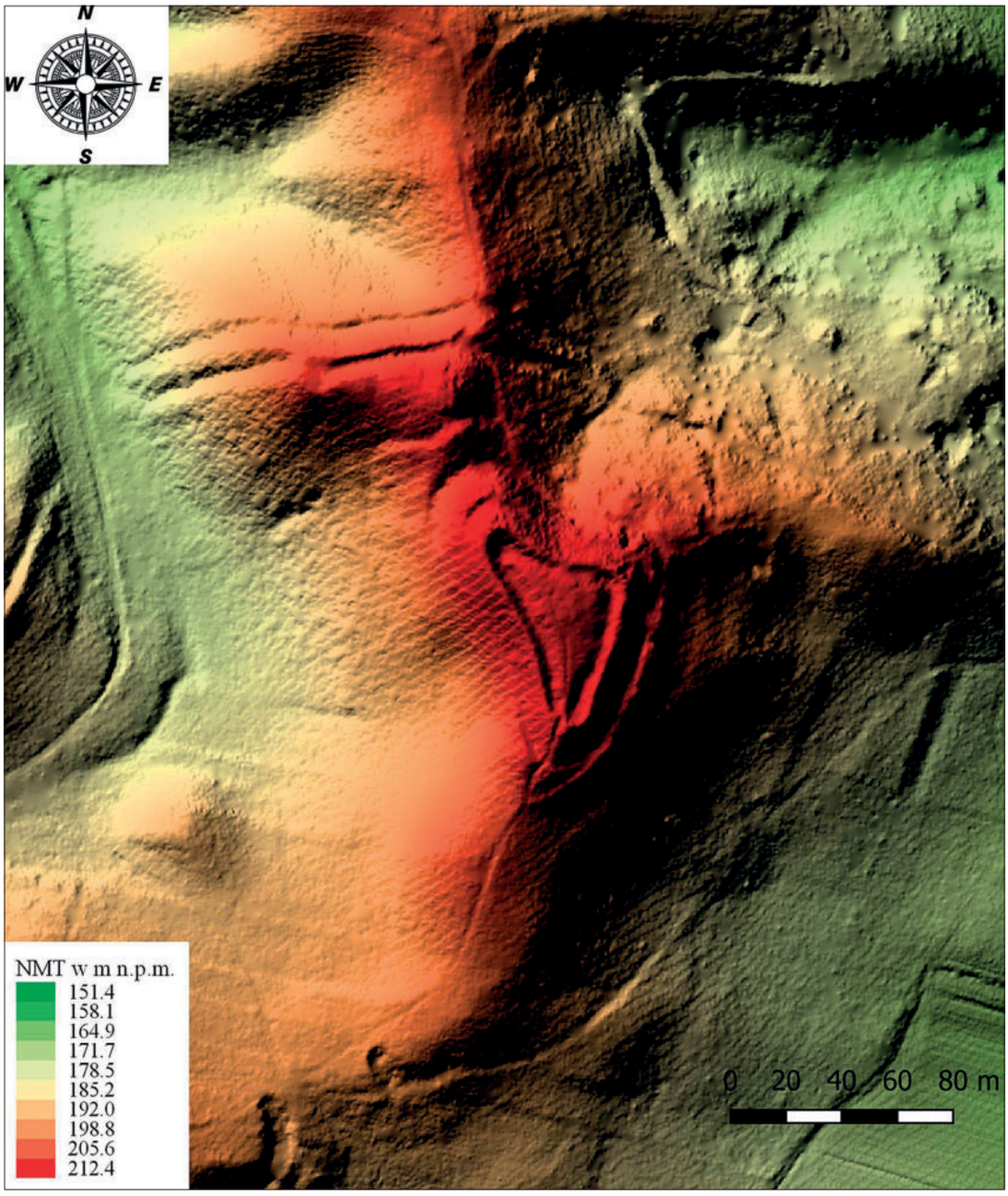

Ryc. 27. Dalków, gm. Gaworzyce, stan. 1 i 2. Wizualizacja numerycznego modelu terenu grodziska; oprac. S. Rodak

Opis stanowiska

W ewidencji konserwatorskiej na grzbiecie wyniesienia wyróżniono dwa grodziska: w południowej części założenie obronne kultury łużyckiej datowane na Halsztat C–D (stanowisko 1, AZP 47/68–17) oraz w północnej części – grodzisko wczesnośredniowieczne (stanowisko 2, AZP 48/68–17). Relikty grodu są dobrze widoczne tylko w południowej części wzgórza (ryc. 27–31). Gród ten został założony na planie wydłużonego owalu o wymiarach 48×100 m i powierzchni około 0,5 ha. Zachowane umocnienia obejmują całą powierzchnię południowego wyniesienia. Na podstawie analizy archiwalnego planu grodziska można przypuszczać, że na północ od wyniesienia istniał wał zewnętrzny, który wydzielał dodatkową przestrzeń, być może podgrodzia (APW WSPŚ sygn. 687, s. 241; Nowakowski 2015, 503). Analizując współczesne mapy lidarowe w tej części można dostrzec niewysoki wał. Być może późniejsze przekształcenia tego terenu, spowodowały jego znaczną niwelację.

Na mapach z atlasu *Krieges-Carte von Schlesien* Christiana Friedericha von Wrede z lat 1747–1753 (ryc. 32), mapach Śląska Ludwika Wilhelma Reglera z lat 1764–1770 (ryc. 33), *Urmesstischblätter von Preußen* z 1824 roku (ryc. 34) i *Messtischblätter Oberquell* Nr 2483/4631 (ryc. 35) grodzisko zostało oznaczone jako obiekt o nazwie własnej *Burg Berg* i *Dalkauer-Berg*.

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 36 31.03.2020 12:07:56

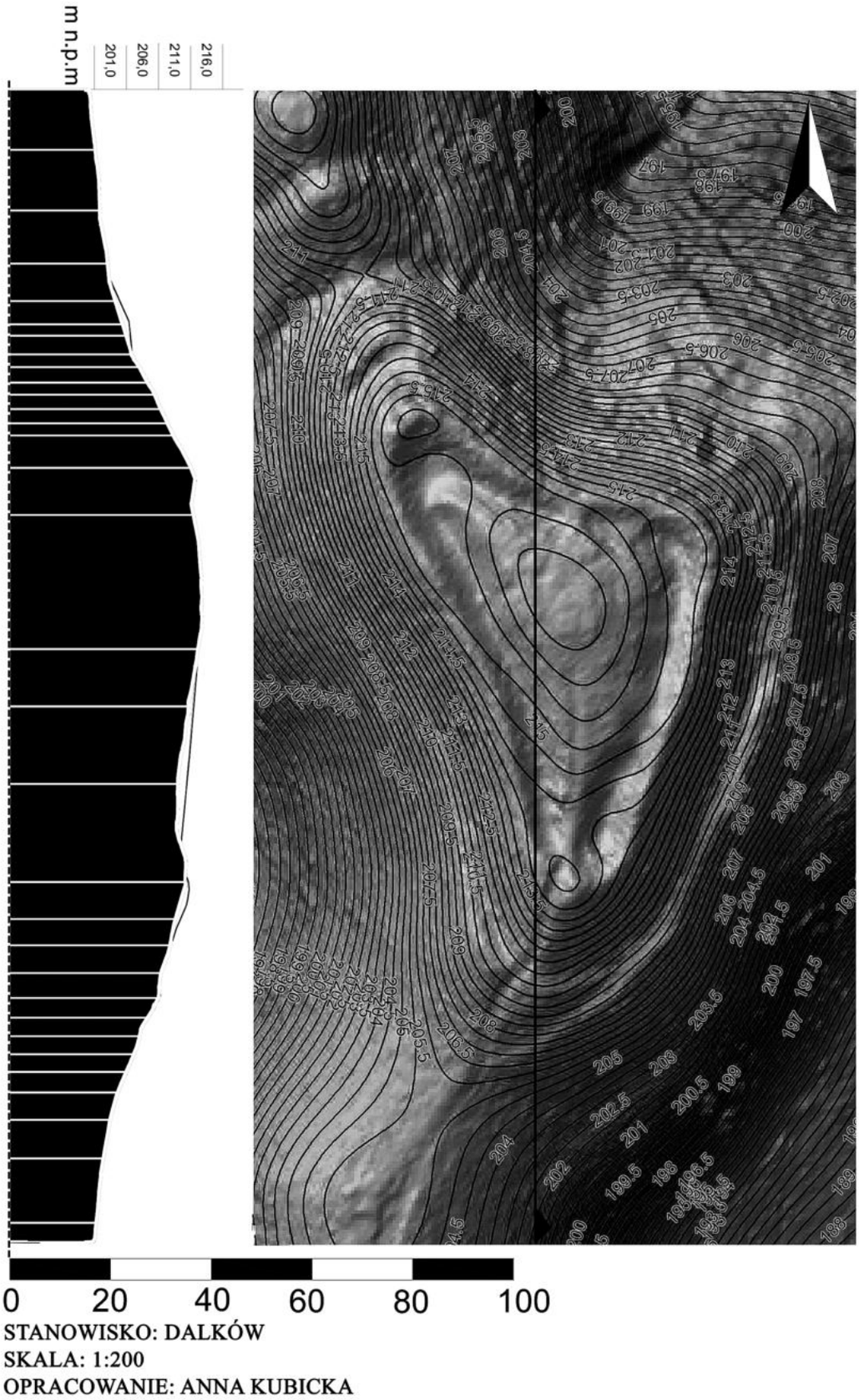

Ryc. 28. Dalków, gm. Gaworzyce, stan. 1. Wizualizacja numerycznego modelu terenu grodziska wraz z przekrojem na osi północ-południe; oprac. A. Kubicka

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 37 31.03.2020 12:07:56

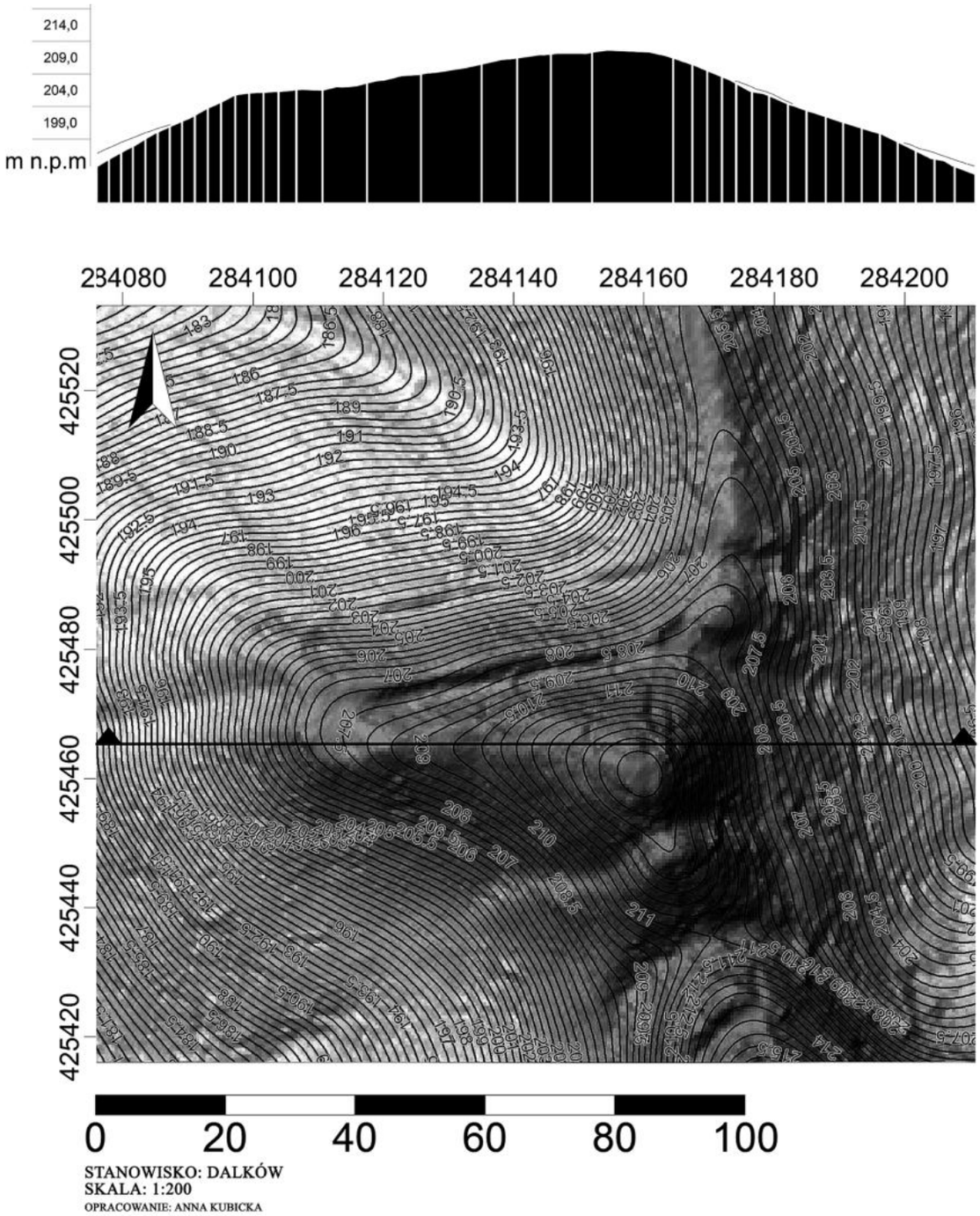

Ryc. 29. Dalków, gm. Gaworzyce, stan. 2. Wizualizacja numerycznego modelu terenu grodziska wraz z przekrojem na osi wschód-zachód; oprac. A. Kubicka

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 38 31.03.2020 12:07:57

Ryc. 30. Dalków, gm. Gaworzyce, stan. 1 i 2. Widok na majdan i wał grodziska; fot. B. Stanisławski

Ryc. 31. Dalków, gm. Gaworzyce, stan. 1 i 2. Widok na wał grodziska; fot. B. Stanisławski

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 39 31.03.2020 12:07:58

Ryc. 32. Dalków, gm. Gaworzyce, stan. 1 i 2. Fragment mapy Christiana Friedericha von Wrede z lat 1747–1753 z zaznaczonym grodziskiem (Staatsbibliothek Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Kartenabteilung, sygn. N 15060: Christian Friedrich von Wrede, *Krieges-Carte von Schlesien*, 1747–1753, Bd 4, Bl. 22); oprac. K. Chrzan

Ryc. 33. Dalków, gm. Gaworzyce, stan. 1 i 2. Fragment mapy L. W. Reglera (1764–1770) z zaznaczonym grodziskiem (Staatsbibliothek Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Kartenabteilung, sygn. N 15140: Ludwig Wilhelm von Regler, *Schlesien links der Oder ohne die Grafschaft Glatz*, 1764–1770, Bl. 20); oprac. K. Chrzan

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 40 31.03.2020 12:07:58

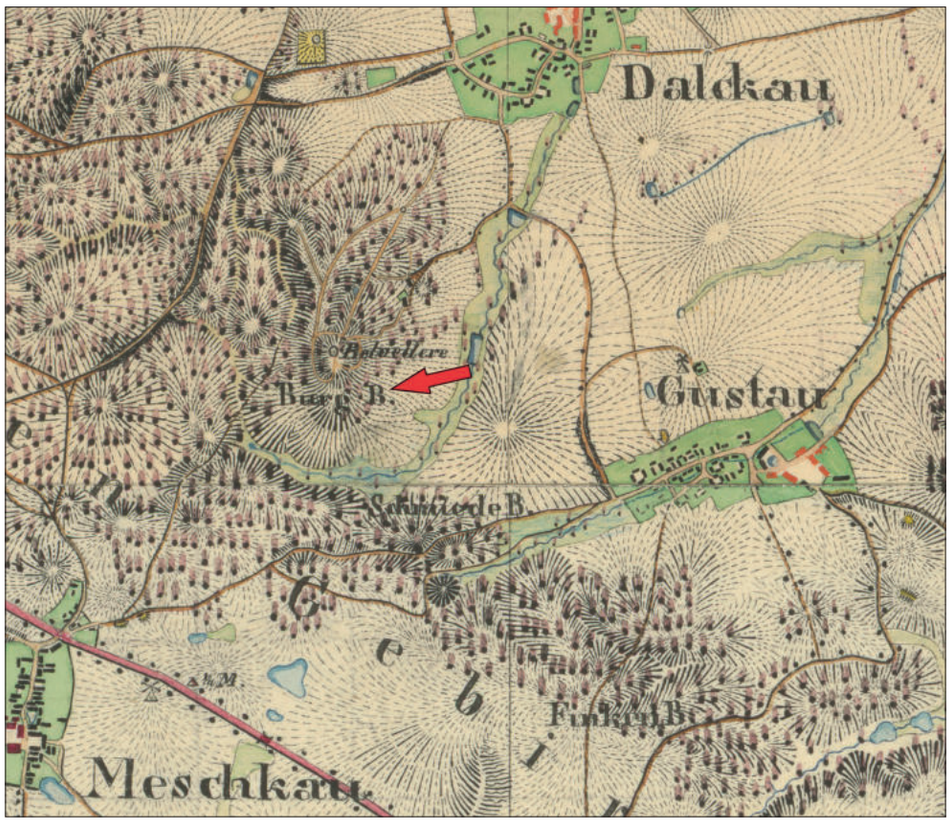

Ryc. 34. Dalków, gm. Gaworzyce, stan. 1 i 2. Fragment mapy *Urmesstischblätter von Preußen* z zaznaczonym grodziskiem (Staatsbibliothek Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Kartenabteilung, N 729: *Urmesstischblätter*: sygn. 2483 von 1824); oprac. K. Chrzan

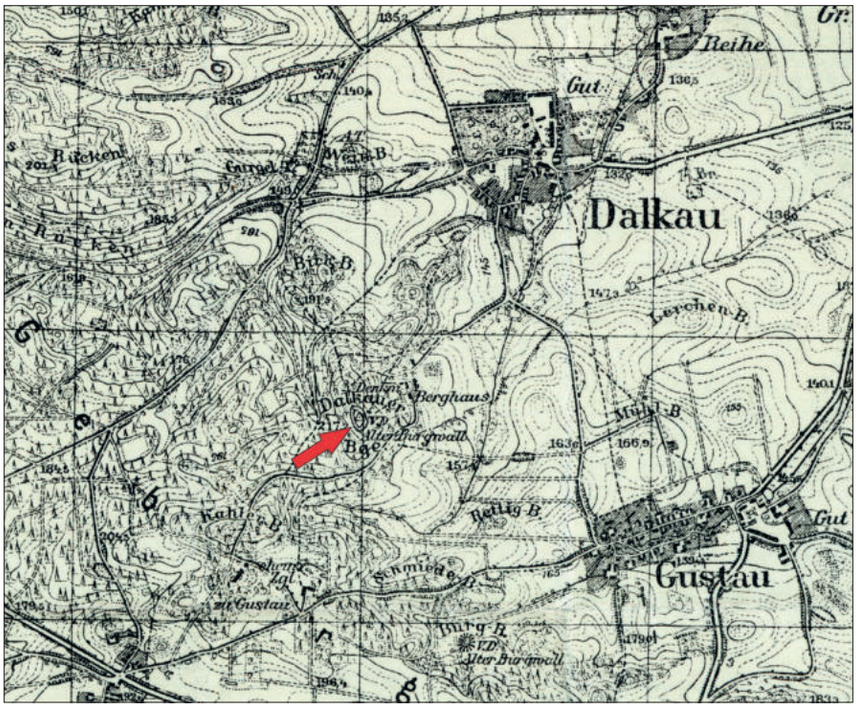

Ryc. 35. Dalków, gm. Gaworzyce, stan. 1 i 2. Fragment mapy *Messtischblätter Oberquell* Nr 2483/4361 z 1937 roku (http://igrek.amzp.pl) z zaznaczonym grodziskiem; oprac. K. Chrzan

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 41 31.03.2020 12:08:01

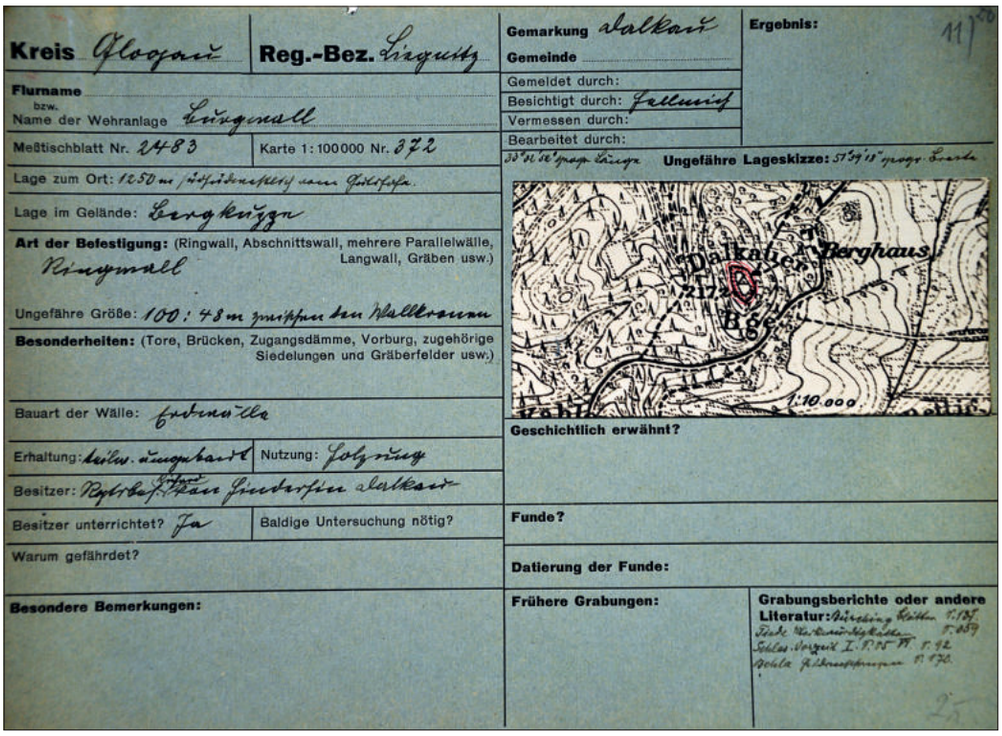
Kreis Glogau | Reg.-Bez. Liegnitz
Gemarkung Dalkau
Gemeinde
Ergebnis:
Flurname
Name der Wehranlage Burgwall
Gemeldet durch:
Besichtigt durch:
Vermessen durch:
Bearbeitet durch:
Meßtischblatt Nr. 2483 | Karte 1:100000 Nr. 372
Ungefähre Lageskizze:
Lage zum Ort:
Lage im Gelände: Bergkuppe
Art der Befestigung: (Ringwall, Abschnittswall, mehrere Parallelwälle, Langwall, Gräben usw.) Ringwall
Ungefähre Größe: 100 : 48 m zwischen den Wallkronen
Besonderheiten: (Tore, Brücken, Zugangsdämme, Vorburg, zugehörige Siedlungen und Gräberfelder usw.)
Bauart der Wälle: Erdwälle
Geschichtlich erwähnt?
Erhaltung: teilw. zugeharkt | Nutzung: Holzung
Besitzer:
Besitzer unterrichtet? Ja | Baldige Untersuchung nötig?
Funde?
Warum gefährdet?
Datierung der Funde:
Besondere Bemerkungen:
Frühere Grabungen:
Grabungsberichte oder andere Literatur:

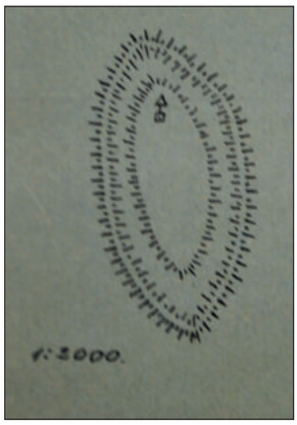

Ryc. 36. Dalków, gm. Gaworzyce, stan. 1 i 2. Karta stanowiska z kartoteki grodzisk śląskich Maxa Hellmicha (archiwum Muzeum Archeologicznego, Oddziału Muzeum Miejskiego Wrocławia)

Historia badań i opracowań

Nazwa wsi Dalków (niem. *Dalkau*) jest formą dzierżawczą od nazwy osobowej *Dalek* (Słownik II, 80–81). Pierwsza wzmianka o wsi *villa Dalcow* z młynem książęcym, która znajdowała się w posiadaniu kasztelana kożuchowskiego Teodoryka Pesna pochodzi z 1300 roku (SUb VI, nr 438). Już w 1305 roku w rejestrze głogowskim uposażenia biskupstwa wrocławskiego pojawia się informacja o pobieraniu dziesięciny polnej ze wsi *Dalcowo* w wymiarze 3 wiardunków (LF 170). Po dziale księstwa głogowskiego w 1360 roku *Dalkow* znalazł się w części cesarskiej (Lehns. I, 177). Folwark *Dalkow* w 1415 roku został sprzedany Mikołajowi von Schauercke przez braci Mikołaja, Peschela i Hansa von Kauer (Inv. Sag., 47). W 1543 roku w źródłach pisanych pojawia się informacja, że w Dalkowie nastąpił podział ojcowizny braci Schauercke (Inv. Gr., 109; Adamska 2015).

Pierwsze wzmianki o grodzisku w Dalkowie określanym jako *Roy Burgberg, Burgberg, Berghaus* pochodzą z drugiej połowy XIX wieku i z początku XX wieku (Schuster 1869, 99; Behla 1888, 170; Söhnel 1896, 92; Mertins 1906, 130; Blaschke 1913, 14–15; Demidziuk 2000, 46–47; 2015). W przedwojennej literaturze obiekt łączono z grodem kultury łużyckiej, który został wtórnie wykorzystany we wczesnym średniowieczu (Hellmich 1930, 43, poz. 20; Uhtenwoldt 1938, 15; Langenheim 1938, 94–95; 1939, 126). Pod koniec XVIII wieku podczas prac terenowych na grodzisku, związanych z budową ogrodu wypoczynkowego, pozyskano fragmenty ceramiki łużyckiej i wczesnośredniowiecznej. Do tej pory na majdanie widoczne są ślady murowanych fundamentów związanych z owym ogrodem (Langenheim 1938, 94; Demidziuk 2000, 46; 2015; Nowakowski 2015, 502–503). Obiekt został również uwzględniony w kartotece grodzisk średniowiecznych autorstwa Maxa Hellmicha (Hellmich 1930, 43, poz. 29; ryc. 36).

Po II wojnie światowej na grodzisku nie prowadzono badań archeologicznych, a wielokrotne penetracje powierzchniowe w obrębie wzgórza wykonywano w ciągu ostatnich kilku lat (Nowakowski 2015, 504), również podczas realizacji projektu badawczego Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki pt. *Atlas grodzisk wczesnośredniowiecznych z obszaru Polski*.

Zakres prac badawczych

W ramach realizacji projektu badawczego Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki pt. *Atlas grodzisk wczesnośredniowiecznych z obszaru Polski* w 2015 roku na obszarze grodziska i w jego najbliższym sąsiedztwie wykonano serię wierceń ręcznych (ryc. 37), których celem było ustalenie litologii powierzchniowych utworów geologicznych oraz określenie miąższości warstw ze śladami antropogenicznymi (Sadowski 2016a).

Wzgórze, na którym zlokalizowane jest grodzisko nr 1 w Dalkowie przecięto za pomocą serii ręcznych wierceń (oznaczonych nr 1–7) na osi wschód-zachód, sięgających głębokości 1,5 m. Na majdanie grodu, rozpoznanego za pomocą dwóch odwiertów (nr 3 i 4) stwierdzono zaleganie około 0,4–0,5 m warstwy glebowej,

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 42 31.03.2020 12:08:02

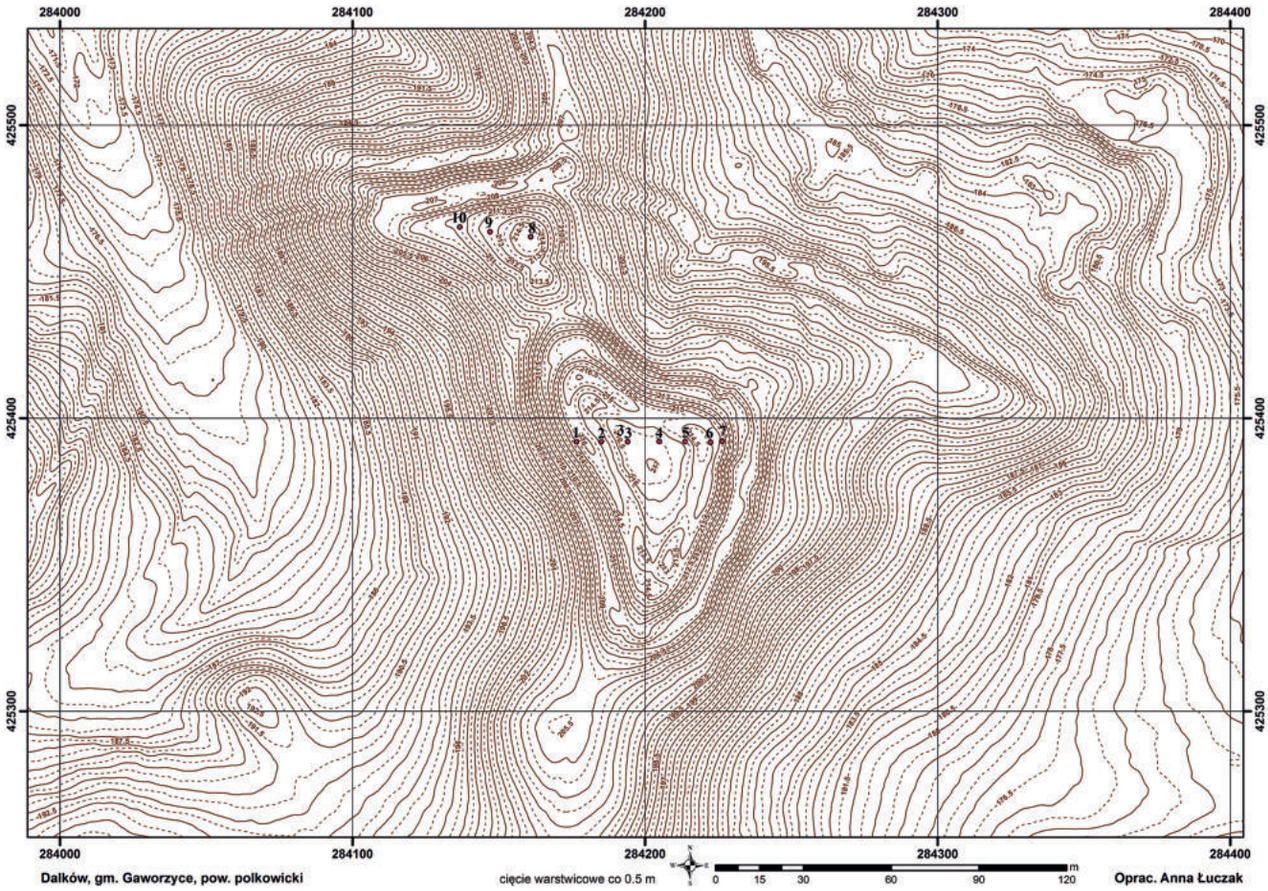

Ryc. 37. Dalków, gm. Gaworzyce, stan. 1 i 2. Mapa topograficzna stanowiska z lokalizacją wierceń; oprac. A. Łuczak

na którą składał się w górnej partii humus z piaskiem i żwirem oraz w spągu żwir z humusem, zawierającym fragmenty ceramiki, polepy i węgli drzewnych. W jednym odwiercie (nr 3) poniżej opisanych utworów zalegały żwiry barwy od szaro-żółtej do szarej, w obrębie których natrafiono na drobne fragmenty węgli drzewnych (na głębokości około 0,8 m). Z kolei w drugim sondowaniu (nr 4) na głębokości około 0,5 m natrafiono na bruk kamienny. W partii przywalnej majdanu pod analogiczną warstwą glebową barwy szaro-czarnej w części zachodniej na głębokości około 0,6 m również zarejestrowano bruk (?), natomiast w partii wschodniej na głębokości od 0,3 do 0,6 m stwierdzono obecność piasków pylastych barwy szarej z drobnymi fragmentami ceramiki i polepy. Niżej zalegały również piaski pylaste barwy jasnożółtej i kremowo-żółtej, w obrębie których nie stwierdzono obecności zabytków archeologicznych (Sadowski 2016a).

Konstrukcję wałów rozpoznano w odwiertach nr 1, 6 i 7. Pod warstwą glebową, na którą składała się mieszanina humusu, piasku i żwiru barwy szaro-czarnej o miąższości około 0,6–0,8 m, stwierdzono obecność gliny lub piasków pylastych zawierających koncentracje ceramiki i polepy. Pod nią natrafiono na bruk kamienny, zalegający do głębokości około 1 m. Zupełnie odmienny układ nawarstwień rozpoznano w profilu odwiertu nr 1 w zachodniej części wałów. Pod piaszczysto-żwirowatą warstwą glebową o miąższości około 0,3 m, do głębokości około 0,95 m, zaobserwowano nawarstwienia kulturowe, na które składały się żwiry z humusem i licznymi, drobnymi węglami drzewnymi. Pod nią również zalegał bruk kamienny (Sadowski 2016a).

Badaniami geologicznymi objęto również drugi, niższy szczyt wyniesienia, zlokalizowany na północny zachód od grodziska (odwierty nr 8–10). We wszystkich profilach odnotowano występowanie w stropie gleb brunatnych – piaszczysto-żwirowatych, barwy brązowo- i czarno-szarej o niewielkiej miąższości (od około 0,2 do 0,25 m). Opisywane utwory rozwinęły się na podłożu zbudowanym ze żwirów oraz piasków gruboziarnistych ze żwirem, czyli tak zwanych pospółek. W stropowej partii są to osady o barwie brązowej i rdzawej zawierającej wodorotlenki żelaza, które poniżej na głębokości około 0,5 m przechodzą w żwiry i pospółki. W żadnym z otworów nie stwierdzono osadów o charakterze antropogenicznym (Sadowski 2016a).

Na potrzeby niniejszego opracowania wykonano analizy przestrzenne GIS, których jednym z celów była analiza terytorium eksploatowanego wokół danego grodziska przez jego potencjalnych użytkowników oraz analiza widoczności (ryc. 38). Warto podkreślić, że

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 43 31.03.2020 12:08:03

wszystkie analizy wykonano dla widocznego w terenie grodziska oznaczonego w ewidencji konserwatorskiej jako stanowisko nr 1. Przy wykorzystaniu metod modelowania komputerowego wyznaczono hipotetyczny obszar kontrolowany wzrokowo z grodu (w promieniu 10 km^2), zakładając, że wysokość obserwatora (poziom oczu) wynosi około 1,5 m (biorąc pod uwagę średni wzrost człowieka równy 1,65 m) oraz wykorzystując współczynnik krzywizny ziemi i refrakcji (wartość 0,13). Wydzielono także obszar eksplorowany w zasięgu 1 godziny pieszej wędrówki (w km^2; Łuczak 2016, 29–45, ryc. 29–30, 43; Łuczak, Rodak 2019).

Zasięg widoczności dla grodziska w Dalkowie jest stosunkowo duży i wynosi 88,54 km^2. Natomiast obszar dostępny w zasięgu 1 godziny marszu dla potencjalnych mieszkańców analizowanego założenia obronnego był stosunkowo niewielki i wynosił 2,31 km^2 (Łuczak 2016, 29–45, ryc. 29–30, 32, 43; Łuczak, Rodak 2019, 181–184, ryc. 14–15, 16, 23).

Stratygrafia kulturowa

Do tej pory stratygrafia na grodzisku w Dalkowie nie została rozpoznana za pomocą wykopów archeologicznych. Na podstawie wykonanych odwiertów geologicznych stwierdzono, że w obrębie majdanu grodziska zalega warstwa kulturowa o miąższości około 0,5 m. Warstwę tę stanowi mieszanina humusu, piasku i żwiru z pojedynczymi, nielicznymi fragmentami polepy, rozdrobnionej ceramiki i ułamkami węgli drzewnych. Przypuszcza się, że warstwa kulturowa z okresu wczesnego średniowiecza mogła ulec znacznym wtórnym przekształceniom, tj. została całkowicie lub częściowo zniwelowana. Prawdopodobnie zmiany te nastąpiły już pod koniec XVIII wieku w związku z budową ośrodka wypoczynkowego na szczycie wyniesienia. Za przekształconą, przemieszczoną i zniszczoną część warstwy kulturowej uznać można stropowe jej partie, tj. osady antropogeniczne, będące mieszaniną humusu, piasku i żwiru z pojedynczymi, nielicznymi fragmentami polepy, rozdrobnionej ceramiki i węglami drzewnymi. Miejscami została ona zmieniona lub zniwelowana całkowicie do poziomu bruku kamiennego. Na terenie majdanu nie odnotowano śladów obiektów archeologicznych.

Analiza profili wykonanych w obrębie wału pozwala stwierdzić obecność osadów antropogenicznych, o miąższości dochodzącej maksymalnie do 0,80 m, zalegających na warstwie bruku kamiennego. Bruk, zarejestrowany na głębokości około 0,8–1,0 m, wyznacza prawdopodobnie poziom użytkowy grodziska. Przypuszcza się, że umocnienia grodziska od strony wewnętrznej i na koronie wału były licowane oraz wzmocnione otoczakami skandynawskimi. Nad nimi odnotowano zaleganie warstw kulturowych i glebowych, na które składają się żwiry z humusem i piaskiem oraz węglami drzewnymi i polepą różnej wielkości. We wschodniej części wału, bezpośrednio nad poziomem bruku (0,8–1,0 m) zarejestrowano warstwę kulturową złożoną z glin/piasków pylastych z dużą koncentracją fragmentów ceramiki i polepy (0,7–0,8 m), która najpewniej powstała w trakcie funkcjonowania grodu.

Zaplecze osadnicze

W bliskim sąsiedztwie grodziska znajduje się kompleks kulturowy, na który składają się dwa grodziska w Gostyniu (Kowalowa Góra oraz Góra Jajo – ich opis niżej), osady wczesnośredniowieczne w Gostyniu (stan. 5, AZP 41/68-17, stan. 16, AZP 44/68-17) i Dalkowie (stan. 11, AZP 49/68-17) oraz skarb wczesnośredniowieczny (błędnie oznaczony na mapach Archeologicznego Zdjęcia Polski – zob. Gostyń, stan. 2).

Chronologia

W literaturze przedwojennej grodzisko datowano na okres pradziejowy (Hellmich 1930, 43, poz. 20). Następnie obiekt łączono już z założeniem obronnym kultury łużyckiej, które zostało wtórnie wykorzystane we wczesnym średniowieczu (Uhtenwoldt 1938, 15; Langenheim 1938, 94–95; 1939, 126). Taka chronologia stanowiska funkcjonowała również w literaturze powojennej, w której grodzisko w Dalkowie datowano ogólnie na starsze fazy wczesnego średniowiecza (Kaczkowski 1971, 16; Hilczerówna, Urbańska-Łosińska 1970, 78; Lodowski 1980, 227) lub fazę C wczesnego średniowiecza według W. Hensla (Czapla 2014, 165).

W młodszej literaturze zwracano uwagę, że badania powierzchniowe przeprowadzane w południowej części wzgórza, dostarczają więcej materiałów związanych z kulturą łużycką, niż z wczesnym średniowieczem (Nowakowski 2015, 504, ryc. 3). Powyższe wnioski potwierdzają kolejne prospekcje grodziska wykonane w 2015 roku. Na majdanie oraz na stokach wyniesienia podczas jednego przejścia zebrano 78 fragmentów naczyń ceramicznych, z czego 78% zbioru stanowi przede wszystkim ceramika pradziejowa, związana z kulturą łużycką (61 fragmentów), a zaledwie 21% zebranych skorup to formy, które można łączyć z okresem wczesnego średniowiecza (17 fragmentów; ryc. 39).

Na podstawie wstępnej analizy technologiczno-stylistycznej nielicznych wczesnośredniowiecznych źródeł ceramicznych, można przypuszczać, że naczynia te były lepione ręcznie za pomocą techniki ugniatania i obtaczane przy użyciu koła garncarskiego. Zasięg obtaczania obejmował zapewne przykrawędną część naczynia, mógł również sięgać dalej poza załom brzuśca. Naczynia z Dalkowa charakteryzują się brunatną, jasnobrunatną, a niekiedy szarą lub ciemnoszarą barwą wypału. Do ich produkcji wykorzystywano przede wszystkim masę garn-

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 44 31.03.2020 12:08:03

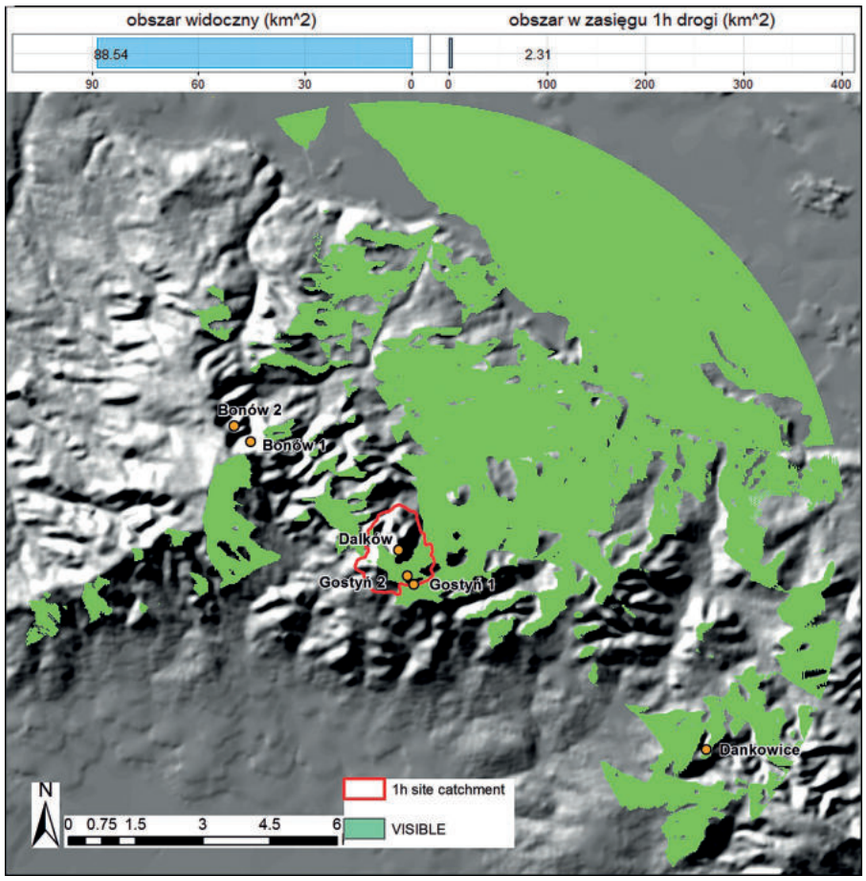

Ryc. 38. Dalków, gm. Gaworzyce, stan. 1 i 2. Zasięg obszaru widoczności (w promieniu 10 km) w stosunku do zasięgu obszaru eksploatowanego (w odległości 1 godziny drogi pieszej); oprac. A. Łuczak

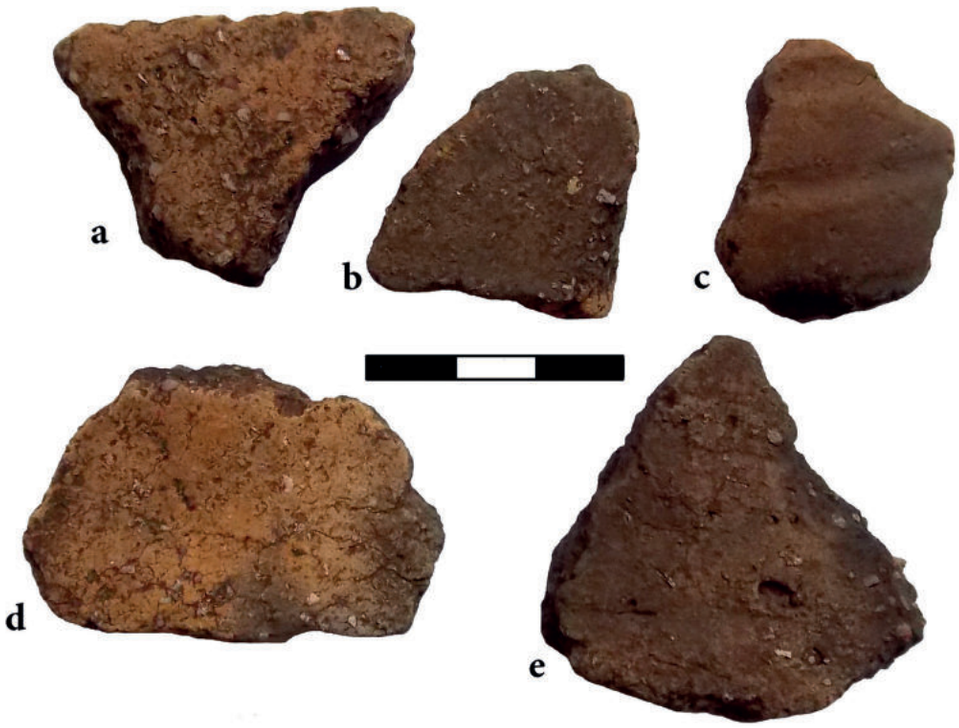

Ryc. 39. Dalków, gm. Gaworzyce, stan. 1 i 2. Wybrane fragmenty wczesnośredniowiecznych naczyń ceramicznych pozyskanych w trakcie badań powierzchniowych w 2015 roku; fot. S. Rodak

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 45 31.03.2020 12:08:04

carską zawierającą domieszkę piasku i tłucznia o różnej granulacji (średnio- lub gruboziarnistej). Powierzchnia naczyń z reguły jest lekko szorstka lub chropowata. Na zachowanych fragmentach brzuśca zaobserwowano ornament dookolnych żłobków poziomych. Warto zaznaczyć, że wszystkie zebrane z powierzchni ułamki ceramiki cechuje wtórne przepalenie.

Pozyskane w trakcie badań powierzchniowych źródła ceramiczne wskazują na lokalną produkcję garncarską nawiązującą do starszego nurtu garncarstwa wczesnośredniowiecznego rozpoznanego na terenie Dolnego Śląska (płaskodenna ceramika częściowo obtaczana zdobiona ornamentyką grzebykową), którą można zamknąć w szerokich ramach chronologicznych od przełomu IX i X wieku po X wiek (Rodak 2017, 157–158). Na tym etapie rozpoznania stanowiska i przy braku innych zabytków datujących, nie jest możliwe określenie węższych ram chronologicznych użytkowania grodziska we wczesnym średniowieczu.

Archiwum:

- Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej: APW WSPŚ, sygn. 687 (Kr. Glogau-Dalkau), s. 229–233, 245–251
- Muzeum Miejskie we Wrocławiu, Oddział: Muzeum Archeologiczne we Wrocławiu: MA O.MMW: DzDN-AN, sygn. MA/A/111, s. 38; sygn. MA/A/278; sygn. MA/A/282; sygn. MA/A/373; sygn. MA/A/65b, p. 81
- Staatsbibliothek Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Kartenabteilung, sygn. N 15060: Christian Friedrich von Wrede, *Krieges-Carte von Schlesien*, 1747–1753, Bl. 22
- Staatsbibliothek Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Kartenabteilung, sygn. N 15140: Ludwig Wilhelm von Regler, *Schlesien links der Oder ohne die Grafschaft Glatz*, 1764–1770, Bl. 20
- Staatsbibliothek Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Kartenabteilung, N 729: *Urmesstischblätter*: sygn. 2483 von 1824

Zbiory

- Przed 1945 rokiem
  - 1867 rok – fragmenty naczyń glinianych
    - brak nr. inw. (brak informacji)
  - 1936 rok – fragmenty naczyń glinianych
    - Z.V. 1936:356, E. 356:36 (numer ewidencyjny nadany przez pierwszy urząd; Landesamt für vorgeschichtliche Denkmalpflege – Breslau (w latach 1936–1937); Landesamt für Vorgeschichte – Breslau (w latach 1937–1945)

- Po 1945 roku
  - Brak informacji o losach zabytków odkrytych w 1867 roku. Według dwóch (Nr 1/IV i 2/IV) Ksiąg Inwentarzowych Muzealiów Archeologicznych Działu Wczesnego Średniowiecza (Dz. IV) Muzeum Archeologicznego, Oddziału Muzeum Miejskiego Wrocławia (KL. A, Nr inw. 464, MA-BN-41), wszystkie zabytki z grodziska odkryte w 1936 roku zaginęły (Demidziuk 2015).
  - 2015 rok – 78 fragmentów naczyń ceramicznych (Ośrodek Badań nad Kulturą Późnego Antyku i Wczesnego Średniowiecza Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu)

3 GOSTYŃ, gm. Gaworzyce

Numer stanowiska w miejscowości:	1
Numer obszaru AZP:	68-17
Numer stanowiska w obrębie arkusza AZP:	37
Nazwa dawna miejscowości:	Gustau (Dorf), Landkr. Glogau (w latach 1815–1920 Kr. Glogau, w latach 1920–1945 Landkr. Glogau), Reg. Bez. Liegnitz (Niederschlesien, w latach 1815–1945), Prov. Niederschlesien (w latach 1815–1919 Prov. Schlesien, w latach 1919–1938 Prov. Niederschlesien, w latach 1938–1940 Prov. Schlesien, w latach 1941–1945 Prov. Niederschlesien), Reichsgau Niederschlesien (w latach 1939–1945), Deutsches Reich (w latach 1815–1871 Königreich Preussen, w latach 1871–1918 Deutsches Kaiserreich, w latach 1919–1945 Deutsches Reich)
Nazwa lokalna:	*Burg-Berg*, *Burgberg*, Góra Jajo
Położenie:	N 51°38'54" E 15°52'57,55" Grodzisko nr 1 zlokalizowane jest około 300 m na południowy zachód od wsi Gostyń, na wzniesieniu o stromych zboczach określanym w powojennej literaturze jako Góra Jajo, w przedwojennej jako *Burg Berg* na wysokości około 193 m n.p.m. (ryc. 40, 41)

Środowisko fizycznogeograficzne

Grodzisko w Gostyniu zlokalizowane jest na obszarze mezoregionu fizycznogeograficznego Wzgórz Dalkowskich według klasyfikacji J. Kondrackiego (1994; ryc. 42). Teren wokół stanowiska jest silnie pagórkowaty (ryc. . Grodzisko położone jest na szczycie niewielkiego wyniesienia o wysokości około 193 m n.p.m. Podłoże geologiczne w tym rejonie stanowią żwiry i piaski gruboziarniste ze żwirem (pospółki). Są to osady o barwie od brunatno-żółtej i brunatno-szarej do ciemnożółtej i rdzawej.

Teren przy północnych zboczach wzgórza, na którym znajduje się grodzisko, jest podmokły. Do dziś wybija tam niewielkie źródło wody. Natomiast większy ciek, rzeka Dalkówka, będąca lewobrzeżnym dopływem Odry mająca swoje źródła na Wzgórzach Dalkowskich, znajduje się w odległości około 500 m na północ od grodziska.

Na stanowisku i wokół niego występują gleby brunatne, wyługowane i kwaśne utworzone z piasków gliniastych i słabogliniastych oraz pyłów różnego pochodzenia (Czapla 2014, 36).

Opis stanowiska

Gród o wymiarach około 25×20 m (mierzonych po linii korony wałów) został założony na szczycie niewielkiego wzniesienia o stromych zboczach. Można go zaliczyć do obiektów o niewielkiej powierzchni wynoszącej około 0,5 ha. Wały otaczające grodzisko są bardzo dobrze zachowane i widoczne w terenie za wyjątkiem fragmentów w części północnej i południowo-zachodniej, których zniszczenia są prawdopodobnie śladami po dawnych wkopach rabunkowych (Langenheim 1938, 90–91; Nowakowski 2015, 506; ryc. 44–49).

Na mapach z atlasu *Krieges-Carte von Schlesien* Christiana Friedericha von Wrede z lat 1747–1753 (ryc. 50),

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 47 31.03.2020 12:08:04

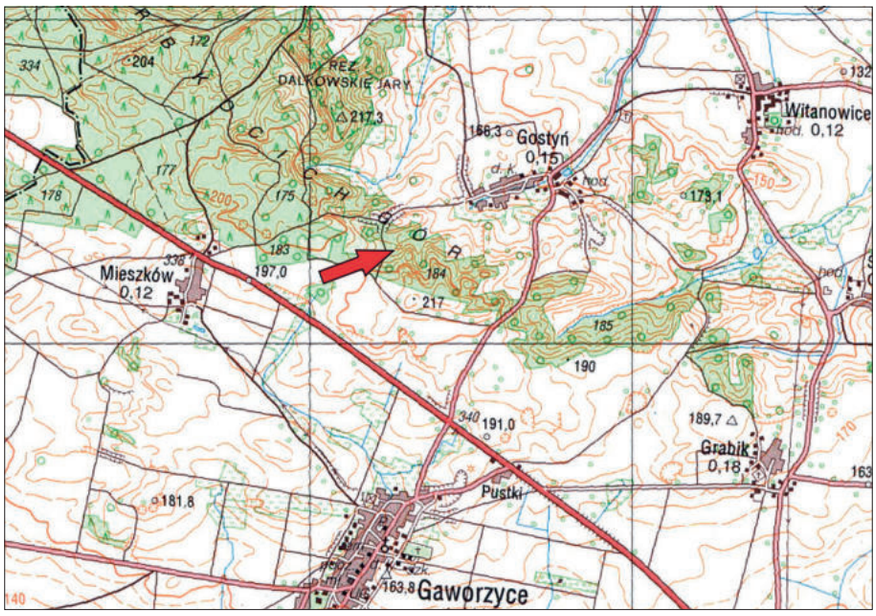

Ryc. 40. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 1. Lokalizacja grodziska na współczesnej mapie topograficznej; oprac. K. Chrzan

Ryc. 41. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 1 i 2. Zdjęcie lotnicze grodzisk gostyńskich i ich okolicy: 1 – Gostyń, stan. 1 (Góra Jajo); 2 – Gostyń, stan. 2 (Kowalowa Góra). Widok od zachodu; foto. P. Wroniecki

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 48 31.03.2020 12:08:05

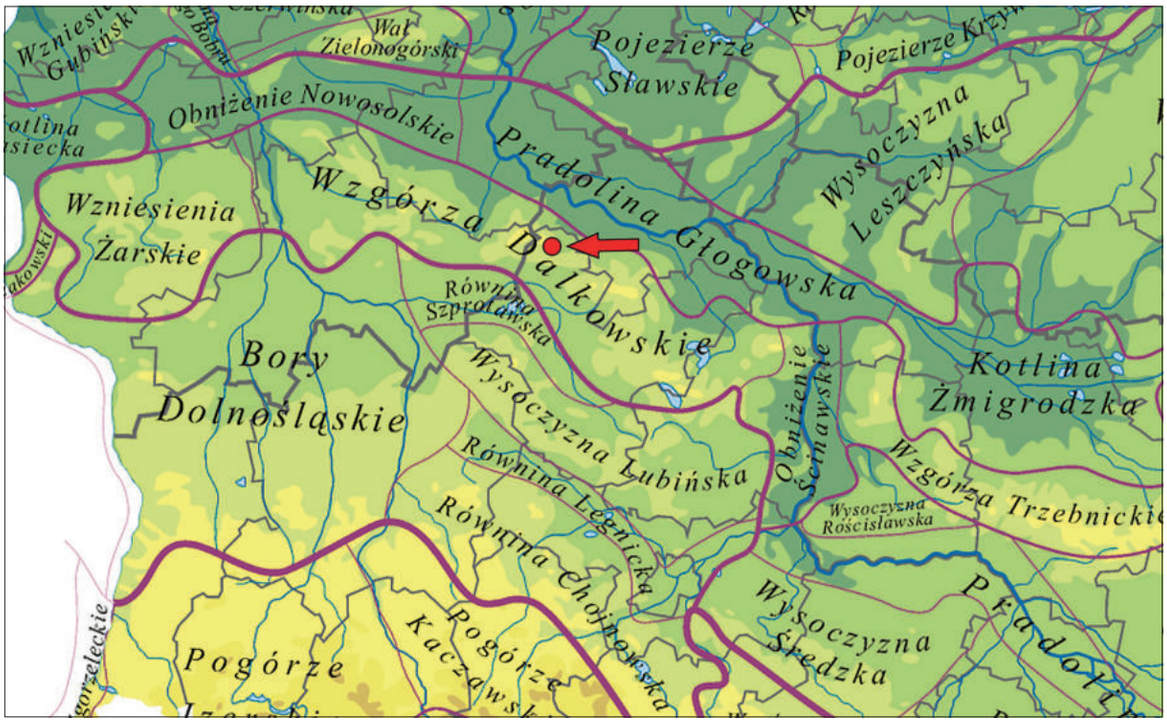

Ryc. 42. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 1. Lokalizacja grodziska na mapie mezoregionów Polski według J. Kondrackiego (1994); oprac. K. Chrzan

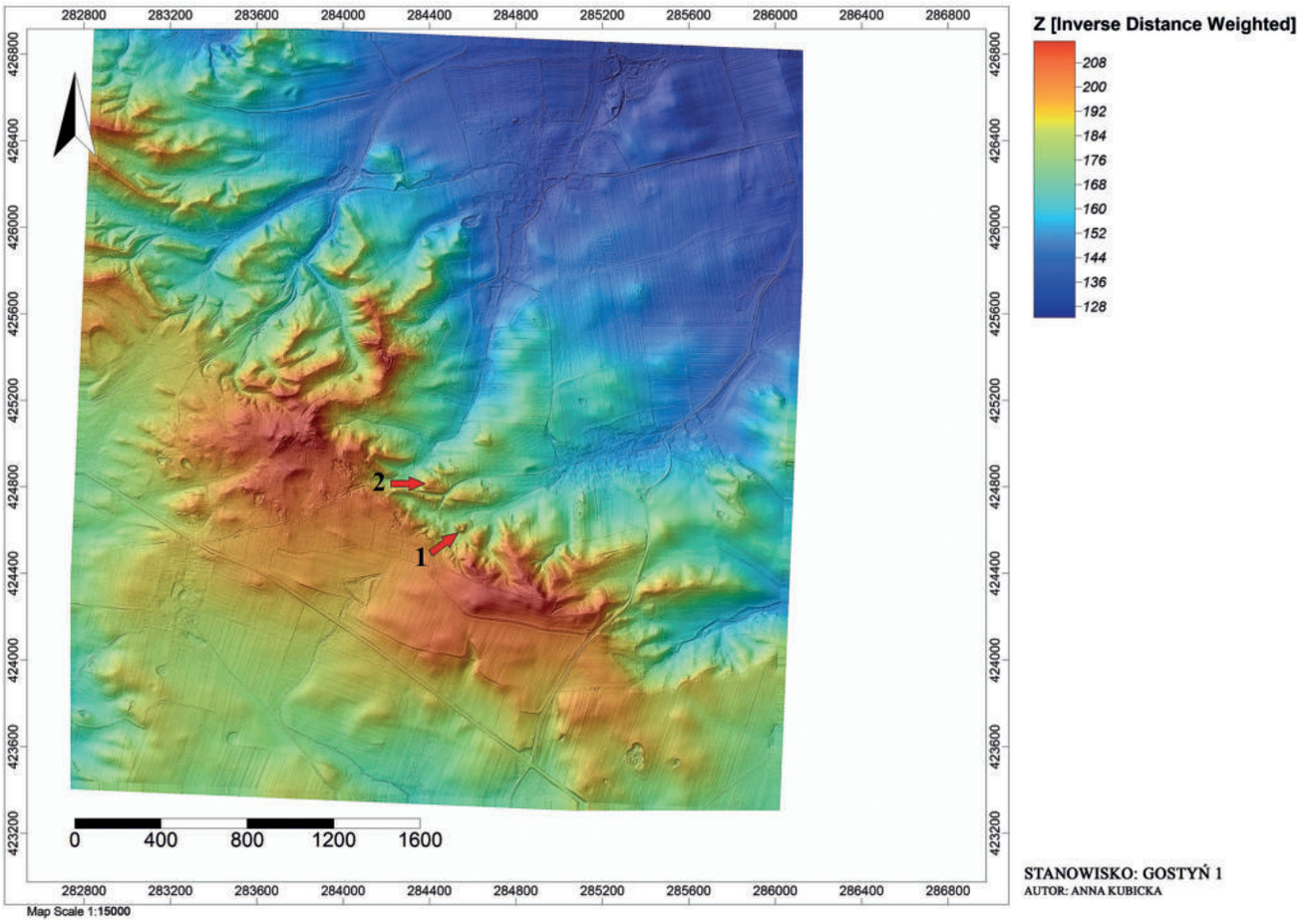

Ryc. 43. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 1. Wizualizacja numerycznego modelu terenu grodziska i jego okolicy: 1 – Gostyń, stan. 1 (Góra Jajo); 2 – Gostyń, stan. 2 (Kowalowa Góra); oprac. A. Kubicka

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 49 31.03.2020 12:08:06

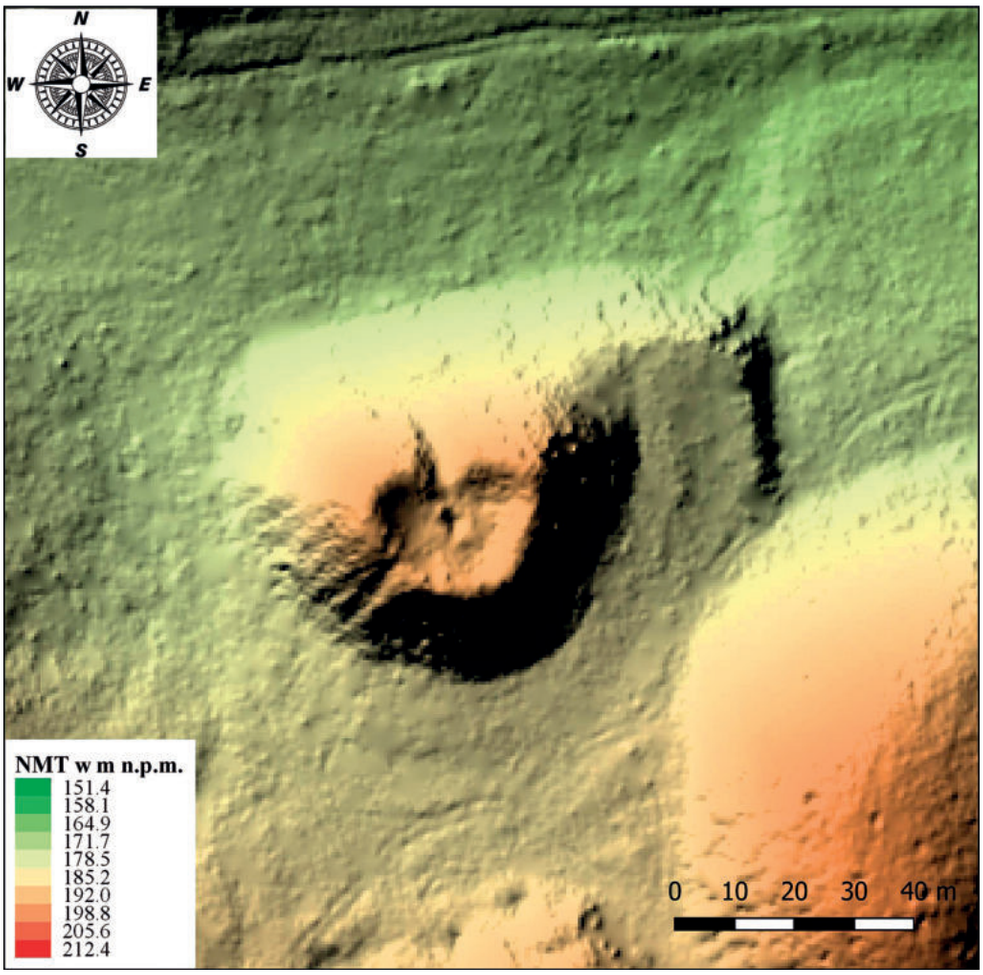

Ryc. 44. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 1. Wizualizacja numerycznego modelu terenu grodziska; oprac. S. Rodak

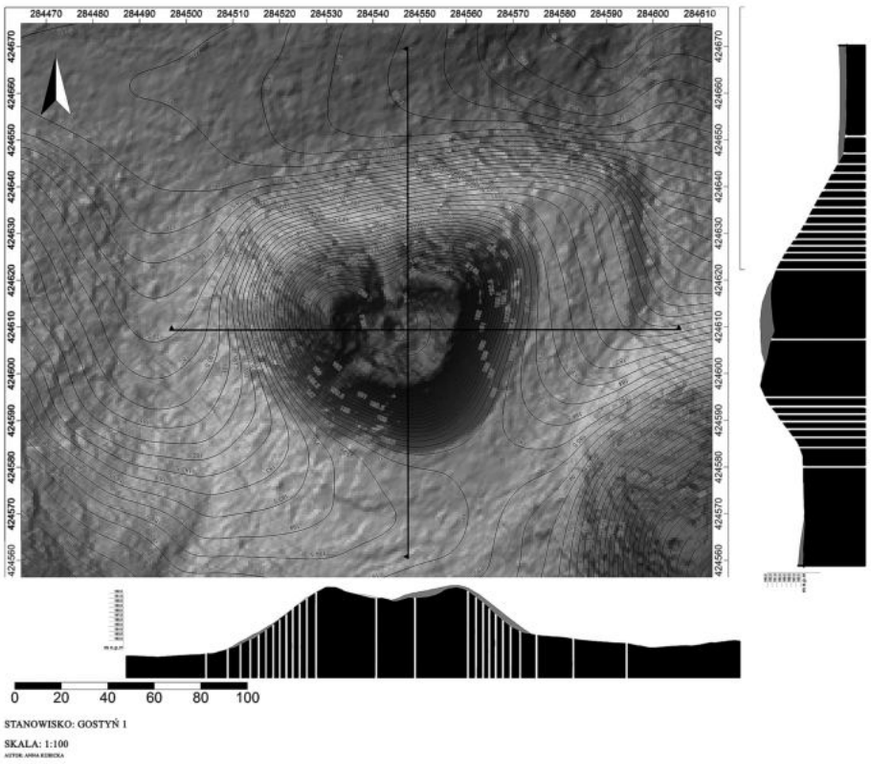

Ryc. 45. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 1. Wizualizacja numerycznego modelu terenu grodziska wraz z przekrojami; oprac. A. Kubicka

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 50 31.03.2020 12:08:06

Ryc. 46. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 1. Widok na grodzisko od północnego wschodu; fot. S. Rodak

Ryc. 47. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 1. Widok od północnego zachodu na obniżenie w wale grodziska; fot. S. Rodak

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 51 31.03.2020 12:08:07

Ryc. 48. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 1. Widok od północy na wschodnią część wału grodziska: fot. S. Rodak

Ryc. 49. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 1. Widok od zachodu na wnętrze grodziska; fot. S. Rodak

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 52 31.03.2020 12:08:08

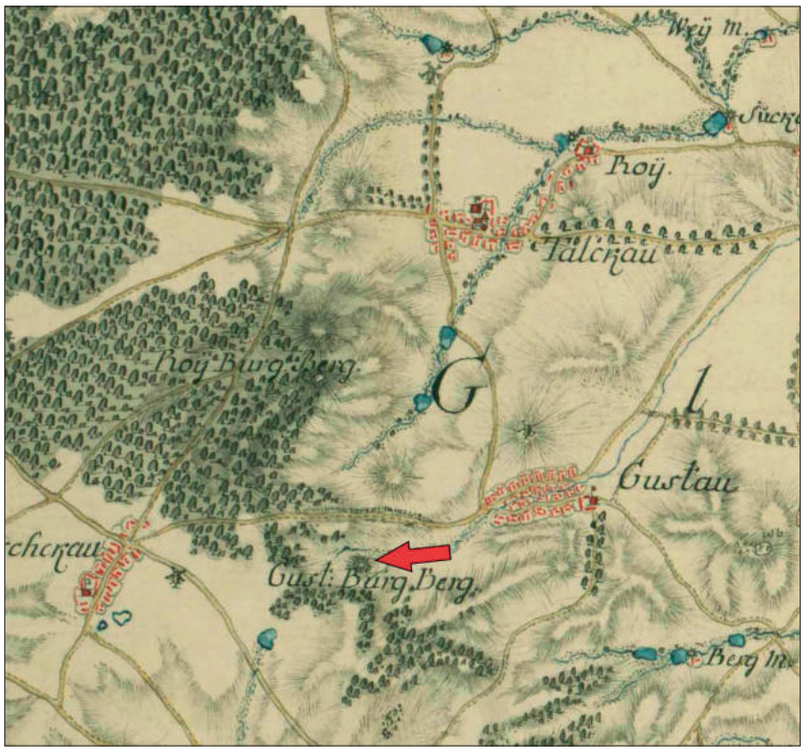

Ryc. 50. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 1. Fragment mapy Christiana Friedericha von Wrede z lat 1747–1753 z zaznaczonym grodziskiem (Staatsbibliothek Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Kartenabteilung, sygn. N 15060: Christian Friedrich von Wrede, *Krieges-Carte von Schlesien*, 1747–1753, Bd 4, Bl. 22); oprac. K. Chrzan

Ryc. 51. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 1. Fragment mapy L. W. Reglera (1764–1770) z zaznaczonym grodziskiem (Staatsbibliothek Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Kartenabteilung, sygn. N 15140: Ludwig Wilhelm von Regler, *Schlesien links der Oder ohne die Grafschaft Glatz*, 1764–1770, Bl. 20); oprac. K. Chrzan

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 53 31.03.2020 12:08:09

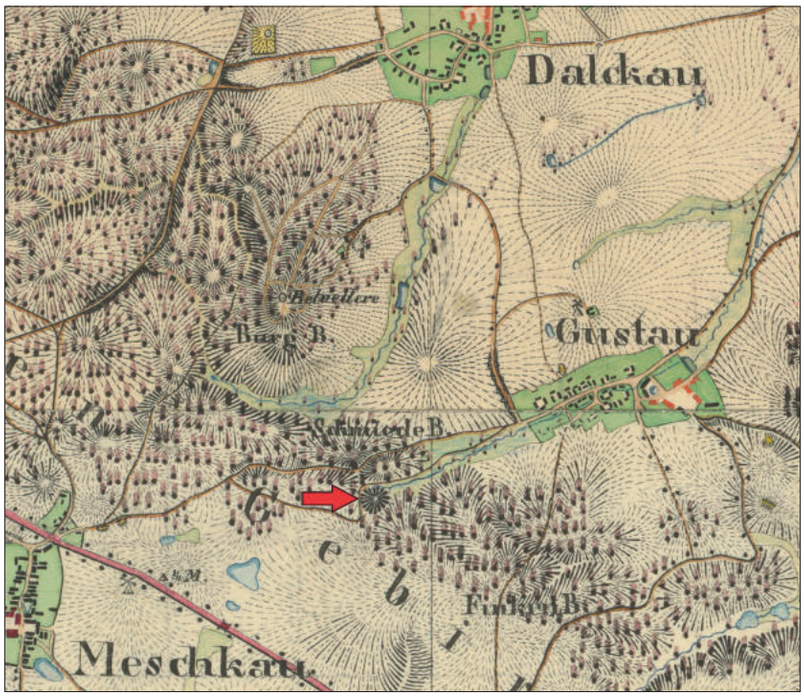

Ryc. 52. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 1. Fragment mapy *Urmesstischblätter von Preußen* z zaznaczonym grodziskiem (Staatsbibliothek Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Kartenabteilung, N 729: *Urmesstischblätter*: sygn. 2483 von 1824); oprac. K. Chrzan

archiwalnych mapach Śląska Ludwika Wilhelma Reglera z lat 1764–1770 (ryc. 51) oraz mapie *Messtischblätter Oberquell* Nr 2483/4631 (ryc. 53) grodzisko zostało oznaczone jako obiekt o nazwie własnej *Burg Berg*. Natomiast na mapie *Urmesstischblätter von Preußen* z 1824 roku (ryc. 52) obiektowi nie nadano żadnej nazwy.

Na archiwalnych zdjęciach grodziska, które przed wojną było mniej zalesione (ryc. 54, 55), zwraca uwagę niewielkie wypłaszczenie, które od strony wschodniej przylegało do stoku. K. Langenheim interpretował je jako podgrodzie. Jednak niestwierdzenie w jego obrębie śladów osadnictwa skłoniło do przypuszczeń, że mogło ono powstać podczas wznoszenia umocnień (Langenheim 1938, 90–91; Nowakowski 2015, 506). W starszej literaturze ze względu na formę i położenie omawiane grodzisko uznawano za gród stożkowaty (Kaczkowski 1971, 17).

Historia badań i opracowań

Nazwa wsi Gostyń pochodzi od dzierżawczej formy odimiennej *Gostina – Gościna* (Słownik III, 73) lub od gęstego lasu lub jego fragmentu z wyróżniającą się szatą roślinną – *gozd*. Pierwsza wzmianka o wsi w źródłach pisanych pochodzi z około 1305 roku. Wieś *Gostyn* została wymieniona w rejestrze głogowskim biskupstwa wrocławskiego i zobowiązana była do zapłaty 6 grzywien z ręki sołtysa (LF, E 154). Przy podziale księstwa głogowskiego z kolei widnieje wzmianka, że wieś *Gostimo* przynależy do części cesarskiej (około roku 1315 – Lehns I, 177). W 1360 oraz 1414 roku w dokumentach *Marcin z Gustime/Gostow* występuje jako ławnik sądu polskiego w Głogowie (Lehns, I, 177; Inv. Sag., 47; Adamska 2015).

Pierwsze wzmianki o grodzisku na stanowisku nr 1 w Gostyniu, określanym dawniej jako *Burg-Berg* lub *Burgberg* pochodzą z drugiej połowy XIX i z początku XX wieku. W latach 1861, 1862, 1875, 1895 na stanowisku dokonano przypadkowych odkryć: pojedynczych fragmentów naczyń ceramicznych, broni oraz narzędzi. Niestety brakuje dalszych informacji o losach tych zabytków (Behla 1888, 170; Söhnel 1896, 91–93; Mertins 1906, 130–131; Demidziuk 2000, 78; APW WSPŚ sygn. 688, s. 404–434, 444–445; MA O.MMW: sygn. MA/A/111, s. 38; sygn. MA/A/278; sygn. MA/A/373; sygn. MA/ /A/394a sygn. MA/A/465b, p. 82)[3]. Przez M. Hellmicha obiekt został zaliczony do grodzisk wczesnośredniowiecznych (Hellmich 1930, 43, poz. 23; ryc. 56).

Po II wojnie światowej na stanowisku nie podjęto żadnych szerszych prac terenowych (Kołodziejski 1969, 186; 1970, 272; Kaczkowski 1971, 17; 1972, 441–443; Nowakowski 2015, 506–507).

Zakres prac badawczych

W ramach realizacji projektu badawczego Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki pt. *Atlas grodzisk wcze-*

[3] Istnieje przypuszczenie, że informacje te dotyczą innego grodziska znajdującego się w Gostyniu (stanowiska 2).

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 54 31.03.2020 12:08:09

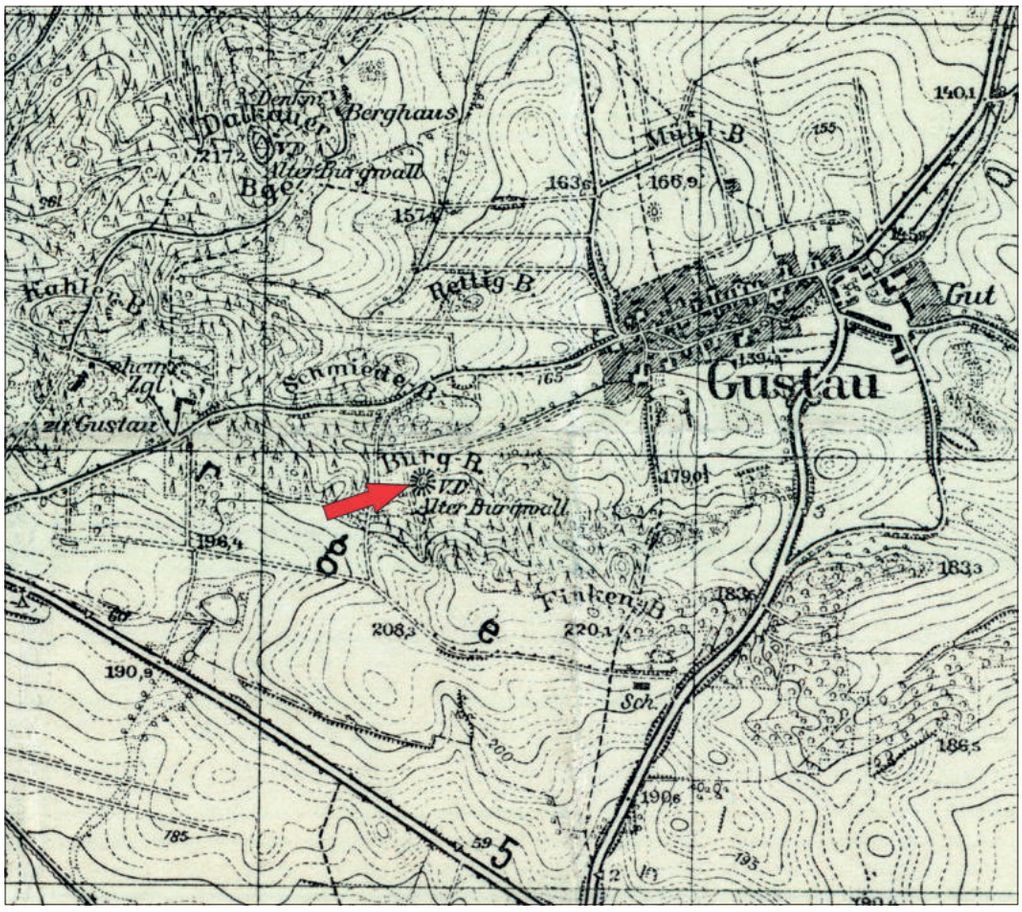

Ryc. 53. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 1. Fragment mapy *Messtischblätter Oberquell* Nr 2483/4361 z 1937 roku (http://igrek.amzp.pl) z zaznaczonym grodziskiem; oprac. K. Chrzan

Ryc. 54. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 1. Archiwalne, pochodzące z czasów sprzed drugiej wojny światowej zdjęcie grodziska (archiwum Muzeum Archeologicznego, Oddziału Muzeum Miejskiego Wrocławia)

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 55 31.03.2020 12:08:10

Ryc. 55. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 1. Archiwalne zdjęcie grodziska, lata 30. XX wieku (Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej, s. 250)

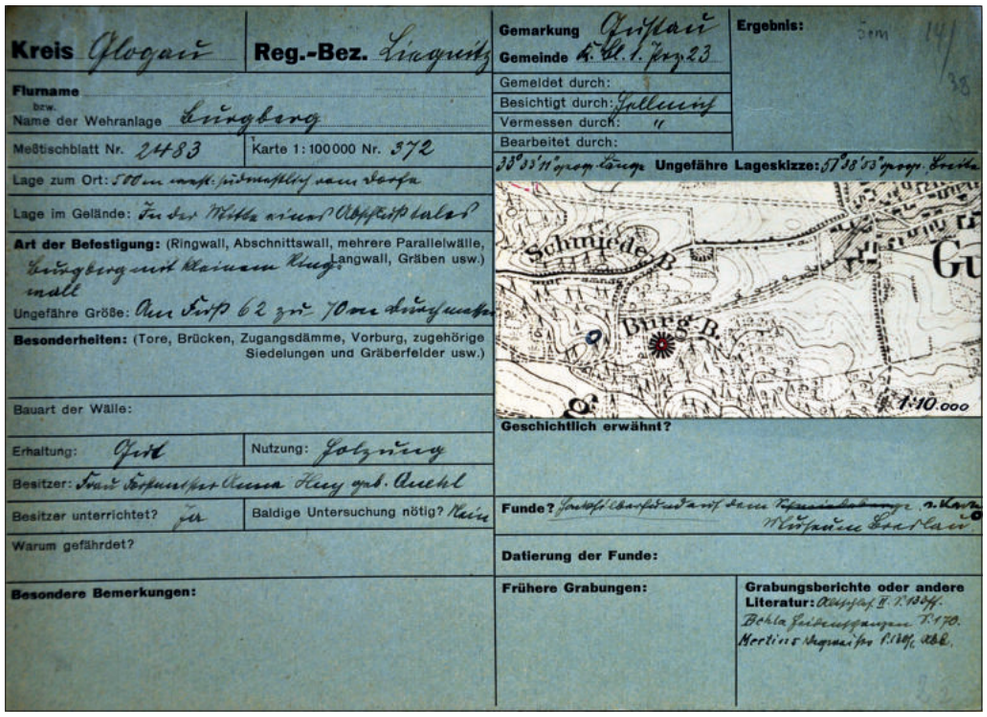

Ryc. 56. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 1. Karta stanowiska z kartoteki grodzisk śląskich Maxa Hellmicha (archiwum Muzeum Archeologicznego, Oddziału Muzeum Miejskiego Wrocławia)

snośredniowiecznych z obszaru Polski w 2015 roku na obszarze grodziska wykonano przede wszystkim serię wierceń ręcznych (ryc. 57), których celem było ustalenie litologii powierzchniowych utworów geologicznych, miąższości warstw ze śladami antropogenicznymi, jak też określenie materiału z jakiego zbudowany został wał.

Stratygrafię kulturową rozpoznano wstępnie na podstawie badań geologicznych. Na grodzisku wykonano serię 7 odwiertów, sięgających maksymalnie do głębokości około 2 m, przecinających obiekt na osi wschód zachód (nr 5–7) oraz północ południe (nr 1–4). Na ich podstawie określono zasięg warstw antropogenicznych na sta-

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 56 31.03.2020 12:08:11

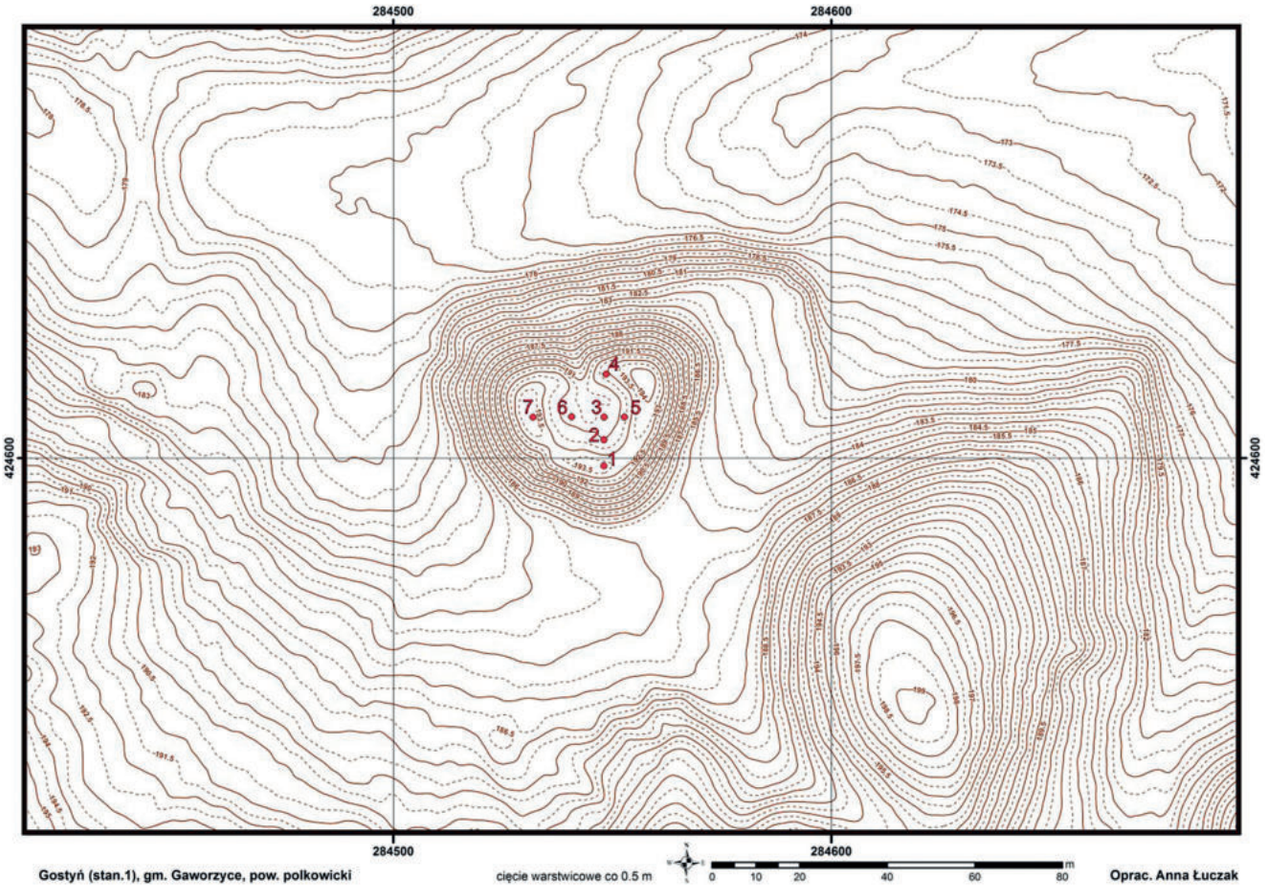

Ryc. 57. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 1. Mapa topograficzna stanowiska z lokalizacją wierceń; oprac. A. Łuczak

nowisku oraz rodzaj podłoża geologicznego. Odwierty zostały wykonane na majdanie (nr 3 i 6), u podstawy wałów, w partii przywałowej (nr 2 i 5) oraz na koronie wałów (nr 1, 4 i 7).

W centralnej partii majdanu pod brunatno-szarą i ciemno-szarą warstwą glebową o miąższości od około 0,2 m do około 0,45 m , stwierdzono obecność utworów zbudowanych ze żwirów i piasków gruboziarnistych ze żwirem. tzw. pospółek, o barwie od brunatno-żółtej i brunatno-szarej do ciemnożółtej i rdzawej. Osady te uznano za warstwy naturalne. Zostały one zadokumentowane do głębokości około 1 m (Sadowski 2016b).

Zupełnie inny układ nawarstwień zaobserwowano w odwiertach zlokalizowanych na krawędzi majdanu w części przywałowej. Pod warstwą glebową barwy brunatno-szarej na głębokości około 0,35–0,4 m (odwiert nr 2) oraz około 0,5 m (odwiert nr 5) zarejestrowano poziom bruku kamiennego, zbudowanego z dużych otoczaków skandynawskich. Bezpośrednio w obrębie bruku (odwiert nr 2) oraz nad nim (odwiert nr 5) zalegała warstwa kulturowa o miąższości dochodzącej do 0,25 m. Stanowiły ją piaski wymieszane z humusem barwy brunatnej i brunatno-szarej lub brunatno-brązowej, zawierające liczne węgle drzewne i fragmenty polepy (Sadowski 2016b).

W profilach odwierconych na koronie wału (nr 1 i 4) bezpośrednio pod warstwą glebową o miąższości około 0,3 m i barwie brunatno-czarnej lub brunatno-szarej, stwierdzono obecność warstwy kulturowej o miąższości wynoszącej maksymalnie około 0,70 m. Osady te składały się z piasków wymieszanych z humusem. W ich obrębie natrafiono na liczne grudki polepy i węgli drzewnych oraz, na głębokości ok. 0,5–0,6 m, na bruk kamienny. Poniżej odnotowano piaski pylaste barwy żółtej lub żółto-szarej. Do głębokości około 1,5 m wystąpiły poziomy bruków kamiennych oraz koncentracji fragmentów polepy i węgli drzewnych. Inny profil nawarstwień zaobserwowano w zachodniej partii wału (odwiert nr 7). Pod warstwą glebową o miąższości około 0,25 m zalegała tam warstwa gliniastych piasków ze żwirem oraz warstwa pospółki przemieszanej z humusem, w obrębie której wystąpiły fragmenty polepy i węgli drzewnych. W spągowych partiach profilu odnotowano koncentracje kamieni oraz węgli drzewnych (Sadowski 2016b).

Na potrzeby niniejszego opracowania wykonano analizy przestrzenne GIS, których jednym z celów była analiza terytorium eksploatowanego wokół danego grodziska przez jego potencjalnych użytkowników oraz analiza widoczności (ryc. 58). Przy wykorzystaniu metod modelowania komputerowego wyznaczono hipotetyczny

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 57 31.03.2020 12:08:12

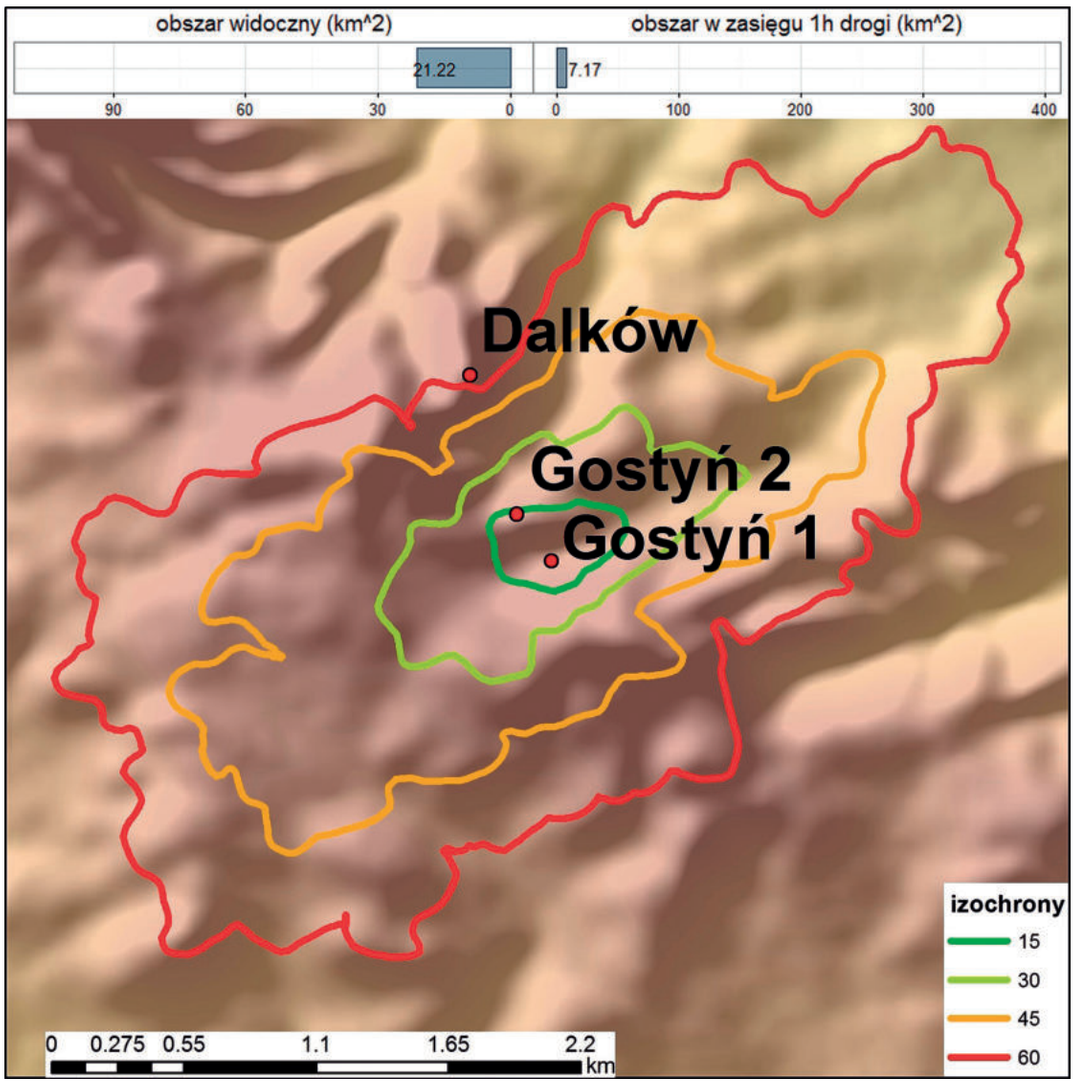

Ryc. 58. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 1. Zasięg obszaru eksploatowanego dla grodzisk w odległości 1 godziny drogi pieszo; oprac. A. Łuczak

obszar kontrolowany wzrokowo z danego grodu (w promieniu 10 km²), zakładając, że wysokość obserwatora (poziom oczu) wynosi około 1,5 m (biorąc pod uwagę średni wzrost człowieka równy 1,65 m) oraz wykorzystując współczynnik krzywizny ziemi i refrakcji (wartość 0,13). Wydzielono także obszar eksplorowany w zasięgu 1 godziny pieszej wędrówki (w km²; Łuczak 2016, 29–45, ryc. 29–30, 32; Łuczak, Rodak 2019).

Zasięg widoczności dla grodziska nr 1 w Gostyniu jest stosunkowo niewielki i obejmuje obszar o powierzchni zaledwie 21,22 km². Natomiast potencjalny obszar dostępny w zasięgu 1 godziny marszu dla mieszkańców analizowanego założenia obronnego wynosi tylko 7,17 km² (Łuczak 2016, 29–45, ryc. 29–30, 32; Łuczak, Rodak 2019, 181–185, ryc. 14–15, 16).

Stratygrafia kulturowa

Na podstawie wykonanych odwiertów geologicznych ustalono, że na majdanie grodziska, szczególnie w jego części przywałowej zalega warstwa kulturowa o miąższości około 0,25 m. Nawarstwień antropogenicznych nie odnotowano natomiast w części centralnej majdanu. Wał grodziska zbudowany został z naprzemianległych warstw piasków pylastych, wzmacnianych i stabilizowanych okładziną kamienną (zarejestrowane poziomy bruku kamiennego) oraz przypuszczalnie pierwotnie faszyną i drewnem (Sadowski 2016b). Szczegółowa weryfikacja wstępnych wniosków wymaga przede wszystkich szeroko zakrojonych prac terenowych.

Zaplecze osadnicze

Stanowisko nr 1 w Gostyniu wchodzi w skład kompleksu kulturowego, na który składają się grodziska: Kowalowa Góra w Gostyniu oraz Dalków, osady wczesnośredniowieczne w Gostyniu (stan. 5, AZP 41/68–17, stan. 16, AZP 44/68–17) i Dalkowie (stan. 11, AZP 49/68–17) oraz skarb wczesnośredniowieczny (błędnie oznaczony na mapach Archeologicznego Zdjęcia Polski – zob. Gostyń, stan. 2).

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 58 31.03.2020 12:08:12

Ryc. 59. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 1. Fragmenty naczynia ceramicznego pozyskane w trakcie badań powierzchniowych na grodzisku w 2015 roku; fot. S. Rodak

Chronologia

W literaturze przedwojennej grodzisko zostało zaliczone do obiektów o metryce wczesnośredniowiecznej (Hellmich 1930, 43, poz. 23). Archiwalne informacje o przypadkowych odkryciach fragmentów naczyń ceramicznych, broni i narzędzi mogą jednak dotyczyć drugiego grodziska w Gostyniu, zlokalizowanego na Kowalowej Górze (APW WSPŚ sygn. 688, s. 404–434, 444–445; Behla 1888, 170; Söhnel 1896, 91–93; Mertins 1906, 130–131; Demidziuk 2000, 78; 2015). Według K. Langenheima, w dawnych wkopach rabunkowych na wałach grodziska natrafiono na ceramikę określoną jako słowiańska. Podobne materiały zostały odkryte w dolinie po zachodniej stronie stanowiska. Mieszkańcy wsi pamiętali, że w tym właśnie miejscu stał kiedyś piec, po którym został ślad w formie ceglastego okręgu (Langenheim 1938, 90–91; Nowakowski 2015, 506–507).

Ze względu na brak szerszych prac terenowych na stanowisku w powojennej literaturze grodzisko datowano ogólnie na okres wczesnego średniowiecza (Kołodziejski 1969, 186; 1970, 272; Kaczkowski 1971, 17; 1972, 441–443; Nowakowski 2015, 506–507). Taką chronologię stanowiska potwierdzają także, pozyskane w trakcie badań powierzchniowych wykonanych podczas realizacji projektu Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki pt. *Atlas grodzisk wczesnośredniowiecznych z obszaru Polski*, dwa pochodzące z jednego naczynia fragmenty ceramiki (ryc. 59). Są to dobrze zachowane ułamki górnej partii z wylewem, zdobione ukośnymi, krótkimi nakłuciami w górnej partii brzuśca nad załomem, wykonanymi narzędziem grzebykowym. Rodzaj zdobnictwa nawiązuje do form ręcznie lepionych, a następnie częściowo obtaczanych, które charakteryzują się ornamentem w postaci krótkich ukośnych lub pionowych żłobków, ujętych niekiedy z góry i dołu pasmami dookolnych żłobków poziomych. Naczynia z ostrym załomem zdobione w opisany powyżej sposób są zaliczane do typu ceramiki Menkendorf/Szczecin, który został dobrze rozpoznany na Pomorzu Zachodnim. W nawarstwieniach kulturowych Szczecina są one datowane na drugą połowę IX i X wiek (Łosiński, Rogosz 1983, 205–208), z kolei na terenie Wielkopolski licznie występują w fazie C – od połowy IX do połowy X wieku (Dulinicz 2001, 53–54). Na Dolnym Śląsku ceramika typu Menkendorf jest znana z wielu stanowisk, gdzie jest datowana na X wiek (np. Głogów, Legnica, Wrocław-Ostrów Tumski; Rzeźnik 1995, 118–123, ryc. 37:b; Rodak 2017, 158, ryc. 40:d, i, u; 42:b, d). Zwyczaj zdobienia naczyń krótkimi, nieciągłymi wątkami jest powszechny w północnej części Śląska, gdzie został zarejestrowany m.in. w zespole osadniczym w Obiszowie (na osadzie i na grodzisku Wysoki Obiszów). Ten motyw zdobniczy jest charakterystyczny dla form esowatych, nieposiadających ostrego załomu (Pokora, Rzeźnik 1998, 330–331, ryc. 4:b–d; Pankiewicz 2012, 217–218 – tam dalsza literatura).

Wobec słabego rozpoznania stanowiska należy pozostać przy dotychczasowym datowaniu jego użytkowania na czas wczesnego średniowiecza ze wskazaniem na X wiek.

Archiwum

- Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej, APW WSPŚ, sygn. 688 (Kr. Glogau-Gustau), s. 404–434, 444–445
- Muzeum Miejskie we Wrocławiu, Oddział: Muzeum Archeologiczne we Wrocławiu: MA O.MMW: DzDN-AN, sygn. MA/A/111, s. 38; sygn. MA/A/278; sygn. MA/A/373; sygn. MA/A/394a sygn. MA/A/465b, p. 82
- Staatsbibliothek Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Kartenabteilung, sygn. N 15060: Christian Friedrich von Wrede, *Krieges-Carte von Schlesien*, 1747–1753, Bl. 21

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 59 31.03.2020 12:08:12

- Staatsbibliothek Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Kartenabteilung, sygn. N 15140: Ludwig Wilhelm von Regler, *Schlesien links der Oder ohne die Grafschaft Glatz*, 1764–1770, Bl. 19
- Staatsbibliothek Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Kartenabteilung, N 729: *Urmesstischblätter*: sygn. 2482 von 1824

Zbiory

- Przed 1945 rokiem
  - 1861 i 1862 rok – fragmenty naczyń glinianych
    - brak nr inw. (brak informacji)
  - 1875 rok – fragmenty naczyń glinianych, narzędzia, broń
    - brak nr inw. (brak informacji)
  - 1887 rok – kamienie
    - brak nr inw. (brak informacji)

- Po 1945 roku
  - Brak informacji o losach zabytków odkrytych na grodzisku w 1861, 1862 oraz w 1875 roku (Demidziuk 2015)

- 2015 rok – 2 fragmenty naczyń ceramicznych (Ośrodek Badań nad Kulturą Późnego Antyku i Wczesnego Średniowiecza Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu)

4 GOSTYŃ, gm. Gaworzyce

Numer stanowiska w miejscowości:	2
Numer obszaru AZP:	68-17
Numer stanowiska w obrębie arkusza AZP:	38
Nazwa dawna miejscowości:	Gustau (Dorf), Landkr. Glogau (w latach 1815–1920 Kr. Glogau, w latach 1920–1945 Landkr. Glogau), Reg. Bez. Liegnitz (Niederschlesien, w latach 1815–1945), Prov. Niederschlesien (w latach 1815–1919 Prov. Schlesien, w latach 1919–1938 Prov. Niederschlesien, w latach 1938–1940 Prov. Schlesien, w latach 1941–1945 Prov. Niederschlesien), Reichsgau Niederschlesien (w latach 1939–1945), Deutsches Reich (w latach 1815–1871 Königreich Preussen, w latach 1871–1918 Deutsches Kaiserreich, w latach 1919–1945 Deutsches Reich)
Nazwa lokalna:	*Schmiedeberg,* Kowalowa Góra
Położenie:	N 51°38'47,73" E 15°53'5,15" Grodzisko nr 2 położone jest około 500 m na południowy-zachód od wsi Gostyń na jednym ze wzniesień nazywanych Kowalowa Góra (dawniej *Schmiedeberg*), na północ od drogi leśnej prowadzącej do Mieszkowa (ryc. 41, 60). W ewidencji konserwatorskiej grodzisko otrzymało nr 2 w obrębie miejscowości. W archiwaliach natomiast funkcjonowało jako stanowisko nr 4, a w literaturze powojennej jako stanowisko 4 lub 5 (Kaczkowski 1971, 17; 1972, tabl. XI; 1975, 69; Lodowski 1980, 228; 1990, 181).

Środowisko fizycznogeograficzne

Grodzisko w Gostyniu zlokalizowane jest na obszarze mezoregionu fizycznogeograficznego Wzgórz Dalkowskich – według klasyfikacji J. Kondrackiego (1994; ryc. 42). Zajmuje szczyt niewielkiego wyniesienia o wysokości około 197 m n.p.m. położonego na krawędzi północno-wschodniego skłonu Grzbietu Dalkowskiego. Podłoże geologiczne w tym rejonie stanowią żwiry i piaski gruboziarniste ze żwirem (pospółki) o barwie od brunatno-żółtej i brunatno-szarej do ciemnożółtej i rdzawej oraz piaski pylaste barwy kremowej i kremowo-żółtej.

Obiekt na szczycie Kowalowej Góry jest oddalony o około 200 m na południe od rzeki Dalkówki – lewobrzeżnego dopływu Odry. Na stanowisku i wokół niego występują gleby brunatne, wyługowane i kwaśne utworzone z piasków gliniastych i słabogliniastych oraz pyłów różnego pochodzenia (Czapla 2014, 36).

Opis stanowiska

W terenie nie są widoczne żadne umocnienia, wskazujące na funkcjonowanie w tym miejscu grodziska (ryc. 61–66). Według badaczy niemieckich brak zachowanych wałów był efektem XIX-wiecznej intensywnej orki wykonanej na

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 61 31.03.2020 12:08:13

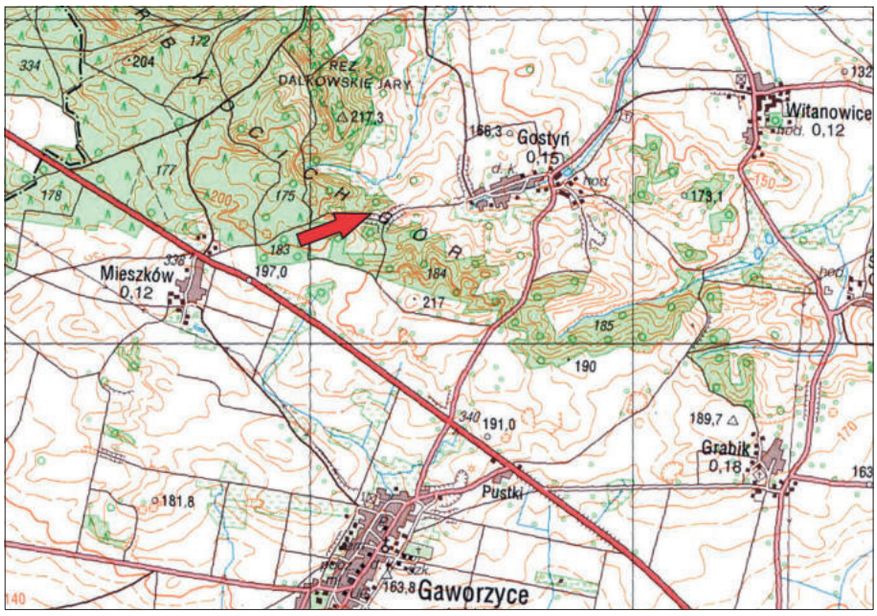

Ryc. 60. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Lokalizacja grodziska na współczesnej mapie topograficznej; oprac. K. Chrzan

Ryc. 61. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Zdjęcie lotnicze grodziska i jego okolicy. Widok od południowego zachodu; foto. P. Wroniecki

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 62 31.03.2020 12:08:13

Ryc. 62. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Zdjęcie lotnicze grodziska; foto. P. Wroniecki

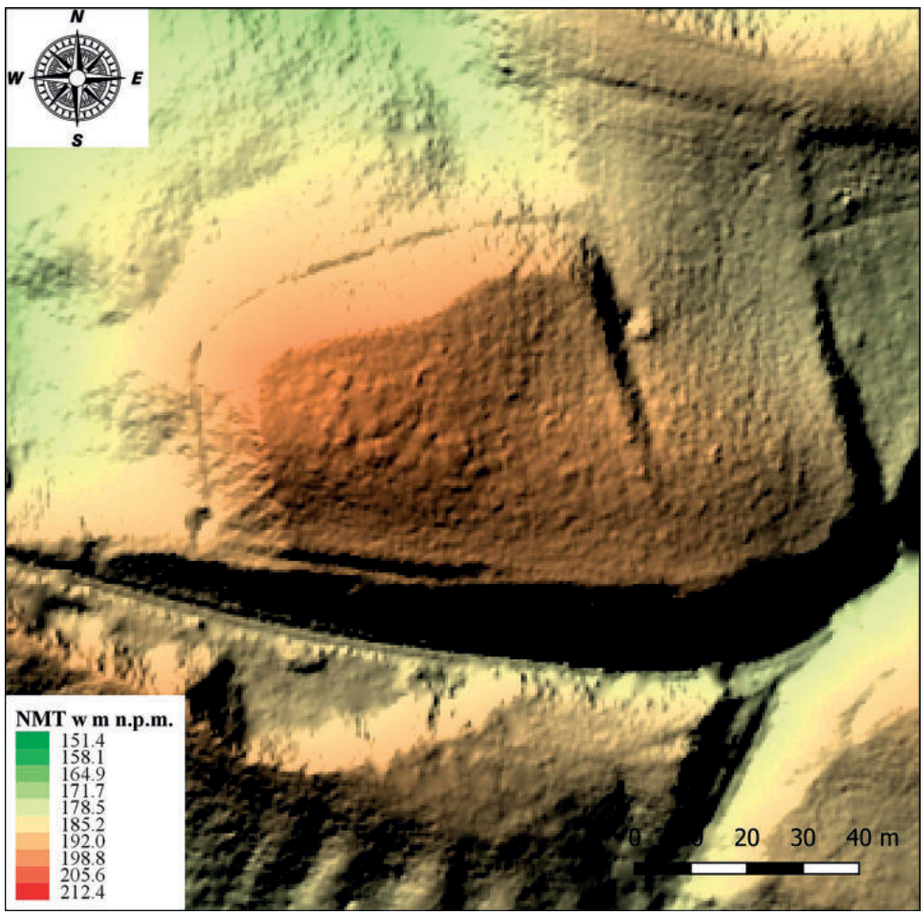

Ryc. 63. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Wizualizacja numerycznego modelu terenu grodziska; oprac. S. Rodak

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 63 31.03.2020 12:08:14

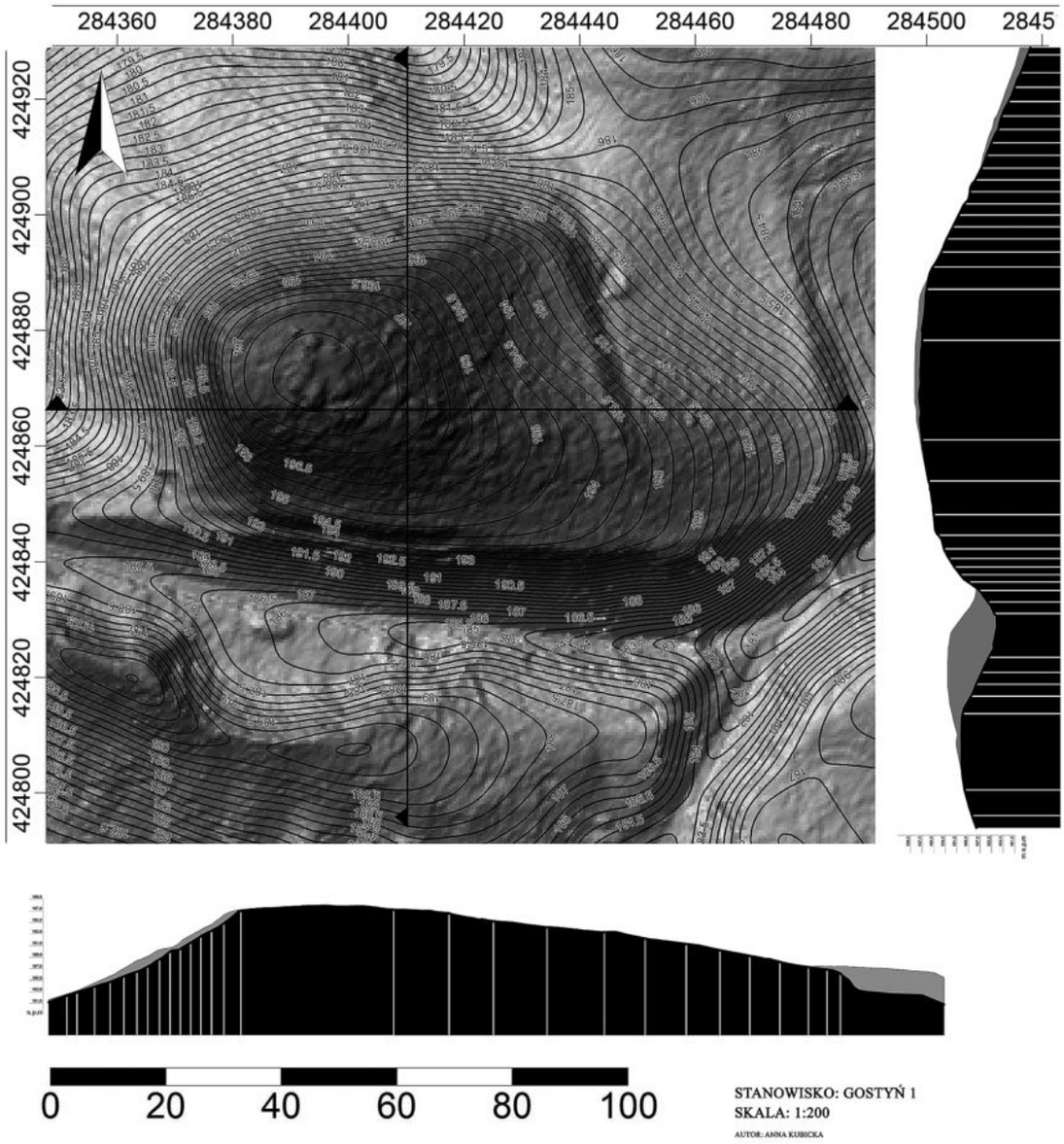

Ryc. 64. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Wizualizacja numerycznego modelu terenu grodziska wraz z przekrojami; oprac. A. Kubicka

wzgórzu. Już w drugiej połowie XIX wieku – około 1861 roku, miałyby one zostać całkowicie rozorane. Podczas przedwojennych badań wykopaliskowych ustalono, że pierwotnie był to niewielki gród o średnicy majdanu około 14–18 m (Rzeźnik 1997, 265). W młodszej literaturze można jednak znaleźć informacje, że było to założenie obronne o wymiarach 62×70 m, które zostało otoczone małym wałem pierścieniowatym (Kaczkowski 1971, 17).

Na archiwalnych mapach Śląska Ludwika Wilhelma Reglera z lat 1764–1770 (ryc. 67), na mapie *Urmesstischblätter von Preußen* z 1824 roku (ryc. 68), oraz mapie *Messtischblätter Oberquell* Nr 2483/4631 (ryc. 69) grodzisko zostało oznaczone jako obiekt o nazwie własnej *Schmiede Berg*.

Historia badań i opracowań

Nazwa wsi Gostyń pochodzi od dzierżawczej formy odimiennej *Gostina – Gościna* (Słownik III, 73) lub od gęstego lasu lub jego fragmentu z wyróżniającą się szatą roślinną – *gozd*. Pierwsza wzmianka o samej wsi w źródłach pisanych pochodzi z około 1305 roku. Została ona wymieniona w rejestrze głogowskim biskupstwa wrocławskiego jako wieś *Gostyn* i została zobowiązana do zapłaty 6 grzywien z ręki sołtysa (LF, E 154). Przy podziale księstwa głogowskiego ustalono, że wieś *Gostimo* przynależy do części cesarskiej (około roku 1315 – Lehns I, 177). W 1360 oraz 1414 roku w dokumentach ja-

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 64 31.03.2020 12:08:15

Ryc. 65. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Widok od wschodu na szczyt Kowalowej Góry; fot. S. Rodak

Ryc. 66. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Widok od zachodu na wschodni stok Kowalowej Góry; fot. S. Rodak

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 65 31.03.2020 12:08:16

Ryc. 67. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Fragment mapy L. W. Reglera (1764–1770) z zaznaczonym grodziskiem (Staatsbibliothek Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Kartenabteilung, sygn. N 15140: Ludwig Wilhelm von Regler, *Schlesien links der Oder ohne die Grafschaft Glatz*, 1764–1770, Bl. 20); oprac. K. Chrzan

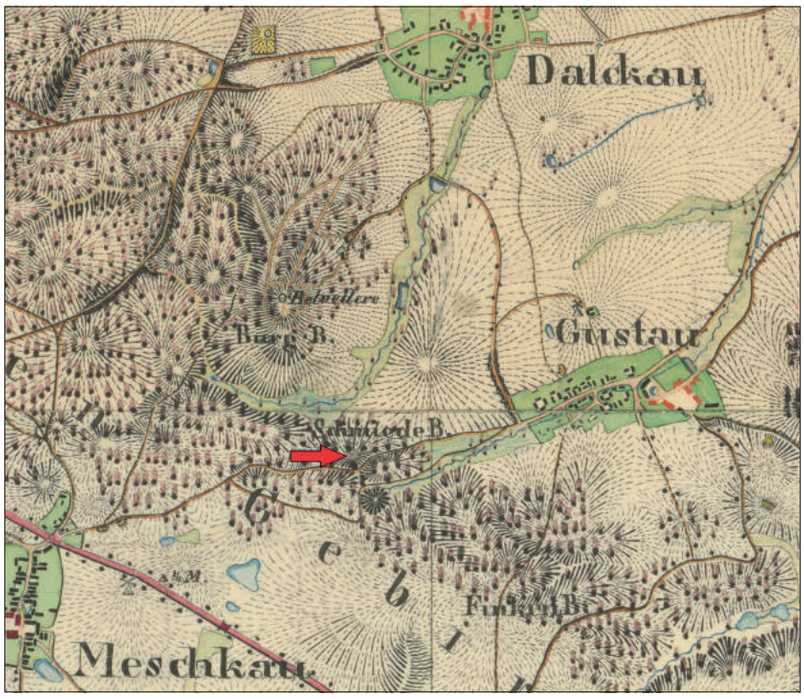

Ryc. 68. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Fragment mapy *Urmesstischblätter von Preußen* z zaznaczonym grodziskiem (Staatsbibliothek Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Kartenabteilung, N 729: *Urmesstischblätter*: sygn. 2483 von 1824); oprac. K. Chrzan

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 66 31.03.2020 12:08:16

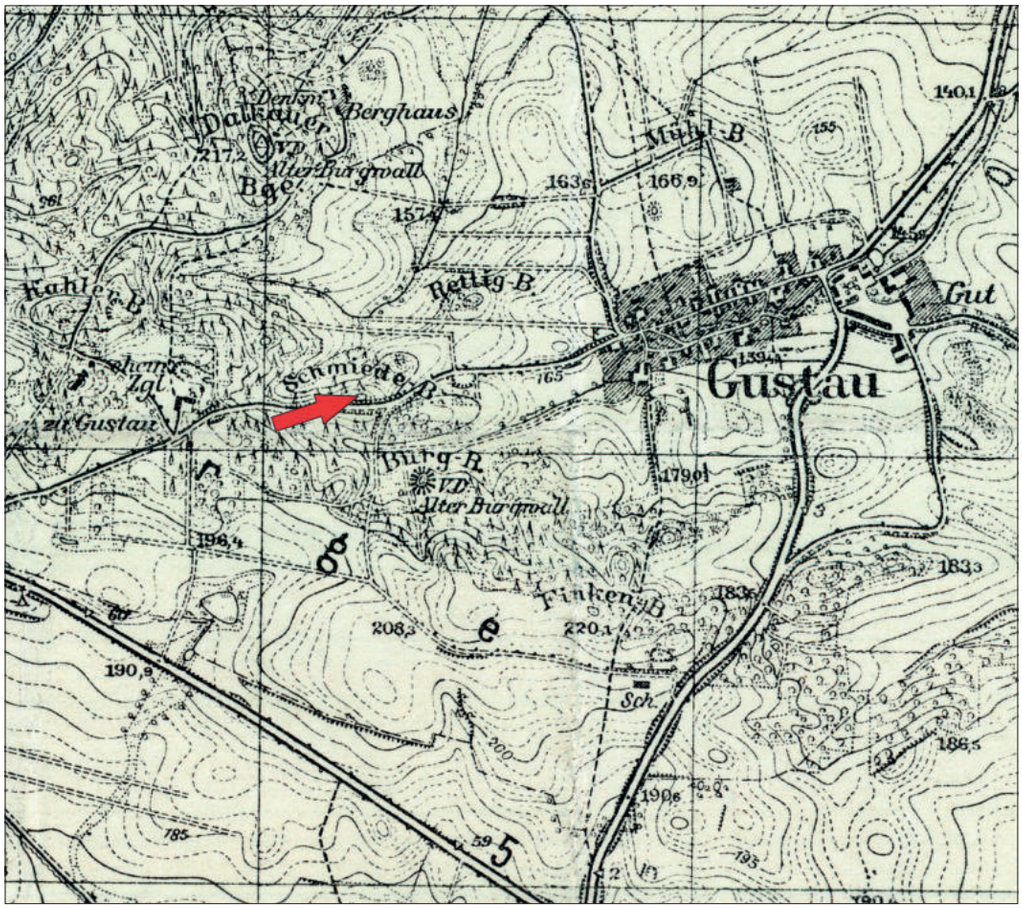

Ryc. 69. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Fragment mapy *Messtischblätter Oberquell* Nr 2483/4361 z 1937 roku (http://igrek.amzp.pl) z zaznaczonym grodziskiem; oprac. K. Chrzan

ko ławnik sądu polskiego w Głogowie występuje *Marcin z Gustime/Gostow* (Lehns, I, 177; Inv. Sag., 47).

Pierwsze wzmianki o grodzisku na stanowisku nr 2 w Gostyniu, określanym dawniej jako *Schmiedeberg* pochodzą z początku XX wieku. Już w 1910 roku na stanowisku przypadkowo odkryto fragmenty naczyń ceramicznych, żelazne groty oraz miski żelazne (ryc. 70). Także w latach 30. XX wieku podczas orki znajdowano liczne zabytki archeologiczne w tym jedno naczynie z przepalonym zbożem (Mertins 1906, 130–131; Kurtz 1936, 26–27; Langenheim 1937; Demidziuk 2000, 79; 2015). Na początku lat 30. XX wieku do lokalnego muzeum w Głogowie trafiły pierwsze znaleziska z Gostynia (jedno naczynie oraz grot włóczni). Dopiero w 1936 roku większą część przedmiotów pochodzących z grodziska, rozproszonych dotychczas po różnych instytucjach, zebrano i przekazano do Muzeum Archeologicznego we Wrocławiu, gdzie zostały szerzej opracowane (Langenheim 1937; Demidziuk 2000, 79).

To właśnie te przypadkowe znaleziska spowodowały podjęcie decyzji o przeprowadzeniu badań wykopaliskowych kierowanych przez J. Pätzolda i K. Langenheima. W 1938 wykonano liczne wykopy sondażowe przecinające całe wyniesienie po osi wschód-zachód oraz północ-południe (Langenheim 1939; Pätzold 1939; ryc. 71–73).

Po II wojnie światowej kolejne badania przeprowadził w 1966 roku M. Kaczkowski. Na stanowisku założono wówczas sondaż o wymiarach 6×3 w zachodniej części omawianego stanowiska. Nie znamy jego dokładnej lokalizacji, a wyniki prac zostały opublikowane w niewielkim zakresie (Kołodziejski 1969, 186; 1970, 272; Kaczkowski 1971, 17, 30–31, ryc. 12/9–13; 13/1–4; 1972, 441–443, 464–465, tab. XI–XII).

W latach 1995–1996 prace archeologiczne pod kierownictwem Pawła Rzeźnika prowadziła na Kowalowej Górze ekspedycja Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego. W wykopie oznaczonym nr VII/96 o powierzchni 98 m^2, zlokalizowanym w północno zachodniej partii stanowiska (ryc. 74), odkryto m.in. ślady dawnych sondaży K. Langenheima z 1938 roku i M. Kaczkowskiego z 1968 roku oraz sondaż VI z 1995 roku (Rzeźnik 1997, ryc. 2).

Zakres prac badawczych

W marcu 1938 roku wykonano wiele wykopów sondażowych, które pokryły obszar niemal całego wzniesienia gostyńskiego (ryc. 71, 75). Ponieważ były one namierzane do dwóch tymczasowych reperów i naniesione na wykonany wówczas plan warstwicowy trudno jest obec-

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 67 31.03.2020 12:08:17

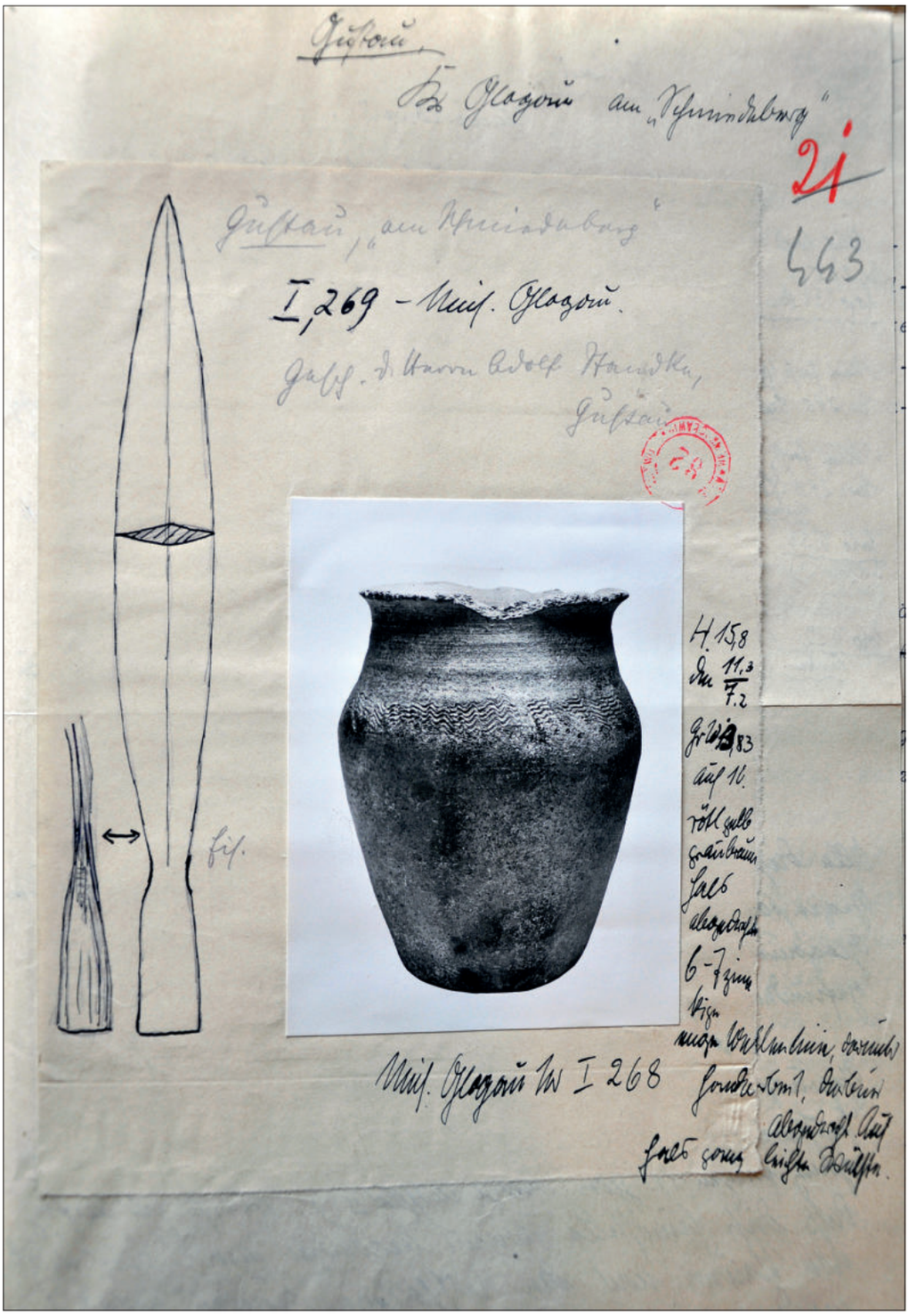

Ryc. 70. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Zabytki odkryte na grodzisku na początku XX wieku (Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej, s. 443)

nie, bez badań inwazyjnych, zlokalizować precyzyjnie ich przebieg. Namierzanie do zarośniętych i erodujących stoków wzgórza od strony północnej i zachodniej nie gwarantuje precyzyjnej lokalizacji na współczesnych planach stanowiska. Nie wiemy także, ze względu na fakt przetrwania ogólnej dokumentacji, czy przebieg wykopów przedstawionych na planie ogólnym odpowiada zakresowi przeprowadzonych rzeczywiście prac. Sytuację komplikuje fakt, że 15 sierpnia 1938 Kurt Langenheim objął stanowisko dyrektora muzeum w Gdańsku, toteż dokumentacja terenowa była wykonywana we współpracy „na odległość" z faktycznym (?) wykonawcą wykopalisk J. Pätzoldem (por. Langenheim 1939, 106, przyp. 7). Podczas badań wykopaliskowych przeprowadzonych w 1938 roku odsłonięto na stoku wzniesienia dookolny rów interpretowany jako relikt fosy (Langenheim 1939,

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 68 31.03.2020 12:08:18

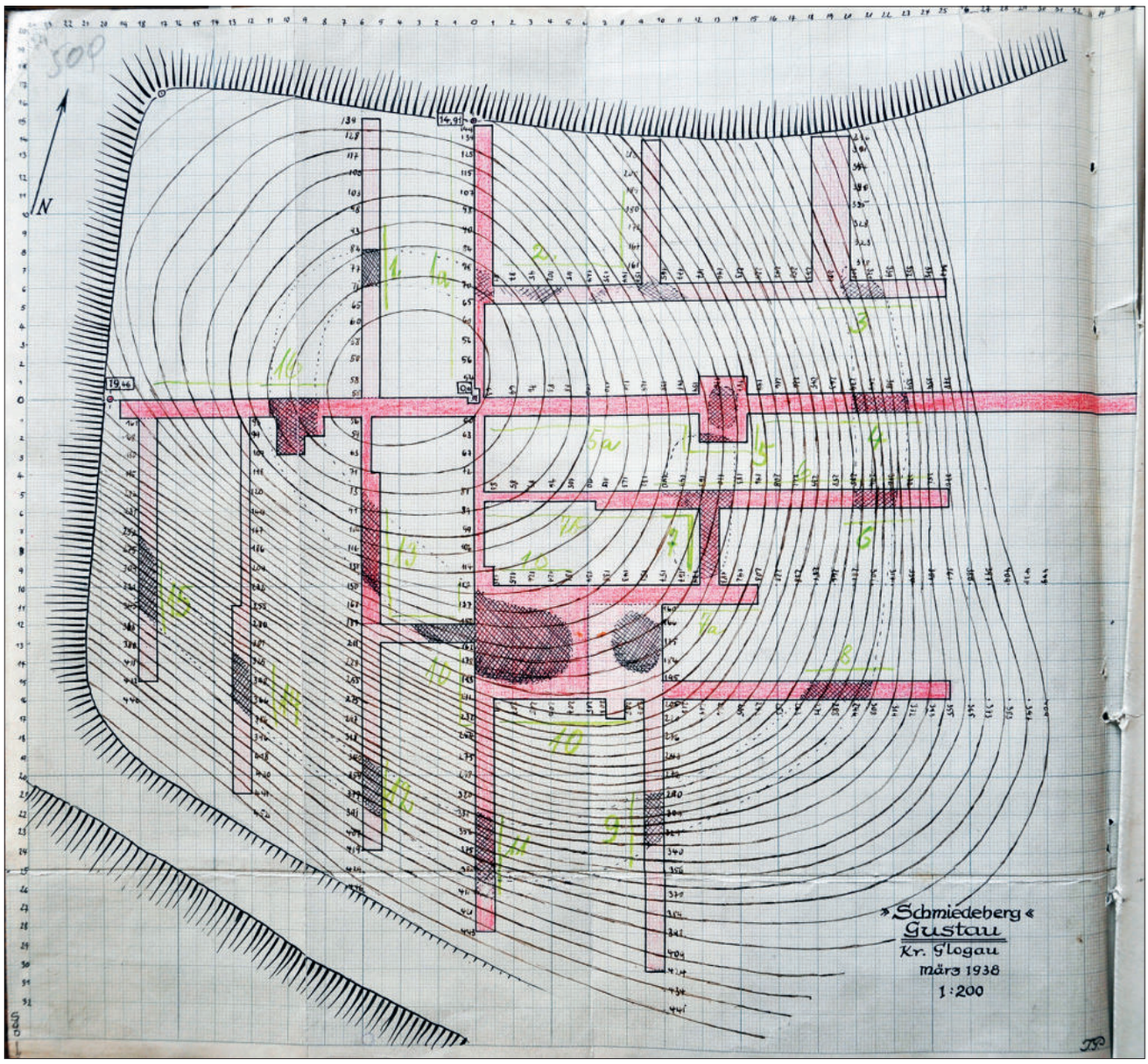

Ryc. 71. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Plan stanowiska z zaznaczonymi wykopami. Fragment dokumentacji z badań w 1938 roku (Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej, s. 509)

106–107, ryc. 1). Na majdanie grodziska, tuż pod warstwą orną, odkryto kilka jam (1938 rok – oznaczone nr I–V; 1996 rok – oznaczone nr 1–2), które zostały zinterpretowane jako relikty pierścieniowatej zabudowy wewnętrznej. Wśród nich wyróżniono jamy o charakterze mieszkalnym i gospodarczym. Przypuszczalnie jeden obiekt odsłonięty częściowo w południowej partii stanowiska w 1938 roku można uznać za obiekt mieszkalny (jama II). Pozostałe jamy posiadały niewielkie rozmiary (jama III i V; Langenheim 1939, 110, 120–121). Pomiędzy fosą oraz zabudową grodu odsłonięto pas piaszczystej gliny, sięgający szerokości około 6–8 m w części południowej (Langenheim 1939, 107), a 1 do 2 metrów, w części północnej stanowiska (Wroniecki 2015).

W 1996 roku odkryto dwie jamy, które zostały uznane za obiekty mieszkalne (Rzeźnik 1997, 268–275). Natrafiono na ślady wykopów z 1938 roku oraz sondaży z lat 1966 i 1995 (Wroniecki 2015).

W roku 2015 w ramach realizacji projektu pt. *Atlas grodzisk wczesnośredniowiecznych z obszaru Polski* w 2015 roku wykonano badania nieinwazyjne (Wroniecki 2015). Pracami geofizycznymi (magnetycznymi oraz geoelektrycznymi) objęto obszar nie tylko wyniesienia, na którym został zlokalizowany gród, ale również teren przylegający do niego od strony wschodniej. Łączna suma przebadanej powierzchni wyniosła około 0,75 ha i 0,48 ha. Wykonane pomiary magnetyczne ujawniły liczne zaburzenia pola magnetycznego oraz oporności pozornej gruntu (Wroniecki 2015; Rodak, Wroniecki 2019).

W badaniach zastosowano metodę pomiarów magnetycznych, jako podstawową technikę geofizyczną, uzupełnianą przez dodatkowe techniki dokumentacji te-

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 69 31.03.2020 12:08:19

Ryc. 72. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Prace archeologiczne na grodzisku w 1938 roku (Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej, s. 527)

Ryc. 73. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Jeden z wykopów w trakcie eksploracji (Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej, s. 510)

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 70 31.03.2020 12:08:19

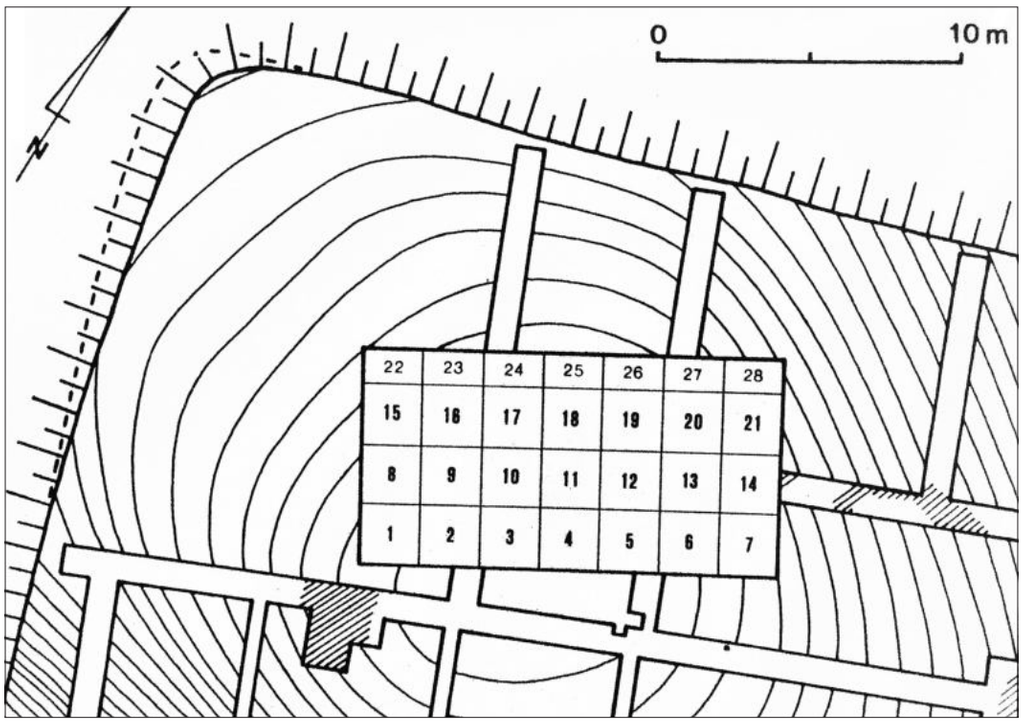

Ryc. 74. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Lokalizacja wykopu VII/96; za Rzeźnik 1996a, ryc. 8

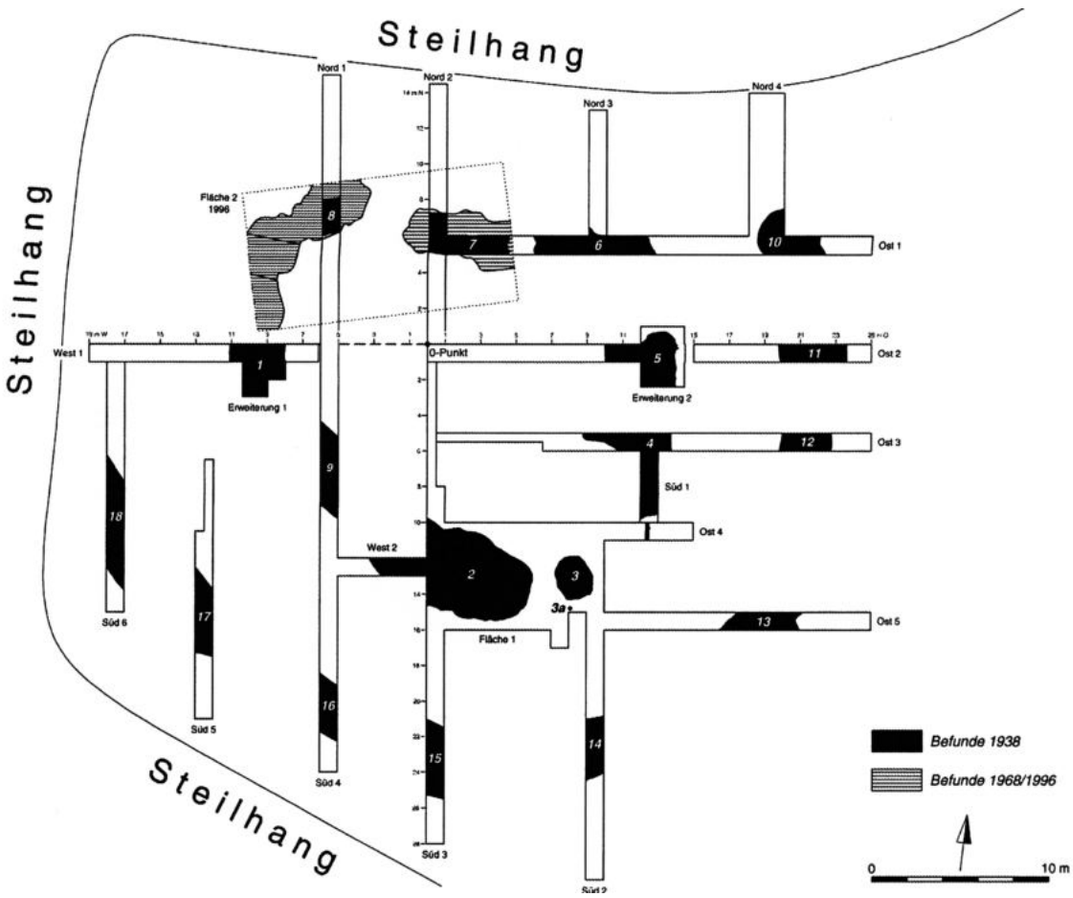

Ryc. 75. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Plan wykopów według A. Kieselera (2016, Abb. 6)

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 71 31.03.2020 12:08:19

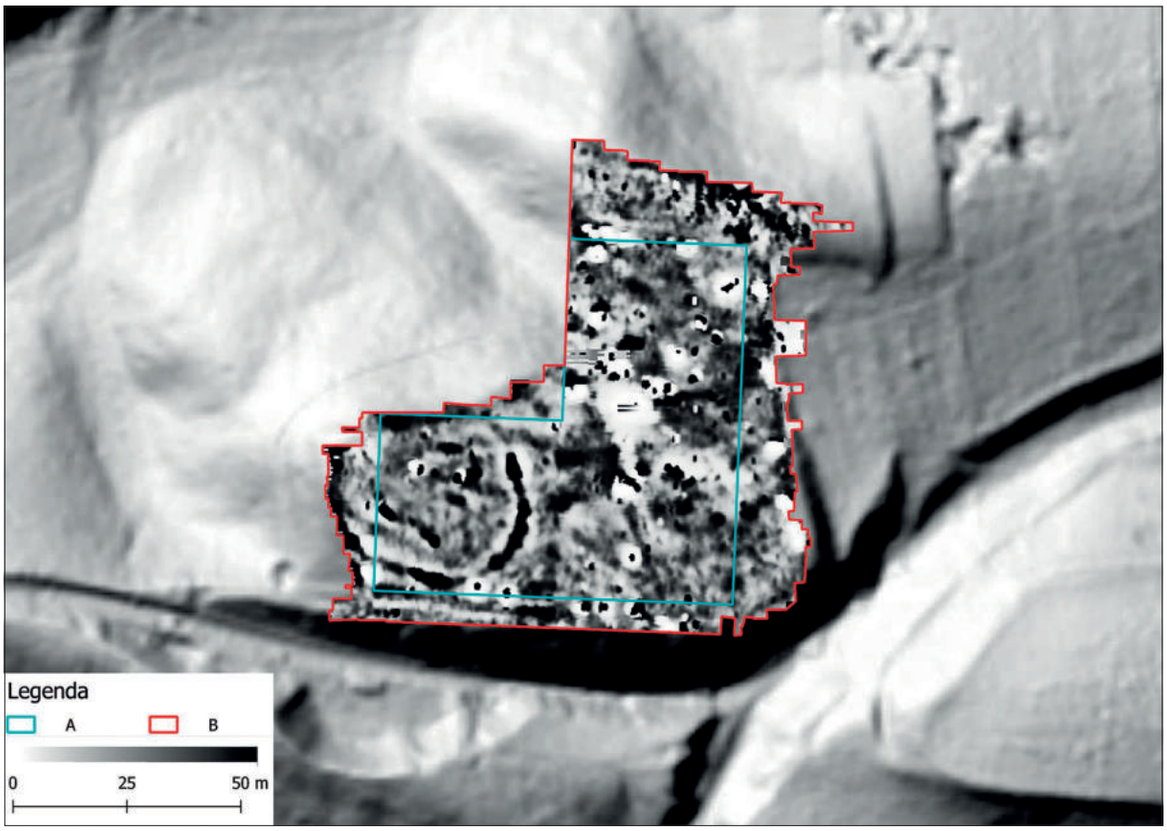

Ryc. 76. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Wyniki badań magnetycznych nałożone na cieniowany relief numerycznego modelu terenu: A – obszar objęty pomiarami elektrooporowymi; B – obszarem objętym pomiarami magnetycznymi; oprac. P. Wroniecki

renowej i cyfrowej. Obszary badań wytyczono przy pomocy tachimetru laserowego Total Station Leica TS02 7" oraz domierzono do Państwowego Układu Współrzędnych Geograficznych z zastosowaniem instrumentu GPS RTK Trimble 5800. Pomiary zebrano z zastosowaniem instrumentu Bartington Grad601-2, wyposażonego w dwie sondy, oraz oporomierza Geoscan Research RM-15D Advanced. Prospekcje geofizyczne przeprowadzono w oparciu o procedury badawcze i metodykę wzorowaną na wytycznych English Heritage (*Geophysical Survey In Archaeological Field Evaluation*) oraz Archaeological Data Service (*Archaeological Data Service/Digital Antiquity, Guide to Good Practice*) jak również wytyczne Narodowego Instytutu Dziedzictwa (Wroniecki 2015).

Obszar dostępny do badań geofizycznych zajmował około 0,5 ha. Na nim znajdowała się współczesna infrastruktura, mogąca mieć negatywny wpływ na wyniki badań. Stanowiły ją drewniane konstrukcje rekreacyjne zbite żelaznymi gwoździami oraz destrukty metalowego ogrodzenia, zlokalizowane na obrzeżach otwartego terenu. Zarejestrowano również obecność miejsca wybierania piasku oraz towarzyszącą mu hałdę tego materiału i żwiru. Obszar grodziska oraz jego podnóża wykorzystywany jest lub był w niedalekiej przeszłości w celach rekreacyjnych, przez co na obszarze badań występuje umiarkowana dystrybucja tzw. „śmieci magnetycznych", czyli drobnych przedmiotów o właściwościach magnetycznych, zaburzających obraz anomalii wywoływanych przez źródła archeologiczne (Wroniecki 2015).

Na szczycie wyniesienia odnotowano czytelne liniowe anomalie podwyższenia wartości pola magnetycznego otaczające obszar majdanu grodziska niemal na pełnym obwodzie (ryc. 76). Wewnątrz natomiast zarejestrowano grupę anomalii o podobnym charakterze, które utożsamiać można z obiektami archeologicznymi. Zestawienie miejsc ich występowania z dokumentacją z przedwojennych wykopalisk, wskazuje, że można je identyfikować ze strukturami archeologicznymi związanymi z zabudową wewnętrzną grodu (Wroniecki 2015; Rodak, Wroniecki 2019, 117–118, ryc. 2, 4–5).

Trudności w identyfikacji sprawiają anomalie magnetyczne zlokalizowane we wschodniej części badanego obszaru, u podnóża wyniesienia (ryc. 77). Są to przede wszystkim liniowe i strefowe anomalie podwyższenia wartości pola magnetycznego skupione w południowo-wschodniej części tego terenu. Główna grupa zaburzeń magnetycznych jest oddzielona od grodziska liniową anomalią. Przypuszcza się, że wywołane zaburzenia mogą być związane z organizacją przestrzenną wokół grodziska we wczesnym średniowieczu lub z efektem prac ziemnych przeprowadzonych w czasach nowożytnych (Wroniecki 2015; Rodak, Wroniecki 2019, 118, ryc. 2, 4–5).

Pozostałe liczne punktowe anomalie dipolowe, widoczne na całej przebadanej powierzchni zazwyczaj

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 72 31.03.2020 12:08:20

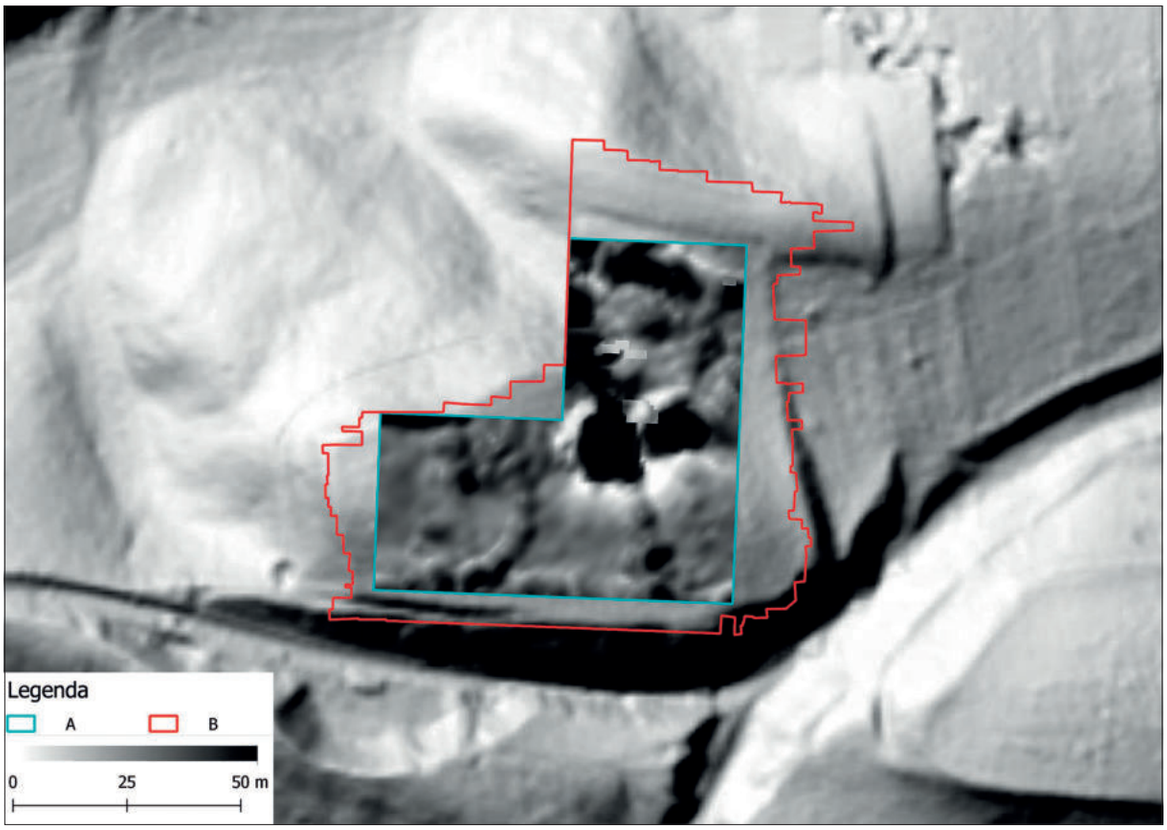

Ryc. 77. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Wyniki badań elektrooporowych nałożone na cieniowany relief numerycznego modelu terenu: A – obszar objęty pomiarami elektrooporowymi; B – obszarem objętym pomiarami magnetycznymi; oprac. P. Wroniecki

utożsamia się ze współczesnymi „śmieciami magnetycznymi", czyli przedmiotami wykonanymi z metali, o właściwościach magnetycznych, najczęściej stalowych lub żelaznych. Należy jednak mieć na uwadze, iż cześć z nich może być wywołana przez archeologiczne artefakty zalegające w warstwach podpowierzchniowych, związane z funkcjonowaniem grodziska w średniowieczu lub czasach nowożytnych (Wroniecki 2015; Rodak, Wroniecki 2019, 118–121, ryc. 2, 4–5).

Wykonane pomiary geoelektryczne wykazały istnienie kilku stref podwyższonej oporności pozornej gruntu. Zostały one zlokalizowane przede wszystkim w centralnej i wschodniej części badanego obszaru. Na szczycie wyniesienia strefa wysokooporowa wyraźnie pokrywa się z zasięgiem liniowej anomalii magnetycznej biegnącej wokół majdanu grodziska. Z kolei w północno-wschodnim narożniku majdanu zarejestrowano prostokątną w zarysie strefę podwyższenia oporu, która częściowo pokrywa się z wynikami badań magnetycznych oraz terenowych, tym samym wskazując na obszar wzmożonej aktywności w tej części stanowiska. Przypuszczać można, iż jest to konstrukcja kamienna lub inna forma zwiększającego oporność pozorną prądu budulca konstrukcji obwarowania majdanu. Strefa podwyższonej oporności kontynuuje się w kierunku wschodnim, przebiegając w formie liniowej u podnóża wzniesienia oraz obejmując obszar we wschodniej części. Liniowy jej przebieg u podnóża odpowiada układom anomalii magnetycznej. Rozległa strefa wysokooporowa w północno-wschodnim narożniku badanego terenu, wewnątrz której znajduje się strefa o wyraźnie obniżonej oporności sugeruje, iż może być to obszar depozycji materiału o odmiennych właściwościach geoelektrycznych lub że w przeszłości doszło do przekształcenia tego miejsca wskutek działalności człowieka (Wroniecki 2015; Rodak, Wroniecki 2019, 117–121, ryc. 3–5).

Reasumując, integracja danych pozyskanych poprzez zastosowanie dwóch komplementarnych metod nieinwazyjnych, pozwoliła na wydzielenie miejsc występowania zaburzeń, które można interpretować jako struktury antropogeniczne (ryc. 78). Uchwycone anomalie magnetyczne i strefy podwyższonej oporności gruntu w oparciu o wcześniejsze prace wykopaliskowe można jednoznacznie określić jako obiekty archeologiczne, związane z użytkowaniem tego terenu we wczesnym średniowieczu. Zasięg uchwyconych zaburzeń stanowi w wielu miejscach przedłużenie zadokumentowanych wykopaliskowo źródeł archeologicznych. Przypuszcza się, że na obszarze majdanu znajduje się znaczna ilość nienaruszonych dotąd metodami destrukcyjnymi struktur antropogenicznych. Zaburzenia uchwycone poza obszarem grodziska nie mogą być natomiast w tak jednoznaczny sposób powiązane z obecnością źródeł archeologicznych. Anomalie zarejestrowane na stoku wzniesienia

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 73 31.03.2020 12:08:20

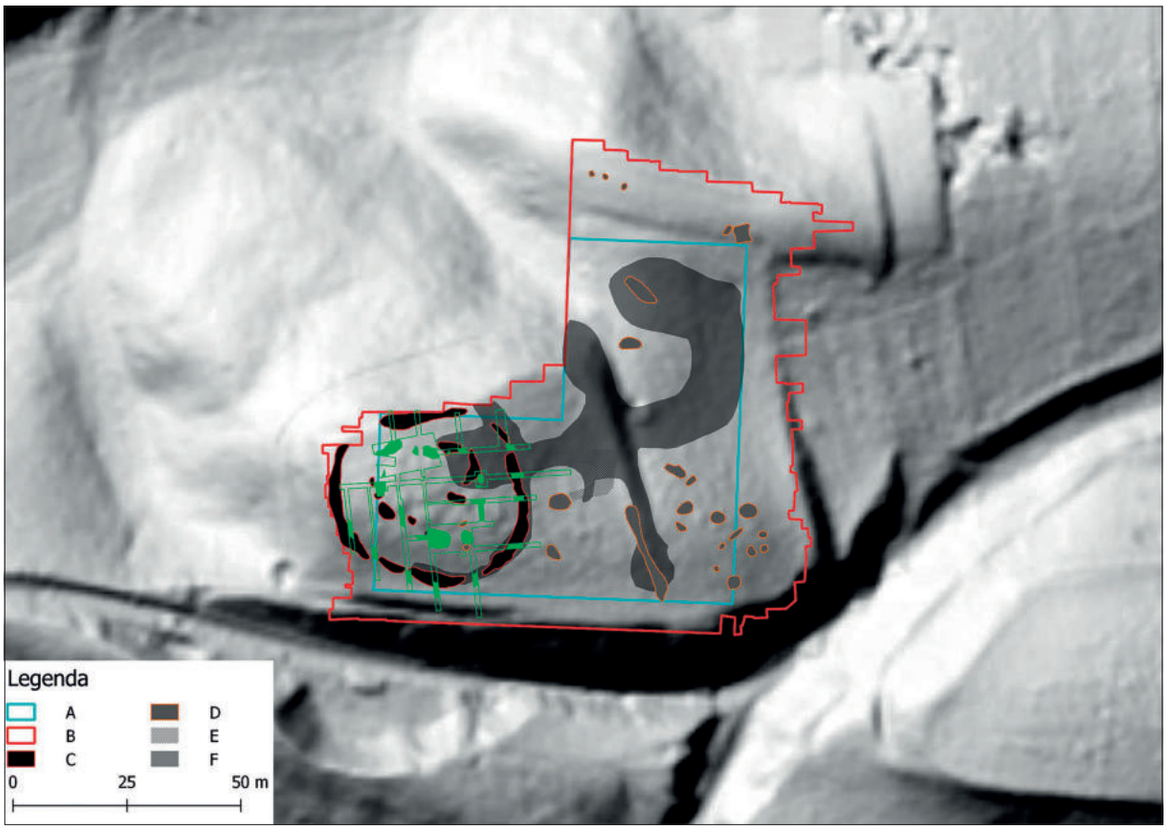

Ryc. 78. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Interpretacja wyników badań geofizycznych (magnetycznych i elektrooporowych) z zaznaczonym planem przedwojennych wykopów archeologicznych (kolor zielony): A – obszar badań elektrooporowych; B – obszar badań magnetycznych; C: odkryte obiekty archeologiczne; D – możliwe wykopy archeologiczne; E – anomalie wymagające weryfikacji; F – strefy wysokooporowe; oprac. P. Wroniecki

oraz u jego podnóża sugerują istnienie dotychczas nierozpoznanych obiektów, jak również obecność stref silnie przekształconych przez człowieka na przestrzeni wieków (Wroniecki 2015; Rodak, Wroniecki 2019, 118–121).

Teren przylegający od strony wschodniej do wzniesienia, na którym położone jest grodzisko, rozpoznano za pomocą odwiertów geologicznych (sondowania nr 1–5, 7–9 oraz nr 10–11; ryc. 79). Sondowania zostały wykonane w 2015 roku w ramach realizacji projektu *Atlas grodzisk wczesnośredniowiecznych z obszaru Polski* (Sadowski 2016c).

We wszystkich sondowaniach stwierdzono obecność warstwy glebowej zbudowanej z gleb brunatnych o miąższości dochodzącej maksymalnie do 0,5 m. Osady te rozwinęły się na podłożu zbudowanym z glin pylastych, o barwie od brunatno-żółtej do kremowo-żółtej. Poniżej poziomu glin odnotowano piaski pylaste barwy od kremowo-żółtej do kremowej stanowiące naturalne podłoże wokół stanowiska. Warto podkreślić, że na północny wschód od wyniesienia, u jego podnóża, odnotowano obecność warstwy kulturowej (odwierty nr 3 oraz 7–11). Warstwę tą wyznaczają poziomy zawierające drobne węgle drzewne i fragmenty przepalonej gliny w obrębie warstwy glebowej i glin pylastych. Jej średnia miąższość waha się od około 0,1 m do około 0,3 m, maksymalnie około 0,6 m. W profilu nr 8 na głębokości pomiędzy 0,3–0,4 m, w jej obrębie odnotowano niewielki, nieokreślony i silnie skorodowany przedmiot żelazny (Sadowski 2016c).

Przypuszcza się, że teren wokół grodziska mógł być zagospodarowany i wykorzystywany we wczesnym średniowieczu, na co wskazują także wyniki badań geofizycznych. Niewielka miąższość nawarstwień zawierających węgle drzewne i grudki polepy, zalegających bezpośrednio u podnóża wyniesienia, sugeruje, że może być to materiał rozwleczony z samego grodziska podczas nowożytnej intensywnej działalności rolniczej.

Na potrzeby niniejszego opracowania wykonano analizy przestrzenne GIS, których jednym z celów była analiza terytorium eksploatowanego wokół danego grodziska przez jego potencjalnych użytkowników oraz analiza widoczności (ryc. 80). Przy wykorzystaniu metod modelowania komputerowego wyznaczono hipotetyczny obszar kontrolowany wzrokowo z grodu (w promieniu 10 km^2), zakładając, że wysokość obserwatora (poziom oczu) wynosi około 1,5 m (biorąc pod uwagę średni wzrost człowieka równy 1,65 m) oraz wykorzystując współczynnik krzywizny ziemi i refrakcji (wartość 0,13). Wydzielono także obszar eksplorowany w zasięgu 1 godziny pieszej wędrówki (w km^2; Łuczak, Rodak 2019).

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 74 31.03.2020 12:08:21

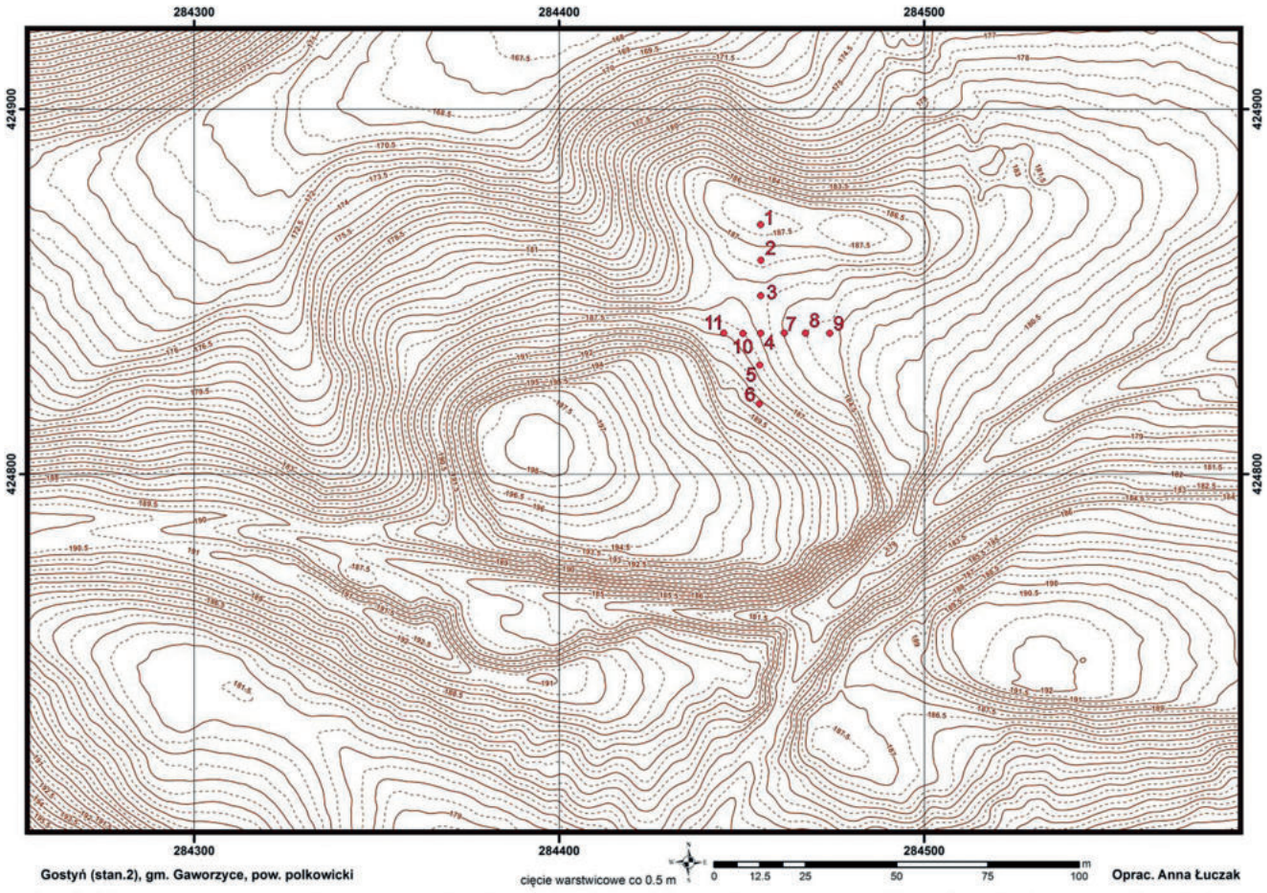

Ryc. 79. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Mapa topograficzna stanowiska z lokalizacją wierceń; oprac. A. Łuczak

Dla grodziska nr 2 w Gostyniu zasięg widoczności wynosi 48,69 km². W zasięgu 1 godziny marszu dla mieszkańców analizowanego założenia obronnego był dostępny stosunkowo niewielki obszar, o powierzchni ok. 7,44 m². W stosunku do drugiego grodziska w Gostyniu (Góra Jajo), zasięg widoczności z Kowalowej Góry jest kilkakrotnie większy. Oznacza to, także, że Kowalowa Góra była widoczna z daleka. Takie usytuowanie grodów najprawdopodobniej odzwierciedla różnice w ich funkcji i znaczeniu dla okolicznej ludności. Oba grody w Gostyniu wraz z grodem w Dalkowie tworzyły skupisko, w ramach którego łatwo można było pokonać odległości pomiędzy poszczególnymi warowniami (maksymalnie do 1 godziny drogi pieszej). Przypuszcza się, że ich położenie było ściśle od siebie zależne oraz wynikało z wzajemnego powiązania funkcji, jaką mogły pełnić we wczesnym średniowieczu (Nowakowski 2015; Łuczak 2016, 29–45, ryc. 29–30, 32; Łuczak, Rodak 2019, 181–185, ryc. 14–15, 16).

Stratygrafia kulturowa

Podczas badań wykopaliskowych przeprowadzonych w 1938 roku odsłonięto na stoku wzniesienia rów o szerokości około 3–4 m i głębokości do 2 m. Został on zinterpretowany jako relikt fosy. Rów ten w części zachodniej sięgał do stromego zbocza, natomiast nie został zarejestrowany w partii północnej. K. Langenheim przypuszczał, że w tym miejscu mogło znajdować się wejście do grodu. Wypełnisko owej fosy stanowiły głównie trzy warstwy. W partii spągowej zalegały grudki polepy oraz przepalone, drewniane elementy konstrukcyjne, wyżej odnotowano warstwę piasku, a powyżej powstałą warstwę przemieszaną i rozwleczoną w trakcie niwelacji terenu (Langenheim 1939, 106–107).

Na kulminacji wzniesienia, wewnątrz obszaru zamkniętego rowem, pod warstwą orną odkryto kilkanaście jam, które zostały zinterpretowane jako relikty pierścieniowatej zabudowy wewnętrznej. Zdaniem badaczy, były to jamy zarówno o charakterze mieszkalnym, jak i gospodarczym. Takim obiektem mieszkalnym miał być obiekt II odsłonięty częściowo w 1938 roku w południowej partii stanowiska. Pozostałe jamy posiadały niewielkie rozmiary (jama III i V; Langenheim 1939, 110, 120–121). Te o długości 2–4 m i szerokości 2–2,5 m oraz zagłębione w calec na głębokość 0,5–0,7 m (niekiedy 1 m) zinterpretowano jako pozostałości budynków mieszkalnych (badania 1996 – obiekt 1). Nad nimi zalegała warstwa z licznymi zabytkami, związana z użytkowaniem obiektów oraz ciemniejsza warstwa przemieszana ze spaleniznią, którą uznano za poziom destrukcyjny (Langenheim

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 75 31.03.2020 12:08:21

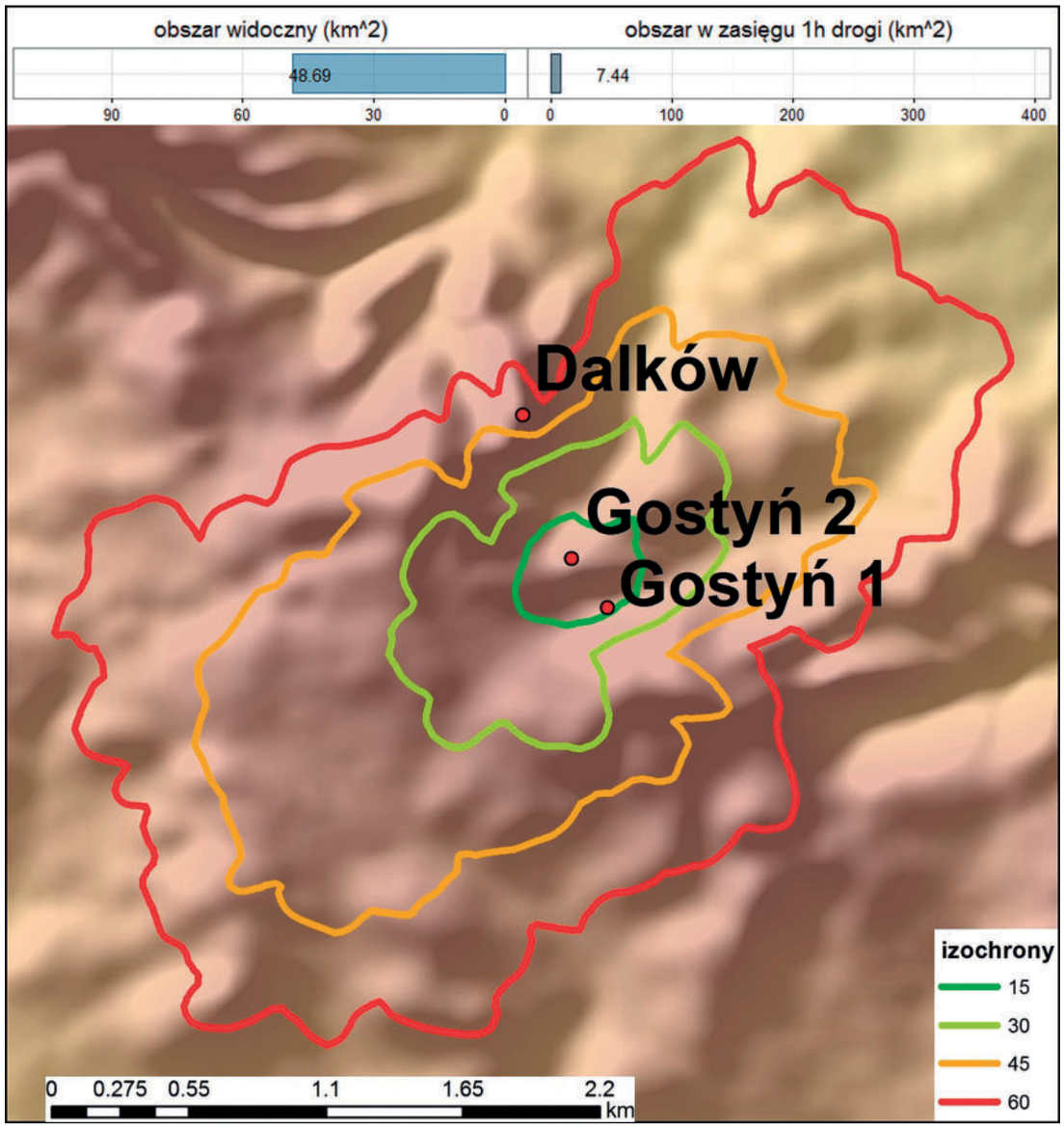

Ryc. 80. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Zasięg obszaru eksploatowanego dla grodzisk w odległości 1 godziny drogi pieszo; oprac. A. Łuczak

1939, 108–120; Rzeźnik 1997, 268–275). W odsłoniętych jamach z badań przed- i powojennych natrafiono na prawie kompletne szkielety ludzkie ze śladami przepalenia oraz na spalone kości (ryc. 81, 82; Langeheim 1939, 109, ryc. 2; Rzeźnik 1997, 268–275).

Pomiędzy fosą oraz zabudową grodu odsłonięto pusty pas o szerokości około 6–8 m, który stanowiła warstwa piaszczystej gliny. W jej obrębie nie natrafiono na żadne relikty zabudowy ani zabytki archeologiczne, co skłoniło pierwszych badaczy do przypuszczeń, że jest to ślad po zniszczonym wale grodziska (Langenheim 1939, 107).

Kontynuacja prac badawczych po drugiej wojnie światowej przyniosła podobne wyniki. Rezultaty pierwszych sondaży wykonanych w latach 60. XX wieku zostały niestety opublikowane w niewielkim zakresie, a szczątkowo zachowana dokumentacja pozwala jedynie domniemywać, że odsłonięto wówczas relikty zabudowy mieszkalnej na majdanie (Kołodziejski 1969, 186; 1970, 272; Kaczkowski 1971, 17; 1972, 441–443).

Dopiero po wielu latach reinterpretacja opublikowanych wyników badań przed- i powojennych, pozwoliła S. Moździochowi wysunąć tezę o kultowym charakterze stanowiska. Badacz ten wysunął sugestię, że domniemany wał, zapewne zniwelowany w końcu XIX wieku, mógł składać się z nasypów dawnych kurhanów ułożonych w okrąg. Analizując stratygrafię odsłoniętą w jamach na majdanie stwierdził, że najniżej położona warstwa gliny mogła mieć znaczenie obrzędowe. Wyżej odsłonięte nawarstwienia zawierające spaleniznę mogły być związane z przygotowaniem do obrzędu, a te stropowe łączył już z pochówkami zmarłych. Zwrócił także uwagę na brak warstwy kulturowej na majdanie domniemanego grodziska poza odkrytymi obiektami oraz na obecność w jamach nie tylko nadpalonych i niekiedy niemal kom-

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 76 31.03.2020 12:08:22

Ryc. 81. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Zdjęcia obiektów w trakcie eksploracji. Karta dokumentacji z badań w 1938 roku (Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej, s. 517)

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 77 31.03.2020 12:08:23

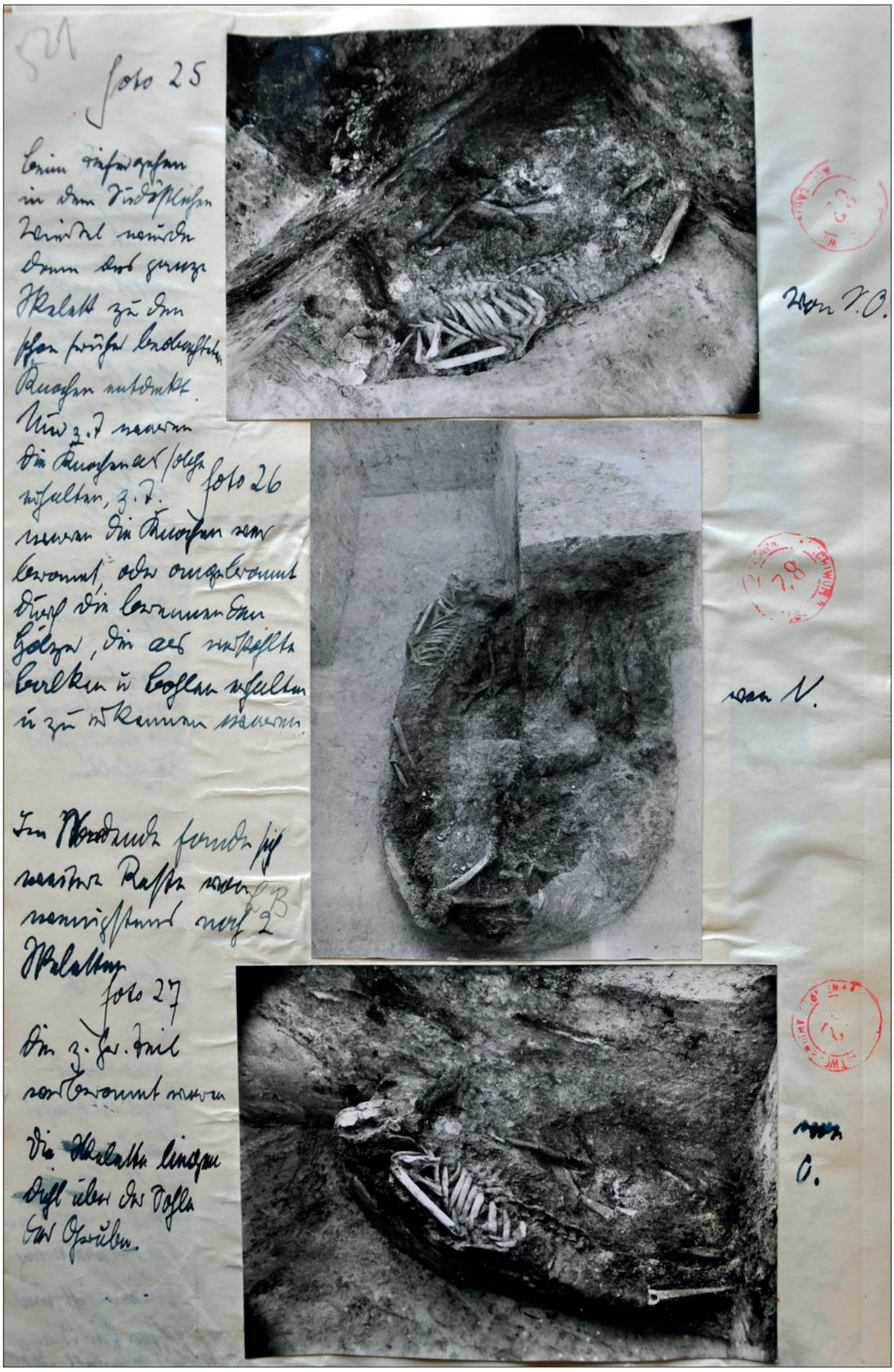

Ryc. 82. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Zdjęcia obiektów w trakcie eksploracji. Karta dokumentacji z badań w 1938 roku (Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej, s. 521)

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 78 31.03.2020 12:08:24

pletnych szkieletów ludzkich, ale także skupisk przepalonych kości i niemal całych naczyń glinianych (Moździoch 2000, 160–164).

Zdaniem S. Moździocha odkryte jamy nie mogą być obiektami o charakterze mieszkalnym (nie stwierdzono w ich obrębie palenisk, lecz liczne przepalone ludzkie szczątki kostne), ale stanowią relikty pochówków zmarłych spalonych na stosie oraz towarzyszących im niespalonych ofiar „niezasługujących na ten rodzaj obrzędu" (Moździoch 2000, 164). Mogą to być także pozostałości ustryn (miejsc palenia zmarłych). Podkreślał, że zarówno podczas badań przedwojennych, jak i w 1996 roku ilość spalonych kości w jamach była zdecydowanie większa od ilości ceramiki. Nie odkryto także liczniejszych odpadków wiążących się z osadnictwem, w tym znalezisk kości zwierzęcych.

Analogii do tego rodzaju pochówków doszukiwał się w innych cmentarzyskach birytualnych z tego okresu, przede wszystkim w grobach typu Alt-Käbelich z cmentarzyska w Świelubiu czy kurhanów z Kornatki oraz we wschodniosłowiańskich miejscach kultu typu *gorodiszcze-swiatiliszcze* (Moździoch 2000, 160, 164–171, 173–174). Ostatecznie Kowalową Górę w Gostyniu uznał za miejsce kultu o charakterze obronnym oraz za miejsce „dające władzę" ulokowane w centrum niewielkiej wspólnoty terytorialnej (Moździoch 2000).

Pogląd S. Moździocha o kultowym znaczeniu Kowalowej Góry częściowo zanegował ostatnio w swoim artykule D. Nowakowski (2015, 512–516). Analizując dotychczasowe dane archeologiczne i toponomastyczne przedstawił autorską koncepcję traktującą cały zespół osadniczy w Gostyniu (gostyńskie grodziska na Kowalowej Górze, Górze Jajo, obiekt w Dalkowie, skarb wczesnośredniowieczny odkryty na polu *Altar Grund*, góra *Kahler Berg* – Łysa Góra i osady wczesnośredniowieczne) jako ważne miejsce obrzędowo-kultowe we wczesnym średniowieczu, gdzie każde wymienione stanowisko pełniło określone funkcje. Jego zdaniem przedmiotem kultu była Łysa Góra – góra sakralna, położona nad dwoma strumieniami, na zachód od Kowalowej Góry. Natomiast pole o nazwie terenowej *Altar Grund*, ze względu na istnienie w tym miejscu dużego kamienia ze śladami ognia oraz odkrycie skarbu siekańcowego, który można interpretować jako ofiarę, zostało uznane przez tegoż autora za miejsce do odprawiania obrzędów. Mieszkańcy grodziska na Kowalowej Górze mogli pełnić rolę strażników owego miejsca kultowego (tym samym autor potwierdza funkcjonowanie grodziska na szczycie wzniesienia). Podobną funkcję przypisuje grodowi zlokalizowanemu na Górze Jajo, choć na razie brak danych archeologicznych na potwierdzenie powyższej hipotezy (Nowakowski 2015, 516–520).

Zaplecze osadnicze

Omawiane stanowisko wchodzi w skład kompleksu osadniczego, na który, poza nim, składają się grodziska w Gostyniu na Górze Jajo i w Dalkowie), osady wczesnośredniowieczne w Gostyniu (stan. 5, AZP 41/68-17, stan. 16, AZP 44/68-17) i Dalkowie (stan. 11, AZP 49/68-17) oraz skarb wczesnośredniowieczny (źle oznaczony na mapach Archeologicznego Zdjęcia Polski[4]).

Na wschód od wyniesienia Kowalowa Góra jeszcze w okresie międzywojennym została odkryta osada związana z kulturą łużycką i wczesnośredniowieczną. Fragmenty ceramiki słowiańskiej zebrane z pola były analogiczne do tych pochodzących z grodziska (Langenheim 1938, 94). Prospekcje terenowe wykonane w ramach akcji Archeologicznego Zdjęcia Polski oraz w 2012 roku potwierdzają funkcjonowanie w tamtym miejscu osady łużyckiej określonej na III okres epoki brązu i halsztat C–D oraz osady datowanej na drugą połowę IX i X wiek (stan. 5, AZP 41/68-17; Nowakowski 2015, 506).

Kolejną osadę w Gostyniu zlokalizowano na północny-wschód od grodziska. Na podstawie badań powierzchniowych wykonanych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski jej chronologia została określona ogólnie na wczesne średniowiecze (stan. 16, AZP 44/68-17; Nowakowski 2015, 506).

Do interesujących odkryć w obrębie kompleksu osadniczego w Gostyniu można zaliczyć także skarb srebra siekańcowego odkryty w 1895 roku na polu określanym jako *Altargrund* – na zachód od grodzisko na Górze Jajo. Pierwsze opracowania znalezisk monet oraz fragmentów ozdób i grudek lanego srebra pozwalały badaczom datować skarb na X wiek (Seger 1928, 133–134) lub lata 950–980 (Langenheim 1938, 91). Zawartość depozytu mimo umieszczenia go w najnowszym katalogu skarbów wczesnośredniowiecznych ze Śląska pozostaje nadal nieopracowana (Butent-Stefaniak *et al.* 2013, 267–268).

Chronologia

Początkowe datowanie na VII wiek założenia obronnego na Kowalowej Górze w Gostyniu zostało oparte na przedwojennych znaleziskach żelaznych grotów włóczni z wieloboczną tuleją (ryc. 83) oraz na fragmentach naczyń ceramicznych (ryc. 84, 85). Na podstawie zachodnich analogii groty włóczni uznano za broń frankijską pochodzącą z VI–VII lub VII–VIII wieku. W przypadku ceramiki stwierdzono, że łączy w sobie elementy wczesnosłowiańskie z późnorzymskimi (Langenheim 1937, 89; 1939, 104; Petersen 1939, 163; Pätzold 1939, 62). Dokonane przed drugą wojną światową odkrycia pozwoliły pierwszym badaczom wysunąć tezę o funkcjonowa-

[4] W ewidencji konserwatorskiej skarb z Gostynia figuruje jako stanowisko archiwalne oznaczone nr 18 w miejscowości (AZP 46/68-17), bez dokładnej lokalizacji. Niemniej miejsce jego odkrycia jest znane (Langenheim 1938, 90, ryc. 2). Na mapie Archeologicznego Zdjęcia Polski w miejscu odkrycia przedwojennego skarbu został zaznaczony ślad osadnictwa (stan. 19, AZP 43/68-17). Przed wojną w miejscu tym znajdowało się pole orne, obecnie jest to teren porośnięty lasem.

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 79 31.03.2020 12:08:24

Ryc. 83. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Groty znalezione na grodzisku w okresie międzywojennym (Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej, s. 461)

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 80 31.03.2020 12:08:25

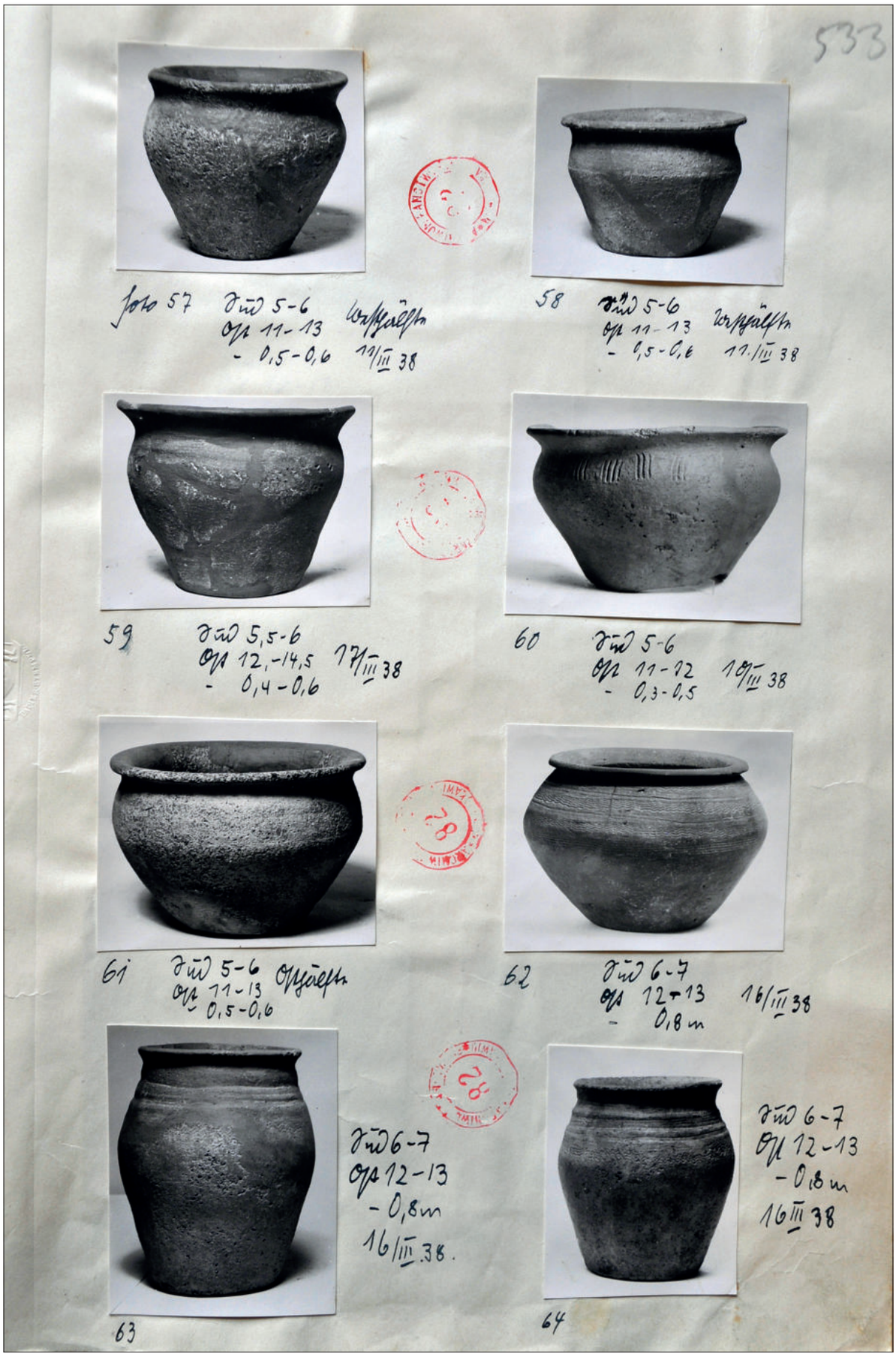

Ryc. 84. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Naczynia odkryte na stanowisku. Karta dokumentacji z badań w 1938 roku (Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej, s. 533)

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 81 31.03.2020 12:08:26

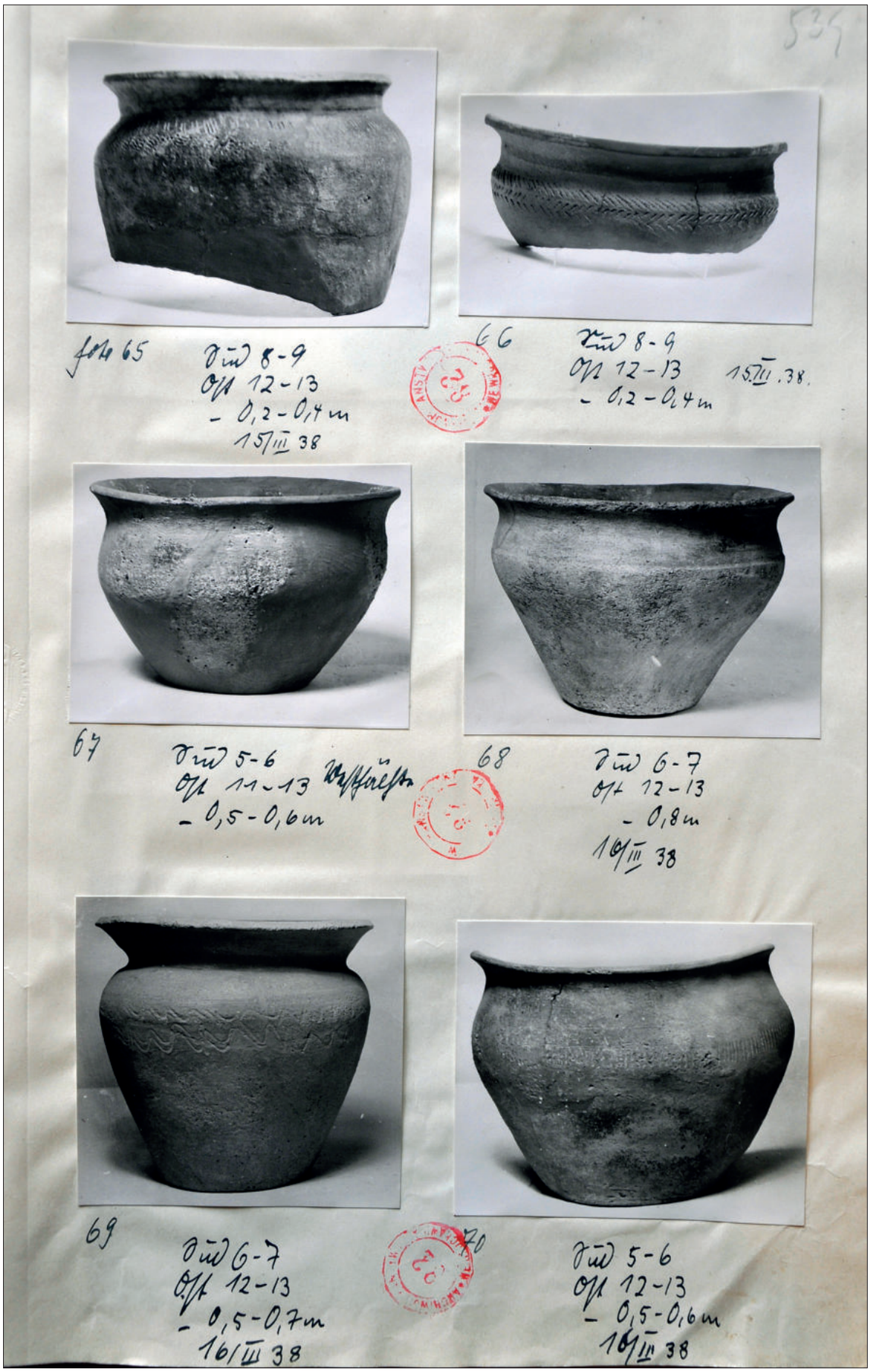

Ryc. 85. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Naczynia odkryte na stanowisku. Karta dokumentacji z badań w 1938 roku (Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej, s. 534)

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 82 31.03.2020 12:08:27

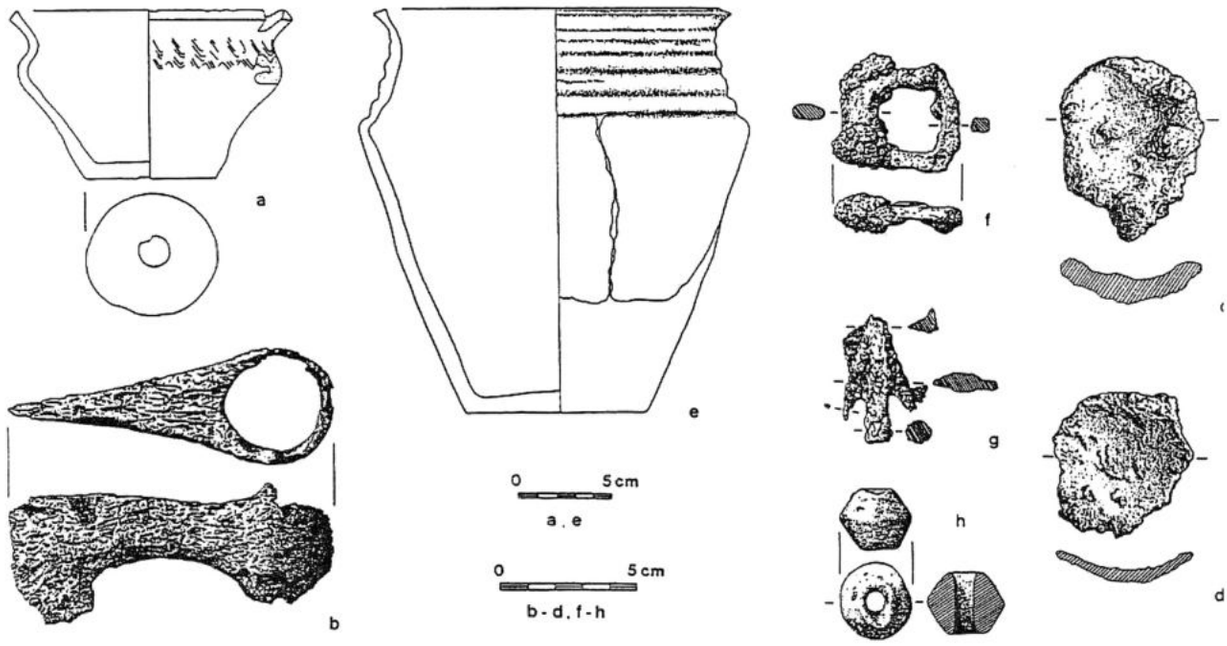

Ryc. 86. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Wybór zabytków z obiektu nr 2 w wykopie VII/96; za Rzeźnik 1998, ryc. 5

niu na szczycie *Schmiedebergu* grodu o stosunkowo niewielkiej powierzchni, który mógł pełnić rolę strażnicy dla okolicznych mieszkańców na szlaku prowadzącym z Żagania do Głogowa lub Bytomia Odrzańskiego. Uznano, iż założenie obronne zostało zniszczone podczas najazdu obcej drużyny czego dowodzić miały odkryte w jamach i rowach zwęglone elementy drewniane oraz przepalone kości ludzkie i ceramika (Langenheim 1939, 126).

Teza o militarnej, obronnej funkcji grodziska funkcjonującego w VI–VIII wieku była powielana przez następne dziesięciolecia w literaturze przedmiotu (Hilczerówna, Urbańska-Łosińska 1970, 54, 78–80, 83, 84; Lodowski 1980, 97–98; 1990, 181).

Potrzeba weryfikacji chronologii i funkcji grodziska na Kowalowej Górze wynikała przede wszystkim z przedatowania wielu innych założeń obronnych na Dolnych Łużycach i w Wielkopolsce określanych jako typ *Tornow-Klenica* i datowanych dotychczas na VI–VII wiek (Herrman 1966; Hilczerówna 1967; Henning, Heußner 1992; Dulinicz 1994). Badania wykopaliskowe podjęte w latach 90. XX wieku pozwoliły w nowym świetle spojrzeć na chronologię grodziska, jak i na przedwojenne dokonane na nim odkrycia. W efekcie ponowna analiza przede wszystkich elementów uzbrojenia wskazała na ich południową proweniencję. Groty włóczni z wieloboczną tuleją, groty strzał[5] oraz topór są przykładem broni w typie zachodnieuropejskim-karolińskim, które mogły dostać się na obszar Śląska przez Państwo Wielkomorawskie. W całości zachowany topór posiada wąskie ostrze, ścięte ku dołowi z charakterystyczną brodą oraz osadą zaopatrzoną w wąsy[6] (ryc. 86:b). Zabytek ten reprezentuje topory typu *bradatica* rozpowszechnione na obszarze Wielkich Moraw w IX–X wieku (Wachowski 1997, 44–49; Rzeźnik 1997, 278; Kotowicz 2014, 48, nr 155 – tam dalsza literatura). Z gostyńskiego grodziska pochodzi również 9 szklanych paciorków (ryc. 87), które pod względem technologii i stylistyki nawiązują do analogicznych zabytków z terenu Czech, Moraw i przyległej części Słowacji (Rzeźnik 1997, 279–181; 1998 – tam starsza literatura).

Powtórna analiza zespołów naczyń ceramicznych pochodząca z przedwojennych i powojennych badań również wpłynęła na znaczne „odmłodzenie" chronologii stanowiska. Zbiór ten reprezentują wyłącznie formy górą obtaczane, osadzone na płaskim dnie ze śladami osi koła garncarskiego (ryc. 86:a). Dominują naczynia szerokootworowe, niekiedy z ostrym załomem, zdobione wątkami grzebykowymi umieszczonym na barku brzuśca lub profilowanymi wałkami plastycznymi (Rzeźnik 1997, 276–278)

Znaleziska takie jak broń (w tym topór i groty strzał), szklane paciorki oraz fragmenty naczyń ceramicznych pozwoliły ustalić chronologię grodu na Kowalowej Górze na drugą połowę IX – pierwszą połowę X wieku.

[5] Z Gostynia pochodzi 6 grotów strzał z trzpieniem i liściem nie rozdzielonym oraz z tulejką i zadziorami (Langenheim 1939, 119, 121, ryc. 9: 2, 3; 10: 3; Rzeźnik 1997, 272, 277, ryc. 4:e, 6g).

[6] Z badań przedwojennych pochodzi fragment topora, którego typologii nie można określić (Kotowicz 2014, 48, nr 154 – tam starsza literatura). Drugi topór odkryto w obiekcie nr 2 wykopu VII/96.

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 83 31.03.2020 12:08:27

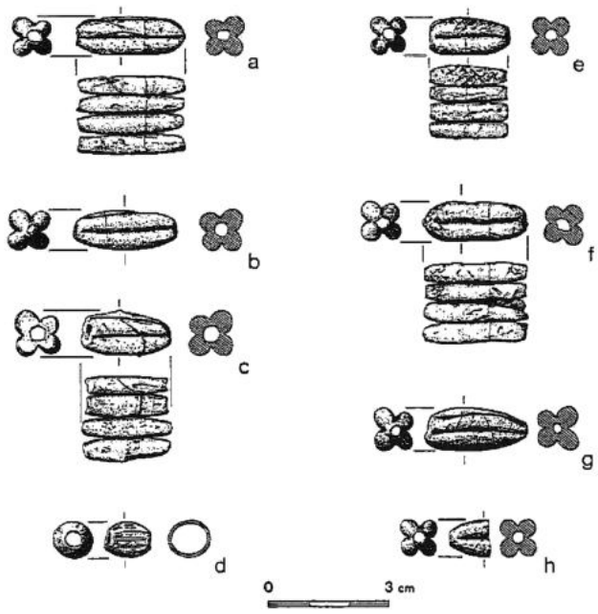

Ryc. 87. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Paciorki szklane odkryte w wykopie VII/96; za Rzeźnik 1998, ryc. 4

Podsumowanie dyskusji na temat funkcji stanowiska nr 2 w Gostyniu (autor komentarza: Sławomir Moździoch)

Ze względu na fakt, że w większości przypadków dawne interpretacje znalezisk i stratygrafii stanowiska Gostyń 2 pozostają aktualne, przedstawiony poniżej komentarz jest w wielu miejscach niemal dosłownym powtórzeniem tekstu i argumentów opublikowanych w artykułach z 1999 i 2000 roku (Moździoch 1999; 2000)

Kowalowa Góra (*Schmiedeberg*) to niewielkie wzniesienie położone w pasie Wzgórz Dalkowskich (ryc. 43, 69) – miejsce, które pozostawało mało znane jeszcze w latach dwudziestych XX wieku

Dla archeologów prowadzących przed drugą wojną światową prace wykopaliskowe na gostyńskim wzgórzu szczególnie istotne były pytania o funkcję i chronologię obiektu[7], zaś w następnej kolejności, zgodnie z obowiązującym wówczas kanonem archeologii dyfuzjonistycznej, problem kontaktów z obcymi (tj. nie-śląskimi?, niegostyńskimi?) społecznościami. To głównie ten drugi krąg zagadnień przyczynił się do popularności gostyńskiego stanowiska. Odkryte w Gostyniu zabytki metalowe (szczególnie groty oszczepów) stały się punktem wyjścia hipotezy o bezpośrednich kontaktach ludności słowiańskiej i germańskiej w VI–VII wieku (Langenheim 1937, 89; 1939, 125 nn.). Datowanie grotów odniesiono także do znajdowanej wraz z nimi ceramiki (ryc. 83).

Wyniki dotychczasowych prac wykopaliskowych prowadzonych na Kowalowej Górze pozwalają na wysunięcie co najmniej dwóch różnych interpretacji funkcji, jaką pełniło to miejsce w życiu codziennym społeczności zamieszkującej najbliższe okolice. Według pierwszej z nich, rezydencjonalnej, był to gród strażniczy (Langenheim 1939, Rzeźnik 1997), gród-siedziba wodza plemiennego (Kieseler 2016) lub gród strażników pobliskiego miejsca kultu zlokalizowany przy szlaku drożnym wiodącym przez Wzgórza Dalkowskie (Nowakowski 2016). Zgodnie z drugą interpretacją było to miejsce kultu (Moździoch 1999, 2000) związane z obrządkiem pogrzebowym.

Zdaniem K. Langenheima gród ten w VI–VII wieku zamieszkiwała lub zdobywała drużyna frankijska. P. Rzeźnik (1997, 1998), w odróżnieniu od Langenheima, wskazywał na widoczne w znaleziskach związki kulturowe z terenami na południe od Sudetów i Karpat. Do zwolenników koncepcji napadu i spalenia grodu dołączył ostatnio zespół badaczy prowadzący badania sondażowe na grodziskach śląskich (Felix Biermann, Andreas Kieseler i Dominik Nowakowski). W kilku artykułach (Nowakowski 2015; 2016; Kieseler 2016; Biermann 2017, sięgając w mniejszym lub większym stopniu do źródeł, których zasób od ostatnich badań w 1996 roku w zasadzie nie uległ zmianie, uznali, że stanowisko w Gostyniu 2 to pozostałości grodu, który pełnił głównie funkcję obronną i został zniszczony skutkiem napadu i pożaru. Nic dziwnego zatem, że w ich tekstach pojawiają się takie słowa, jak: „makabryczny koniec gro-

[7] „Welcher Art ist die Fundstelle? Kann die Aussage des Grundbesitzers, daß sich hier vor etwa 100 Jahren noch ein Burgwall erhoben haben soll, irgendwie nachgewiesen werden, oder handelt es sich vielleicht um eine freie Siedlung oder gar um Gräber?“ – Langenheim 1939, 106.

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 84 31.03.2020 12:08:27

du", „wymordowanie mieszkańców" (Nowakowski 2015, 520), „Besatzung massakriert worden war" (Nowakowski 2016, 253), „Brutalität" (Biermann 2017, 102) etc.

Liczne skupiska drobnych przepalonych kości ludzkich i zwierzęcych (?) odkrywane w jamach gostyńskich są faktem, który nie znajduje wyjaśnienia w przyjmowanej powszechnie wersji pożaru grodu. Wątpliwe jest takie rozdrobnienie w wyniku procesów tafonomicznych. Mogło być one jednak skutkiem celowych zabiegów wykonywanych po spaleniu ciała. Trudny do wyjaśnienia jest fakt występowania w bezpośredniej bliskości siebie kości spalonych w bardzo wysokich temperaturach, kości nietkniętych ogniem oraz przedmiotów przepalonych i niewykazujących śladów oddziaływania temperatury pożaru. Zastanawiający jest także zupełny brak odpadków typowych dla dawnych osiedli ludzkich, czy to w postaci pokonsumpcyjnych fragmentów kości zwierzęcych czy śladów wytwórczości przydomowej[8].

Kierując się, między innymi podobieństwem jam gostyńskich do grobów typu Alt-Kabelich zaproponowano równoległą teorię, określając stanowisko Gostyń 2 mianem miejsca kultu związanego z obrządkiem pogrzebowym (Moździoch 1999; 2000; 2016). Ponieważ zarówno wierzenia Słowian zachodnich z tego okresu, jak i obrządek pogrzebowy są słabo poznane, jedną z możliwych dróg zrozumienia tych zjawisk jest odwołanie się do przykładów z innych kontekstów archeologicznych i kręgów kulturowych[9]. Warto przypomnieć, że wiązanie inicjatywy budowy lub użytkowania grodu z kulturą słowiańską jest mimo wszystko, mimo znajdowanej ceramiki i innych przedmiotów, jedynie hipotezą. Jeżeli jednak głównymi autorami zastanych przez nas realiów archeologicznych byli Słowianie to należy podkreślić, że źródłem sukcesu i dynamizmu społeczności słowiańskich tego okresu była ich otwartość na wpływy innych kultur zarówno w sferze kultury materialnej i duchowej[10].

W niniejszym tekście na określenie analizowanego stanowiska używam terminów Gostyń 2 lub Kowalowa Góra przede wszystkim dlatego, że w dominującym obecnie paradygmacie słowo „gród" jest wciąż naładowane treścią militarną, co utrudnia zrozumienie faktu, znanego przecież powszechnie, że nie każde miejsce ogrodzone, izolowane (np. zagrody dla bydła, koni, niewolników, miejsca wiecowe, cmentarze) musiało, chociaż mogło, pełnić funkcję obronną.

Obronność położenia stanowiska. Po przeprowadzeniu badań nieinwazyjnych w 2015 roku można stwierdzić, że wbrew wcześniejszym przypuszczeniom (Moździoch 2000, 160) szczyt Kowalowej Góry nie musiał być pierwotnie szczególnie trudno dostępny. Potwierdza to jego ekspozycja w terenie (por. wyżej uwagi o analizie GiS) w tym fakt, że szczyt wzgórza był widoczny z daleka (przy założeniu odlesienia najbliższego otoczenia). Trudno jest w chwili obecnej zrekonstruować morfologię terenu z okresu średniowiecza, ale jest prawdopodobne, że stromizna zboczy od strony północnej i zachodniej zwiększyła się dopiero wskutek nowożytnej eksploatacji żwiru i piasku. Wyniki badań nieinwazyjnych, które wskazują na istnienie rowu otaczającego całe stanowisko (ryc. 76–78) pozwalają się domyślać, że zarówno od północnej, jak i zachodniej strony dostęp do wzgórza był kiedyś znacznie łatwiejszy, skoro wykopany wówczas rów znajduje się dzisiaj tuż przy krawędzi urwiska. Analiza numerycznej mapy terenu wskazuje także, że wskutek dawnej eksploatacji kruszywa uległo znacznemu zniszczeniu wzgórze sąsiadujące z Gostyniem 2 od strony zachodniej (ryc. 63). Jego szczyt był pierwotnie wyższy, a w chwili obecnej znajduje się około 5 metrów poniżej najwyższej kulminacji wzgórza Gostyń 2. Można zatem przypuszczać, że w średniowieczu owa różnica była jeszcze mniejsza. W efekcie cały obszar wschodniej części wewnętrznej zabudowy domniemanego grodu byłby łatwy do obserwacji i ostrzału z łuku (rzutu kamieniem, może nawet oszczepem) ze szczytu tego wzgórza, a zatem z odległości około kilkudziesięciu metrów nawet przy założeniu istnienia wału o wysokości 6 m, rekonstruowanego przez A. Kieselera (2016, 290, Abb. 25 – ryc. 88).

Umocnienia. Istnienie umocnień nie jest niezbędne w przypadku kultowej funkcji miejsca, jest natomiast warunkiem *sine qua non* w przypadku hipotezy „militarnej". Podstawą publikowanej przez A. Kieselera rekonstrukcji umocnień grodu w Gostyniu są nie tyle fakty archeologiczne, co propagowany m.in. przez F. Biermanna model grodu, w tym tzw. grodów typu Tornow, jako siedziby władcy plemiennego. Siła tego modelu leży w coraz większej liczbie publikowanych w literaturze sugestywnych rekonstrukcji, nie zawsze respektujących wymowę źródeł archeologicznych, czy nawet podstawowe zasady statyki budowli (por. np. Biermann *et al.* 2016, 88, Abb. 97).

Jak przyznają zwolennicy hipotezy „militarnej", nie odnaleziono na Kowalowej Górze pozostałości dawnego wału *in situ* – por. Kieseler 2016, 283. Podstawą przypuszczeń o jego istnieniu jest opowiadanie właścicieli pola (Kieseler 2016, 285; Nowakowski 2015, 508). Na-

[8] A. Kieseler (2016, 292) zaznacza, że na stanowisku Gostyń 2 brak śladów typowych zajęć przydomowych („Typische Tatigkeiten… sind nicht angezeigt").

[9] Tak szerokie poszukiwanie analogii do faktów archeologicznych stwierdzonych w Gostyniu spotkało się z krytyką A. Kieselera (2016, 282–283).

[10] Skutkiem tej otwartości było stopienie się w kulturze słowiańskiej elementów różnych kultur, co tworzyło swoisty tygiel kulturowy (zdaniem A. Kieselera (2016, 283) taki „Schmelztiegel" to rzecz nieprawdopodobna). Rezultaty wieloletnich badań zdają się potwierdzać, że nie było jednego oblicza kultury słowiańskiej, tak jak chciałaby to widzieć na podstawie znalezisk materialnych odchodząca w przeszłość archeologia etniczna, zwana „slawische Archaologie". Sam pomysł słowiańskiej archeologii („Slawenforschung") jest koncepcyjnie i ideologicznie wątpliwy (Gringmuth-Dallmer 2017, 20). W nieco zmienionej formie nadal uprawiana jest np. w Niemczech, lecz już przez nielicznych badaczy.

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 85 31.03.2020 12:08:27

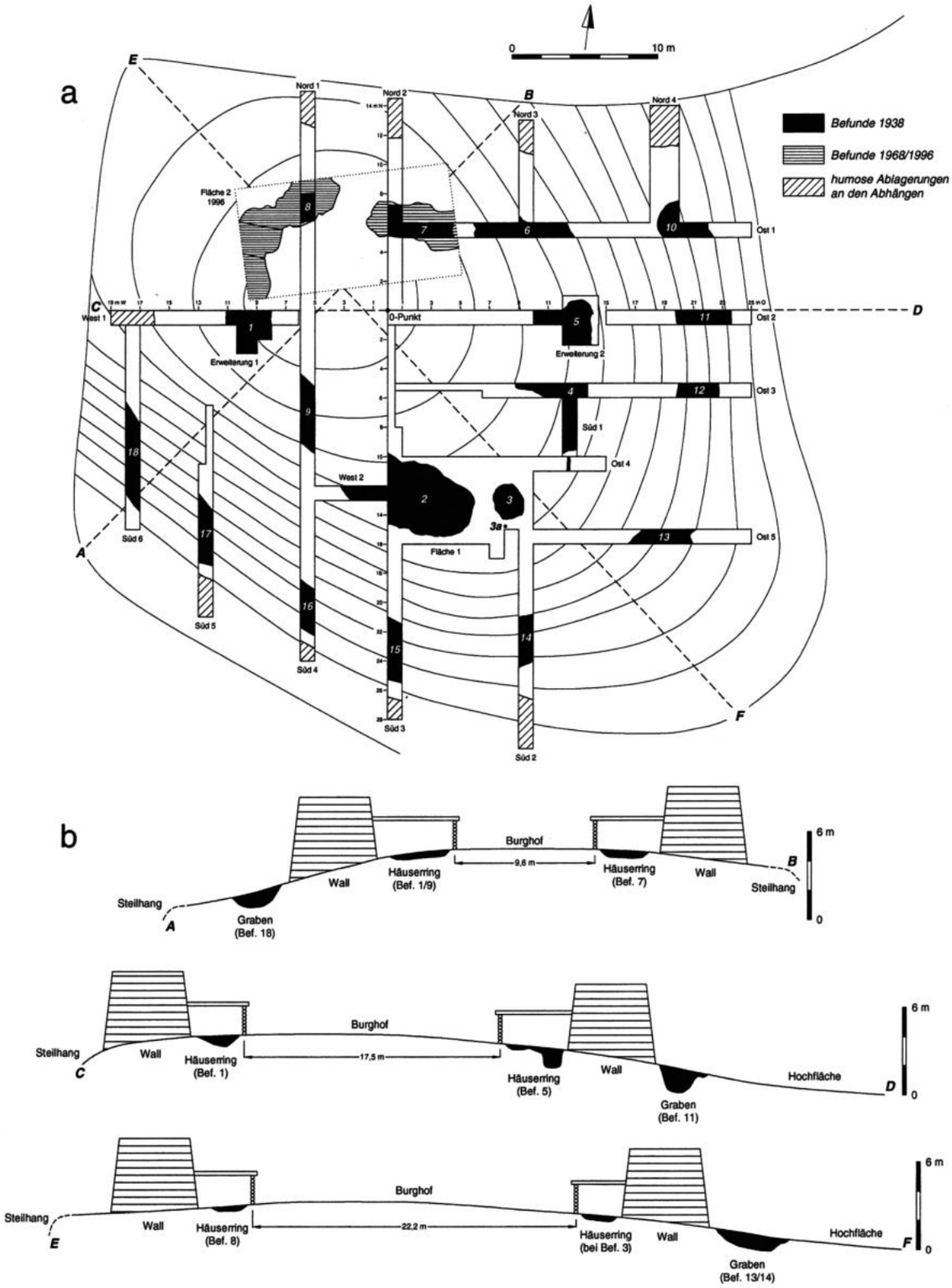

Ryc. 88. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Rekonstrukcja umocnień grodu na Kowalowej Górze według A. Kieselera (2016, Abb. 25)

wet jeżeli jest ono wiarygodne, pozostaje pytanie o formę wału, który zgodnie z tym opowiadaniem miałby zostać zniwelowany w sześćdziesiątych latach XIX wieku. Domniemany wał mógł mieć bowiem np. postać niskiego, ziemnego nasypu. Obecność większych konstrukcji utrudniałaby uprawę pola, a zdaniem D. Nowakowskiego (2016, 248) wał został zniwelowany skutkiem ciągłej uprawy roli (orki?). Być może zatem nie stanowił jednak w uprawie znacznej przeszkody i dopiero w 1861 roku zdecydowano się na jego ostateczną niwelację. Zachowany wał nie był szczególnie duży i wyraźnie widoczny, skoro na mapach sprzed 1861 roku nie zaznaczono wzgórza, tak zdecydowanie, jak miało to miejsce w przypadku dawnych grodzisk, takich jak *Burgberg* w Gostyniu

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 86 31.03.2020 12:08:28

czy *Burg Berg* w Dalkowie (ryc. 32, 33, 50, 51). Zapewne ze względu na te niewielkie rozmiary wału Kowalowa Góra była opisywana jako założenie otoczone kulminacją, posiadające w środku niezasłoniętą pozostałościami umocnień wypukłość „in der Mitte eine Art Kegel" (Kieseler 2016, 286; Nowakowski 2015, 508; 2016, 248). Nawet doświadczony badacz grodów śląskich M. Hellmich nie zdecydował się na wciągnięcie tego stanowiska do swojej kartoteki grodowej.

Według A. Kieselera (2016, 284) brak śladów wału jest skutkiem jego całkowitej niwelacji, na dowód czego przytacza przykłady innych, zniwelowanych grodów. Podane przezeń przykłady różnią się one jednak od Gostynia 2 tym, że są położone przeważnie na równym terenie. Wał o tak masywnej drewniano-ziemnej konstrukcji, jak proponowany przez A. Kieselera, postawiony na pochyłym zboczu, musiałby być stabilizowany słupami pionowymi, a ich śladów, pomimo przecięcia podstawy domniemanego wału w wielu punktach, nie udało się jednak odnaleźć. Nawet w pozostałościach wału grodu w Chobieni, które zostały zbadane przez niemiecko-polski tercet badaczy, widoczne są pionowe elementy konstrukcji (Biermann *et al.* 2016, 78, Abb. 80). Najbliższym Gostynia 2 przykładem całkowicie zniwelowanego grodu jest grodzisko w Bytomiu Odrzańskim, gdzie mimo braku wyraźnych pozostałości wału w kilku przekopach odkryto zarówno jamy posłupowe, jak i ofiary zakładzinowe (?) w postaci pochówków kości konia (czaszki) – por. Moździoch 2002.

Jeżeli przyjmiemy, że głównym celem budowniczych było otoczenie przestrzeni sakralnej Kowalowego Wzgórza dookolnym rowem, możemy stwierdzić, że w gostyńskim przypadku to „wał był dla rowu, a nie rów dla wału". Oznaczałoby to, że nasyp dookolny (wał?) powstał skutkiem wykopania rowu i nic ponadto.

Rów (fosa?)[11]. Wyniki badań nieinwazyjnych z 2015 roku, w świetle których należy liczyć się z wystąpieniem rowu dookolnego, nie zostawiają wystarczającej ilości miejsca do budowy tak dużego wału, jak to chciałby rekonstruować A. Kieseler (2016, 290, Abb. 25; ryc. 78). Od strony północnej wolna przestrzeń pomiędzy rowem a jamami pierścienia wewnętrznego wynosi zaledwie od jednego do dwóch metrów, a od strony zachodniej, według niemieckiej dokumentacji, około 3–5 metrów (ryc. 71, 89; też Kieseler 2016, 284, Abb. 23).

W kontekście dyskusji na temat istnienia grobli i bramy od strony wschodniej oraz obronności fosy warto wskazać na ujawniony dzięki badaniom nieinwazyjnym fakt, że przerw w rowie ułatwiających dostęp na wzgórze było więcej niż jedna. Interesujące jest także odkrycie rysującej się w terenie, a nie ujętej na przedwojennym planie warstwicowym platformy (podjazdu na wzgórze?) od strony zachodniej.

Odkrycie rowu okalającego stanowisko wypełnia postulat A. Kieselera, zgodnie z którym rowy związane z miejscami kultowymi winny mieć formę dookolną (Kieseler 2016, 286 oraz przyp. 27). Na dnie rowu zewnętrznego znajdowano zarówno kamienie, polepę, jak i węgle drzewne. Ponieważ w profilu rysują się najwyraźniej dwie przedzielone poziomem niwelacyjnym warstwy przesycone węglami drzewnymi (ryc. 90, 91), można przypuszczać, że dolna związana była z paleniem ogni w trakcie użytkowania stanowiska, górna natomiast powstała w wyniku erozji. Widać to wyraźnie w soczewkowatym ułożeniu warstwy popiołu i przepalonej gliny na dnie rowu oraz w niwelacyjnej warstwie piasku, na której dopiero pojawia się warstwa szaroczarnej barwy powstałej w wyniku erozji lub celowego zasypania. Pozostałości drewnianych, spalonych konstrukcji potężnego skrzyniowego wału byłyby zachowane w sposób bardziej czytelny.

Nie można wykluczyć, że rów jest pozostałością po palisadzie otaczającej wzgórze. Taka ewentualność nie stoi w kolizji z hipotezą o kultowej funkcji miejsca, tym bardziej, że badania nieinwazyjne wskazały na istnienie kilku przerw w rowie, a zatem hipotetyczna palisada nie pełniłaby raczej funkcji obronnej. Wydaje się jednak, że takiej interpretacji przeczą duże rozmiary rowu, zarówno znaczna szerokość (3–4 m), jak i głębokość, zbliżająca się do dwóch metrów.

[11] Zdaniem D. Nowakowskiego w artykule S. Moździocha (2000, 160) wystąpiła pomyłka, skutkiem której wymiary pierścienia wewnętrznego złożonego z kilku jam przypisano rowowi zewnętrznemu, tzw. fosie. Pomyłka ta rzeczywiście pojawia się w tekście, nie wynikała ona jednak, wbrew domysłowi D. Nowakowskiego (2016, 251–252) z błędnego odczytania niemieckiej dokumentacji archiwalnej. Łatwo to sprawdzić czytając wcześniejszy o rok artykuł w którym wymiary te zostały podane dokładnie według zapisu archiwalnego (Moździoch 1999, 29). Pomyłka była skutkiem skopiowania i wklejenia innego fragmentu tekstu niż zamierzono. Artykułu z 1999 roku D. Nowakowski jednak nie przeczytał (brak w bibliografii), co tłumaczy jego zarzut. Jego zdaniem, skutkiem tej pierwszej pomyłki była wysunięta dwa akapity dalej sugestia, że w rowie palono ognie (Moździoch 2000, 160). Na jakiej podstawie doszedł do takiego wniosku, skoro w przypisie jest wyraźne odniesienie do strony archiwaliów, gdzie jest mowa o rowie zewnętrznym?. Wynika z tego, że tej dokumentacji D. Nowakowski nie uwzględnił w swojej kwerendzie. Nie przeszkodziło to jednak nieuzasadnionemu stwierdzeniu, że wobec kilku (*einige*) pomyłek S. Moździocha całą jego teorię o kultowej funkcji stanowiska należy odrzucić (Nowakowski 2015, 524). Pomyłek tych nie wymienił, toteż trudno przed takim zarzutem się bronić. Tak „ustawiwszy" oponenta w dyskusji D. Nowakowski oddał się swobodnie rozważaniom stratygraficznym, chociaż, jak wynika z zamieszczonej przezeń bibliografii, nie zapoznał się z maszynopisami dokumentacji archiwalnej z badań prowadzonych na Kowalowej Górze przez P. Rzeźnika (Rzeźnik 1996, 1996a). O „średnim" zainteresowaniu dokumentacją i zabytkami z Gostynia świadczy fakt, że w przypisie 14 na stronie 253 D. Nowakowski (2016) składa podziękowania nie za udostępnienie materiałów do analizy, lecz jedynie za informacje o nich. Niestety, oba artykuły D. Nowakowskiego (2015, 2016) są pełne spekulacji, nie popartych liczniejszymi przykładami, analogiami, czy odpowiednią literaturą. Odczuwalny jest brak zaciekawienia tematem, wynikający być może z postulowanego w artykule podejścia „bez emocji" (Nowakowski 2015, 520).

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 87 31.03.2020 12:08:28

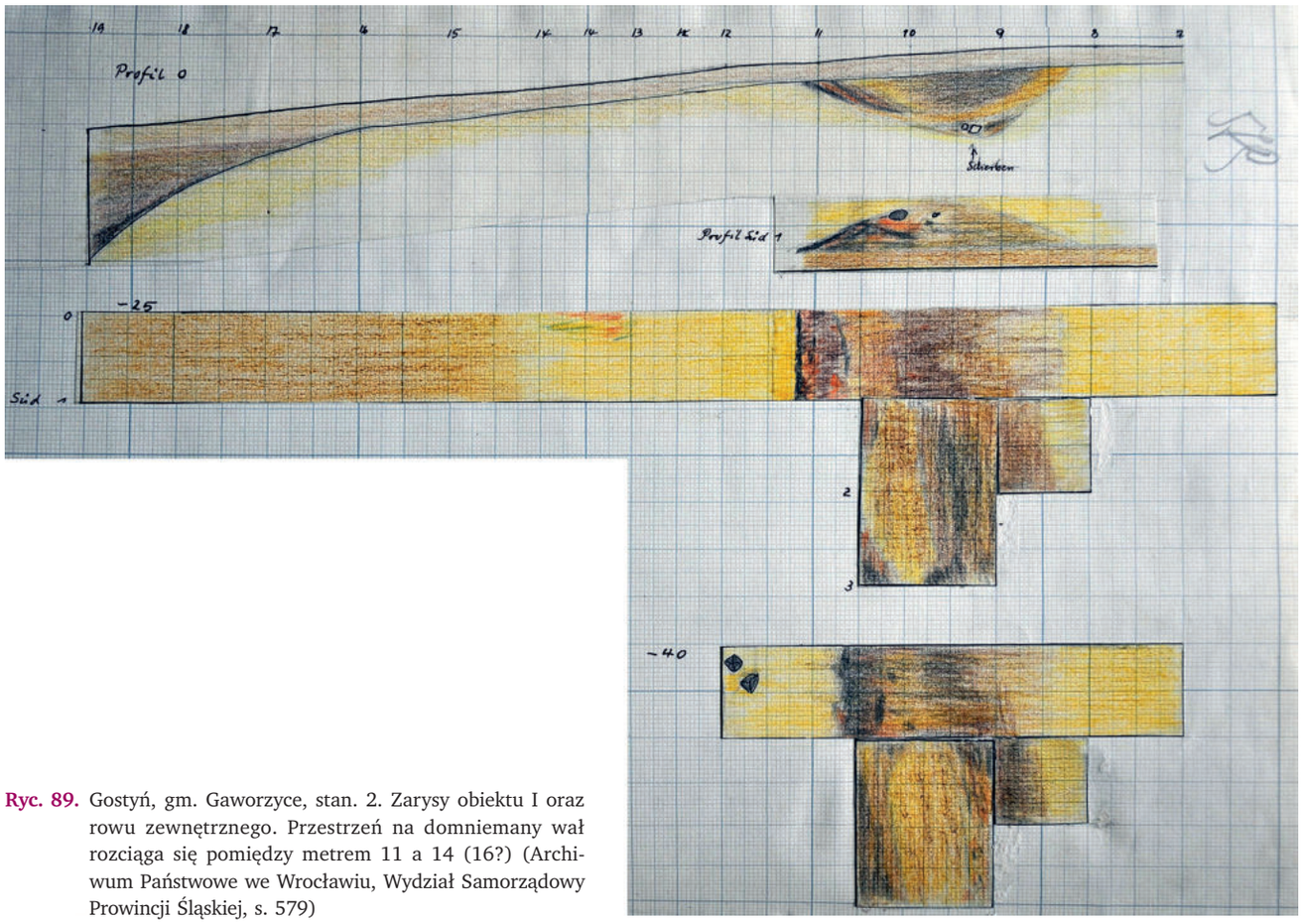

Ryc. 89. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Zarysy obiektu I oraz rowu zewnętrznego. Przestrzeń na domniemany wał rozciąga się pomiędzy metrem 11 a 14 (16?) (Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej, s. 579)

Stratygrafia stanowiska. O charakterze warstw występujących na stanowisku oraz ich układzie wiemy stosunkowo niewiele. P. Rzeźnik wymienia głównie cztery elementy układu stratygraficznego: a – warstwę gliniastego piasku (gliny?) barwy żółtej tworzącą warstwę izolacyjną zarówno w jamach (Rzeźnik 1997, 268), jak i na zewnątrz jam (Langenheim 1939, 107; Kaczkowski 1972, 441,465; Rzeźnik 1997, 268, 273); b – zalegającą na niej w jamach warstwę piasku gliniastego barwy szarej i szarożółtej (Rzeźnik 1997, 168); c – warstwę czarniawosiwego piasku gliniastego stanowiącego warstwę młodszą od warstwy b (warstwa ta zawierała liczne ślady działania ognia); d – szarobrązowy piasek gliniasty stanowiący warstwę niwelacyjną („spływową"), który zalegał już bezpośrednio pod humusem.

Warstwa gliny (a) mogła stanowić izolację pod przyszłe konstrukcje: mieszkalne (wersja militarna) lub była związana z paleniem (grzebaniem?) zmarłych (wersja kultowa). O ile jednak znaczny nakład pracy przy tworzeniu tej warstwy można tłumaczyć przygotowaniem terenu pod przyszłe cmentarzysko (obawa przed zanieczyszczeniem pozostałości stosu?)[12], to w przypadku wersji grodowej wykonywanie tego rodzaju podłoża na wzgórzu, którego pochyłość sprzyjała odprowadzaniu wód opadowych, nie wydaje się konieczne. Warstwa pomarańczowego gliniastego piasku otaczająca obiekt mogła się uformować pod działaniem wysokiej temperatury (ryc. 92), jednak tylko wówczas, gdy ogień był palony w jamie, a nie wskutek pożaru konstrukcji drewnianych, które miałyby się zawalić do środka.

Warstwa (b) określana jako użytkowa, często ze śladami przepalenia, mogła powstać w trakcie zniszczenia obiektu (wersja militarna), mogła też jednak być wynikiem zabiegów związanych z przygotowaniami do obrzędu pogrzebowego (tworzeniem konstrukcji stosu? domu zmarłych?).

Warstwa kolejna (c), nosząca silne ślady działania ognia i zawierająca liczne zabytki, w wersji grodowej stanowiłaby efekt pożaru i zniszczenia grodu, w kultowej wynikałaby z zabiegów związanych z pochówkiem spalonych szczątków zmarłego.

Warstwa „d" w obu przypadkach stanowiłaby wynik częściowo naturalnej, częściowo antropogenicznej niwelacji całego obiektu, być może już po umieszczeniu w nim pozostałości stosu.

[12] Miała ona być może za zadanie oddzielać powierzchnię użytkową od „nieczystego" podłoża, tak jak to miało miejsce na stanowiskach z terenu wschodniej Słowiańszczyzny, gdzie podobną rolę pełniła gliniana „obmazka" (Седов 1982, 261–262; Тимощук 1990, 49 i n.).

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 88 31.03.2020 12:08:28

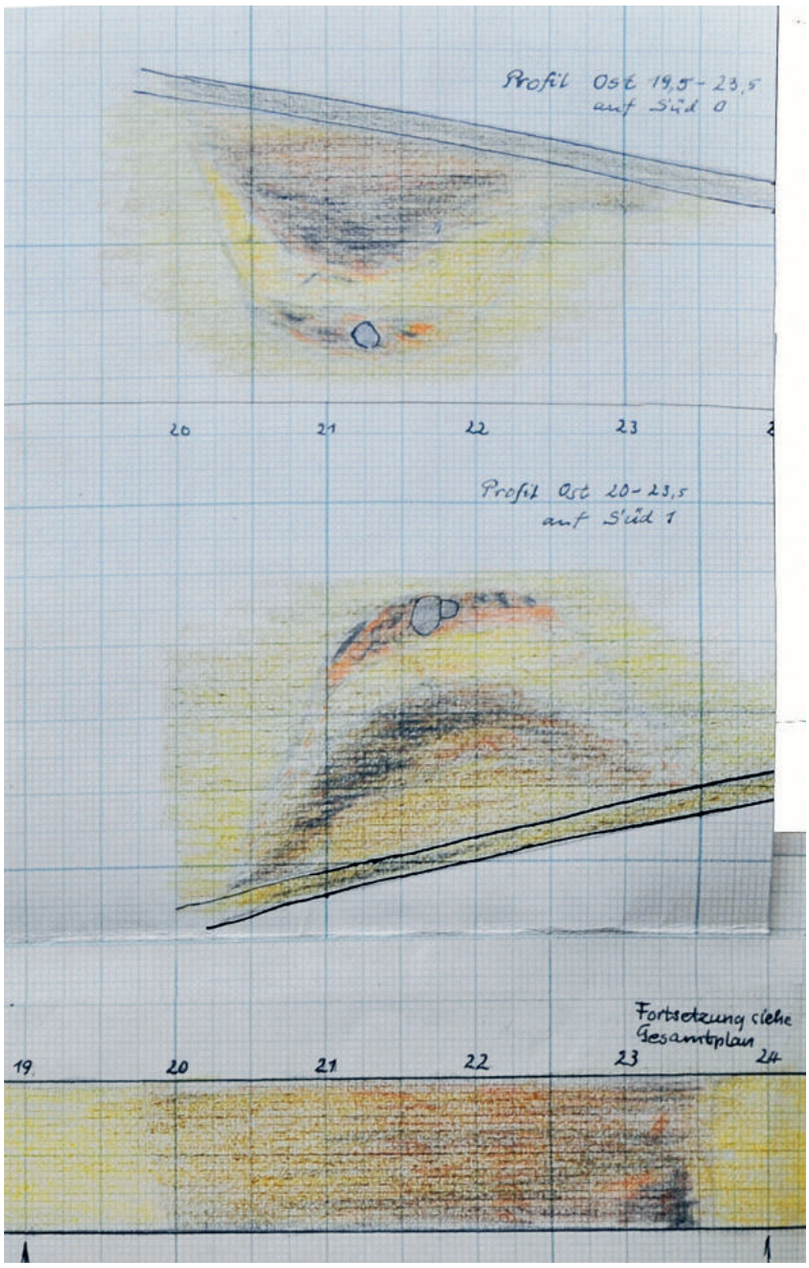

Ryc. 90. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Profil rowu zewnętrznego oznaczony na planie z 1938 roku (zob. ryc. 71) numerem 4 (Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej, s. 543–544)

Ze względu na metodykę badań zarówno z początku, jak i końca XX wieku, których cechami były eksploracja mechaniczna i skąpe opisy stratygrafii, wszelkie rozważania na temat procesów podepozycyjnych, jakie zachodziły na stanowisku, są obciążone dużą dozą niepewności. Z tego samego względu trudno się zgodzić np. z arbitralnym uznaniem słupów zanotowanych na dawnych rysunkach terenowych przez A. Kieselera (2016, 287) za „młodsze zakłócenia"(?). Niektóre słupy zachowały się bowiem jedynie na rzutach poziomych warstw najniższych (por. APW WSPŚ, sygn. 688, s. 544 – rys. na głębokości 90 i 120 cm).

Także w przypadku zabytków, które lokalizowano w 1938 roku w przestrzeni, a nie w warstwie, wszelkie rozważania o ich związku z określonymi jednostkami stratygraficznymi są problematyczne (Nowakowski 2016, 249) lub są powtórzeniem opisów K. Langeheima, co do których dokładności, ze względu na metodę badań, skąpą dokumentację i „zdalne" opracowanie materiału[13], też

[13] Zarówno dokumentacja, jak i zabytki były najprawdopodobniej opracowywane przez J. Pätzolda, o czym świadczą jego inicjały na planie głównym. Wykopaliska w Gostyniu miały miejsce w marcu 1938 roku, podczas gdy już w sierpniu K. Langenheim objął stanowisko dy-

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 89 31.03.2020 12:08:29

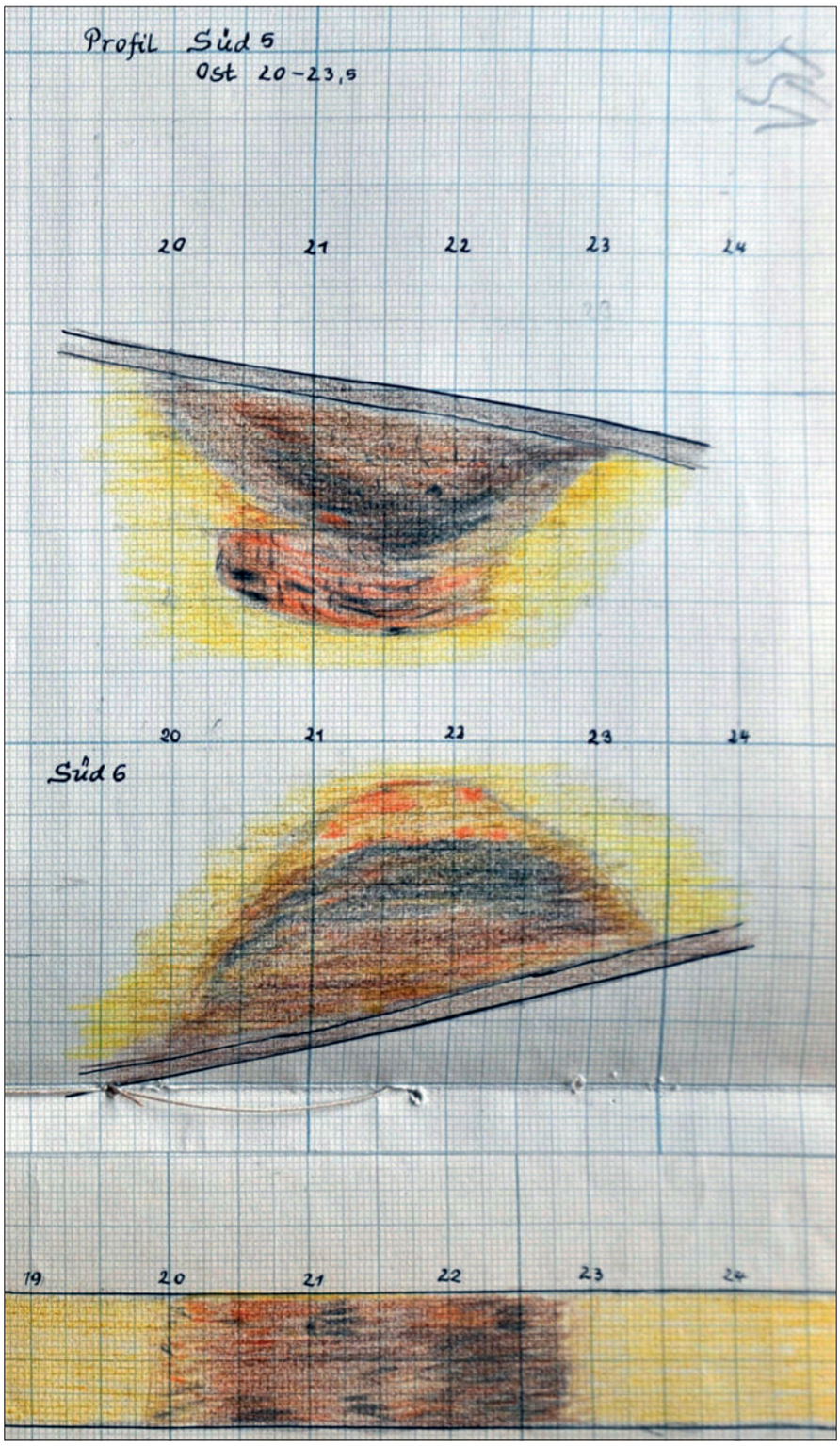

Ryc. 91. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Profil rowu zewnętrznego oznaczony na planie z 1938 roku (zob. ryc. 71) numerem 6 (Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej, s. 551)

można mieć wątpliwości. Przerysy dokumentacji archiwalnej z 1938 roku, dokonane przez A. Kieselera, są niekiedy dowolną interpretacją (niekiedy nadintepretacją?) bardzo uproszczonych rysunków polowych (np. Kieseler 2016, 268, Abb. 9).

Kłopoty ze stratygrafią wynikające ze stosowanej metody wykopaliskowej podważają sens rozważań D. Nowakowskiego (2016, 251–252), którego zdaniem,

rektora muzeum w Gdańsku. Przy opracowywaniu sprawozdania z wykopalisk posiłkował się głównie danymi przesyłanymi przez J. Pätzolda (por. Langenheim 1939, 106, przyp. 7)

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 90 31.03.2020 12:08:30

Ryc. 92. Warstwa powstała pod wpływem wysokiej temperatury (?) stanowiąca podłoże jam grobowych typu Alt-Käbelich: A – Bilczew, grób nr C28 (za Gorczyca, Schellner 2012, fot. 15); B – Gostyń, jama nr 2/1996 (za Rzeźnik 1996a, fot. 24)

warstwa nazwana przez autora badań „spływową", zanotowana w stropie obiektu 2/1996, powstała w wyniku erozji naturalnej (Rzeźnik 1997, 274, ryc. 5). Miałaby ona zawierać fragmenty ceramiki późnośredniowiecznej, a to z kolei świadczyłoby o niemożliwości przetrwania do XIX wieku wczesnośredniowiecznych nasypów kurha-

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 91 31.03.2020 12:08:31

Ryc. 93. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Profil wykopu VII/96 z widocznymi śladami jam zwierząt ryjących; za Rzeźnik 1996a, fot. 5.

nowych (Nowakowski 2016, 513). Bez względu na to czy te nasypy były, czy ich nie było, warto przypomnieć, że nie ma pewności co do pochodzenia fragmentów późnośredniowiecznej ceramiki w obiekcie 2/1996 i ich liczby. Paweł Rzeźnik pisze, że była to „śladowa obecność późnośredniowiecznych naczyń w warstwie ornej i stropie zasypiska jednego z przebadanych obiektów" (Rzeźnik 1996a, 17; 1997, 283). Mogła być ona z jednej strony wynikiem stosowania mechaniczno-stratygraficznej metody wykopaliskowej, z drugiej, efektem sygnalizowanej w sprawozdaniu „działalności zwierząt ryjących" (Rzeźnik 1996, 5; 1996a, 9; ryc. 93). Zarówno w publikacji, jak i w sprawozdaniu z badań prowadzonych w 1996 roku nie znajdujemy informacji o liczbie skorup późnośredniowiecznych (jest tylko wzmianka o drobnych ułamkach naczyń późnośredniowiecznych w obiekcie 1/1996 – Rzeźnik 1996a, 9), natomiast w sprawozdaniu z badań w roku 1995 jest mowa o 6 takich fragmentach (Rzeźnik 1996, tabela 1). Informacja D. Nowakowskiego jest zatem oparta na ogólnej wzmiance o „śladowej obecności", a umieszczenie tych fragmentów w tzw. warstwie spływowej, która słabo rysuje się w dokumentacji fotograficznej, intuicyjne lub tendencyjne[14].

Brak warstwy kulturowej na obszarze poza jamami odkrytymi w trakcie badań (por. Rzeźnik 1997, 268) zdaje się przeczyć tezie o osadniczym charakterze stanowiska, chociaż zjawisko to jest możliwe, biorąc pod uwagę potencjalne niwelacje oraz krótkotrwałe istnienie grodu[15]. Nie przetrwała ona jednak nie tylko w szczytowej (badania roku 1996), ale i w niższych partiach stanowiska – por. badania K. Langenheima (Stelle IV), gdzie przecież zsuwająca się warstwa powinna się zgromadzić. Skoro miałaby się znaleźć w rowie zewnętrznym skutkiem niwelacji stanowiska, dlaczego nie odkryto w nim fragmentów ceramiki, które przecież powinny licznie występować w warstwie użytkowej domniemanego osiedla?

Zabudowa (?) grodu (?). W 1938 roku odkryto fragmenty około 8–10 jam, z których przebadano pięć (Stelle I, II, III, IV, V). Dwóm z nich (Stelle I i V) poświęcono wówczas szczególną uwagę ze względu na fakt, że zachowały się w nich pozostałości szkieletów ludzkich.

[14] Ani A. Kieseler, ani D. Nowakowski nie przytaczają w bibliografii sprawozdań z wykopalisk z 1995 i 1996 roku. Wyniki prac zatem znają jedynie z publikacji P. Rzeźnika (1997, 1998), które ukazały się drukiem.

[15] Trudno zgodzić się z porównaniem Gostynia do grodu w Chobieni, gdzie badania o mniejszym zakresie dostarczyły znacznie więcej świadectw osadnictwa w postaci licznych odpadków, np. kości zwierzęcych (Kieseler 2016, 289 przyp. 37).

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 92 31.03.2020 12:08:31

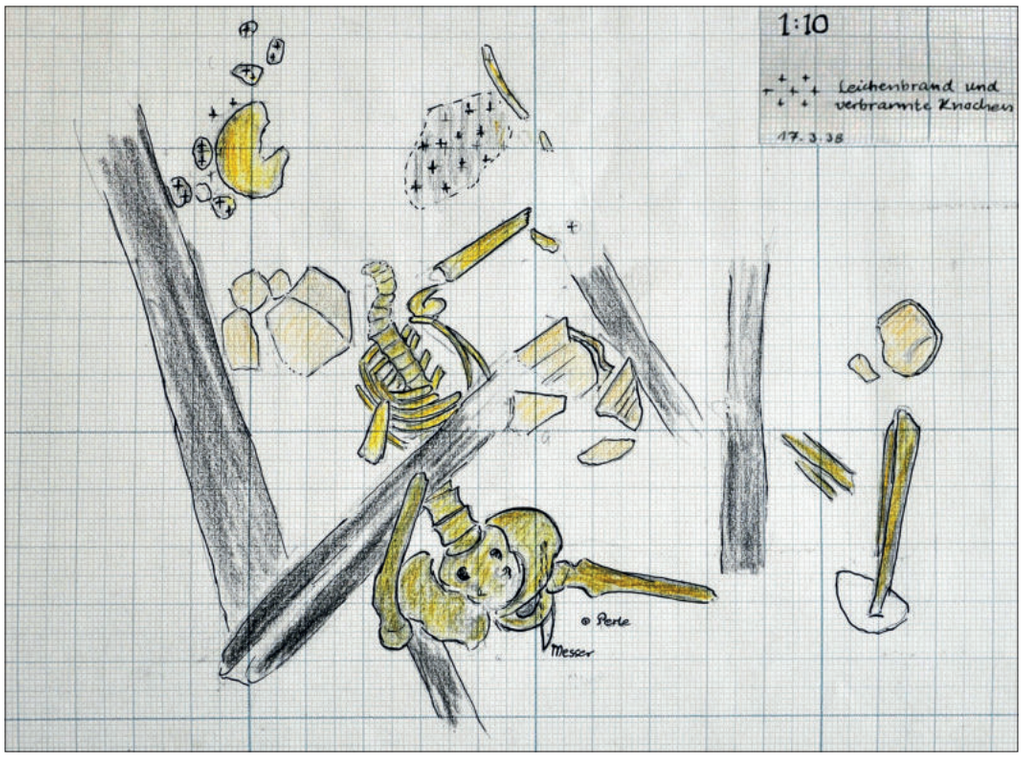

Ryc. 94. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Rysunek jamy I z pozostałościami pochówku szkieletowego i towarzyszących mu pochówków ciałopalnych (Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej, s. 581)

Zdaniem A. Kieselera (2016, 287) jamy gostyńskie to pozostałości obiektów mieszkalnych w postaci zabudowy dookolnej przylegającej do wału. Trudno się z tym zgodzić zarówno ze względu na wymiary i formę obiektów, ich zawartość (w spągu jam odkryto skupiska nierozdrobnionej skutkiem użytkowania osadniczego ceramiki oraz liczne drobne, mocno przepalone kości). Argument, że w przypadku gostyńskiego grodu zabudowa przywalna zabezpieczała mieszkańców przed ostrzałem (Kieseler 2016, 289) jest wątpliwy wobec faktu, że taki ostrzał można było łatwo prowadzić z sąsiedniego wzgórza.

Wśród obserwacji stratygraficznych warta podkreślenia jest widoczna na wszystkich przekrojach jam **nieregularność zarysu dna**[16] utrudniająca, moim zdaniem, ich interpretację jako budynków mieszkalnych. Brak wyrównanego poziomu użytkowego, a przy tym stosunkowo niewielka szerokość jam (około 2 metry) w zestawieniu z długością (około 5 metrów) także nie ułatwiały ich zamieszkiwania.

Również brak śladów palenisk w domniemanych obiektach mieszkalnych (Langenheim 1939, 112; Rzeźnik 1997, 275), podobnie jak absencja odpadków typowych dla osiedli, przeczy hipotezie o dłuższym zamieszkiwaniu Gostynia 2. Oczywiście można to zjawisko tłumaczyć faktem, że paleniska znajdowały się np. na podłogach drewnianych, usuniętych po zakończeniu funkcjonowania grodu. Taka przyczyna braku palenisk w domach stoi jednak w sprzeczności z założeniem, że po pożarze nikt później nie nawiedzał tego stanowiska (Nowakowski 2016, 514). Być może gródek spłonął zaraz po wybudowaniu?. Widoczna w rowie zewnętrznym dwufazowość użytkowania stanowiska zdaje się jednak takiej wersji wydarzeń przeczyć.

Jama (Stelle) I, podobnie jak jama 1 odkryta w 1996 roku, stanowi w rzeczywistości pozostałość dwóch obiektów. W pierwszym z nich, północnym, odkryto liczne ślady spalenizny oraz kilka większych kamieni. Na głębokości około 60 cm natknięto się także na pozostałości ludzkiego szkieletu. Górna część szkieletu, tj. czaszka i kręgosłup szyjny, była nadpalona, natomiast części dolne zachowały się w stanie stosunkowo dobrym. Ponieważ w poprzek szkieletu ułożona była spalona belka, miało to zdaniem K. Langenheima świadczyć, że ów człowiek zginął w czasie pożaru (ryc. 94). Czaszka znajdowała się jednak stosunkowo daleko od pozostałości tułowia, nienaturalnie porozrzucane były również kości kończyn. Czy do takiego stopnia defragmentacji doszłoby w czasie domniemanego pożaru?

Analogię do tego typu pochówku mogą stanowić dwa groby z Fahrland (X–XI wiek), w których znaleziono spalone belki leżące na wysokości ud szkieletów (Bier-

[16] Por. np. jamę I – APW WSPŚ, sygn. 688, s. 579. Ma rację A. Kieseler twierdząc, że zdarzają się jamy osadnicze o nieregularnym kształcie dna. Nie zmienia to faktu, że pozostałości obiektów mieszkalnych mają jednak najczęściej spąg (dno) wyrównane, podobnie jak ściany boczne. Najlepszym przykładem są obiekty z wczesnośredniowiecznej osady w Chobieni opracowywanej m.in. przez tegoż autora (Biermann *et al.* 2016, 93–97), gdzie niemal wszystkie obiekty miały kształty regularne.

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 93 31.03.2020 12:08:32

Ryc. 95. Plaue. Grób 156 z pozostałościami spalonej deski; za Biermann, Jungklaus 2013, Abb. 7

mann, Jungklaus 2013, 494–495, Abb. 6). Także w Plaue odkryto grób z zalegającymi na szkielecie przepalonymi deskami. Bez względu na pochodzenie spalonych desek nie da się zaprzeczyć, że wystąpiły tam w kontekście grobowym, a nie osadniczym (ryc. 95).

Jeżeli opowiemy się za koncepcją tragicznej katastrofy grodu, musielibyśmy odpowiedzieć na pytanie, dlaczego szkieletowi w obiekcie I towarzyszyły naczynia, dające się zrekonstruować niemal w całości? Ponieważ tak zachowane naczynia występowały w Gostyniu kilkakrotnie w kontekście przepalonych kości tłumaczenie tego faktu w każdym przypadku nagłą śmiercią mieszkańca grodu w płomieniach w otoczeniu zestawu naczyń, pustych lub napełnionych żywnością, wydaje się interpretacją nieco na wyrost[17]. W obrębie jamy wystąpiło również kilka skupisk spopielonych kości, które mogły być pochówkami ciałopalnymi dodanymi do grobu szkieletowego. Ślady takich zabiegów w ewidentnym kontekście grobowym znamy z literatury przedmiotu (por. Biermann, Jungklaus 2013, 493–494).

Odkryty w 1938 roku obiekt określony numerem II był największym z przebadanych na stanowisku gostyńskim. Jego wymiary wynosiły około 10 (?) na 4 metry (ryc. 96). Bardzo płytki, o wyrównanym zarysie dna, w największym stopniu ze wszystkich jam odpowiadał kryterium budynku mieszkalnego. Nie odkryto w nim jednak liczniejszych zabytków ruchomych mogących świadczyć o takim przeznaczeniu. Nie stwierdzono także istnienia paleniska (Langenheim 1939, 112). Funkcja obiektu w kontekście tezy o kultowej funkcji stanowiska i jego ścisłym związku z obrzędami pogrzebowymi jest trudna do wyjaśnienia chociaż jako analogie można wskazać odkrywane na wschodniosłowiańskich *gorodiszczach-swiatiliszczach* tak zwane długie domy (Тимощук 1990, 34 nn.) lub wiązane z przygotowaniami do ceremonii pogrzebowych obiekty nieruchome znane z cmentarzysk Słowian połabskich (Schmidt 1992, 26 nn.). W obiekcie II nie natrafiono na szczątki kostne[18], stwierdzono natomiast występowanie skupisk węgli drzewnych oraz wielu „gniazd" ceramiki[19]. Jedynymi zabytkami nieceramicznymi są kawałek żelaza oraz grot oszczepu z wielokątną tuleją (Langenheim 1939, 113).

Jama IV (ryc. 97), podobnie do jamy I, składała się z dwóch mniejszych obiektów, których zawartość, obok kamieni oraz niewielu kości zwierzęcych, stanowiły liczne węgle drzewne i „überraschend große Menge von Tongefäßen und Scherben"[20]. Naczynia wystąpiły przeważnie we fragmentach dających się jednak zrekonstruować w całe formy. Znaleziono tam przepalone ziarna zbóż, w tym szczególnie prosa, małe miski żelazne, nóż żelazny, trzy przęśliki gliniane, nożyce, nóż, okucia oraz obręcz wiadra. Występowanie w jamach dających się rekonstruować porozbijanych naczyń, niekiedy odkrywanych *in situ* dnem do góry, może stanowić, zdaniem odkrywców cmentarzyska w Bilczewie, pozostałość strawy – uczty odbytej po pogrzebie (Gorczyca, Schellner 2012, 96–97; ryc. 98).

Jamę (Stelle) V (ryc. 99, 100) charakteryzowało występowanie znacznej liczby brył silnie przepalonej polepy wymieszanych ze zwęglonym drewnem. Owalna jama o wymiarach 1,5×1,6 m (Patzold 1939, 63), 1,5×3 m

[17] W tym przypadku, mimo uwag A. Kieselera (2016, 288) mających charakter równie hipotetyczny, można pozostać przy „kultowej" interpretacji.

[18] Warto tu zwrócić uwagę na fakt, że omawiając zawartość jamy I i V K. Langenheim nie wspominał o drobnych, przepalonych kostkach, przywiązując do tych znalezisk niewielką wagę, uczynił to jedynie przy ogólnym omówieniu wyników badań. Dopiero na rysunkach polowych i rycinach zamieszczonych w publikacji możemy odnaleźć zasięg skupisk przepalonych kości określony terminem *Leichenbrand* (Langenheim 1939, 109, Abb. 2).

[19] „Mehrfach wurden, zum Teil in einzelnen Nestern zusammenliegend, Reste von Tongefäßen entdeckt" (Langenheim 1939, 112).

[20] Do powyższego opisu nawiązują w swoim brzmieniu opisy „ustryn" odkrytych w Alt-Käbelich, np. w opisie ustryny III : „Die obere Grubenfüllung bestand aus einer 51 cm mächtigen Schicht braungeschwärzter Erde mit viel Holzkohle, Leichenbrand, einzelnen Tierknochen und eine große Kollektion slawischer Keramik", ustryny II – „...eine große Keramikkollektion...", ustryny I – „...eine umfangreiche Kollektion slawischer Keramikscherben..." (Schmidt 1994, 110–111)

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 94 31.03.2020 12:08:32

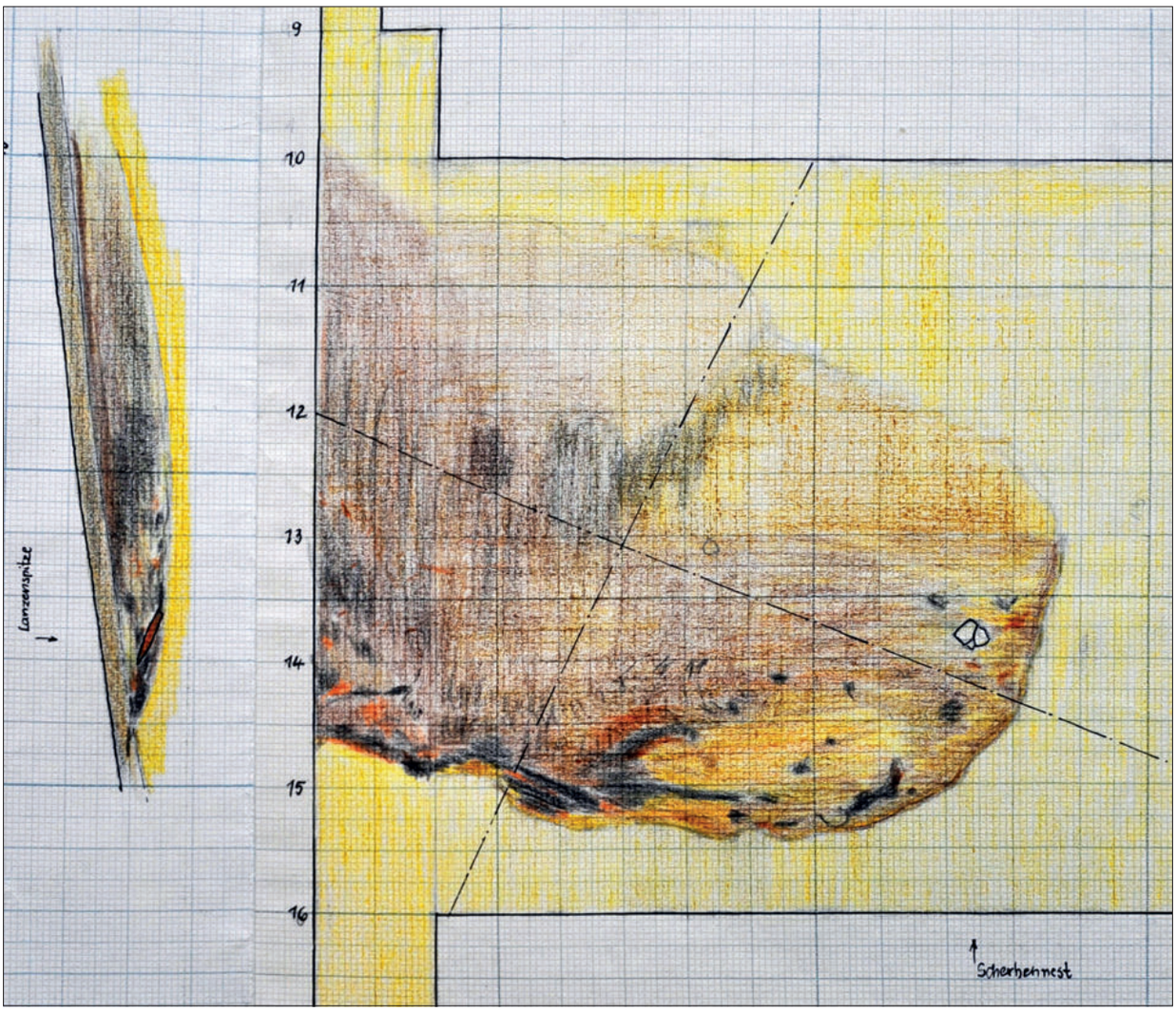

Ryc. 96. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Rzut poziomy obiektu II (Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej, s. 563)

(Langenheim 1939, 120) ukrywała na dnie pozostałości ludzkiego szkieletu. Nietypowa forma jego ułożenia miałaby wynikać z katastrofy pożarowej grodu, jak to starali się tłumaczyć autorzy badań. Znajduje ona jednak wiele analogii, zarówno wśród nietypowych pochówków znanych ze słowiańskich osad (np. z terenu Słowacji – Hanuliak 1997), jak i pochówków kultowych tkwiących jeszcze tradycjami w świecie celtyckim (por. niedawne odkrycia na trasie gazociągu w Sławsku Wielkim – *Gazociąg,* 78).

Analiza opisu i dokumentacji graficznej prowadzi do wniosku, że szkielet został w tej pozycji ułożony, nie jest to zatem ofiara pożaru, lecz celowy pochówek (bez względu na przyczyny, jakie kierowały jego twórcami). Jako pochówek interpretuje tego typu znalezisko z Falkenwalde F. Biermann (2017, 99), podobnie do innych szkieletów znajdowanych w jamach na zboże. Jedynie w przypadku Gostynia, pozostając pod wpływem swojej własnej teorii o małych gródkach, siedzibach słowiańskich wodzów plemiennych (Biermann 2015, 43), uważa, że szkielet w jamie V to ofiara napadu i pożaru grodu.

Pochówki zbliżone do gostyńskiego wiązane z praktykami kultowymi spotykane są także na obszarze wschodniej Słowiańszczyzny. Zarówno chronologicznie, jak i pod względem układu szkieletu i kształtu jamy nawiązuje do gostyńskiego znaleziska kultowy pochówek z Dobrynowa na Ukrainie (Тимощук 1990, rys. 13A, 35 i n.). Podobny układ przepalonych desek odnajdujemy także np. w pochówku z Cedyni (grób 171/172), gdzie jednak wystąpiły w jamie celowo umieszczonej na wykonanym wcześniej pochówku (Biermann, Jungklaus 2013, 497, Abb. 7; ryc. 101).

Skupiska przepalonych szczątków kostnych wraz z częściowymi pochówkami szkieletowymi mogą stanowić pozostałość zmarłych spalonych na stosie oraz towarzyszących im ofiar „niezasługujących" na ten rodzaj obrzędu. Kości szkieletów nosiły ślady nadpalenia jedynie w niektórych miejscach, głównie na czaszkach. Czaszka szkieletu w jamie V została prawdopodobnie intencjonalnie zmiażdżona, a na pewno nadpalona. Ślady podobnego zabiegu można odnaleźć także w innych grobach na

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 95 31.03.2020 12:08:33

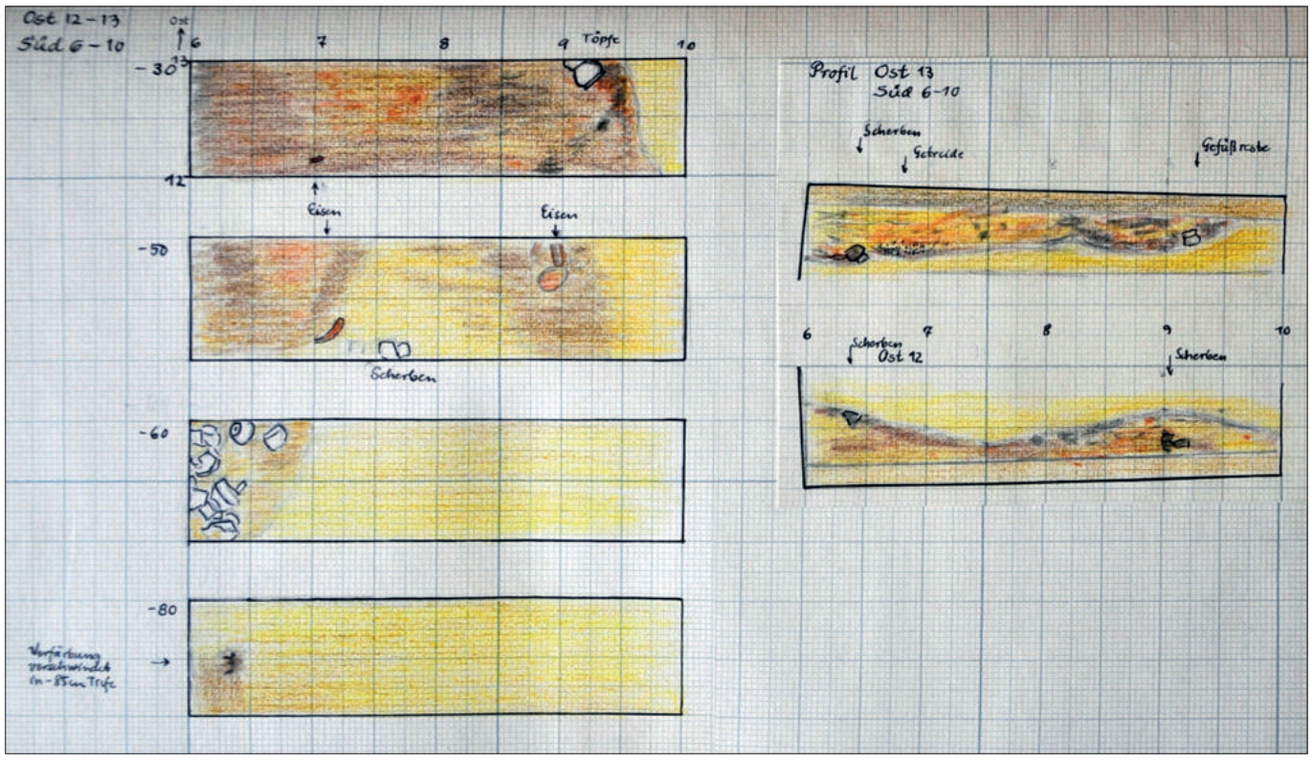

Ryc. 97. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Rzut poziomy jamy IV (Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej, s. 555)

cmentarzyskach birytualnych tego okresu (Musianowicz 1955, 249 – Niewiarowo-Sochy[21], grób 4; Müller 1985, 347–8 – Alt-Käbelich, grób 5, 6; Biermann 2013, 495, Abb. 7 – Plaue, Grab 156). Kilka przykładów pochówków ciałopalnych umieszczanych wraz z pochówkami szkieletowymi w jednym grobie wymienia F. Biermann (Biermann, Jungklaus 2013, 493–494). W przypadku grobu 52 z Usedom były to spalone kości dwóch osobników, które odkryto „w nogach" pochówku szkieletowego.

Obiekt 1/96 zawierał czaszkę ludzką oraz zwęgloną belkę drewnianą stanowiącą, moim zdaniem, pozostałość słupa stojącego w środku lub przy brzegu jamy. Miała ona długość co najmniej 130 cm[22]. Warte podkreślenia jest podobieństwo stratygrafii jamy i jej wypełniska do zespołów grobowych typu Alt-Käbelich odkrytych na cmentarzysku w Świelubiu (Łosiński 1993, 20 i n., ryc. 4), płaskich obiektów grobowych z Tornow-Lichtenau (Wetzel 1996, Abb. 3) lub kurhanów z Kornatki (Zoll-Adamikowa 1979, ryc. 34, 35).

Kolejny obiekt to jama 2/96, w której, jak pisze autor badań: „nie natrafiono (...) na relikt paleniska". Dno i ściany jamy były wyłożone warstwą gliny. Warstwa użytkowa była przesycona „równomiernie drobnymi okruchami węgielków drzewnych" (Rzeźnik 1997, 275). Ogółem odkryto w wypełnisku 761 fragmentów naczyń glinianych, przęślik, topór, grot strzały, sprzączkę do pasa, 3 miski żelazne, 2 krzesiwa, 6 paciorków szklanych oraz 3 osełki kamienne. Znaleziono także 24 silnie przepalone, drobne kości. Nie jest to liczba niewielka, skoro na przykład w zespole grobowym nr 5 ze Świelubia odkryto zaledwie 12 fragmentów przepalonych kości ludzkich (Łosiński 1993, 22). Dno jamy było wyłożone dużymi fragmentami naczyń, które w przypadku jej osadniczego użytkowania byłyby niewątpliwie znacznie bardziej rozdrobnione (ryc. 102).

[21] Oba zachowane niemal w całości szkieletowe pochówki gostyńskie, w jamie nr V zawierający nadpaloną i zgniecioną czaszkę oraz w jamie nr I także z nadpaloną i zdekompletowaną czaszką, można zestawić z wyróżnioną przez K. Musianowicz (1955) grupą pochówków o częściowym ciałopaleniu. Podobnie jak w kilku obiektach gostyńskich także w kilku jamach grobowych z Niewiarowa zachowały się jedynie kawałki czaszek, noszących ślady nadpalenia w ogniu (Musianowicz 1955, 253 i n.). Np. w grobie nr 4 wystąpił „szkielet kobiety, z którego zachowała się zgnieciona przez kamienie czaszka z wyraźnymi śladami przejścia przez ogień oraz kości długie nóg niespalone" (Musianowicz 1955, 249). W innym z grobów (nr 5) odkryto „niewielką ilość spalonych kości rozsypanych na takiej przestrzeni, jaką zajmować mogło wyciągnięte ciało" (tamże). W tamtejszych grobach odkrywano także liczne fragmenty ceramiki i kości zwierzęcych. Podobnie jak w kilku obiektach gostyńskich tam także w kilku jamach zachowały się jedynie kawałki czaszek, noszących ślady nadpalenia w ogniu (Musianowicz 1955, 253 i n.).

[22] Przy założeniu, że zniszczona warstwa kulturowa mogła mieć około 50 cm wspomniany słup musiał wystawać z ziemi na wysokość około 60–70 cm, a ponieważ zachował się zapewne fragmentarycznie należy się liczyć ze znacznie większą wysokością. W tym miejscu, jeżeli pozostaniemy przy wersji grodowej, należy zadać sobie pytanie, dlaczego zachowała się tylko jedna przepalona belka z konstrukcji dawnego budynku? Jeżeli tak źle zachowywało się drewno, dlaczego w kilku innych przypadkach odkryto ślady pojedynczych dołów posłupowych, a nie całych konstrukcji mieszkalnych?

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 96 31.03.2020 12:08:33

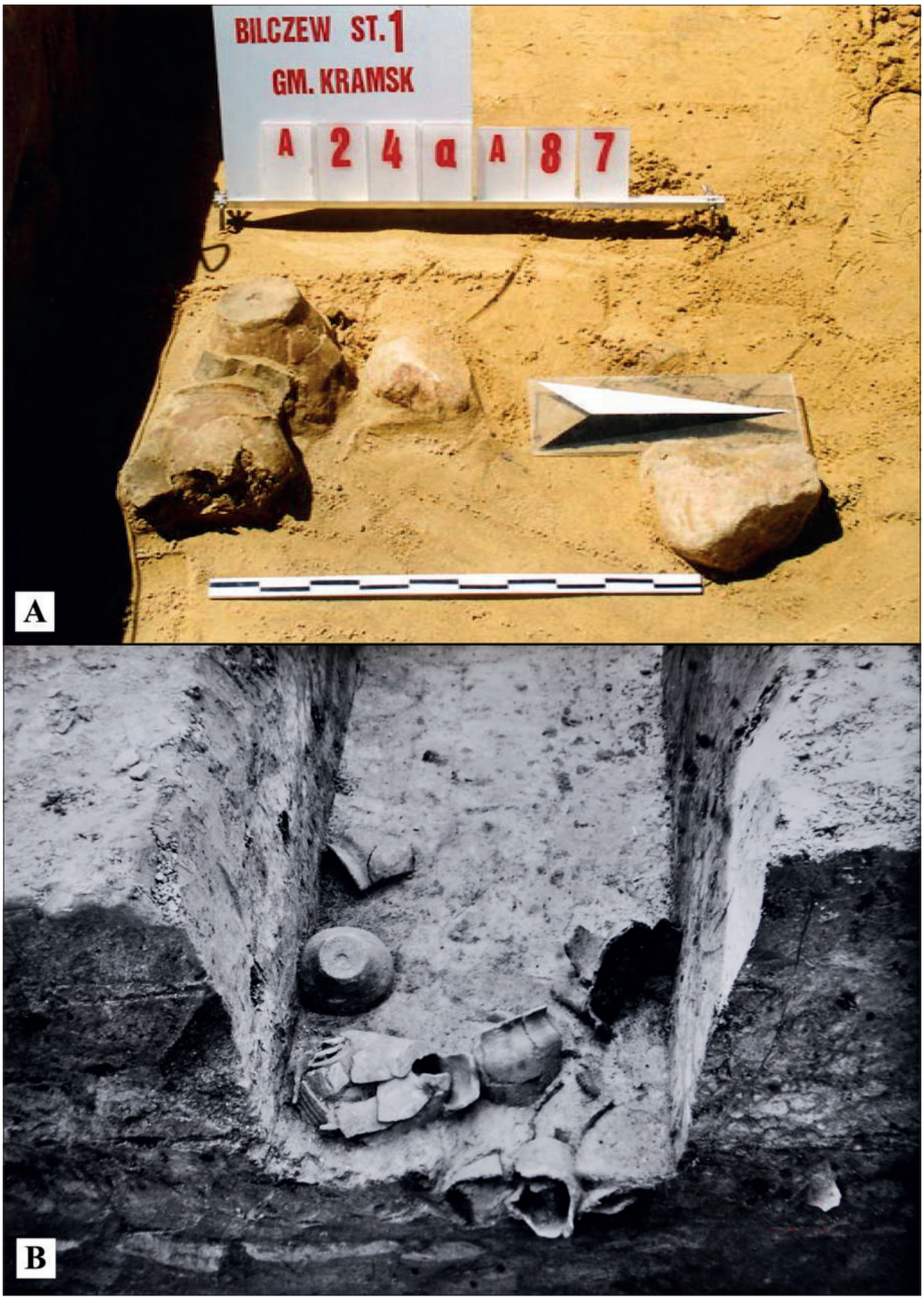

Ryc. 98. Porozbijane naczynia stanowiące prawdopodobnie pozostałość libacji po pogrzebie: A – Bilczew, grób C39 (za Gorczyca, Schellner 2012, fot. 19); B – Gostyń 2, jama IV (Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej, s. 516)

Śladem ofiar grobowych są zapewne, umieszczone w północnej części jamy, naczynia oraz przedmioty związane z wyposażeniem zmarłego (krzesiwo, nóż), a pozostałością pochówku kości ludzkie, często przepalone i we fragmentach (Rzeźnik 1997, 269). Nieliczna była ceramika (81 fragmentów naczyń) w przeciwieństwie do

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 97 31.03.2020 12:08:34

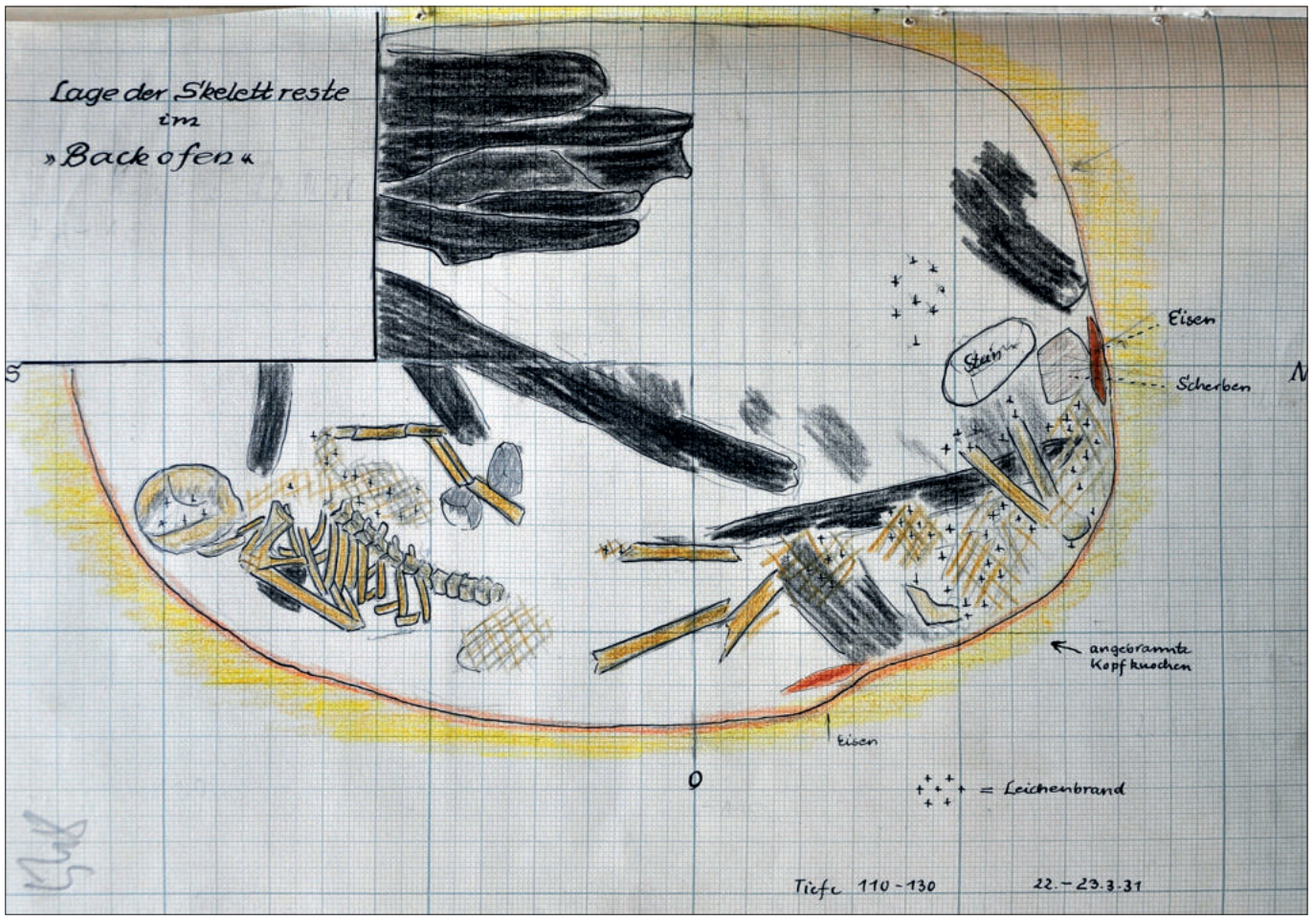

Ryc. 99. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Rzut poziomy pochówków w jamie V (Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej, s. 548)

258 sztuk przepalonych kości (ludzkich i zwierzęcych?)[23] w tym także fragmentów ludzkiej czaszki i żuchwy. W jamie sąsiadującej od południa z obiektem 1 także znaleziono szczątki ludzkie (fragmenty czaszki – Rzeźnik 1997, 271). Stwierdzono tam również ślady konstrukcji słupowej oddzielającej jamy paleniskowe od wnętrza kręgu sakralnego (Kaczkowski 1972, 465, tabl. XII). Zabytki ruchome zawarte w obiekcie to: krzesiwo, osełka i grot strzały łuku.

Fragmenty ludzkich czaszek odkrywane w jamach, wraz ze spalonymi kośćmi i hipotetycznymi darami w postaci misek żelaznych i garnków m.in. ze zbożem, mogą być śladem opisanego przez Thietmara obrzędu pogrzebowego Słowian[24]. W świetle danych o szczególnej pozycji głowy w symbolice religijnej pogańskich Słowian[25] znaleziska fragmentów lub całych ludzkich czaszek oddzielonych od tułowia w grobach z IX–XI wieku, w tym w jamach gostyńskich, można interpretować jako związane z obrzędowością słowiańską. Kości czaszki odkrywano między innymi także w zespołach grobowych ze Świelubia[26] oraz w jamach grobowych, gdzie fragmenty czaszek występowały niespalone wraz ze spalonymi szczątkami kostnymi (por. np. grób nr 2/1962 z Gustow[27] na Rugii – Biermann, Jungklaus 2013, 491, Abb. 1; ryc. 103).

Od strony zewnętrznej niektórych jam stwierdzano w profilach **ślady pojedynczych słupów,** pełniących nieokreśloną rolę w trakcie lub po złożeniu w jamach ofiar lub szczątków stosu[28]. W dwóch przypadkach przy słupach wbitych z brzegu jamy wystąpiły skupiska na-

[23] Ze względu na trudność w odróżnieniu przepalonych kości ludzkich i zwierzęcych także M. Kaczkowski (1972, 443) miał wątpliwości co do identyfikacji znalezionych w 1968 roku szczątków kostnych..

[24] „Za czasów pogańskich jego ojca (Mieszka – przyp. aut.), po pogrzebie każdego męża, którego palono na stosie, obcinano głowę jego żonie i w ten sposób dzieliła ona jego los po śmierci" (Thietmar, VIII, 3). Zwyczaj ten mógł dotyczyć także jeńców. Obcięcie głowy i dodanie jej do stosu mogłoby tłumaczyć fakt nadpalenia czaszek stwierdzony w przypadku niektórych grobów birytualnych pochodzących z tego okresu.

[25] Szerzej wraz z podaniem odnośnej literatury por. Rosik 2000, 216 i n.

[26] „Na dnie jamy grobowej (zespół nr 4), w jej południowo-wschodniej części, znaleziono nie spaloną czaszkę dziecka w wieku infans I. Jest to przykład cząstkowego pochówka szkieletowego" (Łosiński 1993, 25).

[27] Nazwa miejscowa z rdzeniem „gost" być może nie przypadkiem wiąże się z wystąpieniem grobu typu Alt-Käbelich.

[28] Na cmentarzysku kurhanowym w Izbicku, woj. opolskie, ślady słupów układały się przy krawędziach dołów przykurhanowych (Pazda 1983, 137).

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 98 31.03.2020 12:08:35

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 99

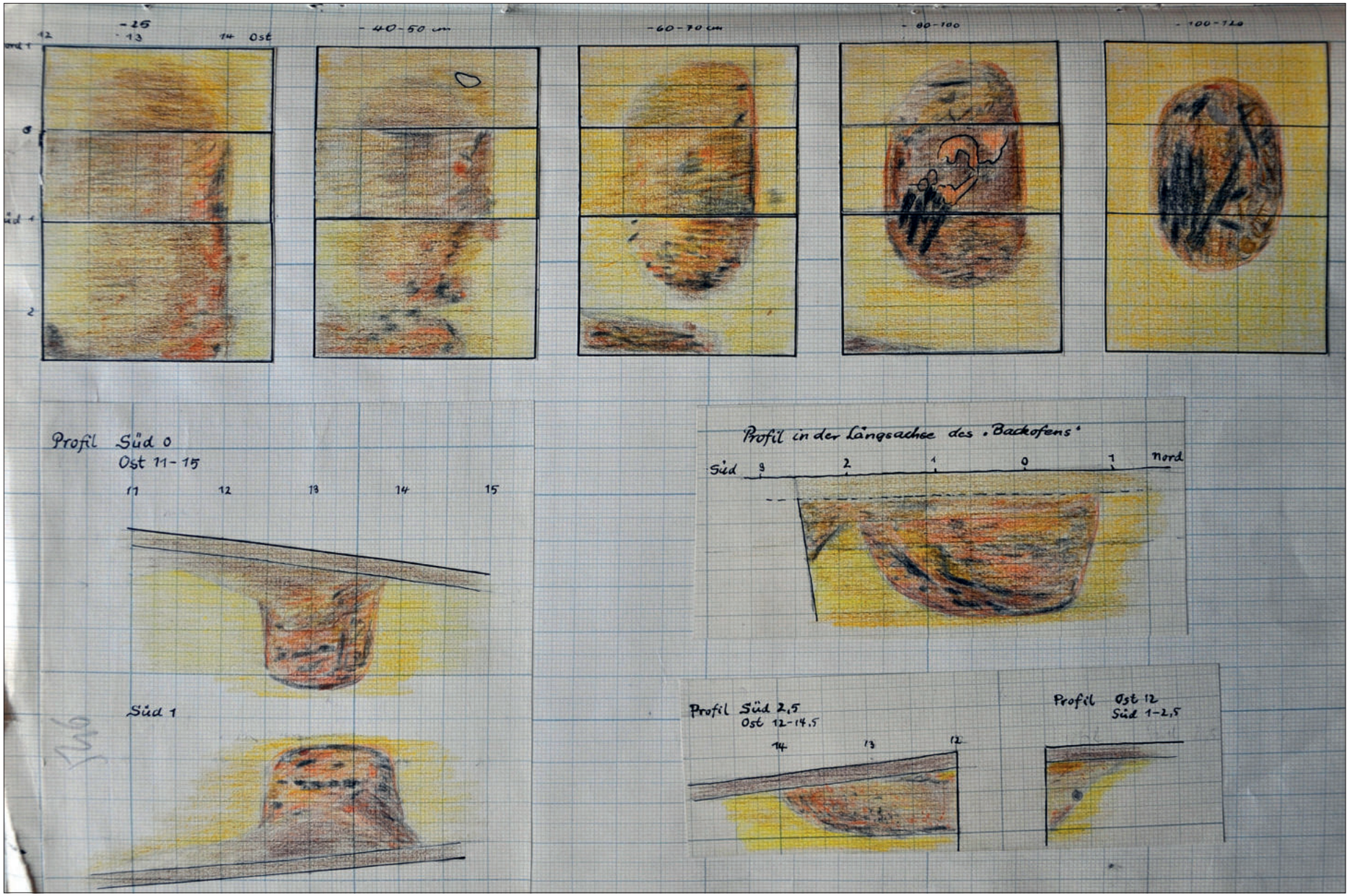

Ryc. 100. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Rzuty i przekroje jamy V (Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej, s. 546)

31.03.2020 12:08:36

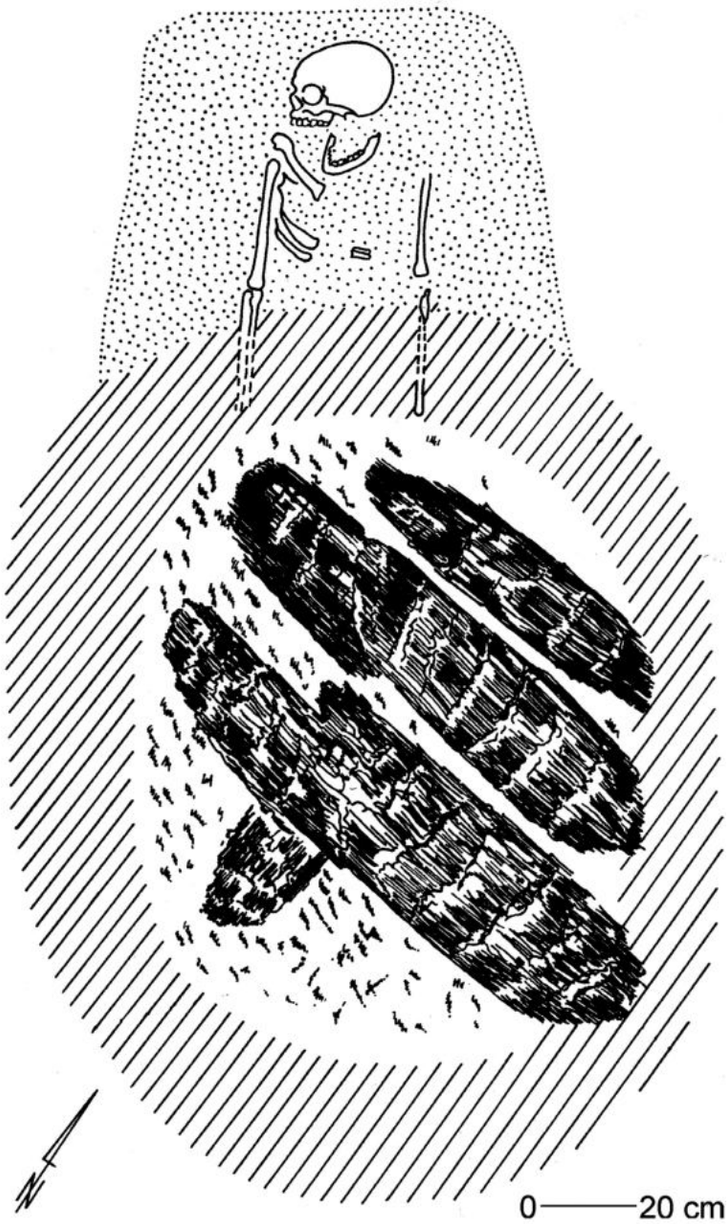

Ryc. 101. Cedynia. Grób nr 171/172 przykryty spalonymi deskami; za Biermann, Jungklaus 2013, Abb. 9

czyń. Fakt ten może potwierdzać rolę słupów jako punktu określającego lokalizację pochówku w przestrzeni (ryc. 104).

Na podstawie wzmianki w żywocie Ottona[29], który miał zabraniać pogańskiego zwyczaju stawiania *fustes* (palików?, kijów?, gałęzi?) na grobie, możemy się jedynie domyślać, że miały one za zadanie pełnić nieco ważniejszą rolę, aniżeli tylko oznaczenie grobu, skoro nie przypadły do gustu żarliwemu misjonarzowi (Zoll-Adamikowa 1979, 180). Pozostałości słupów nasuwają na myśl opis *Powieści minionych lat*, według której po spaleniu zmarłego zbierano jego kości, wsypywano do naczynia i ustawiano je na „stołpie-słupie"[30]. Czy jednak stołp oznaczał jedynie słup, czy może także inny rodzaj konstrukcji drewnianej, nie wiemy. Bardzo prawdopodobne wydaje się także tłumaczenie tego terminu w znaczeniu wieży, małego domku. Za takim wyjaśnieniem opowiedział się ostatnio V. Schmidt (1992, 13–14 – tam dalsza literatura), który uważa, że oznaczały one drewniane konstrukcje pełniące rolę „domów zmarłych" (*Totenhäuser*)[31]. Ta specyficzna forma konstrukcji zwią-

[29] „ne fustes ad sepulchra eorum ponant" Ebbo, II, 12

[30] Za Zoll-Adamikową 1979, 181 i n., tam także szersze omówienie roli „słupów" w obrządku pogrzebowym Słowian.

[31] Zasięg tego zwyczaju był w świecie słowiańskim stosunkowo znaczny. Wiadomo, że jeszcze w XIX wieku na Polesiu na mogiłach

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 100 31.03.2020 12:08:36

Ryc. 102. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Dno jamy 2/1996 wyłożone dużymi fragmentami rozbitych naczyń; za Rzeźnik 1996a, fot. 22

zana z pochówkiem została odkryta na terenie Meklemburgii, między innymi na stanowisku w Alt-Käbelich (Schmidt 1985; 1994). W wyniku procesów destrukcyjnych tworzyła ona układy stratygraficzne do złudzenia przypominające pozostałości dawnych domostw[32]. Niewątpliwie konstrukcje te występowały znacznie częściej aniżeli to dzisiaj zakładamy. Na każdym miejscu pochówku przyjmowały one jednak często nieco inne formy (Schmidt 1992, 17). Jeżeli formę pochówków gostyńskich można rekonstruować jako swoiste „domy zmarłych", to należałoby je wiązać z drugim wariantem wyróżnionym przez Schmidta – zagłębionymi domami zmarłych występującymi w VIII–XII wieku (Schmidt 1992, 17–18).

Zdaniem A. Kieselera (2016, 287) jamy odkryte w pierścieniu wewnętrznym, bez względu na małe rozmiary i niezbyt regularne zarysy, pełniły rolę wielofunkcjonalnych piwniczek pod podłogami i są pozostałościami dawnych domów przytykających do lica wewnętrznego wału. Jeżeli jednak weźmiemy pod uwagę fakt np. wyłożenia jamy 2/96 znaczną liczbą dużych fragmentów ceramiki, które nie uległy rozdrobnieniu w trakcie jej użytkowania (por. ryc. 102), jak i zawartość licznych spalonych kości (zwierzęcych i ludzkich?) to jamy gostyńskie znajdują bliższe analogie w grobach typu Alt-Käbelich. Przykładem podobnych obiektów są jamy grobowe odkryte w Bilczewie, gm. Kramsk. Tam, podobnie jak w Gostyniu, zaobserwowano „płaty czerwonego, przepalonego piasku, występujące na calcu przy brzegach jam (np. grób C73)" (Gorczyca, Schellner 2012, 93; por. ryc. 92). Autorzy badań w Bilczewie próbują rekonstruować przebieg obrządku, w czasie którego pozostawiano większość kości i resztek stosu na powierzchni. Ich zdaniem spalenia zwłok dokonywano na stosie w płytkiej jamie, którą następnie pogłębiano, wsypywano część resztek stosu oraz wrzucano naczynia i dary grobowe (Gorczyca, Schellner 2012, 93). Także i tam, podobnie jak w Gostyniu, mogły istnieć jakieś nasypy nad

wznoszono drewniane niskie, podłużne chatki. Ten typ mogiły był popularny na całym terytorium Białorusi (Moszyński 1928, 211). Także tam utrzymywał się jeszcze do XX wieku zwyczaj stawiania jedzenia na mogiłach (Moszyński 1928, 214)

[32] Jak pisze Schmidt 1992, 15: „Objektive Schwierigkeiten gibt es verständlicherweise bei der Ermittlung durch Oberflächenfunde, zumal sich die Gruben wie Siedlungsstellen abzeichnen. Auch die brandgeschwärzten Grubenfüllungen lassen mit ihren überwiegend reichen Keramikinwentaren nicht immer sofort die eigentliche Funktion erkennen".

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 101 31.03.2020 12:08:37

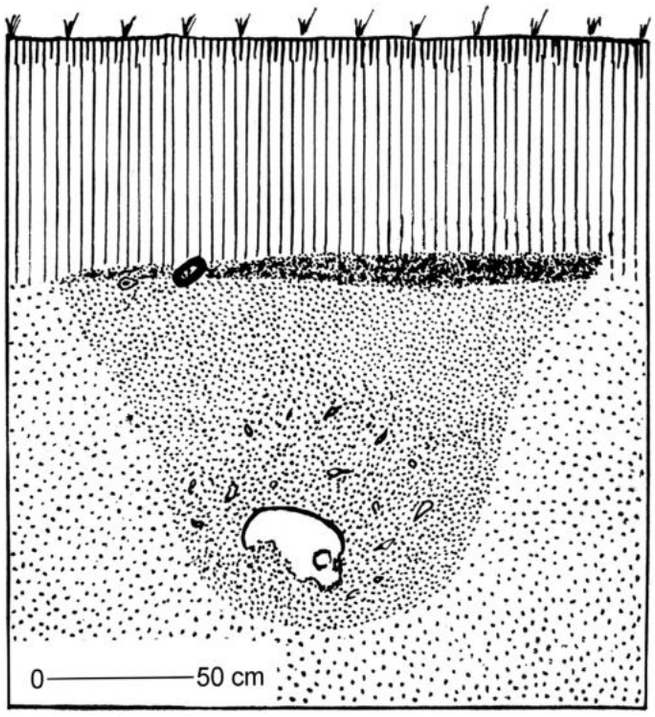

Ryc. 103. Gustow. Grób ciałopalny zawierający niespalone fragmenty czaszki; za Biermann, Jungklaus 2013, Abb. 1:a

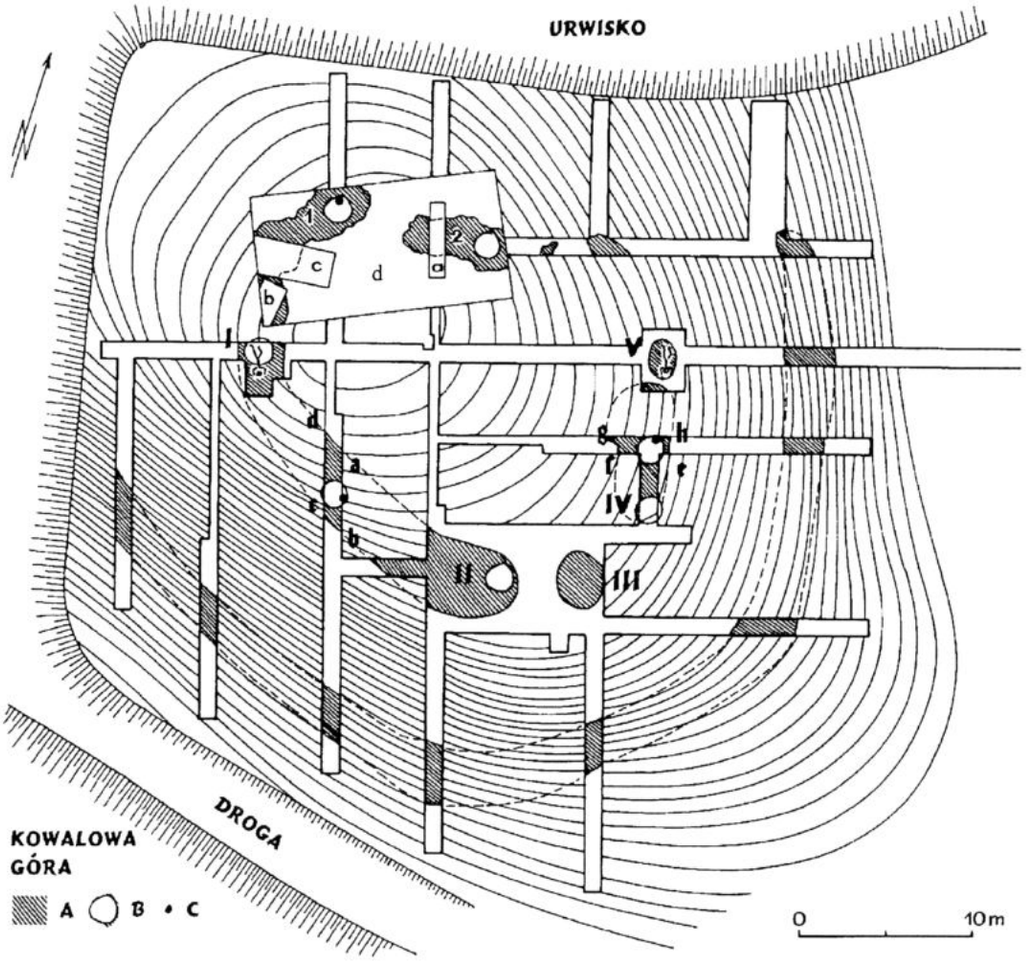

Ryc. 104. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Rozmieszczenie jam (A), dużych skupisk ceramiki (B) oraz śladów po słupach (C); za Moździoch 2000, ryc. 3

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 102 31.03.2020 12:08:38

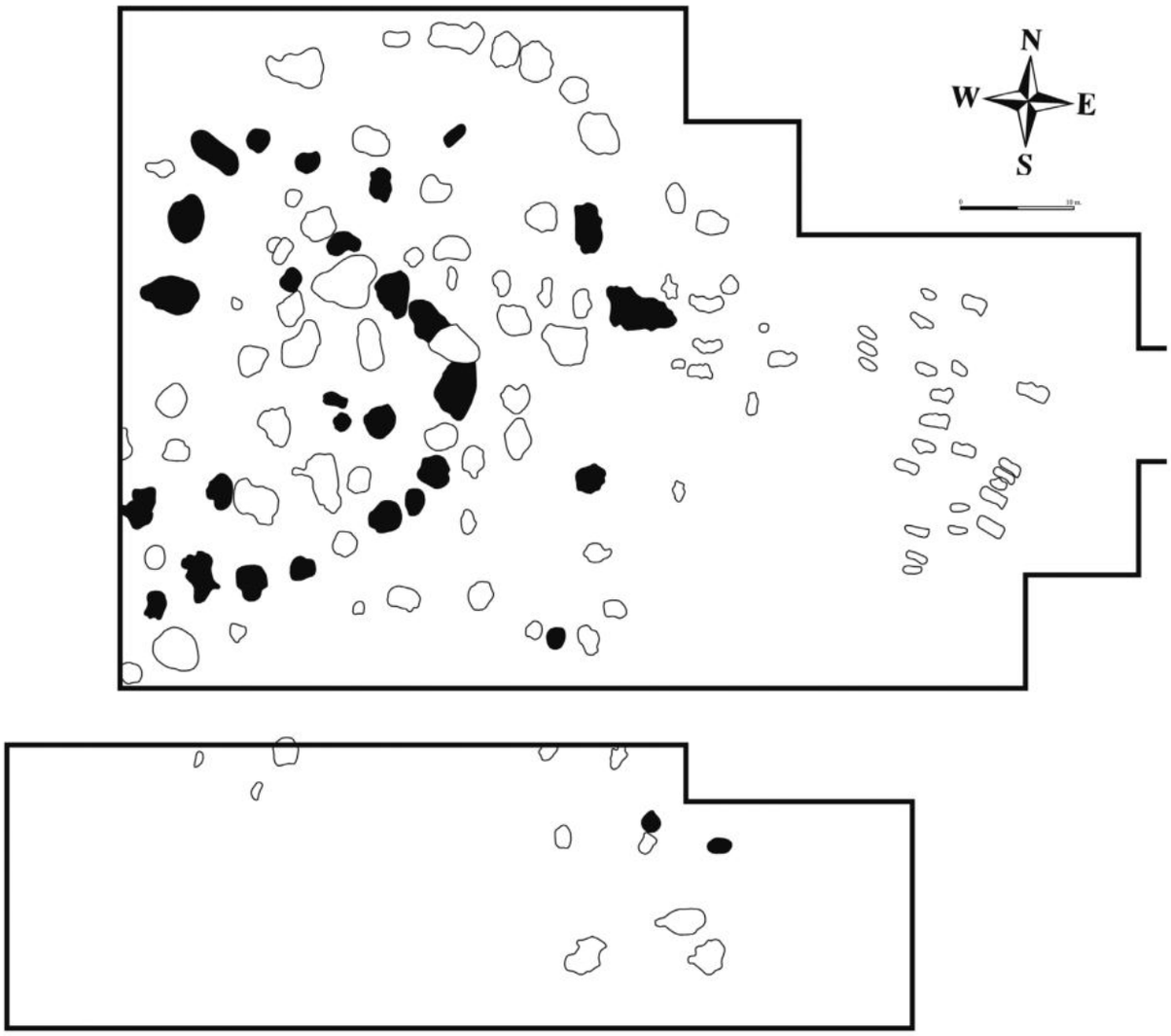

Ryc. 105. Dookolne rozplanowanie jam grobowych w Bilczewie; za Gorczyca, Schellner 2012, ryc. 6

grobami (Gorczyca, Schellner 2012, s. 95). O nasypach kurhanowych (?) zlokalizowanych na majdanach grodów w Rarwinie i Runowie na Pomorzu pisał niedawno K. Kajkowski (2018, 137–138).

Układ jam grobowych w Bilczewie w fazie C (IX – –połowa X wieku) ma formę owalu o średnicach około 15–20 m (Gorczyca, Schellner 2012, 153, ryc. 6), co przypomina rozplanowanie jam na Kowalowej Górze (ryc. 71, 105). Podobnie jak w Gostyniu rów dookolny wraz z wałem ziemnym otaczały miejsce kultowe w Rowokole (Kajkowski 2018, 136–137).

Pod koniec XX wieku zjawisko „domów zmarłych" bardzo powoli docierało do świadomości archeologów, dopiero w ostatnich latach nowe odkrycia na terenie niemal całej Polski spowodowały spostrzeżenie i odnotowanie tego zjawiska.

Mimo, że przytoczone wyżej analogie są niekiedy stosunkowo odległe to jednak ze względu na mały stopień rozpoznania obrządku pogrzebowego Słowian w starszych fazach wczesnego średniowiecza potwierdzają możliwość innej, aniżeli osadnicza, funkcji stanowiska. Warto podkreślić, że przeróżne materialne przejawy zwyczajów pogrzebowych (kurhany, domy zmarłych, jamy grobowe, pochówki w urnach, pochówki warstwowe etc.) nie są wyłącznie fenomenem słowiańskim (w szerokim rozumieniu Słowiańszczyzny), ale występują także w innych kulturach w podobnej lub nieco zmienionej formie. Poszukiwanie analogii w różnych kręgach kulturowych przybliża do zrozumienia zjawiska w całej jego złożoności. Inaczej uważa A. Kieseler (2016, 282–283), pomimo, że często przezeń cytowany F. Biermann w swojej analizie poświęconej roli ognia w obrządku pogrzebowym powołuje się na „diverse Analogien in anderen slawischen Regionen…sowie auch in germanischen Gräber des Westens und im skandinavischen Ostseeraum" (Biermann, Jungklaus 2013, 496).

Wśród zabytków ruchomych pochodzących ze stanowiska w Gostyniu przeważają przedmioty żelazne. Ich zestaw spotykany w poszczególnych jamach nie odbiega od typowego wyposażenia grobów wczesnośredniowiecz-

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 103 31.03.2020 12:08:39

nych (Kieseler 2016, Tab. 1). Mamy tu zatem zarówno broń, jak i części stroju, w tym ozdoby[33] oraz niektóre narzędzia i przedmioty codziennego użytku często towarzyszące zmarłym[34], określające niekiedy ich status społeczno-zawodowy. Groty oszczepów, które mogą występować w kontekstach kultowych, w okresie rzymskim pełniły ważną rolę w obrządku pogrzebowym (spotykane są wraz z ułamkami spalonych kości w jamach grobowych).

Zdaniem A. Kieselera dwie kategorie znalezisk ruchomych przeczą kultowej teorii funkcjonowania stanowiska: kamienie żarnowe i miski żelazne. Dwa kamienie żarnowe (biegun i leżak), o których poinformowali K. Langenheima właściciele pola, bracia Standke (APW WSPŚ, sygn. 688, s. 468–9), to znaleziska luźne, co do których nie ma pewności w jakim miejscu stanowiska i z jakiego czasu pochodzą. Drugim rodzajem znalezisk osadniczych miałyby być miski żelazne. Po stwierdzeniu, że występowały one jedynie w kontekstach osadniczych (Kieseler 2016, 289) w przypisie 40 wymienia znalezisko z Ryczyna na Śląsku, które odkryto na cmentarzysku, w zasypisku grobu. Jako przykład wystąpienia miski żelaznej w kontekście grobowym można wskazać grób nr 5 na stanowisku Mikulcice-Valy (Kouril 2010, 63, Abb. 8), natomiast w strefie wpływów skandynawskich np. znalezisko z Wyspy Man (Williams 2006, 173).

Na Kowalowej Górze nie znaleziono, jak dotychczas, typowych śmieci osadniczych, takich jak np. liczne kości zwierzęce czy związane z pobytem jeźdźców i koni znaleziska podkowiaków oraz fragmentów podków. Jeżeli warstwy w odkrytych obiektach uznamy za warstwy użytkowe z czasu zamieszkiwania grodu, a pozostałą część wypełnisk stanowiłyby pozostałości dawnej warstwy osadniczej, niespalone kości zwierzęce z okresu istnienia grodu powinny się zachować w większej liczbie, tym bardziej że inne odkrywane zabytki, jak na przykład ceramika, często nie wykazują śladów przepalenia.

Krytykowane przez D. Nowakowskiego stwierdzenie, że wiele fragmentów ceramiki gostyńskiej nie nosiło śladów przepalenia (Moździoch 2000, 169) nie oznacza przecież, że takowych nie było. Dziwna nawet byłaby ich nieobecność, gdy mówimy o paleniu zmarłych na stosie wraz z wyposażeniem. Mocno przepalone fragmenty naczyń pochodzące z badań międzywojennych są jeszcze do obejrzenia w magazynach wrocławskiego Muzeum Archeologicznego. Co ciekawe, wśród przepalonych naczyń przedstawionych na rycinie przez D. Nowakowskiego (2016, Abb. 10), mających udowodnić zetknięcie z wysoką temperaturą, co najmniej dwa mają charakterystycznie uszkodzone wylewy (ryc. 106:a, b). Wyłamywanie fragmentów wylewu mogło pełnić rolę symboliczną. Stanowiło przejaw kultury pamięci (*Erinnerungskultur*), chęci zachowania łączności ze zmarłym. Zwyczaj celowego uszkadzania naczyń grobowych miałby być charakterystyczny dla obszaru strefy bałtyckiej w okresie od VI do XI wieku (von Fournier 2016; ryc. 107).

Jest mało prawdopodobne, aby w trakcie domniemanego pożaru grodu ogień selektywnie potraktował szczątki ludzkie, strawił całkowicie, lub w przeważającej mierze, zwierzęce[35], a omijał część ceramiki i innych przedmiotów. Nietypowe dla stanowiska osadniczego są także liczne znaleziska wyklejających się niemal w całości naczyń[36], niekiedy zawierających zboże (proso) oraz fragmentów kości ludzkich, przepalonych w sposób charakterystyczny dla pochówków ciałopalnych (drobne cząsteczki), pogrupowanych w skupiskach[37]. To właśnie owe znaleziska drobnych fragmentów kości, także ludzkich (np. 1589 fragmentów w jednej z odkrytych jam – Rzeźnik 1996a, 7; 1997, 271)[38] zdają się całkowicie przeczyć tezie o nagłej zagładzie i zaskoczeniu załogi grodu. Po spaleniu w ogniu, nawet w wysokich temperaturach kości ludzkie zachowują się stosunkowo dobrze[39]. Ich znaczne rozdrobnienie może być efektem wielokrotnego przepalenia. Z ustryn wybierano bowiem jedynie część kości, pozostałe mogły podlegać oddziaływaniu wysokich temperatur np. przy okazji palenia kolejnego ciała.

Trudno jest o przykłady spalonych osiedli, gdzie występują drobne, silnie przepalone szczątki kostne. W przypadku spalonego przez napastników grodu Nowotroickoje zwęglone szczątki ludzkie znaleziono jedynie w 6 obiektach, przy czym tylko w dwóch wypadkach mogły to być szczątki rozdrobnione, chociaż jednak nie na tyle, by nie można było rozpoznać płci, wieku i patologii (Ляпушкин 1958, 95, przyp. 1). Zagadką nowotroickiego grodziska jest także fakt znalezienia dwóch

[33] Według P. Rzeźnika „Oba bliskie okazom z Gostynia rodzaje paciorków znane są w południowej strefie Słowiańszczyzny zachodniej przede wszystkim z inwentarzy grobowych" – Rzeźnik 1998, 385.

[34] Z tym prostym stwierdzeniem faktu zgadza się nawet A. Kieseler (2016, 289).

[35] W kulturach łużyckiej i pomorskiej stosujących konsekwentnie obrządek ciałopalenia występowanie spalonych kości zwierzęcych razem z kośćmi ludzkimi jest zjawiskiem powszechnym (Węgrzynowicz 1982, 70 i n.). Domieszki spalonych kości zwierzęcych do ciałopalnych pochówków ludzkich występują także w okresie lateńskim i wpływów rzymskich (Węgrzynowicz, 1982, 93 nn.).

[36] W okresie międzywojennym odkryto ich ponad trzydzieści sztuk.

[37] Rzeźnik 1997, 269: „w środkowej i wschodniej części czarniawego wypełniska wystąpiło nagromadzenie drobnych przepalonych kości, którym towarzyszyły nieliczne zabytki"

[38] Warto zaznaczyć, że wzmianka o 1589 przepalonych kościach w jamie płołudniowo-zachodniej obiektu 1 pojawia się w tekście sprawozdania z badań z 1996 roku (Rzeźnik 1996a, 7; 1997, 271) oraz w publikacji wyników tych badań. Ponieważ jednak liczba ta nie występuje w tabeli sumującej wszystkie znaleziska (Rzeźnik 1996a, tabela 1) powstaje wątpliwość, czy nie chodzi o pomyłkę w maszynopisie.

[39] Kości ludzkie w większości przypadków znanych medycynie sądowej zachowują się najczęściej po spaleniu stosunkowo dobrze i rzadko są rozdrobnione: „However, skeletal elements are in most cases relatively well preserved after a fire and are rarely completely fragmented thus making it rare to encounter merely ashes" (Krap *et al.* 2019).

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 104 31.03.2020 12:08:39

Ryc. 106. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Ceramika odkryta w trakcie badań archeologicznych w 1996 (a, c) oraz 1938 roku (b, d); za Nowakowski 2016, Abb. 10

naczyń zawierających spalone szczątki ludzkie przykrytych ruinami spalonego domu (Ляпушкин 1958, 169, dom nr 35). Są to prawdopodobnie pochówki, których dokonano na długo przed pożarem lub w czasie oblężenia grodu (?). Zarówno na grodzisku Nowotroickoje, jak i grodzisku Rajki, które są przykładami grodów spalonych w czasie napadu znaleziono jednak wiele śladów osadniczych w postaci np. kości zwierzęcych (Гончаров 1950, Ляпушкин 1958), czego w Gostyniu 2 nie mamy.

Przyjęte z góry założenie, że to pożar przyczynił się do śmierci ludzi, których szczątki odkryto na wzgórzu gostyńskim, spowodowało, że badacze, odkrywając wiele spalonych drobnych ludzkich szczątków kostnych skupionych na niewielkiej przestrzeni, starali się ten niewielki zasięg znaleziska wyjaśnić faktem, że zmarły spłonął w pozycji siedzącej lub kucznej[40]. Ciekawa, chociaż wąt-

[40] „Zu Füßen dieses Skelettes fanden sich Reste eines zweiten Menschen; ihn scheint der Tod in sitzender oder kauernder Stellung ereilt zu haben, das sich seine wesentlich stärker verbrannten Knochenreste auf einem ganz kleinen Platz zusammengedrängt fanden. Leichenbrandteile an einer noch anderen Stelle der Grube lassen die Vermutung zu, daß unter Umständen noch ein dritter Mensch hier sein Leben lassen mußte“ (Pätzold 1939, 63). Zadziwiająca wydaje się selektywność strasznego pożaru, który dwie osoby spopielił, a jedną oszczędził nadpalając jedynie jej czaszkę. Wszystkie te trzy osoby schroniły się w jamie o wymiarach 1,5×1,6 m wraz z naczyniami po części wypełnionymi zbożem (Pätzold 1939, 65). Jama ta, zdaniem J. Pätzolda, by-

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 105 31.03.2020 12:08:39

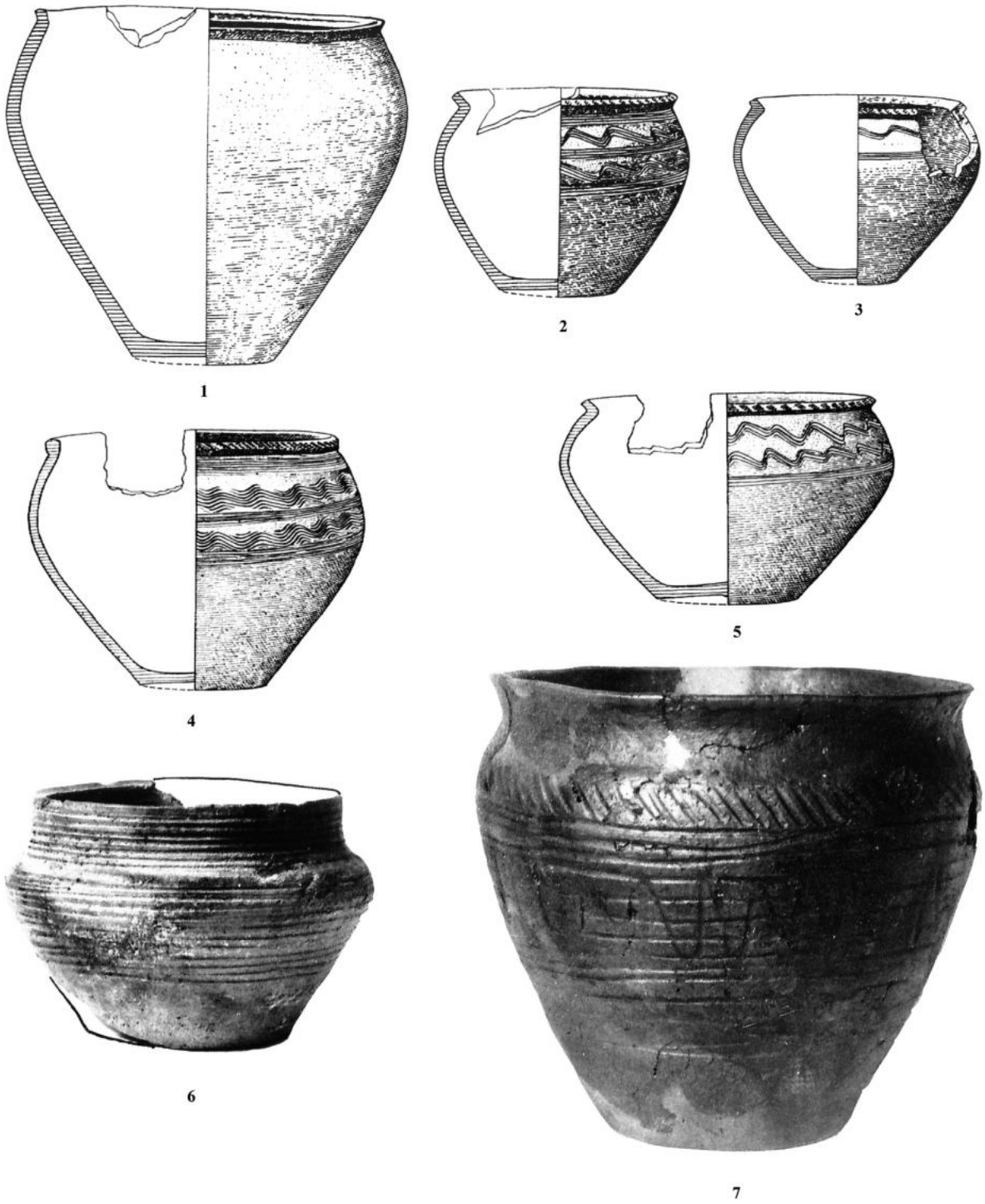

Ryc. 107. Naczynia z wyłamanymi fragmentami wylewów związane z obrządkiem pogrzebowym według von Fourniera (2016, Tafel 15)

pliwa, wydaje się z punktu widzenia archeologii próba wyjaśnienia znajdowania skupisk drobnych, mocno przepalonych kości autorstwa D. Nowakowskiego (2016, 253), który stwierdza, że do takiego rozdrobnienia mogło dojść wskutek spływania spalonych fragmentów kości do jam po porzuceniu grodu. Jest to raczej niemożliwe, biorąc pod uwagę fakt, jak odpornym materiałem na procesy erozji jest przepalona ludzka kość. Wizja spływających do jam i rozdrabniających się kości spalonych jest raczej mało realna z punktu widzenia tafonomii oraz i ich usytuowania stratygraficznego.

Kości po spaleniu ciał były na tyle duże, że aby doprowadzić do ich dalszego rozdrobnienia, jeszcze gorące polewano wodą lub po ostygnięciu mielono (w tym kon-

ła specjalnie wypalona celem przechowywania zboża. Dlaczego zatem mianoby do niej wrzucać (wkładać) naczynia ze zbożem zamiast je wsypywać bezpośrednio?

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 106 31.03.2020 12:08:41

tekście interesującym osobnym problemem jest etymologia występującej na Słowiańszczyźnie nazwy Kostomłoty). Także w czasach współczesnych paląc ciała w bardzo wysokich temperaturach nie uzyskuje się proszku kostnego, używa się w tym celu specjalnych młynków.

Obserwacja nawarstwień spalonego w 1157 roku grodu w Bytomiu Odrzańskim pozwoliła stwierdzić **tak znaczne nasycenie warstwy kulturowej i wypełnisk obiektów spalenizną, że zabarwiła je na kolor czarny i szaroczarny.** W Gostyniu warstwa użytkowa ma barwę szarożółtą, co trudno pogodzić z hipotezą „pożarową". Znaleziska węgli drzewnych i grudek polepy wskazują na niecenie ognia tylko w określonych miejscach (np. na dnie rowu zewnętrznego), czy w niektórych partiach jam. Na tej podstawie trudno byłoby wnioskować o pożarze całej zabudowy wewnętrznej grodu tudzież wału.

Inne stanowisko tego typu, również uważane dawniej za grodzisko, odkryto w Zbęchach (stan. 1, gm. Krzywiń). Miejsce obrzędowo-kultowe tam zlokalizowane nosi lokalną nazwę „Kowalowa Góra", analogicznie do Gostynia. Mamy tam również do czynienia z licznymi śladami spalenizny, kamienieniami, znaleziskami spalonych kości zwierzęcych i ludzkich. Jest ono datowane na schyłek starożytności, ale także na okres od drugiej połowy IX do pierwszej połowy XI wieku (Kara 2009 173–176).

Specyficzny charakter miejsca gostyńskiego, które jest zarówno cmentarzyskiem, jak i miejscem obrzędowym, w połączeniu z licznymi znaleziskami przedmiotów żelaznych oraz żużli w pobliżu stanowiska może znajdować wyjaśnienie w obrzędowych praktykach związanych z paleniem zwłok w piecach lub paleniskach, które według J. Goldhahn i T. Oestigaard (2008) miały miejsce w Skandynawii w epoce brązu i żelaza. Ich zdaniem, tylko piece pozwalały uzyskać tak wysoką temperaturę, na jaką wskazują znajdowane spalone szczątki kostne. To kowal miał być kapłanem-pośrednikiem, który dokonywał ceremonii palenia łącząc te praktyki z normalną wytwórczością hutniczo-kowalską. W Gavleĺn (Gästrikland) w Szwecji odkryto szczątki dorosłej kobiety w piecu. Została ona spalona wraz z psem, a całe znalezisko jest datowane na okres wikiński. W innym piecu na tym stanowisku także odkryto spalone szczątki ludzkie (Appelgren, Broberg 1996, 36). Za piec uznano początkowo także jamę V w Gostyniu zawierającą nadpalony szkielet (Langenheim 1939,122). Czyżby zatem Kowalowe Góry były zarazem miejscami wytwórczości kowalskiej, jak i miejscami palenia zmarłych, a w niektórych przypadkach także ich grzebania? Czy kowal był pośrednikiem pomiędzy ludźmi a bogami? Być może ze względu na to oryginalne połączenie *sacrum* i *profanum*, mimo odkrywania na obszarze Interioru licznych grobów ciałopalnych, miejsca, gdzie dokonywano kremacji pozostają praktycznie nieznane (Zoll-Adamikowa 1979, 248).

Wyjaśnienie przyczyn występowania spalonych i niespalonych kości ludzkich na wczesnośredniowiecznych stanowiskach osadniczych jest poważnym wyzwaniem badawczym. Niewątpliwie w wielu przypadkach, także poświadczonych źródłami pisanymi, możemy mieć do czynienia z ofiarami walk, mordów, ogólnie rzecz biorąc przemocy (Biermann 2017). Jednak w wielu przypadkach pozycja stratygraficzna tych szczątków, ich rozdrobnienie i barwa świadcząca o oddziaływaniu wysokiej temperatury sugeruje istnienie innych, związanych z kulturą symboliczną przyczyn. Szczątki ludzkie znajdowane pod lub wewnątrz wałów mają charakter pochówków, kurhanów, jam ze spalonymi szczątkami. W Bonikowie, powstanie miejsca obrzędowo-kultowego poprzedzało okres budowy grodu (Kara 2009, 100). Zdaniem M. Kara było to najprawdopodobniej miejsce kultu z wyodrębnionym punktem ofiarnym, które miało zapewniać okolicznej wspólnocie pomyślność w działaniach rolniczo-hodowlanych. Jako miejsce składania ofiar identyfikowana jest warstwa IV, odkryta we wnętrzu najstarszego grodu bonikowskiego (z drugiej połowy VIII wieku), zawierająca dużą ilość ziaren zbóż i kości zwierzęcych. Warstwa ta została nakryta przez drewniano-ziemne konstrukcje wału wzniesionego około połowy IX wieku. W podwalinie tegoż wału na warstwie IV odkryto depozyt 15 naczyń glinianych wypełnionych kaszą, ziarnami zbóż i kośćmi zwierzęcymi (mięsem?). Kolejnym elementem miejsca ofiarnego była konstrukcja kamienna – rodzaj kurhanopodobnego kopca kamiennego o podstawie około 2,8 m i wysokości 0,5 m interpretowanego jako palenisko. W pobliżu miejsca ofiarnego miałby się znajdować plac zgromadzeń wiecowych (Kara 2009, 108).

Podobne do bonikowskiego kurhanopodobne nasypy kamienne, odkryto także pod wałami grodów w Kaliszu, Gnieźnie, i Ryczynie. „Kurhan" w Kaliszu, datowany na VII – połowę IX wieku usypany z kamienia mierzył 2,5 m średnicy i około 0,5 m wysokości. Także i on został przykryty wałem drewniano-ziemnym, zbudowanym około połowy wieku IX. Nasyp zawierał także warstwę spalenizny (ciałopalenia?). Kolejna analogia to młodsza o niemal wiek konstrukcja kamienna odkryta na Górze Lecha w Gnieźnie (druga połowa X wieku), czy też domniemany ołtarz kamienny odkryty w Kałdusie oraz kamienne nasypy kurhanopodobne z końca X wieku (po 983–984 AD) odkryte w Ryczynie na Śląsku. Wszystkie te domniemane miejsca obrzędowe wystąpiły w grodach, pod wewnętrznymi licami wałów.

Obrządek pogrzebowy mieszkańców Interioru w VI–X wieku był znacznie zróżnicowany zarówno w aspekcie chronologicznym, jak i przestrzennym. To zróżnicowanie dotyczyło głównie rodzaju pochówku oraz formy grobu, jako że zwłoki zmarłego z reguły poddawano paleniu. Prochy umieszczano w popielnicy, którą zakopywano w ziemi (groby popielnicowe jamowe) lub wsypywa-

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 107 31.03.2020 12:08:41

no wprost do wykopanej jamy (groby bezpopielnicowe). Grób pozostawiano w formie zasypanej jamy (groby płaskie) lub budowano nad prochami nasyp ziemny (groby kurhanowe). Niekiedy szczątki zmarłego rozsypywano na polach lub wsypywano do rzeki, skutkiem czego ślady pochówków są wykrywane jedynie sporadycznie. Szczątki wsypane do urny ustawiano niekiedy na specjalnych słupach lub szczytach nasypów kurhanowych, niekiedy rozsypywano je na zboczu kurhanu, co czyni tego typu pochówki bardzo trudnymi do zidentyfikowania przez archeologa. Nie znamy niestety dokładnie ani początków, ani schyłku zwyczaju stosowania tego rodzaju pochówków.

Tradycja miejsca kultowego w Gostyniu przetrwała w nazwach miejscowych przejętych prawdopodobnie od dawnych, słowiańskich mieszkańców tego regionu. Znajdowaniem licznych węgli drzewnych tłumaczyła miejscowa tradycja nazwanie wzgórza mianem „kowalowego" (*Schmiedeberg*). Odkrywanie śladów palenia ogni w połączeniu ze znaleziskiem kamienia ze śladami ognia na polu zwanym później *Altar Grund*, położonym niedaleko grodziska, pozwala wysunąć na podstawie analogii wschodniosłowiańskich hipotezę, że kamień ów pierwotnie mógł znajdować się w centrum grodziska gostyńskiego[41]. W trakcie badań wykopaliskowych prowadzonych na terenach państw wschodniobałtyckich stwierdzono, że kamienie uważane za kultowe często były ułożone na skraju jamy-paleniska, w której znajdowano węgle drzewne, fragmenty przepalonych kości, a podłoże w bezpośrednim ich pobliżu było moszczone gliną i drobnymi kamieniami (Шорин 1991, 78–9). W tym kontekście interesujący jest fakt, że w rejonie *Altar Grund* zachowały się liczne kamienie znacznych rozmiarów, być może pochodzące z dawnych konstrukcji na wzgórzu gostyńskim, być może jednak tylko gromadzone przez rolników w trakcie uprawy okolicznych pól. Widać je było jeszcze na zdjęciach z wycieczki archeologicznej, jaka zawitała do Gostynia w 1961 roku . Czy któryś z nich to wspominany w opisach z początku XX wieku kamień z „ołtarzowego pola"?

Jeden kilometr na północny zachód od omawianego stanowiska oddalona jest kapliczka Św. Anny, miejsce licznych pielgrzymek w okresie średniowiecza. Kaplice tego rodzaju często powstawały w miejscach lub w pobliżu dawnych miejsc kultu pogańskiego. Nieopodal znajduje się także źródło ujęte w drewnianą cembrowinę (Langenheim 1938, 93).

Bardzo istotne jest występowanie nazw terenowych związanych z miejscami kultowymi dawnych Słowian. Wprawdzie ich etymologia nie została jak dotychczas zbadana, jednak nie przypadkowo, jak się wydaje, niektóre nazwy współwystępują ze sobą i pojawiają się w kontekście znalezisk archeologicznych oraz cech środowiska przyrodniczego wskazujących na możliwość istnienia w okolicy wczesnośredniowiecznego miejsca kultu.

Pobieżne badania nad rozmieszczeniem nazw miejscowych zawierających rdzeń „gost" wykazały, że w wielu wypadkach wiążą się one z występowaniem cennych znalezisk z okresu wczesnośredniowiecznego, a zlokalizowane są często w pobliżu zachowanych pierwotnych lasów, dziś najczęściej występujących w formie rezerwatów przyrody, uroczysk itp. Niezbyt daleko od omawianego stanowiska, w Gostyniu wielkopolskim, znajduje się dziś znane miejsce pielgrzymkowe, nie zachowała się tam jednak tradycja dawnego miejsca kultu[42]. W przypadku nazw „Gostyń", „Gostynia", „Goszcz" można szukać różnych etymologii biorąc pod uwagę fakt, że nazwy miejscowe ulegały zniekształceniom w ciągu wieków. K. Moszyński w drugim tomie swojej „Kultury ludowej Słowian" pisze: „Prastary gvozdb, przetrwał do dziś w nazwach miejscowości i uroczysk u Słowian zachodnich i na zachodniej Rusi; co więcej dawniej był on i u nas używany w rozumieniu górskiego lasu, a więc jeszcze w sposób mniej więcej zgodny z jego znaczeniem czarnogórskim /jeszcze przy tym w źródle polskim z XV wieku czytamy: cum densis nemoribus et opacis silvis vulgariter gosdi dictis. Gaj jako *mały las* lub miejsce w wielkim lesie zarośnięte odmiennymi drzewami, jest i na północy powszechnie znany, a w czasach pradawnych oznaczał prawdopodobnie część lasu ogrodzoną dla celów kultowych" (Moszyński 1967, 49).

Można zgodzić się z D. Nowakowskim (2015, 520), że mamy tu do czynienia z kompleksem obrzędowo-kultowym, który tworzyły trzy grody: Dalków, Gostyń 1 i 2. Podobny kompleks można odnaleźć nieopodal w postaci trójki grodów w Obiszowie. Wszystkie trzy obiekty mogły pełnić w tym zespole funkcję miejsc o znaczeniu prestiżowo-obrzędowo-kultowym (*Burgberg* – siedziba władzy, *Schmiedeberg* – miejsce kultu, Dalków – miejsce wiecowe?). Są to jednak w chwili obecnej jedynie domniemania. Bardzo ciekawą koncepcją jest próba powiązania z czynnościami ofiarnymi wyniesienia o nazwie Łysa Góra (*Kahler Berg*). Pozostaje jednak pytanie w jakim okresie ukształtował się związek tej nazwy z praktykami

[41] W centrum grodziska w Krutiłowie na kamiennym placyku odkryto liczne ślady popiołu, węgli drzewnych, spalone i niespalone kości zwierzęce oraz fragmenty czaszki ludzkiej (Тимощук 1990, 47 nn.).

[42] Tylko jako ciekawostkę, ze względu na brak dalej idących badań, można tu przytoczyć przykłady nazw wywodzących się być może od tego samego rdzenia jak np. Gościejewice (*Gosceiovicz* – nazwa w formie patronimicznej być może powstała później), gdzie odkryto skarb srebrny z połowy X wieku, a w pobliżu miejscu jego znalezienia „natrafiono na dużo rozmaitych kości, najpewniej nie mających żadnego z nim związku" (Hensel 1953, 115); Gościeszyn, powiat żniński, gdzie odkryto dwa głazy narzutowe z miseczkowatymi zagłębieniami, w tym jeden zwany kamieniem Św. Józefa o leczniczych właściwościach gromadzącej się w jego wyżłobieniach wody (Hensel 1953, 117); czy też np. Gostyń, d.pow. Kamień Pomorski ze skarbem (?) z połowy X wieku i inne.

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 108 31.03.2020 12:08:41

Ryc. 108. Gostyń, gm. Gaworzyce, stan. 2. Czaszka z jamy V (Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej, s. 524)

kultowymi. Wbrew twierdzeniom D. Nowakowskiego, prócz najbardziej znanej Łysej Góry (właściwie Łyśca), trudno znaleźć liczne tego typu miejsca w centralnej Polsce (szukał ich nieco w innych celach np. Kolbuszewski 2015, 26, przyp. 52). Podstawowym argumentem przemawiającym za taką teorią jest w tym wypadku jedynie nazwa i to o niepewnej etymologii[43]. W przypadku Kowalowej Góry to nie nazwa miejsca, lecz znaleziska wskazują na kultową funkcję wzgórza. Interpretacja etymolologiczna jest w tym przypadku wnioskowaniem wtórnym na podstawie analogii archeologicznej i językowej, takiej jak Kowalowa Góra w Zbęchach (Kara 2009, 173–176).

Rekonstrukcja architektury hipotetycznego miejsca kultu jest bardzo trudna wobec całkowitej niemal nieznajomości dawnych wierzeń i związanych z nimi obrzędów. Pewną pomocą służą oczywiście podobieństwa, tak archeologiczne z terenu ziem ruskich (Седов 1988) czy północnopołabskich, jak i etnologiczne. Otoczenie wydzielonego obszaru rowem dookolnym, liczne ślady palenia ogni, występująca niekiedy warstwa gliny, dookolne rozmieszczenie jam zawierających ceramikę, kości zwierzęce i pochówki – wszystkie te cechy stanowią analogię do ruskich *swiatiliszcz*. Podobne, choć oczywiście nieco bardziej regularne rozplanowanie miało miejsce kultu w Peryni (Седов 1954; 1982, 261 i n.) i na górze Bogit (Русанова, Тимощук 1986, стр. 92, рис. 3). Rozplanowanie tego ostatniego ma wiele cech zbieżnych z układem jam w Gostyniu. Także rozmiary wnętrza kręgu gostyńskiego (15–21 m) były zbliżone do rozmiarów wnętrza kręgu w Peryni – 21 metrów (Седов 1982, 261) i na górze Bogit (Русанова, Тимощук 1986, 90–92, рис. 3). Kręgi kultowe tego typu na obszarach wschodniosłowiańskich są interpretowane jako miejsca zebrań i obrzędów niewielkich grup terytorialnych, które wchodzą w skład większych wspólnot plemiennych. Ich cechą wspólną był owalny (okrągły) kształt z idolem (słupem?) w centrum otoczonym przez rytualne pochówki (Седов 1982, 262). Pochówki w jamach na górze Bogit autorzy uznają za ofiary składane bóstwom[44].

Groby ze szkieletami noszącymi ślady oddziaływania ognia znane są także z innych terenów Słowiańszczyzny. Oba zachowane pochówki gostyńskie można porównywać z wyróżnioną przez Krystynę Musianowicz grupą pochówków o częściowym ciałopaleniu. Na przykład w grobie nr 4 z Niewiarowa wystąpił „szkielet kobiety, z którego zachowała się zgnieciona przez kamienie czaszka z wyraźnymi śladami przejścia przez ogień oraz kości długie nóg niespalone" (Musianowicz 1955, 249). Nadpaloną i zgniecioną czaszkę odkryto także w Gostyniu w jamie nr V/1938 (ryc. 108), a nadpaloną i zdekompletowaną w jamie nr I/1938.

[43] O „łysych górach" szerzej por. Kara 2009, 141–142.

[44] W innym miejscu, na stoku góry odkryto cmentarzysko, gdzie wystąpiły znacznie bliższe gostyńskim pod względem kształtu i wypełniska owalne jamy zawierające nieznaczne ilości przepalonych kości, kawałek czaszki, kości zwierzęce i ułamki naczyń X-wiecznych. Mniejsze były jedynie rozmiary jam wynoszące od 0,7 do 1,6 m średnicy (Русанова, Тимощук 1986, 97)

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 109 31.03.2020 12:08:41

Na ogół faza birytualna poprzedza upowszechnienie się obrządku szkieletowego. Występują liczne odmiany birytualnego obrządku. Interesującym stanowiskiem jest cmentarzysko w Niewiarowie-Sochach, na którym odkryto nadpalone szczątki kostne oraz wyposażenie grobów noszące ślady oddziaływania ognia, jednak niespalone całkowicie, jak to miało miejsce w „czystym" obrządku ciałopalnym. Zdaniem K. Musianowicz, w grobie nr 21 „leżały kości przepalone na stosie, przemyte, a następnie ułożone w porządku odpowiadającym ułożeniu ciała w grobie". Przepalone przedmioty ułożono na szkielecie „w tym miejscu, gdzie spotykamy je w grobach szkieletowych" (Musianowicz 1955, 256).

Wobec znacznego stopnia rozpoznania archeologicznego stanowisko na Kowalowej Górze rysuje się jasno jako związane z grzebaniem zmarłych lub głównie paleniem zwłok. Czy taka interpretacja funkcji Gostynia 2 jest mniej wiarygodna od rzuconej przez D. Nowakowskiego jednym tchem myśli, że mieszkańcy grodu „nie chcieli dobrowolnie [?] uznać zwierzchnictwa [?] obcych [?] najeźdźców [?]" bo wcześniej kontrolowali „miejsce dające władzę [?]", że „egzekucja [?] (…) mogła mieć również wymiar symboliczny [?], dając do zrozumienia potencjalnym przeciwnikom, co ich może spotkać w przypadku stawiania oporu [?]"?. Każdy wstawiony przeze mnie w cytowane zdanie D. Nowakowskiego (2015, 520) znak zapytania sygnalizuje, że poprzedzające go wyrazy kryją za sobą istotny problem naukowy wymagający udowodnienia. Zdanie to, w swojej złożoności jest o wiele śmielszą i znacznie trudniejszą do udowodnienia hipotezą od tej przypisującej Gostyniowi 2 funkcje kultowe.

Podobnie trudne do udowodnienia są wielopiętrowe konstrukcje doszukujące się w grodach zachodniosłowiańskich, których rozmiary, funkcje i chronologia były najrozmaitsze, siedzib polityczno-administracyjnych jakichś domniemanych władców plemiennych, rywalizujących między sobą o władzę i pobierających od okolicznej ludności daniny, zakładające istnienie wspólnot lokalnych ze skomplikowaną organizacją społeczną oraz strzeżonymi przez grody szlakami handlowymi (Biermann 2015, 43–5; Biermann *et al.* 2016, 190; Kieseler 2016, 292).

Cieszy zatem stwierdzenie F. Biermanna, głównego zwolennika militarnej wersji dziejów Kowalowego Wzgórza, wyrażone przy okazji artykułu dotyczącego roli ognia w obrządku pogrzebowym Słowian, że „Die Zusammenschau und nähere Untersuchung machen jedoch deutlich, das es tatsächlich solche Riten gab und sie nicht nur die Fiktion einer romantisiertenden Wissenschaft sind" (Biermann, Jungklaus 2013, 498). Dobre i to. Nie wszystkie zjawiska kulturowe da się bowiem wyjaśnić prostym bareizmem: „Jak jest zima to musi być zimno". Jak wiemy z doświadczeń klimatycznych ostatnich lat, także i ta prosta reguła nie zawsze się sprawdza. A co do nielubianej przez F. Biermanna romantyzującej archeologii, warto przypomnieć raz jeszcze cytowaną w innym kontekście w 2000 roku (Moździoch 2000, 169) myśl Ewarda Schure: „Historia byłaby ćwiczeniem dla pedantów lub rozrywką błahych gawędziarzy, gdyby potrafiła tylko nizać, jak paciorki różańca, fakty rozproszone w rocznikach ludzkich". Wystarczy zamienić słowo „historia" na „archeologia", a „roczniki ludzkie" np. na „warstwy archeologiczne".

Kilka artykułów z ostatnich lat autorstwa niemiecko-polskiego tercetu badaczy grodów wniosło zatem zarazem wiele i niewiele do dyskusji na temat roli Kowalowej Góry. Wiele, bo pozwoliły one uporządkować starą dyskusję wzbogacając ją o nowe argumenty i analogie, niewiele, bo nie rozstrzygnęły wątpliwości dotyczących militarnego charakteru tego stanowiska. Rozstrzygnąć nie mogły, gdyż powstały w kręgu archeologów tkwiących w tym samym „grodowym" paradygmacie i powołujących się na siebie wzajemnie.

Tymczasem we wczesnym średniowieczu *sacrum* przenikało się z *profanum* w stopniu dzisiaj niezrozumiałym. Wątpliwości, co do funkcji pełnionych dawniej przez wzgórze gostyńskie mogłyby, być może, zostać rozwiane przez nowe badania (raczej nieinwazyjne) prowadzone jednak z poszerzonym znacznie kwestionariuszem pytań. Niestety, w wielu przypadkach praktykowana współcześnie w badaniach grodów metoda wykopaliskowa nie różni się zbytnio od tej, którą stosował w 1938 roku Kurt Langenheim. Fakt, że „wykopane" metodą mechaniczną poprzez przecięcie grodu sondażem (sondażami) zabytki dostarcza się do coraz to wymyślniejszych laboratoriów celem ich datowania czy wykonania zaawansowanych analiz przyrodniczych (fizyczno-chemicznych, biologicznych) wpływa w niewielkim stopniu na dogłębniejsze poznanie funkcji dawnych grodów. Zabytki te muszą być bowiem osadzone w kontekście stratygraficznym, a ten pozostaje słabo rozpoznany, gdy podstawą analizy stratygraficznej są profile wykopu oraz przypadkowe rzuty poziome na różnych jego głębokościach. W ostatnich latach nastąpił znaczny postęp w technice wykopaliskowej stosowanej w archeologii pradziejowej, podczas gdy archeologia wczesnośredniowieczna (grodowa) wciąż pozostaje na tym samym etapie. Dlatego trudno zgodzić się z propozycją D. Nowakowskiego (2015, 520), by po prostu pozyskać drewno nadające się do „dokładniejszego wydatowania" wykonując wykopy na wysokości fosy grodu, tym bardziej, że nic nie wiadomo o wspominanym przezeń odkryciu w jej obrębie „większych fragmentów przepalonych belek wału". Wykonanie kolejnych sondażowych wykopów byłoby dalszym niszczeniem stanowiska, podczas gdy już badania nieinwazyjne z 2015 roku, w tym także analizy numerycznej mapy terenu, wskazały bezpieczną drogę ku uzyskaniu odpowiedzi na istotne pytania o funkcje stanowiska.

Trudno jest dzisiaj stwierdzić, czy Gostyń 2 pełnił rolę cmentarzyska, miejsca kultu zmarłych, czy też

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 110 31.03.2020 12:08:41

miejsca palenia zwłok?[45] Prawdopodobnie można mu przypisać po części każdą z wymienionych funkcji. Być może spopielano tutaj zmarłych przenosząc następnie wybrane szczątki na cmentarzyska bliżej wsi. Ten ostatni domysł zdaje się potwierdzać odkrycie w odległych o 5 kilometrów Dobrzejowicach kurhanu, któremu towarzyszyły także groby szkieletowe wyposażone w naczynia, a zatem prawdopodobnie o chronologii X–XI wiecznej. W grze pozostaje oczywiście także możliwość, że był to niewielki gródek, w stosunkowo krótkim czasie po zbudowaniu napadnięty i spalony. Wybranie tego wariantu, dobrze osadzonego w obowiązującym modelu grodów jako miejsc obronnych, jest niewątpliwie bezpieczne[46]. Ale czy przybliża nas do dawnej rzeczywistości?

Archiwum

- Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej, APW WSPŚ, sygn. 688 (Kr. Glogau-Gustau), s. 404–434, 444–445
- Muzeum Miejskie we Wrocławiu, Oddział: Muzeum Archeologiczne we Wrocławiu: MA O.MMW: DzDN-AN, sygn. MA/A/111, s. 38; sygn. MA/A/278; sygn. MA/A/373; sygn. MA/A/394a sygn. MA/A/465b, p. 82
- Staatsbibliothek Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Kartenabteilung, sygn. N 15060: Christian Friedrich von Wrede, *Krieges-Carte von Schlesien*, 1747–1753, Bl. 21
- Staatsbibliothek Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Kartenabteilung, sygn. N 15140: Ludwig Wilhelm von Regler, *Schlesien links der Oder ohne die Grafschaft Glatz*, 1764–1770, Bl. 19
- Staatsbibliothek Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Kartenabteilung, N 729: *Urmesstischblätter*: sygn. 2482 von 1824

Zbiory

- Przed 1945 rokiem
- Przed 1910 rokiem – gliniane naczynia, żelazne groty, żelazne miski
  - brak nr. inw. (brak informacji)
- 1934 rok – żelazny grot oszczepu, gliniane naczynia, fragmenty glinianych naczyń
  - Z.V. 1934:261, E. 261:34; Z.V. 1934:561, E. 561:34 (Landesamt für vorgeschichtliche Denkmalpflege – Breslau (1934)
  - Iv.-Nr. I 268-269 (Städtisches Museum – Glogau (w latach 1934-1945)
- 1936 rok – 3 żelazne groty oszczepów, 2 żelazne miski, 3 fragmenty żelaznych misek, 4 gliniane naczynia
  - brak nr. inw. (Städtisches Museum – Glogau (w 1936 roku)
  - Z.V. 1936:355, E. 355:36 (numer ewidencyjny nadany przez pierwszy urząd; Landesamt für vorgeschichtliche Denkmalpflege – Breslau (w latach 1936–1937); Landesamt für Vorgeschichte – Breslau (w latach 1937–1945)
- 1937 rok – 4 gliniane naczynia, 4 żelazne miski
  - brak nr. inw. (Heimatmuseum – Forst (w latach 1937–1945)
- 1938 rok – żelazne groty oszczepów, w tym jeden z zadziorami, fragmenty żelaznych misek, fragmenty glinianych naczyń, fragmenty obrobionych kości i poroży zwierzęcych
  - Z.V. 1938:153-154, E. 153-154:38 (Landesamt für Vorgeschichte – Breslau (w latach 1938–1945)

- Po 1945 roku
  - Brak informacji o losach zabytków odkrytych przed 1910 rokiem.
  - Zabytki odkryte w 1934 roku i przechowywane w latach 1934–1945 w Muzeum Miejskim Głogowa (Städtisches Museum Glogau): żelazny grot oszczepu, naczynia gliniane, fragmenty naczyń glinianych (daw. Inv.-Nr. I 268-269 [naczynia gliniane i fragmenty naczyń glinianych pod jednym numerem inwentarzowym Inv.-Nr. 269]) zaginęły wraz z likwidacją muzeum w 1945 roku. Po reaktywacji muzeum w 1967 roku (dzisiaj pod nazwą Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Głogowie) zabytków nie odzyskano.
  - Zabytki odkryte w 1937 roku i przechowywane w latach 1937–1945 w Muzeum Regionalnym w Forst (Heimatmuseum Forst): 4 naczynia gliniane, 4 żelazne miski (bez dawnych numerów inwentarzowych) zaginęły wraz z likwidacją muzeum w 1945 roku. Po reaktywacji muzeum w 1996 roku (dzisiaj pod nazwą Brandenburgisches Textilmuseum Forst/Lausitz) zabytków nie odzyskano.
  - Według dwóch (Nr 1/IV i 2/IV) Ksiąg Inwentarzowych Muzealiów Archeologicznych Działu Wczesnego Średniowiecza (Dz. IV) Muzeum Archeologicznego, Oddziału Muzeum Miejskiego Wrocławia (KL. A. Nr inw. 464, MA-BN-41), za-

[45] Ustalenie charakteru stanowisk związanych z obrządkiem pogrzebowym jest kłopotliwe ze względu na bogactwo świata symbolicznego naszych przodków. Podobne problemy mają archeolodzy na całym świecie. „…there is need for much more discussion about the meaning of cemeteries and ritual sites. Can we see a difference between them, or are they all just the same thing? (Wickholm 2005, 38). Takie rozterki co do funkcji tego typu miejsc nie są zatem niczym zdrożnym, wbrew krytycznej opinii A. Kieselera (Kieseler 2016, 282–283).

[46] Podobne wątpliwości co do obowiązującego w badaniach grodów „militarnego" paradygmatu wyraził ostatnio także Kajkowski 2018, 133 nn.

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 111 31.03.2020 12:08:41

chowały się następujące zabytki odkryte w latach 1936 i 1938 (daw. E. 355:36, E. 153-154:38): 11 glinianych naczyń, około 400 fragmentów ceramiki, żelazne krzesiwo, trzy żelazne groty oszczepu, 19 fragmentów żelaznych misek, 4 fragmenty żelaznego grota, 3 fragmenty kamiennej osełki, kamienny półfabrykat, 3 przęśliki, kamienna siekierka (?), 21 nieokreślonych przedmiotów z żelaza, żelazny klin, dwie rudy żelaza, liczne bliżej nieokreślone kości, 4 węgle drzewne, węgiel drzewny, węgiel drzewny, węgiel drzewny, 7 fragmentów polepy, fragment obrobionego kamienia, bliżej nieokreślone obrobione (?) kamienie (Demidziuk 2015).

- Lata 1995–1996 – Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego

5 GRODZISZCZE gm. Grębocice

Numer stanowiska w miejscowości:	22
Numer obszaru AZP:	70-21
Numer stanowiska w obrębie arkusza AZP:	31
Nazwa dawna miejscowości:	Burgdorf (do 1937 r. Gross Gräditz, Dorf), Landkr. Glogau (w latach 1815–1920 Kr. Glogau, w latach 1920–1945 Landkr. Glogau), Reg. Bez. Liegnitz (Niederschlesien, w latach 1815–1945), Prov. Niederschlesien (w latach 1815–1919 Prov. Schlesien, w latach 1919–1938 Prov. Niederschlesien, w latach 1938–1940 Prov. Schlesien, w latach 1941–1945 Prov. Niederschlesien), Reichsgau Niederschlesien (w latach 1939–1945), Deutsches Reich (w latach 1815–1871 Königreich Preussen, w latach 1871–1918 Deutsches Kaiserreich, w latach 1919–1945 Deutsches Reich)
Nazwa lokalna:	*Opferberg, Ringwall*
Położenie:	N 51°33'34" E 16°12'48,48" Grodzisko zlokalizowane jest około 300 m na północ od zabudowań wsi Grodziszcze, wśród podmokłych łąk, około 40 m od bezimiennego cieku wodnego, płynącego na północny zachód od stanowiska (ryc. 109, 110)

Środowisko fizycznogeograficzne

Grodzisko w Grodziszczu zlokalizowane jest we wschodniej partii mezoregionu Wzgórz Dalkowskich (ryc. 111). W pobliżu grodziska maksymalne kulminacje wyniesień sięgają do wysokości około 85 m n.p.m., przy średnich wysokościach w tym rejonie wahających się pomiędzy 83–84 m n.p.m. Sam obiekt położony jest na wysokości około 85 m n.p.m. i góruje lekko nad okolicznymi łąkami (ryc. 112). Opływają go liczne bezimienne cieki, uchodzące do przepływającego w odległości około 170 m na północ od stanowiska potoku Wstążka, który następnie wpływa do lewobrzeżnego dopływu rzeki Rudnej – Moskorzynki. Rejon wokół grodziska jest silnie podmokły, dominowały tutaj osady powstałe w środowisku wodnym, charakterystyczne dla stagnującego, zarastającego koryta rzeki (starorzecza) wypełnianego osadami lub bagnami. Podłoże geologiczne na grodzisku stanowią piaski średnio i gruboziarniste ze żwirem (tzw. pospółki), często z przebarwieniami wodorotlenków żelaza.

W rejonie grodziska dominują typy gleb hydrogenicznych, przede wszystkim mady rzeczne.

Opis stanowiska

Pierścieniowaty gród został założony na planie owalu o wymiarach majdanu 70×80 m i powierzchni całkowitej liczonej razem z wałami około 1 ha. Obecnie w terenie widoczny jest tylko północny fragment wału. Południowa część umocnień została zniwelowana (ryc. 113–116). Od grodziska w kierunku zachodnim, południowym i północno-wschodnim promieniście odchodzą trzy groble/wały o maksymalnej wysokości dochodzącej do około 2 m. Są one obecnie dobrze czytelne w terenie i na mapach LIDAR. Na topograficznych mapach archiwalnych *Messtischblatt Raudten* Nr 446/2558 z 1933 roku

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 113 31.03.2020 12:08:41

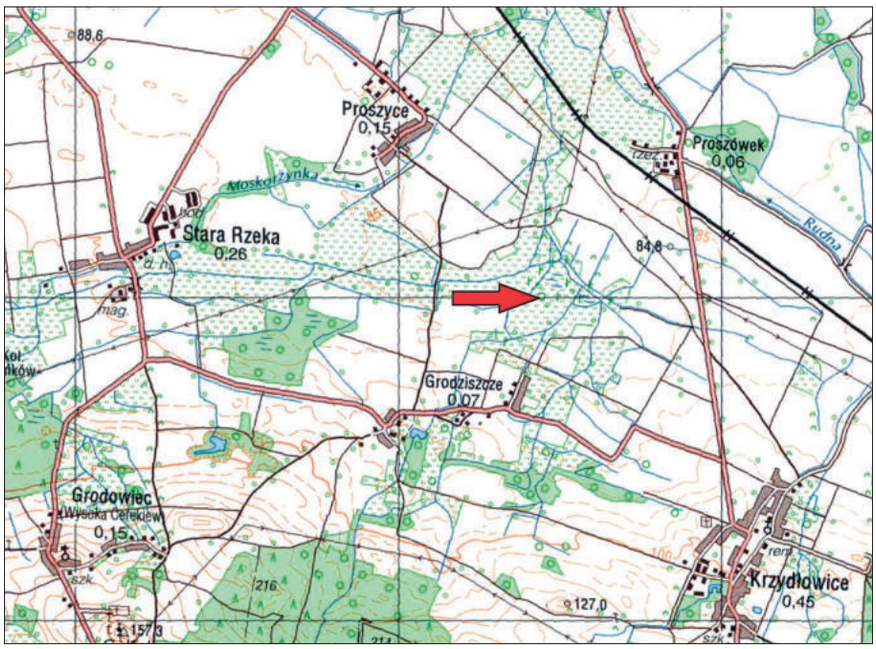

Ryc. 109. Grodziszcze, gm. Grębocice, stan. 22. Lokalizacja grodziska na współczesnej mapie topograficznej; oprac. K. Chrzan

Ryc. 110. Grodziszcze, gm. Grębocice, stan. 22. Zdjęcie lotnicze grodziska i jego okolicy. Widok od północnego zachodu; foto. P. Wroniecki

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 114 31.03.2020 12:08:42

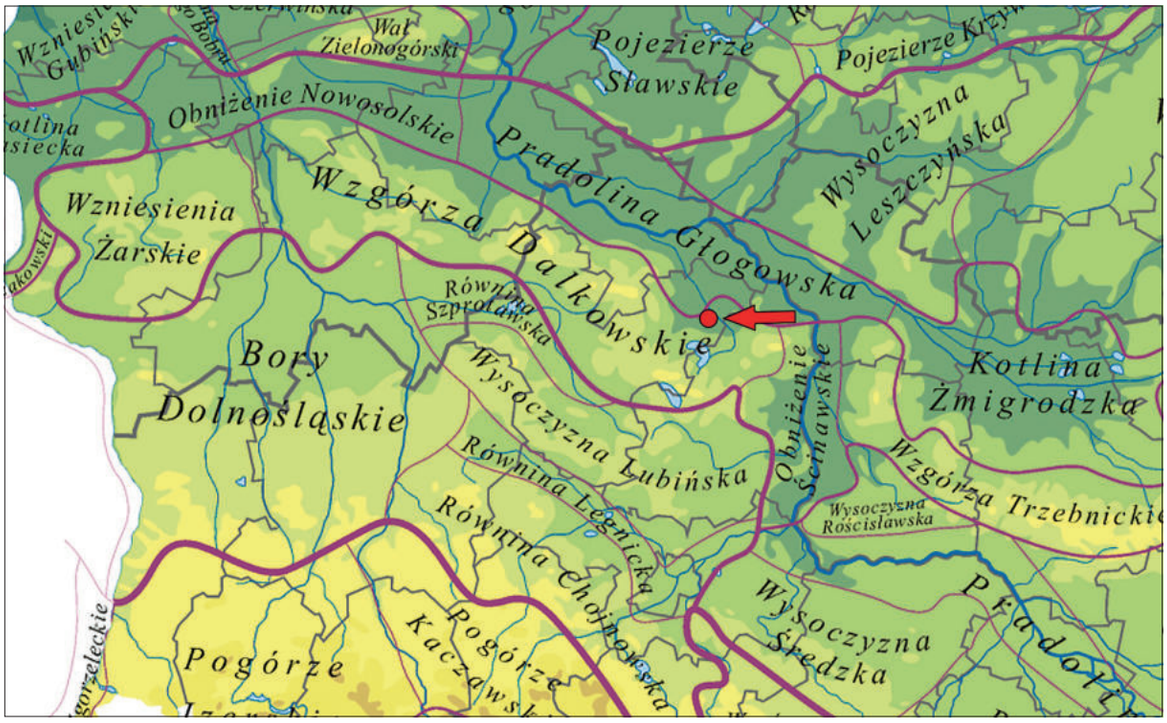

Ryc. 111. Grodziszcze, gm. Grębocice, stan. 22. Lokalizacja grodziska na mapie mezoregionów Polski według J. Kondrackiego (1994); oprac. K. Chrzan

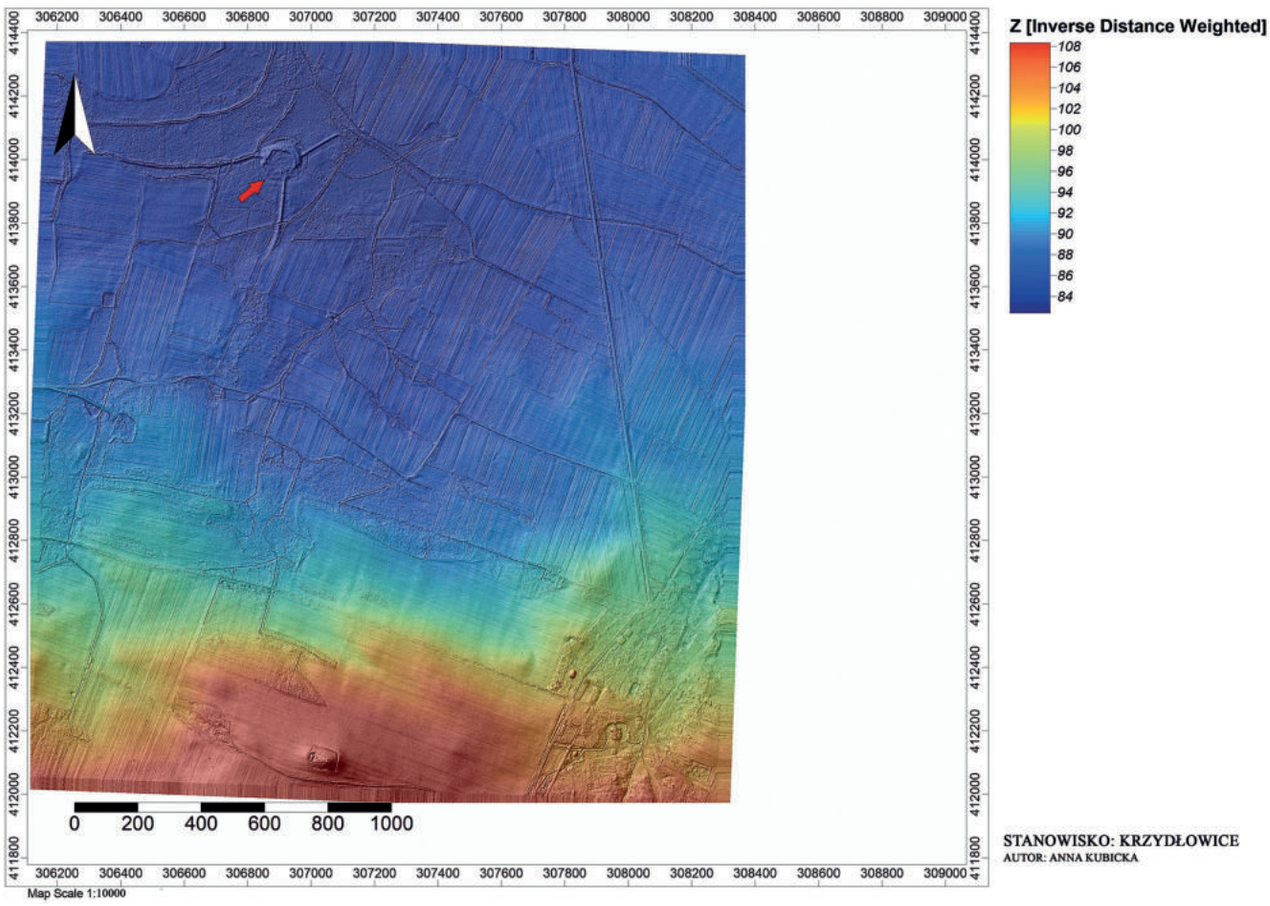

Ryc. 112. Grodziszcze, gm. Grębocice, stan. 22. Wizualizacja numerycznego modelu terenu grodziska i jego okolicy; oprac. A. Kubicka

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 115 31.03.2020 12:08:43

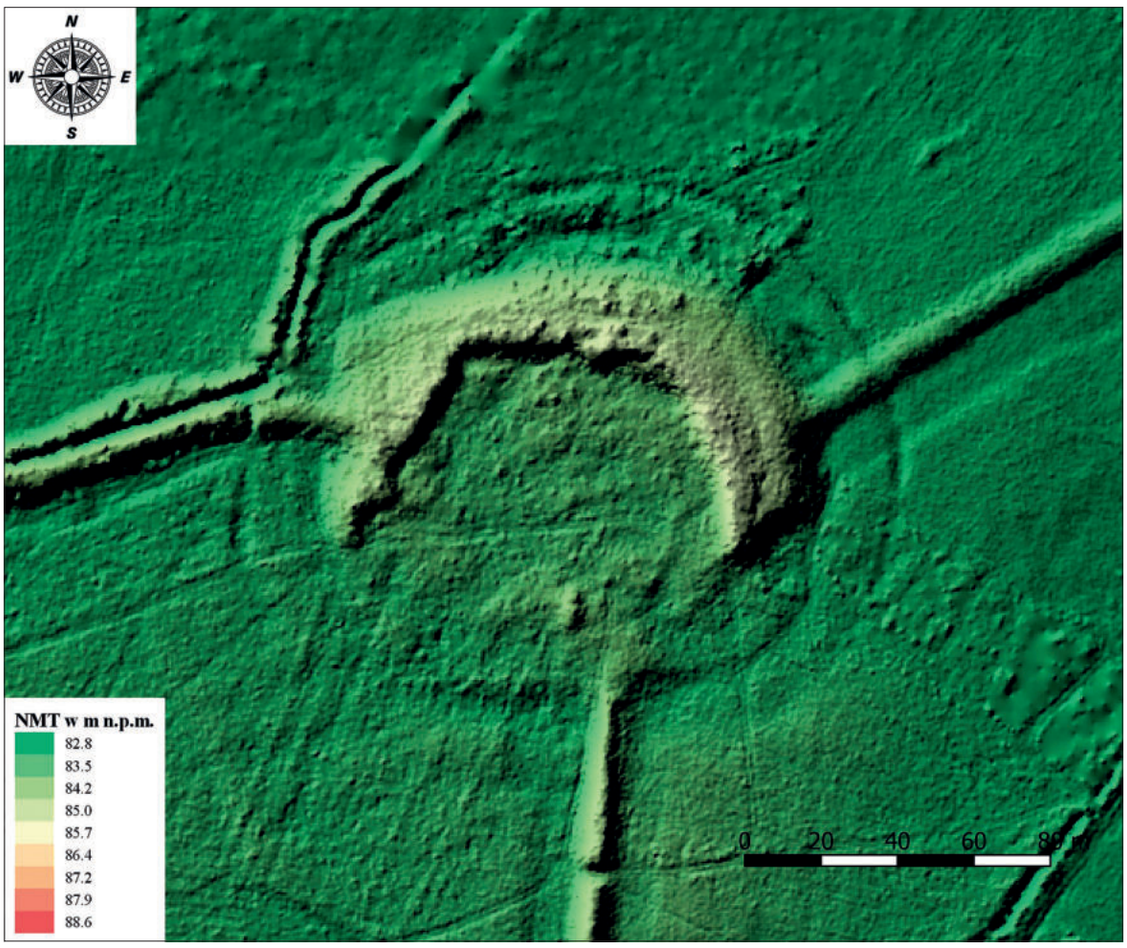

Ryc. 113. Grodziszcze, gm. Grębocice, stan. 22. Wizualizacja numerycznego modelu terenu grodziska; oprac. S. Rodak

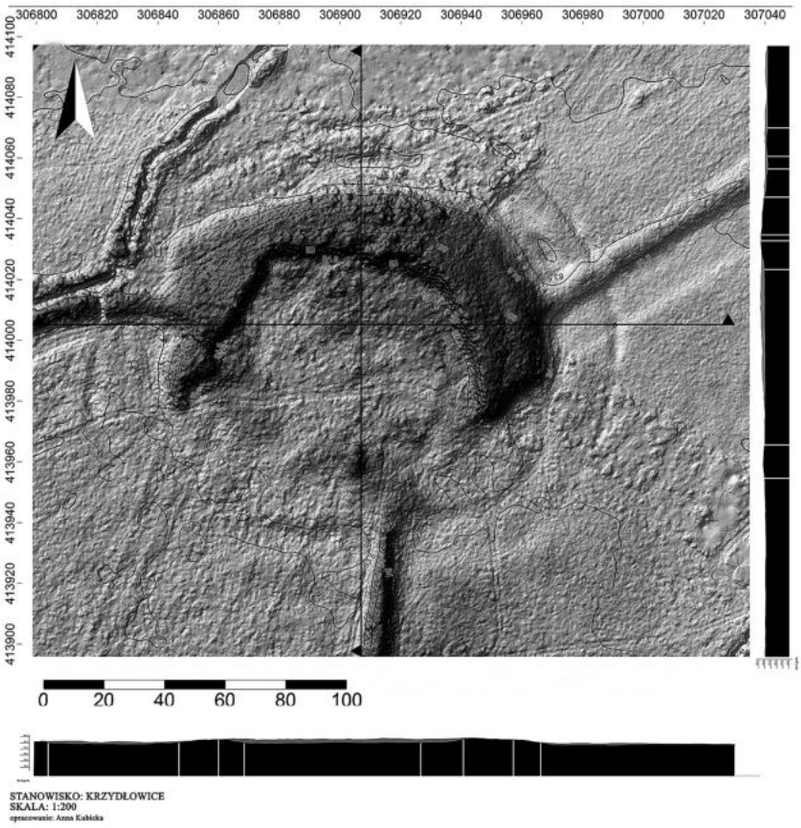

Ryc. 114. Grodziszcze, gm. Grębocice, stan. 22. Wizualizacja numerycznego modelu terenu grodziska wraz z przekrojami; oprac. A. Kubicka

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 116 31.03.2020 12:08:44

Ryc. 115. Grodziszcze, gm. Grębocice, stan. 22. Widok na grodzisko od południowego zachodu; fot. K. Chrzan

Ryc. 116. Grodziszcze, gm. Grębocice, stan. 22. Widok na grodzisko od zachodu; fot. S. Rodak

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 117 31.03.2020 12:08:45

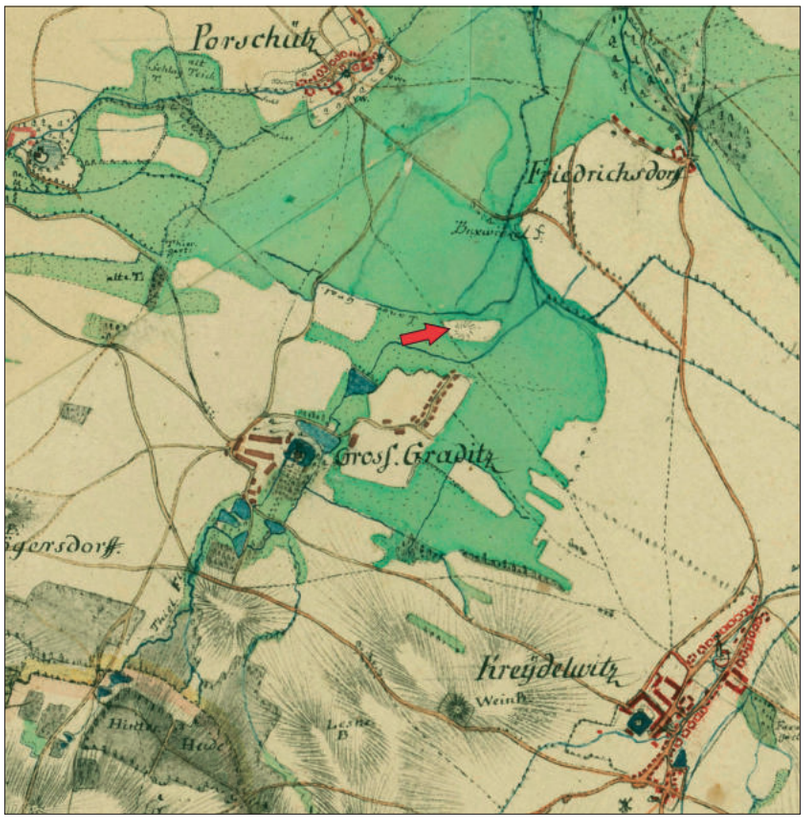

Ryc. 117. Grodziszcze, gm. Grębocice, stan. 22. Fragment mapy L. W. Reglera (1764–1770) z zaznaczonym grodziskiem (Staatsbibliothek Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Kartenabteilung, sygn. N 15140: Ludwig Wilhelm von Regler, *Schlesien links der Oder ohne die Grafschaft Glatz*, 1764–1770, Bl. 28); oprac. K. Chrzan

(ryc. 119) zwraca uwagę to, że wał zachodni ciągnie się od grodziska w kierunku miejscowości Stara Rzeka (niem. *Altwasser*). Przypuszcza się, że grobla ta mogła pełnić funkcje użytkowe. Oddzielała teren zalewowy zlokalizowany na południe od niej, określony jako *Niederwiesen* (tłum.: niższe łąki), od terenów północnych zaznaczanych na mapach jako *Bockwiese* (tłum.: kozia łąka; Wroniecki 2015a, 3–4). Na archiwalnych mapach Śląska Ludwika Wilhelma Reglera z lat 1764–1770 (ryc. 117) oraz *Urmesstischblätter von Preußen* z 1824 roku (ryc. 118) zaznaczone jest niewielkie wyniesienie wśród podmokłych łąk, na którym zlokalizowany jest gród. Z kolei na młodszych mapach topograficznych *Messtischblätter Raudten* Nr 2558/4463 grodzisko zostało oznaczone jako obiekt o własnej nazwie *Ringwall* (ryc. 119).

W przedwojennej literaturze obiekt funkcjonował pod nazwą miejscowości Hochkirch (polska, powojenna nazwa tej wsi to Wysoka Cerkiew, a obecnie Grodowiec) – por. Kaczkowski 1971, 22), natomiast w archiwaliach (Archiwum Państwowe we Wrocławiu) grodzisko jest przypisane do niemieckiej miejscowości *Burgdorf* (do 1937 roku Gross Gräditz, Kreis Glogau; Demidziuk 2015). W ewidencji konserwatorskiej Archeologicznego Zdjęcia Polski grodzisko zarejestrowano pod nazwą Krzydłowice stanowisko 22.

Historia badań i opracowań

Nazwa Grodziszcze (niem. *Gross Gräditz/Burgdorf*) jest nazwą kulturową od wyrazu *grodziec* czyli *grodzisko* (Słownik III, 106). W średniowiecznych źródłach pisanych już od XIV wieku występuje ta nazwa wsi. W 1302 roku rycerz Teodoryk Seidlitz, pan wsi Grodziszcze – *Grotiscz* uzgodnił z proboszczem w Grodowcu sprawę pobierania dziesięcin z Grodziszcza. Wieś miała być zwolniona na 8 lat od płacenia dziesięciny, a po upływie tego czasu z zagospodarowanych łanów wysokość dziesięciny wynosić miała 1/2 wiardunku. Z lasu oraz pól niezagospodarowanych dziesięcina miała nie być uiszczana (RS, nr 2731). Nazwy wsi *Grodetz/Gretez*, *Grewdys* występują także w dokumentach wstawianych około 1325 roku (Visit., III, 2, 4) i w 1391 roku (Inv. Gl., s. 39). W 1391 roku Marcin von Grewdys występuje jako ławnik sądu dworskiego w Głogowie (Inv. Gl., 39)[47]. Już w 1475 roku wieś Grodziszcze znajduje się w posiadaniu rodziny Kottwitz (Inv. Gl., 120)[48]. W 1516 roku rycerze Franciszek i Bernard Pusch z Grodziszcza – *Hradess* zatwierdzili, że ich poddany sołtys Jerzy Senffleben z Gro-

[47] Informacja niepewna, może dotyczyć Grodźca Małego.
[48] Informacja niepewna, może dotyczyć Grodźca Małego.

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 118 31.03.2020 12:08:45

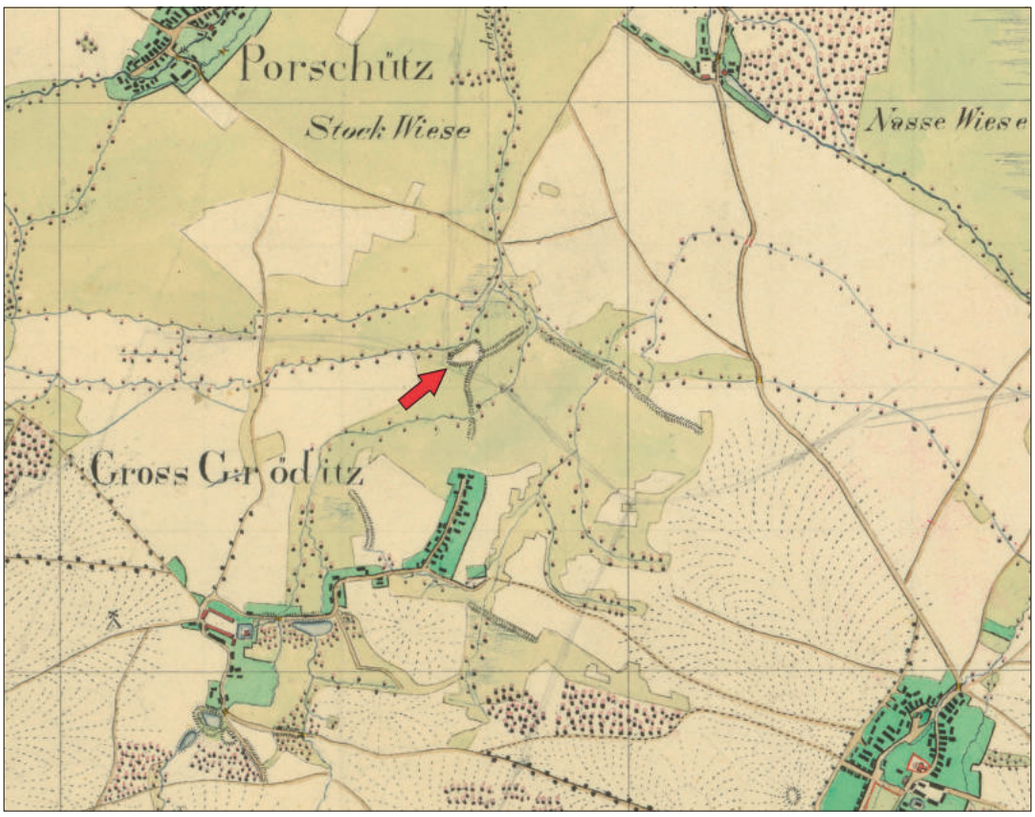

Ryc. 118. Grodziszcze, gm. Grębocice, stan. 22. Fragment mapy *Urmesstischblätter von Preußen* z zaznaczonym grodziskiem (Staatsbibliothek Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Kartenabteilung, N 729: *Urmesstischblätter*: sygn. 2558 von 1824); oprac. K. Chrzan

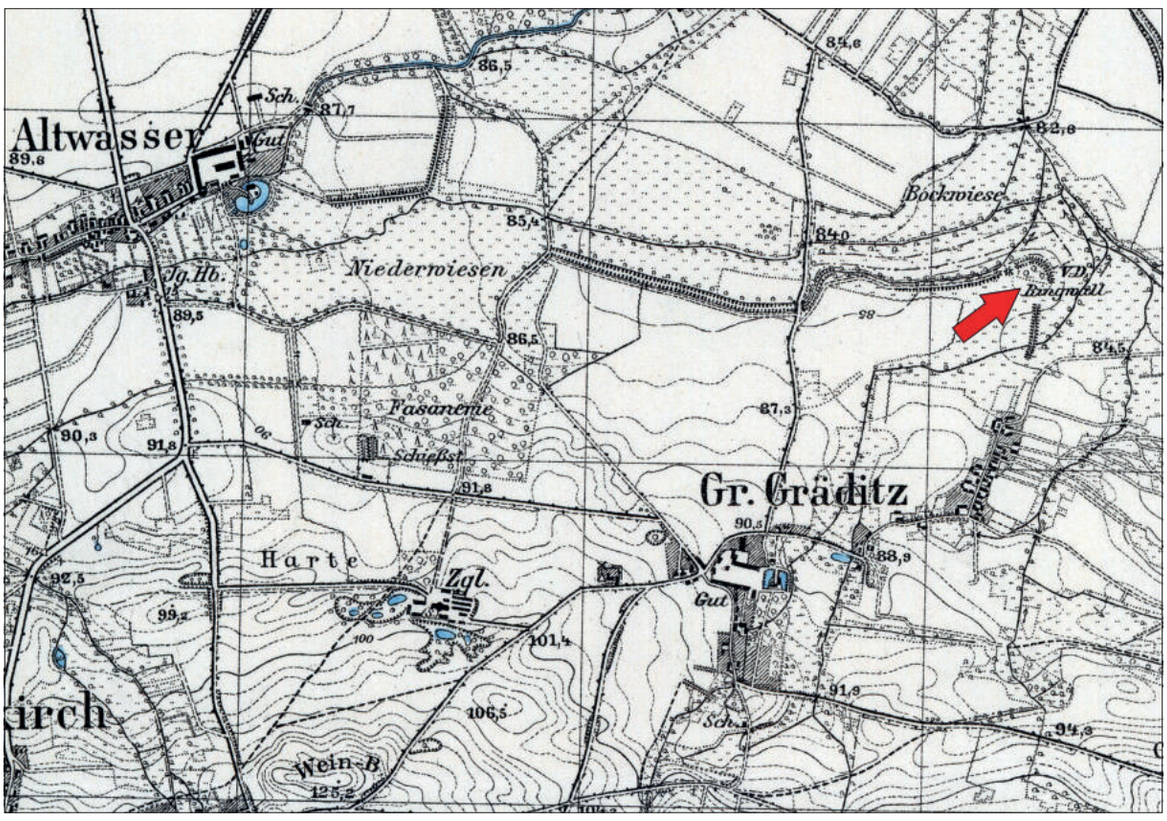

Ryc. 119. Grodziszcze, gm. Grębocice, stan. 22. Fragment mapy *Messtischblätter Raudten* Nr 2558/4463 z 1933 roku (http://igrek.amzp.pl) z zaznaczonym grodziskiem; oprac. K. Chrzan

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 119 31.03.2020 12:08:46

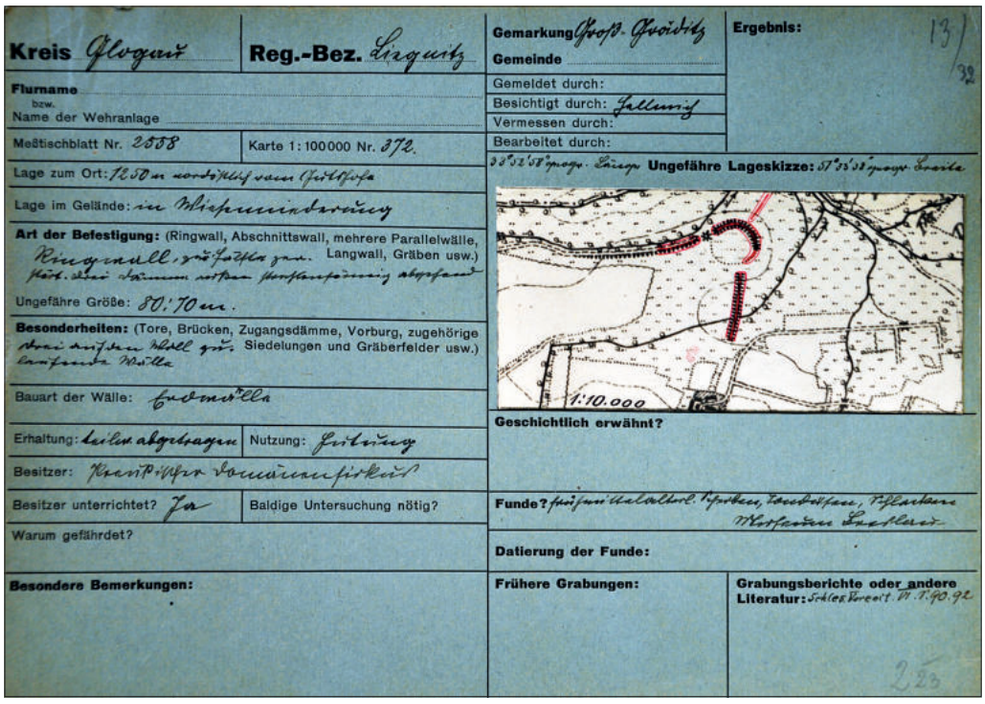
Kreis Glogau
Reg.-Bez. Liegnitz
Gemarkung Groß. Groidiß
Gemeinde
Ergebnis:
Flurname
bzw.
Name der Wehranlage
Gemeldet durch:
Besichtigt durch: Jellinek
Vermessen durch:
Bearbeitet durch:
Meßtischblatt Nr. 2558
Karte 1:100000 Nr. 372.
Lage zum Ort:
Lage im Gelände:
Ungefähre Lageskizze:
Art der Befestigung: (Ringwall, Abschnittswall, mehrere Parallelwälle, Langwall, Gräben usw.)
Ungefähre Größe: 80:70 m.
Besonderheiten: (Tore, Brücken, Zugangsdämme, Vorburg, zugehörige Siedelungen und Gräberfelder usw.)
Bauart der Wälle:
Erhaltung:
Nutzung:
Besitzer:
Besitzer unterrichtet?
Baldige Untersuchung nötig?
Warum gefährdet?
Geschichtlich erwähnt?
Funde?
Datierung der Funde:
Besondere Bemerkungen:
Frühere Grabungen:
Grabungsberichte oder andere Literatur:
1:10.000

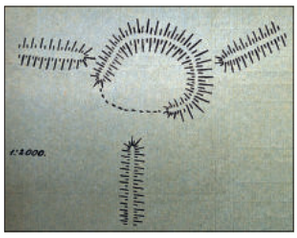

Ryc. 120. Grodziszcze, gm. Grębocice, stan. 22. Karta stanowiska z kartoteki grodzisk śląskich Maxa Hellmicha (archiwum Muzeum Archeologicznego, Oddziału Muzeum Miejskiego Wrocławia)

dziszcza sprzedał 1 grzywnę rocznego czynszu ze swoich dóbr Kasprowi Rackewitz (Inv. Gl., 239; Adamska 2015).

Pierwsze wzmianki o samym grodzisku pochodzą z końca XIX wieku. Wówczas dokonano pierwszych przypadkowych odkryć na stanowisku. Według archiwaliów z 1882 roku to z niego pochodzą fragmenty naczyń ceramicznych oraz obrobione kości zwierzęce. W 1884 roku oprócz ułamków ceramiki odkryto na grodzisku żelazny grot oszczepu, kości zwierzęce, w tym dwa fragmenty czaszek dwóch owiec, dwa fragmenty czaszki bydlęcej, żuchwę i 16 zębów świni oraz 4 wyrostki z poroży jelenich i 3 nieobrobione kamienie bez obróbki. Dwa lata później znaleziono tam gładzik z poroża jelenia. Kolejne odkrycia przyniosły przede wszystkim fragmenty naczyń ceramicznych (1903, 1926 i 1929 rok), glinianą dyszę i kamienie żarnowe (1903 rok), kości zwierzęce i fragmenty żużla (1929 i 1936 rok; *Altschlesien* 1922, t. 1, 44; 1927, t. 2, 306; 1934, t. 4, 316; *Altschlesische Blätter* 1926, 48; 1930, 10; 1937, 60; 1939, 119; Mertins 1906, 130, 137, ryc. 326, 139, ryc. 335; Blaschke 1913, 15; Kurtz 1936, 27, 35, 38, 51; Langenheim 1936, 273–316, ryc. 8/2, 11; Geschwendt 1936, 317, ryc. 2; Raschke 1937, 138; Petersen 1939, 63, ryc. 88; Demidziuk 2000, 39; 2015; APW WSPŚ sygn. 686, s. 783–784, 789–804, 809, 811–812; MA O.MMW: sygn. MA/A/112, s. 7; sygn. MA/A/148, s. 2, 5, 18, 22, 24, 36; sygn. MA/A/151, s. 43; sygn. MA/A/278; sygn. MA/A/279; sygn. MA/A/293; sygn. MA/A/296; sygn. MA/A/373; sygn. MA/A/394a). W 1927 i 1930 roku obiekt opisywano jako gród kolisty z wałem ziemnym o średnicy 80 i 70 m z rozchodzącymi się w trzech kierunkach (północnym, zachodnim i południowym) nasypami ziemnymi (wałami; Demidziuk 2015). Wówczas zwracano uwagę na częściowe zniszczenie stanowiska. Pierwsze pomiary grodziska wykonano w 1932 roku. Obiekt został wymieniony w kartotece grodzisk średniowiecznych autorstwa Maxa Hellmicha jako obiekt wczesnohistoryczny (Hellmich 1930, 43, poz. 22; ryc. 120).

Po drugiej wojnie światowej na stanowisku nie prowadzono zakrojonych na szeroką skalę badań terenowych (Lodowski 1980, 228; Moździoch 1998, 287; Prus 2007, 40; Czapla 2014, 186; Rodak 2017, 138, 219).

Zakres prac badawczych

W ramach realizacji projektu badawczego Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki pt. *Atlas grodzisk wczesnośredniowiecznych z obszaru Polski* w 2015 roku na obszarze grodziska i w jego najbliższym sąsiedztwie wykonano serię wierceń ręcznych (ryc. 121), których celem było ustalenie litologii powierzchniowych utworów geologicznych, miąższości warstw ze śladami antropogenicznymi, jak też określenie rodzaju materiału z jakiego zbudowany został wał (Sadowski 2016d).

Na grodzisku wykonano 13 odwiertów sięgających maksymalnie do głębokości 2,1 m. Zostały one usytuowane na terenie majdanu (sondowania nr 2–5 oraz nr 11–13), u podstawy i na jego skłonie (sondowania nr 1, 8 i 6) oraz na koronie wału (sondowania nr 7 i 9). Odwiert nr 10, wykonany po północnej stronie grodziska, miał za zadanie rozpoznanie budowy geologicznej najbliższego zaplecza (Sadowski 2016d).

W obrębie majdanu stwierdzono obecność warstwy zbudowanej z gleb brunatnych, o miąższości dochodzą-

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 120 31.03.2020 12:08:46

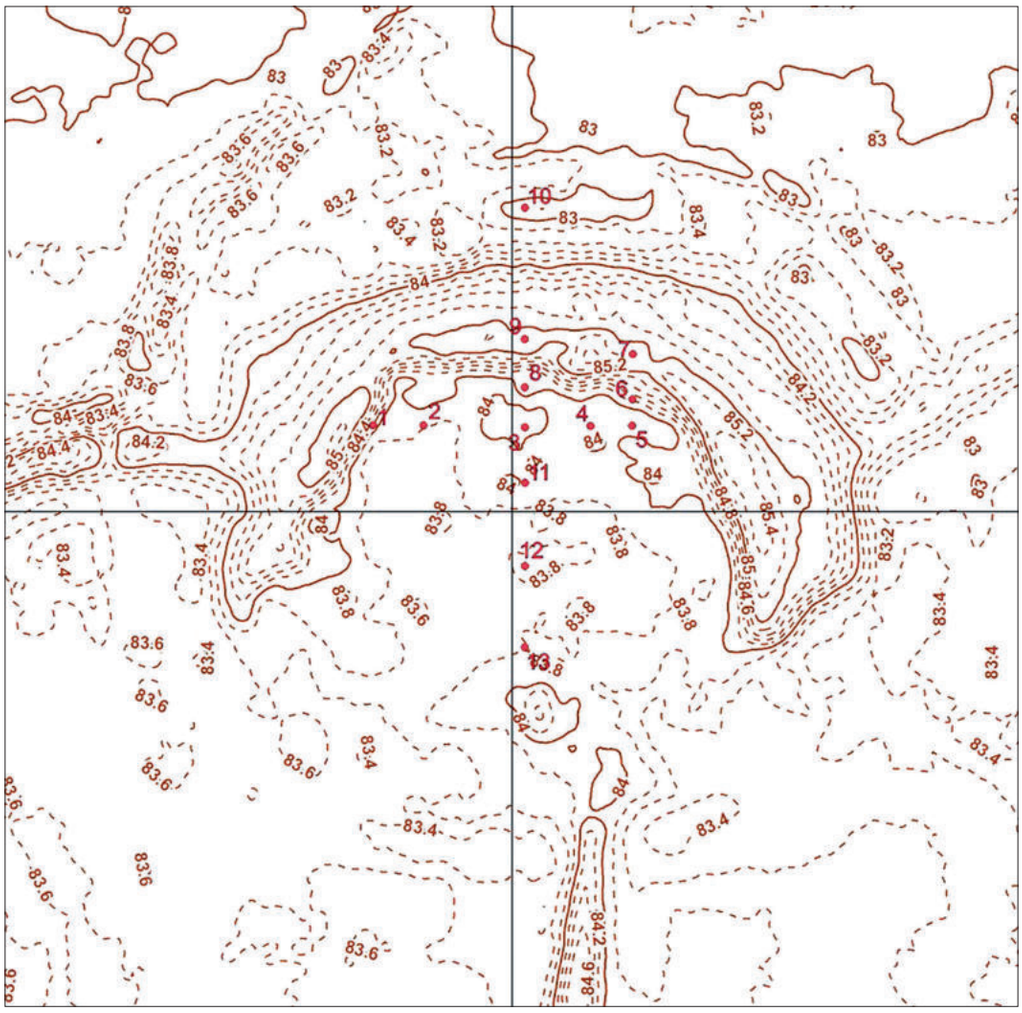

Ryc. 121. Grodziszcze, gm. Grębocice, stan. 22. Mapa topograficzna stanowiska z lokalizacją wierceń; oprac. A. Łuczak

cej maksymalnie do 0,6 m. Składała się ona z humusowego poziomu warstwy glebowej, barwy czarnoszarej, sięgającej do głębokości około 0,30 m oraz z piaszczystej warstwy glebowej barwy szarobrunatnej, zalegającej poniżej (0,3–0,6 m). W warstwie tej nie stwierdzono żadnych obiektów antropogenicznych i obecności zabytków ruchomych np. fragmentów ceramiki. Opisywane gleby rozwinęły się na podłożu zbudowanym z piasków średnio i gruboziarnistych ze żwirem (tzw. pospółek), o barwie od białoszarej i biało-żółtej do żółtej, często z przebarwieniami wodorotlenków żelaza. Zostały one stwierdzone we wszystkich sondowaniach ręcznych bezpośrednio pod warstwą glebową na głębokości około 0,5–0,6 m. Należy je uznać za nawarstwienia naturalne (Sadowski 2016d).

Na zachowanym północnym odcinku umocnień wykonano dwa odwierty (nr 7 i 9). W odwiercie nr 7 pod piaszczystą warstwą glebową o barwie czarno-szarej i szarej, na głębokości około 0,7–0,8 m napotkano warstwę piasków gruboziarnistych ze żwirem (grubości około 10 cm) barwy szarej z licznymi fragmentami zwęglonego drewna. Niżej, do głębokości około 1,1, m dominowały również piaski średnio- i gruboziarniste barwy biało-szarej. W odwiercie nr 9 pod 40-centymetrową warstwą glebową barwy czarno-szarej wystąpiły do głębokości około. 1,35 m piaski średnioziarniste, ilaste. Poniżej zaobserwowano poziom bruku kamiennego, zalegającego na podłożu gliniastym (Sadowski 2016d).

Po północnej stronie grodziska, na terenie podmokłym, wykonano odwiert (nr 10) do głębokości 2,1 m. Nawiercone w profilu utwory powstały w środowisku wodnym i są charakterystyczne dla stagnującego, zarastającego koryta rzeki (starorzecza). Do głębokości około 0,7 m zalegały namuły, barwy czarno-szarej. Niżej zaobserwowano obecność piasków średnioziarnistych, barwy biało-szarej i szarej (0,7–1,1 m), iłów barwy szarej, w spągu zapiaszczonych (1,1–1,5 m) oraz piasków i piasków organicznych, barwy szarej i szaro-czarnej (1,5–1,8 m) i piasków drobnoziarnistych, barwy szarej, miejscami ilastych (1,8–2,1 m; Sadowski 2016d).

W 2015 roku na grodzisku przeprowadzono badania nieinwazyjne przy użyciu magnetometru kierowane przez P. Wronieckiego (ryc. 122). Prace geofizyczne zostały poprzedzone pomiarami geodezyjnymi, dążącymi

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 121 31.03.2020 12:08:47

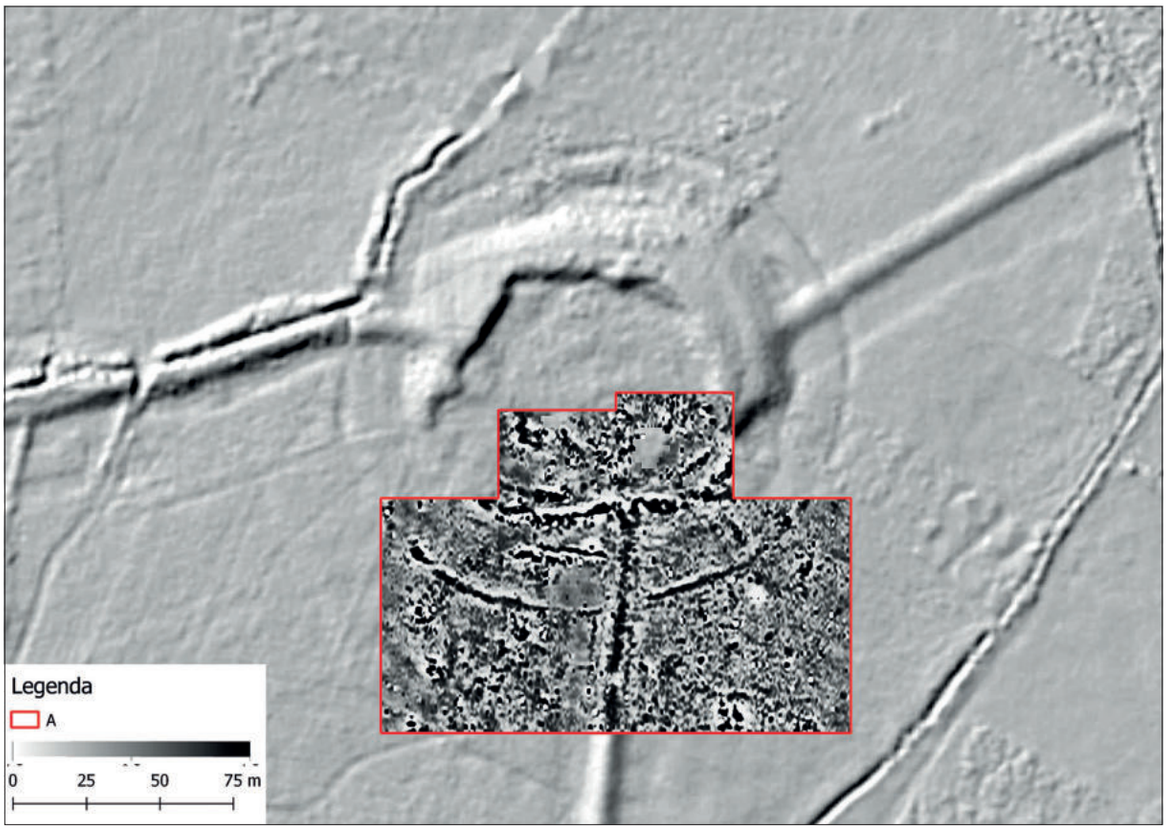

Ryc. 122. Grodziszcze, gm. Grębocice, stan. 22. Wyniki badań magnetycznych nałożone na cieniowany relief numerycznego modelu terenu wraz z zaznaczonym na czerwono (A) obszarem objętym pomiarami na grodzisku; oprac. P. Wroniecki

do osadzenia w terenie obszaru (teren przylegający od południa wraz z południowym odcinkiem wału/grobli o powierzchni około 1,6 ha) objętego pomiarami magnetycznymi oraz domierzenia go do Państwowego Układu Współrzędnych Geodezyjnych. W pracach terenowych wykorzystano instrumenty geodezyjne – tachimetr/Total Station Leica TS02 7" oraz RTK GPS Trimble 5800, dzięki którym ulokowano na wyznaczonym obszarze siatkę poligonów badawczych i domierzono ją do Państwowego Układu Współrzędnych Geodezyjnych. W badaniach geofizycznych zastosowano magnetometr transduktorowy (fluxgate) Bartington Grad601-2, wyposażony w dwie sondy pomiarowe. Ponadto wykonano serię prawie prostopadłych zdjęć lotniczych przy użyciu drona, które poddano rektyfikacji w celu stworzenia ortofotomapy dokumentującej stanowisko oraz istnienie wyróżników wegetacyjnych uchwytnych technikami teledetekcyjnymi (Wroniecki 2015a).

Zebrane dane przestrzenne opracowano oraz zintegrowano w środowisku GIS. Prospekcję archeologiczną przeprowadzono w oparciu o procedury badawcze i metodykę wzorowaną na wytycznych English Heritage (*Geophysical Survey In Archaeological Field Evaluation*) oraz Archaeological Data Service (*Archaeological Data Service/Digital Antiquity, Guide to Good Practice*), jak również w oparciu o wytyczne Narodowego Instytutu Dziedzictwa (Wroniecki 2015a).

Na przebadanym obszarze (około 1,6 ha) odnotowano obecność anomalii magnetycznych, z których część przypisać można istnieniu w warstwach przypowierzchniowych obiektów archeologicznych (ryc. 123). Wyróżnić można przede wszystkim trzy koncentrycznie anomalie liniowe ułożone w odległości około 20 m od siebie. Najbardziej na południe wysunięta anomalia liniowa zarejestrowana została na odcinku około 120 m, przerwana w centralnym miejscu przez anomalię generowaną przez wał/groblę. Z kolei północnym anomaliom liniowym, położonym bliżej centralnej części majdanu towarzyszą linearne zaburzenia magnetyczne, jednakże o odmiennym charakterze zarejestrowanych właściwości. Ich powiązanie ze strukturami archeologicznymi nie jest już tak jednoznaczne, lecz zbliżony układ i właściwości pozwalają sądzić, iż mogą być również związane z archeologicznymi pozostałościami w warstwach podpowierzchniowych. Na terenie majdanu odnotowano pojedyncze zaburzenia pola magnetycznego, które mogą być wywoływane przez struktury archeologiczne lub przez inne nowożytne przekształcenia terenu. Podobne zaburzenia występują również na południe od zewnętrznej liniowej anomalii, po stronie wschodniej i zachodniej południowego odcinka wału. Są to anomalie o znacznie zwiększonej dynamice niż otaczające je tło magnetyczne, w którym występują liczne zaburzenia o niższych właściwościach magnetycznych. Przy obecnym stanie rozpozna-

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 122 31.03.2020 12:08:47

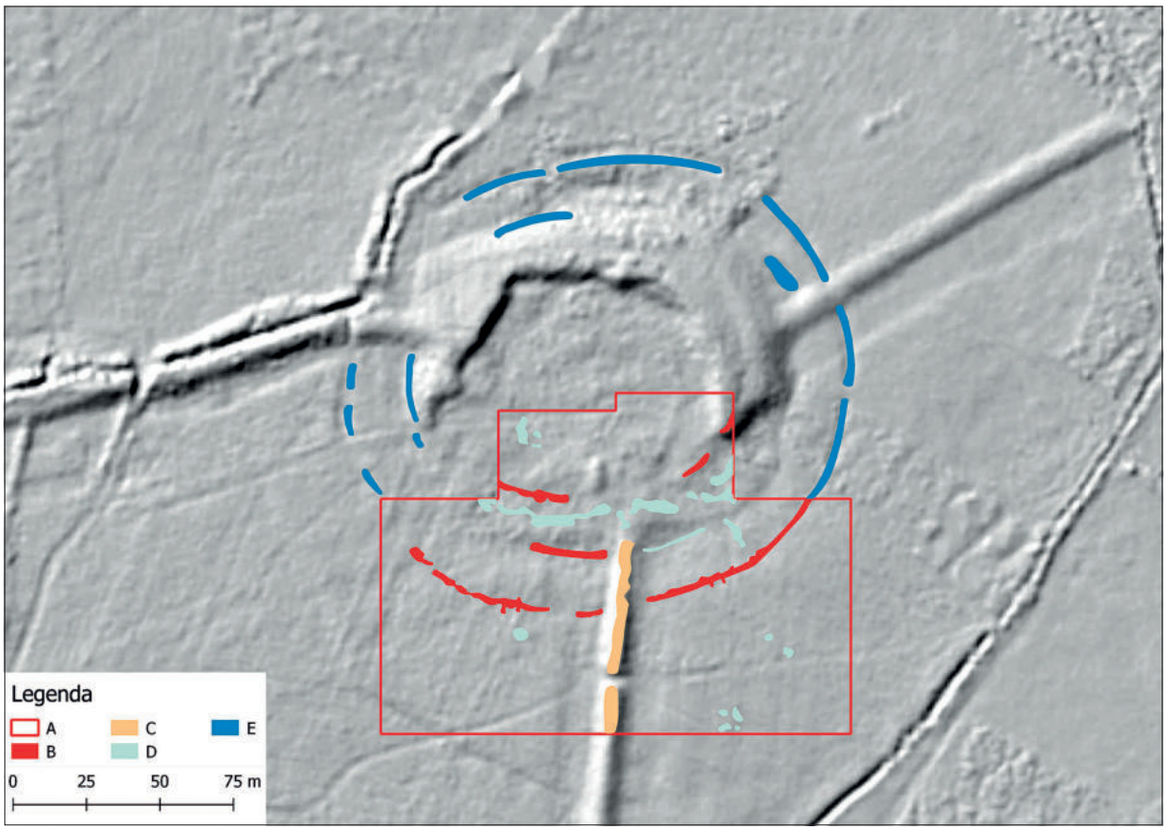

Ryc. 123. Grodziszcze, gm. Grębocice, stan. 22. Interpretacja wyników badań geofizycznych (magnetycznych) nałożona na cieniowany relief numerycznego modelu terenu grodziska: A – obszar objęty badaniami magnetycznymi; B – obiekty archeologiczne; C – obiekty nowożytne; D – współczesne zakłócenia; E – wyróżniki roślinne; oprac. P. Wroniecki

nia stanowiska nie jest możliwe określenie źródła tych anomalii na podstawie wyników prospekcji nieinwazyjnej (Wroniecki 2015a; Rodak, Wroniecki 2019, 121–124, ryc. 6–7).

Wysokie wartości pola magnetycznego rejestrowane w miejscu przebiegu trzech anomalii, można utożsamiać z reliktami wału drewniano-ziemnego o nieznanej konstrukcji oraz dookolną, zewnętrzną fosą. Zwraca uwagę przede wszystkim regularne i koncentryczne nagromadzenie wyżej opisanych anomalii magnetycznych, co sugeruje zniszczenie w wyniku działania wysokich temperatur (pożar) ewentualnych konstrukcji drewnianych wału. Przypuszcza się, że po zniszczeniu obwałowań grodu, procesy podepozycyjne oraz intensywna gospodarka rolna doprowadziły do zniwelowania spalonej konstrukcji, a tym samym zasypania zewnętrznej fosy (Wroniecki 2015a; Rodak, Wroniecki 2019, 121–124, ryc. 8).

Istotnym elementem przeprowadzonych badań nieinwazyjnych była również seria fotografii lotniczych. Ich analiza pozwoliła zaobserwować wyróżniki roślinne w późnej fazie cyklu wegetacyjnego, które przybierają formę liniową w postaci dwóch koncentrycznie ułożonych pierścieni, obejmujących majdan grodziska. Są one najlepiej czytelne po stronie północnej i wschodniej, gdzie przypuszczalnie zaistniały najbardziej korzystne warunki do ich powstania, związane z wykorzystaniem terenu oraz wilgotnością gruntu (Wroniecki 2015a; Rodak, Wroniecki 2019, 121, ryc. 9).

Zestawienie wyników obserwacji teledetekcyjnej z wynikami prospekcji magnetycznej pokazało, że dwa zewnętrzne koncentryczne wyróżniki wegetacyjne pokrywają się z wygenerowanymi anomaliami magnetycznymi na obszarze objętym pomiarami geofizycznymi (ryc. 124). Dzięki zastosowaniu obu nieinwazyjnych metod badawczych wstępnie rozpoznano struktury zagospodarowania grodu, co jest cennym źródłem informacji w przypadku podjęcia dalszych prac terenowych (Wroniecki 2015a; Rodak, Wroniecki 2019).

Na potrzeby niniejszego opracowania wykonano analizy przestrzenne GIS, których jednym z celów było określenie rozmiarów terytorium eksploatowanego wokół danego grodziska przez jego potencjalnych użytkowników oraz zakresu widoczności (ryc. 125). Przy wykorzystaniu metod modelowania komputerowego wyznaczono hipotetyczny obszar kontrolowany wzrokowo z danego grodu (w promieniu 10 km^2), zakładając, że wysokość obserwatora (poziom oczu) wynosi około 1,5 m (biorąc pod uwagę średni wzrost człowieka równy 1,65 m) oraz wykorzystując współczynnik krzywizny ziemi i refrakcji (wartość 0,13). Wydzielono także obszar który mógł być eksplorowany w zasięgu 1 godziny pieszej wędrówki

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 123 31.03.2020 12:08:48

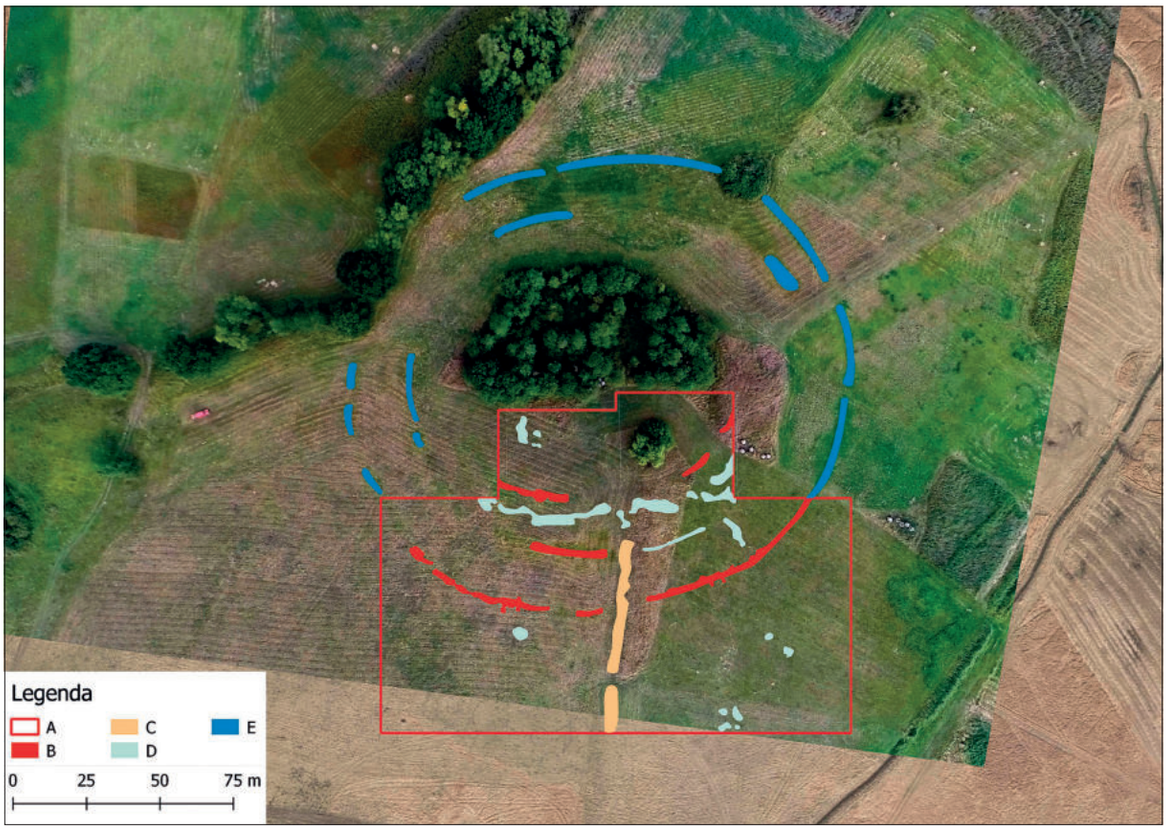

Ryc. 124. Grodziszcze, gm. Grębocice, stan. 22. Interpretacja wyników badań geofizycznych (magnetycznych) naniesiona na ortofotomapę grodziska: A – obszar objęty badaniami magnetycznymi; B – obiekty archeologiczne; C – obiekty nowożytne; D – współczesne zakłócenia; E – wyróżniki roślinne; oprac. P. Wroniecki

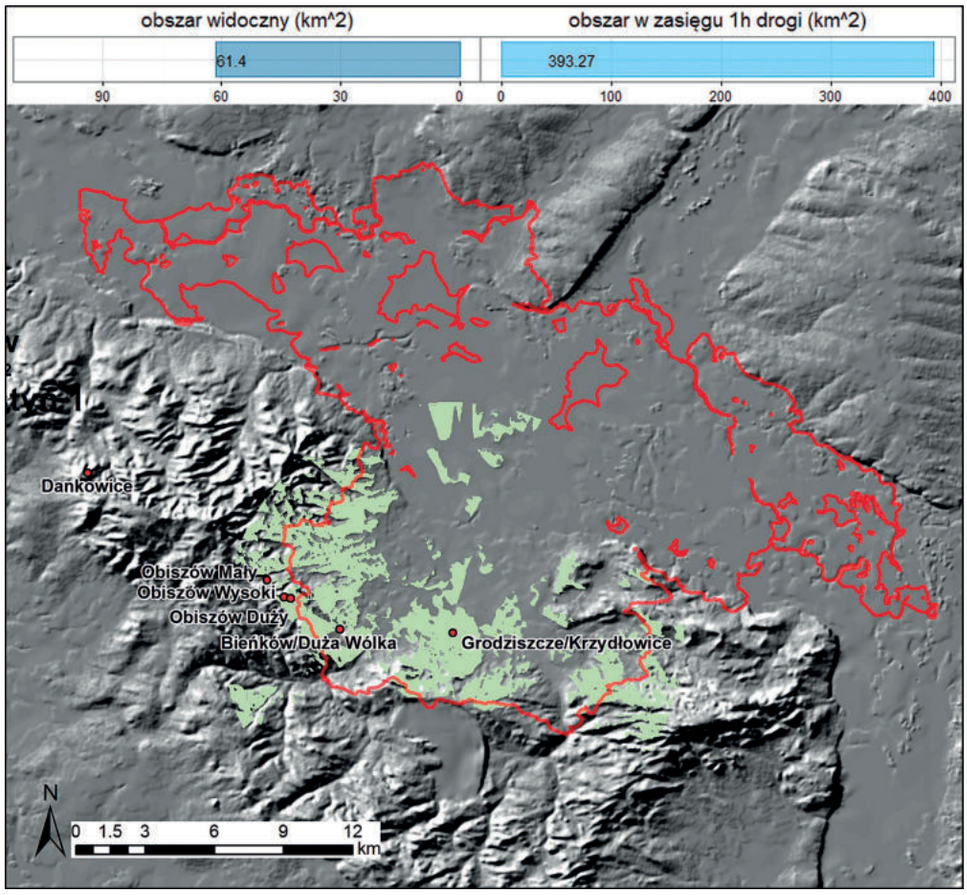

Ryc. 125. Grodziszcze, gm. Grębocice, stan. 22. Zasięgu obszaru widoczności (w promieniu 10 km) w stosunku do zasięgu obszaru eksploatowanego (w odległości 1 godziny drogi pieszej); oprac. A. Łuczak

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 124 31.03.2020 12:08:49

(w km²; Łuczak 2016, 29–45, ryc. 29–30, 38, 45; Łuczak, Rodak 2019).

Dla grodziska w Grodziszczu zasięg widoczności wynosi 61,4 km². Potencjalny obszar dostępny w zasięgu 1 godziny marszu dla mieszkańców analizowanego założenia obronnego wynosi 393,27 km². Tak znaczny zasięg obszaru kontrolowanego wokół stanowiska jest przede wszystkim efektem geomorfologii terenu. Grodzisko w Grodziszczu znalazło się również w jednym z wydzielonych komputerowo skupisk grodów, ulokowanych w nieznacznych odległościach od siebie (z grodami w Obiszowie i Bieńkowie). Są to obiekty, których bliskie sąsiedztwo powoduje, że zasięgi eksplorowanych przez nie obszarów pokrywają się w znacznym stopniu, pozwalając na szybkie przebycie dzielącego je dystansu (maksymalnie do 1 godziny drogi pieszej). Przypuszcza się, że ich lokalizacja mogła być ściśle od siebie zależna i być może wynikała z ich pierwotnej wspólnej bądź komplementarnej funkcji (Łuczak 2016, 29–45, ryc. 29–30, 38, 45; Łuczak, Rodak 2019, 181–184, ryc. 14–15, 20, 25).

Stratygrafia kulturowa

Na podstawie wykonanych odwiertów geologicznych na terenie majdanu stwierdzono obecność warstwy glebowej, zbudowanej z gleb brunatnych, o miąższości dochodzącej do około 0,6 m, prawdopodobnie będącej pozostałością dawnej warstwy kulturowej (Sadowski 2016d).

W odwiertach wykonanych na koronie zachowanego północnego odcinka wału na głębokości około 0,7–0,8 m odnotowano obecność piasków gruboziarnistych z żwirem i licznymi fragmentami uwęglonego drewna. Przypuszcza się, że są to relikty faszyny, która pierwotnie mogła wzmacniać drewnianą konstrukcję wału. W kolejnym wierceniu natrafiono na poziom bruku kamiennego, zalegającego na naturalnym gliniastym podłożu. Na tej warstwie glin z kamiennym brukiem tworzącej najprawdopodobniej izolację od poziomu wodonośnego został usypany drewniano-ziemny wał (Sadowski 2016d).

Zaplecze osadnicze

Podczas badań powierzchniowych przeprowadzonych w 2015 roku na południowy wschód od grodziska, za południową groblą zebrano z warstwy ornej 41 fragmentów naczyń ceramicznych. Są to przede wszystkim mało charakterystyczne, nieokreślone partie brzuśców, które można datować ogólnie na okres wczesnego średniowiecza. Zabytki te są analogiczne do materiałów znanych dotychczas z grodziska. Mogą być związane z dawną osadą przygrodową, być może jednak zostały przemieszczone z grodziska podczas intensywnego użytkowania rolniczo tego terenu (Moździoch, Rodak 2019).

Chronologia

W okresie międzywojennym grodzisko datowano na okres wczesnohistoryczny (Hellmich 1930, 43, poz. 22). Po drugiej wojnie światowej obiekt funkcjonował w rejestrze grodzisk wczesnośredniowiecznych, ale nie przeprowadzono na nim badań weryfikacyjnych (Antoniewicz, Wartołowska 1954). Na podstawie dotychczasowych informacji zawartych w literaturze gród w Grodziszczu datowano na IX–X wiek oraz XI–XII wiek (Lodowski 1980, 228; Moździoch 1998, 287; Prus 2007, 40; Czapla 2014, 186; Rodak 2017, 138, 219).

Podstawą datowania stanowiska jest analiza technologiczno-stylistyczna fragmentów naczyń ceramicznych, pochodzących z przedwojennych odkryć, które znajdują się w zbiorach Muzeum Archeologicznego we Wrocławiu, Oddziału Muzeum Miejskiego Wrocławia (15 fragmentów; ryc. 126) oraz z badań powierzchniowych 2015 roku (51 fragmentów; ryc. 127, 128). Wśród tego zbioru występują formy lepione ręcznie za pomocą techniki ugniatania, a następnie obtaczane tylko w górnej części lub na całej powierzchni brzuśca aż do dna przy zastosowaniu rotacji koła garncarskiego. Na niektórych powierzchniach wewnętrznych skorup widoczne są ślady obmazywania. Naczynia z Grodziszcza charakteryzują się ciemnobrunatną, jasnobrunatną, a niekiedy szarą lub ceglastą barwą wypału. Do ich produkcji wykorzystywano glinę schudzoną głównie domieszkę drobnoziarnistego, dobrze wyselekcjonowanego piasku, niekiedy z dodatkiem pojedynczych ziaren ostrokrawędzistego tłucznia. Tak przygotowana masa garncarska w efekcie nadawała czerepom naczyń gładką lub lekko szorstką powierzchnię. Wylewy są proste, ukośnie ścięte na zewnątrz, w pojedynczym przypadku z dodatkowo przegłębioną krawędzią zewnętrzną/środkową. Jedno z odkrytych den było wklęsłe. Garnki zdobione są przede wszystkim grzebykowymi lub pojedynczymi pasmami linii falistej, niekiedy z dookolnymi żłobkami poziomymi lub podwójnym rzędem ukośnych nakłuć ułożonych w jodełkę. Zdarzają się również egzemplarze ornamentowane dookolnymi żłobkami poziomymi, wykonanymi narzędziem jedno- lub wielozębnym. Pojedyncze ułamki naczyń zdobione są listwą plastyczną na szyjce oraz grzebykowymi nakłuciami ułożonymi w dwóch rzędach lub zwielokrotnioną linią falistą pod wylewem.

Analiza makroskopowa ceramiki pozwala przypuszczać, że gród funkcjonował przede wszystkim w IX, X i na początku XI wieku. Cechą charakterystyczną tego zbioru jest obecność form zdobionych ornamentem plastycznym i grzebykowym, charakterystycznym dla dorzecza Obry oraz Pradoliny Głogowskiej i Wzgórz Dalkowskich. Cechy morfologiczno-stylistyczne tej ceramiki ściśle nawiązują do dalkowsko-obrzańskiej rodziny typów (Rzeźnik 2006, 181). Takie formy zostały dobrze rozpoznane na

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 125 31.03.2020 12:08:49

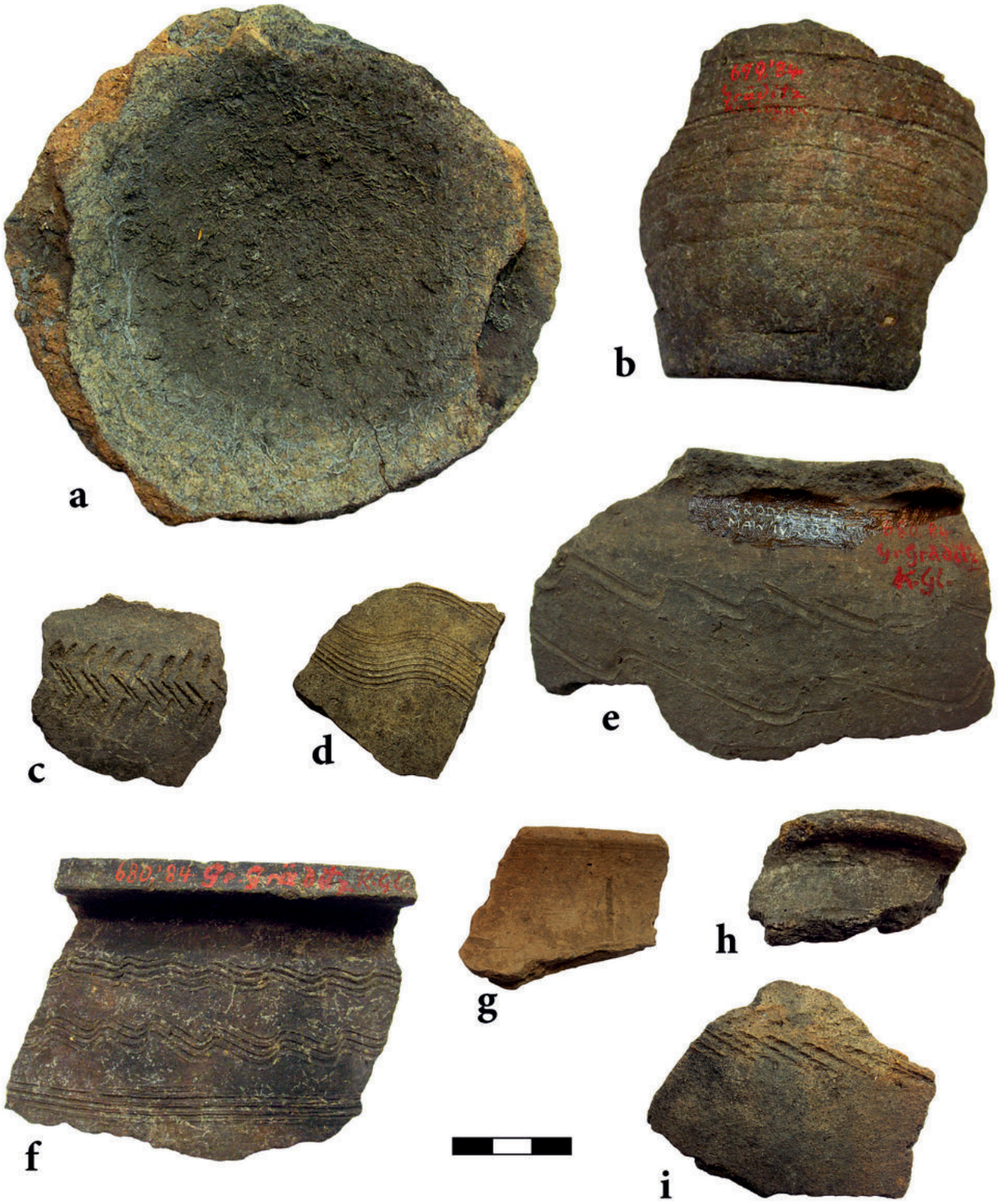

Ryc. 126. Grodziszcze, gm. Grębocice, stan. 22. Wybrane fragmenty naczyń znajdujące się w zbiorach Muzeum Archeologicznego we Wrocławiu, Oddziału Muzeum Miejskiego Wrocławia; fot. S. Rodak

okolicznych stanowiskach w rejonie Głogowa, m.in. na osadzie przygrodowej w Obiszowie i w Bieńkowie oraz na grodziskach w Obiszowie (tzw. Duży Obiszów), Gostyniu (Kowalowa Góra) i Głogowie, gdzie są datowane na okres od czwartej ćwierci IX wieku do początku XI wieku (Kaczkowski 1972, tabl. XI/5, 7, 8, 9; Hendel 1985, ryc. 18/1; Pokora, Rzeźnik 1998, 329–331, ryc. 4; Rzeźnik 1997, 276–278; 2000, 386–388, ryc. 2a–c;

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 126 31.03.2020 12:08:49

Ryc. 127. Grodziszcze, gm. Grębocice, stan. 22. Wybrane fragmenty naczyń ceramicznych pozyskanych w trakcie badań powierzchniowych na grodzisku w 2015 roku; fot. S. Rodak

Ryc. 128. Grodziszcze, gm. Grębocice, stan. 22. Wybrane fragmenty naczyń ceramicznych pozyskanych w trakcie badań powierzchniowych wokół grodziska w 2015 roku; fot. S. Rodak

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 127 31.03.2020 12:08:50

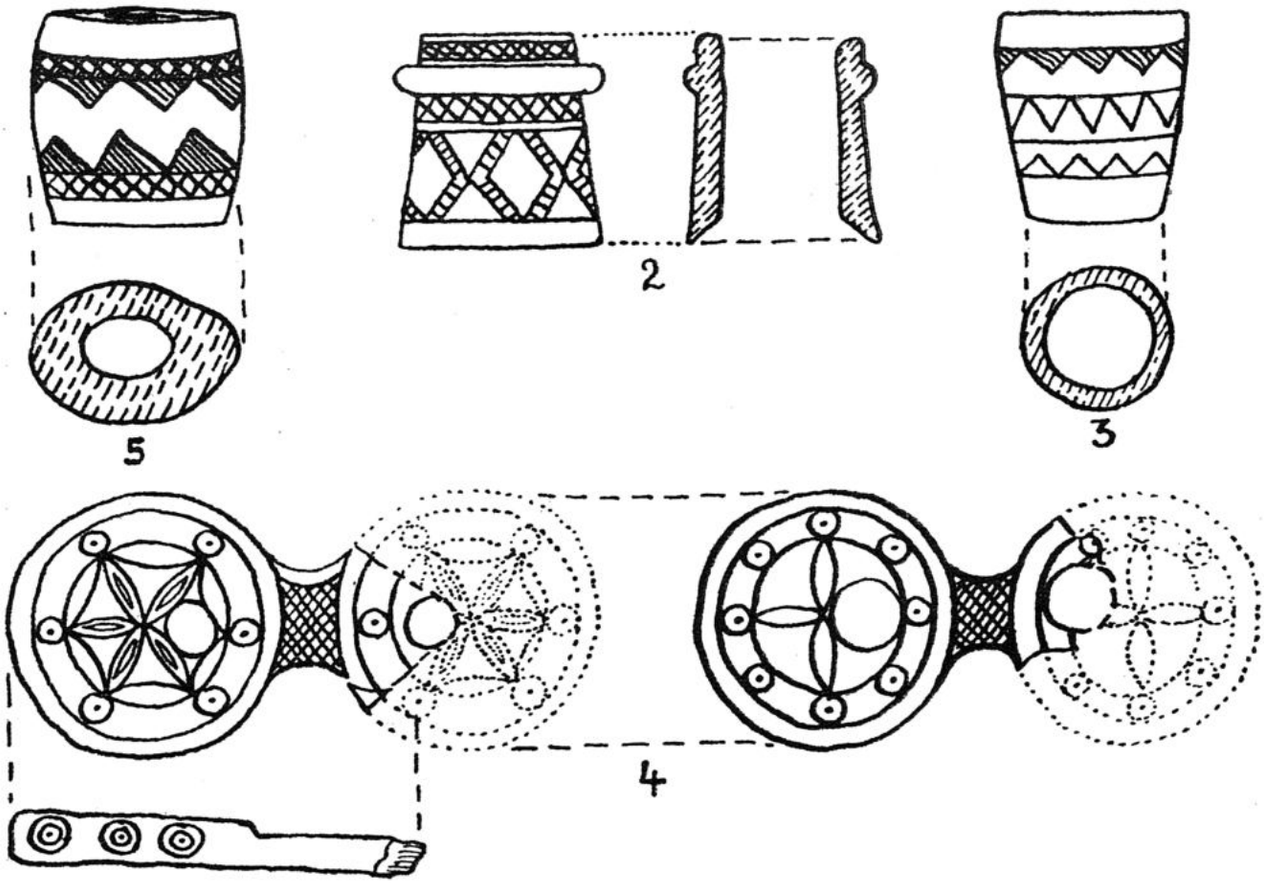

Ryc. 129. Grodziszcze, gm. Grębocice, stan. 22. Przedmioty wykonane z poroża; za Kurtz 1936, Abb. 2–5.

2001, 299–302, ryc. 7; 2006, 181–182, ryc. 4a–c, 5a–d; Baron, Rzeźnik 1999, 275–278, ryc. 6–7; Siemianowska 2010). Analogiczne formy na terenie Wielkopolski są zaliczane do typu Bruszczewo i występują od trzeciej ćwierci IX wieku do połowy X wieku (Brzostowicz 1998; 2002, 38–41).

Datowanie grodu potwierdzają również ozdobne przedmioty wykonane z poroża (ryc. 129; Mertins 1906, 139, ryc. 335; Kurtz 1936, 35, ryc. 2–5; Petersen 1939, 63, ryc. 88), które, zdaniem K. Jaworskiego, nawiązują do południowego, wielkomorawskiego kręgu kulturowego. Według tego badacza grodzisko w Grodziszczu można uznać za kolejny obiekt rozpoznany na Wzgórzach Dalkowskich, obok grodu w Popęszycach i Gostyniu, z którego znane są zabytki kultury wielkomorawskiej (Jaworski 1997, 123). Badacze niemieccy doszukiwali się tutaj raczej wpływów północnych (Langenheim 1937, 300–301, ryc. 11). Zdobione oprawki w okresie od VIII po XII wiek występują na obszarze niemal całej Słowiańszczyzny, w tym także Wielkopolski, więc niekoniecznie należy doszukiwać się tak odległych paraleli, tym bardziej, że rodzima kultura materialna ludności zamieszkującej obszary dzisiejszego Śląska wciąż pozostaje słabo rozpoznana. Wątpliwości co do południowego pochodzenia wczesnośredniowiecznych zdobionych oprawek rogowych wyrażał ostatnio np. E. Cnotliwy 2013, 79–82.

Nadal nie wyjaśniona jest kwestia funkcjonowania grodu po X wieku. W starszej literaturze obiekt określano jako dwufazowy (Lodowski 1980, 228). Na młodsze fazy wczesnego średniowiecza mogą wskazywać jedynie informacje o przedwojennych odkryciach dwóch przęślików z różowego łupku, czyli łupku owruckiego, oraz pojedyncze formy naczyń całkowicie obtaczanych, zdobionych dookolnymi żłobkami poziomymi (Kurtz 1936, 38; Rodak 2017, 138, 219 – tam dalsza literatura).

Warto zaznaczyć, że obiekt był wykorzystywany również w czasach nowożytnych. Wskazują na to odkryte w 2015 roku w trakcie badań elektromagnetycznych przy użyciu detektora metali zabytki metalowe, jak sprzączka od pasa oraz srebrna moneta o wadze 0,63 g oraz średnicy 16,1 mm (ryc. 130). Analiza numizmatyczna monety wskazuje, że na awersie przedstawiony został dwugłowy orzeł z rozpiętymi skrzydłami, który na piersi ma tarczę z herbem austriacko-burgundzkim, natomiast z boków litery H–R i obwódkę perełkową. Na rewersie z kolei widnie jabłko panowania, w nim cyfra 3, po bokach data 16–24 i obwódka perełkowa (Halačka 1987–1988, 1056). Jest to moneta śląska Ferdynarda II

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 128 31.03.2020 12:08:50

Ryc. 130. Grodziszcze, gm. Grębocice, stan. 22. Śląsk, Ferdynand II (1619–1637), greszel 1624, men. Wrocław; fot. D. Maciejczuk

(lata panowania 1619–1637), tzw. greszel pochodzący z mennicy wrocławskiej[49].

Archiwum

- Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej, WSPŚ, sygn. 686 (Kr. Glogau-Burgdorf), s. 783–784, 789–804, 809, 811–812
- Muzeum Miejskie we Wrocławiu, Oddział: Muzeum Archeologiczne we Wrocławiu: MA O.MMW: DzDN-AN, sygn. MA/A/112, s. 7; sygn. MA/A/148, s. 2, 5, 18, 22, 24, 36; sygn. MA/A/151, s. 43; sygn. MA/A/278; sygn. MA/A/279; sygn. MA/A/293; sygn. MA/A/296; sygn. MA/A/373; sygn. MA/A/394a
- Staatsbibliothek Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Kartenabteilung, sygn. N 15140: Ludwig Wilhelm von Regler, *Schlesien links der Oder ohne die Grafschaft Glatz*, 1764–1770, Bl. 28
- Staatsbibliothek Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Kartenabteilung, N 729: *Urmesstischblätter*: sygn. 2558 von 1824

Zbiory

- Przed 1945 rokiem
  - 1882 rok – fragmenty naczyń glinianych, obrobione zwierzęce kości – brak nr. inw. Zbiory prywatne – Schloss Köben a.d. Oder (w latach 1882–1883), następnie Inv.-Nr. 504-505a:83 (numery inwentarzowe nadane przez pierwsze muzeum; Museum Schlesischer Alterthümer (Vorgeschichtliche Abteilung) – Breslau (w latach 1883–1899); Schlesisches Museum für Kunstgewerbe und Alterthümer (Urgeschichtliche Abteilung) – Breslau (w latach 1899–1926); Kunstsammlungen der Stadt Breslau (Abteilung: Schlesisches Museum für Kunstgewerbe und Alterthümer [Prähistorische Abteilung]) – Breslau (w latach 1926–1945)
  - 1884 rok – żelazny grot oszczepu, fragmenty naczyń glinianych, 2 fragmenty z dwóch czaszek owiec, 2 fragmenty czaszki bydlęcej, żuchwa i 16 zębów świni, 4 wyrostki z poroży jelenich, 3 kamienie bez obróbki – Inv.-Nr. 498a-c:84, 500-501:84, 672-673:84, 675-677:84, 907:84, 909:84 (numery inwentarzowe nadane przez pierwsze muzeum; Museum Schlesischer Alterthümer (Vorgeschichtliche Abteilung) – Breslau (w latach 1884–1899); Schlesisches Museum für Kunstgewerbe und Alterthümer (Urgeschichtliche Abteilung) – Breslau (w latach 1899–1926); Kunstsammlungen der Stadt Breslau (Abteilung: Schlesisches Museum für Kunstgewerbe und Alterthümer [Prähistorische Abteilung]) – Breslau (w latach 1926–1945)
  - 1886 rok – gładzik z poroża jeleniego – Inv.-Nr. 131:86 (numer inwentarzowy nadany przez pierwsze muzeum; Museum Schlesischer Alterthümer (Vorgeschichtliche Abteilung) – Breslau (w latach 1886–1899); Schlesisches Museum für Kunstgewerbe und Alterthümer (Urgeschichtliche Abteilung) – Breslau (w latach 1899–1926);

[49] Analiza numizmatyczna została przygotowana przez lic. Dawida Maciejczuka z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego, za co składamy na jego ręce serdeczne podziękowania.

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 129 31.03.2020 12:08:51

Kunstsammlungen der Stadt Breslau (Abteilung: Schlesisches Museum für Kunstgewerbe und Alterthümer [Prähistorische Abteilung]) – Breslau (w latach 1926–1945)
- 1903 rok – fragmenty naczyń glinianych, gliniana dysza, kamienne żarna obrotowe
  - brak nr. inw. (brak informacji)
- 1914 rok – fragmenty naczyń glinianych – Inv.-Nr. 1753:14 (numer nadany przez pierwsze muzeum; Schlesisches Museum für Kunsgewerbe und Alterthümer (Urgeschichtliche Abteilung) – Breslau (w latach 1914–1926); Kunstsammlungen der Stadt Breslau (Abteilung: Schlesisches Museum für Kunstgewerbe und Alterthümer [Prähistorische Abteilung]) – Breslau (w latach 1926–1945)
- 1926 rok – 6 fragmentów naczyń glinianych – Inv.-Nr. 469:26 (numer inwentarzowy nadany przez pierwsze muzeum; Schlesisches Museum für Kunstgewerbe und Alterthümer (Urgeschichtliche Abteilung) – Breslau (1926); Kunstsammlungen der Stadt Breslau (Abteilung: Schlesisches Museum für Kunstgewerbe und Alterthümer [Prähistorische Abteilung]) – Breslau (w latach 1926–1945)
- 1929 rok – 6 fragmentów glinianych naczyń, 2 kości zwierzęce, żużel żelazny
  - brak nr. inw. (Zbiory prywatne – Gross Gräditz, Kr. Glogau (w latach 1929–1930), następnie *Inv.-Nr. 2244-2246:30* (Kunstsammlungen der Stadt Breslau (Abteilung: Schlesisches Museum für Kunstgewerbe und Alterthümer [Prähistorische Abteilung]) – Breslau (w latach 1930–1945)
- 1936 rok – fragmenty naczyń glinianych, żelazny żużel
  - Z.V. 1936:550, E. 550:36 (numer ewidencyjny nadany przez pierwszy urząd; Landesamt für vorgeschichtliche Denkmalpflege – Breslau (w latach 1936–1937); Landesamt für Vorgeschichte – Breslau (w latach 1937–1945)
- Po 1945 roku
  - Brak informacji o losach zabytków odkrytych w 1903 roku. Według dwóch (Nr 1/IV i 2/IV) Ksiąg Inwentarzowych Muzealiów Archeologicznych Działu Wczesnego Średniowiecza (Dz. IV) Muzeum Archeologicznego, Oddziału Muzeum Miejskiego Wrocławia (KL. A, Nr inw. 464, MA-BN-41), zachowały się następujące zabytki z grodziska:
    - fragment glinianego naczynia, kości zwierzęce (daw. Inv.-Nr 673:84);
    - 4 fragmenty glinianych naczyń (daw. Inv.-Nr. 678:84);
    - fragment glinianego naczynia (daw. Inv.-Nr. 679:84);
    - 2 fragmenty glinianych naczyń (daw. Inv.-Nr. 680:84);
    - 7 fragmentów glinianych naczyń (daw. Inv.-Nr. 1753:14).
    - Pozostałe zabytki (daw. Inv.-Nr.: 504:83, 505:83, 505a:83, 498a:84, 498b:84, 672:84, 675:84, 676:84, 677:84, 909:84, 131:86, 469:26, 2244:30, 2245:30, 2246:30 oraz daw. E.: 550:36) zaginęły (Nr inw. MAW/IV/380 (daw. Inv.-Nr. 673:84, nowy numer inwentarzowy nadany przez trzecie muzeum w 1991 r.); nr inw. MAW/IV/381 (daw. Inv.-Nr. 678:84, nowy numer inwentarzowy nadany przez trzecie muzeum w 1991 r.); nr inw. MAW/IV/382 (daw. Inv.-Nr. 679:84, nowy numer inwentarzowy nadany przez trzecie muzeum w 1991 r.); nr inw. MAW/IV/383 (daw. Inv.-Nr. 680:84, nowy numer inwentarzowy nadany przez trzecie muzeum w 1991 r.); nr inw. MAW/IV/384 (daw. Inv.-Nr. 1753:14, nowy numer inwentarzowy nadany przez trzecie muzeum w 1991 r.; Demidziuk 2015).
- 2015 rok – 51 fragmentów ceramiki, 2 fragmenty noży żelaznych, sprzączka, moneta (Ośrodek Badań nad Kulturą Późnego Antyku i Wczesnego Średniowiecza Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu)

6 OBISZÓW, gm. Grębocice

Numer stanowiska w miejscowości:	1
Numer obszaru AZP:	70-19
Numer stanowiska w obrębie arkusza AZP:	1
Nazwa dawna miejscowości:	Gross Obisch (Obisch, Dorf), Landkr. Glogau (w latach 1815–1920 Kr. Glogau, w latach 1920–1945 Landkr. Glogau), Reg. Bez. Liegnitz (Niederschlesien, w latach 1815–1945), Prov. Niederschlesien (w latach 1815–1919 Prov. Schlesien, w latach 1919–1938 Prov. Niederschlesien, w latach 1938–1940 Prov. Schlesien, w latach 1941–1945 Prov. Niederschlesien), Reichsgau Niederschlesien (w latach 1939–1945), Deutsches Reich (w latach 1815–1871 Königreich Preussen, w latach 1871–1918 Deutsches Kaiserreich, w latach 1919–1945 Deutsches Reich)
Nazwa lokalna:	*Burgberge, Kleiner Burgberg*, Mały Obiszów
Położenie:	N 51°34'37,7" E 16°5'46,09" Grodzisko nr 1 położone jest około 1 km na południowy-zachód od wsi Obiszów (ryc. 131, 132)

Środowisko fizycznogeograficzne

Grodzisko nr 1 w Obiszowie położone jest na obszarze mezoregionu fizycznogeograficznego Wzgórz Dalkowskich według regionalizacji J. Kondrackiego (1994; ryc. 133). Jest to pasmo wzgórz morenowych o długości około 100 km i szerokości około 10–12 km przebiegające z północnego zachodu na południowy wschód, między Bobrem i Odrą oraz miastami Ścinawa na Dolnym Śląsku i Nowa Sól na Ziemi Lubuskiej. Wzgórza Dalkowskie charakteryzują się niewielkimi kulminacjami o maksymalnej wysokości sięgającej do 230 m n.p.m., poprzecinanymi wąwozami ułożonymi południkowo (Czapla 2014, 31). Grodzisko nr 1 w Obiszowie położone jest na północnych zboczach Grzbietu Dalkowskiego na wysokości ponad 160 m n.p.m. Teren wokół grodziska jest silnie pagórkowaty z kulminacjami oscylującymi między 140 a 170 m n.p.m., pociętymi siecią licznych wąwozów (ryc. 134).

Obszar Wzgórz Dalkowskich na północ, zachód i południe od wsi Obiszów charakteryzuje się występowaniem licznych lokalnych źródlisk. Samo grodzisko ulokowane jest w odległości około 80 m na południe od źródeł bezimiennego, niewielkiego strumienia, wpływającego do potoku Brusina – przepływającego przez wieś Obiszów, stanowiącego lewobrzeżny dopływ rzeki Rudna. Na stanowisku i wokół niego występują gleby bielicowe oraz bielice.

Opis stanowiska

Obiekt został założony na planie lekko wydłużonego owalu o wymiarach około 40×30 m. Według informacji zawartych w archiwaliach z 1927 oraz 1930 roku grodzisko było dobrze zachowane, koliste z nasypem o średnicach 35 i 33 m (Demidziuk 2015). Wysokość wałów liczona od strony zewnętrznej wynosi około 10 m (ryc. 135–137). Powierzchnia grodziska liczona pomiędzy koroną wałów wynosi około 0,07 ha.

Ponowna weryfikacja informacji przedwojennych, przede wszystkim map archiwalnych, wykonana przez P. Rzeźnika pozwoliła zlokalizować i wyróżnić trzy grodziska w Obiszowie, które posiadają własne nazwy to-

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 131 31.03.2020 12:08:51

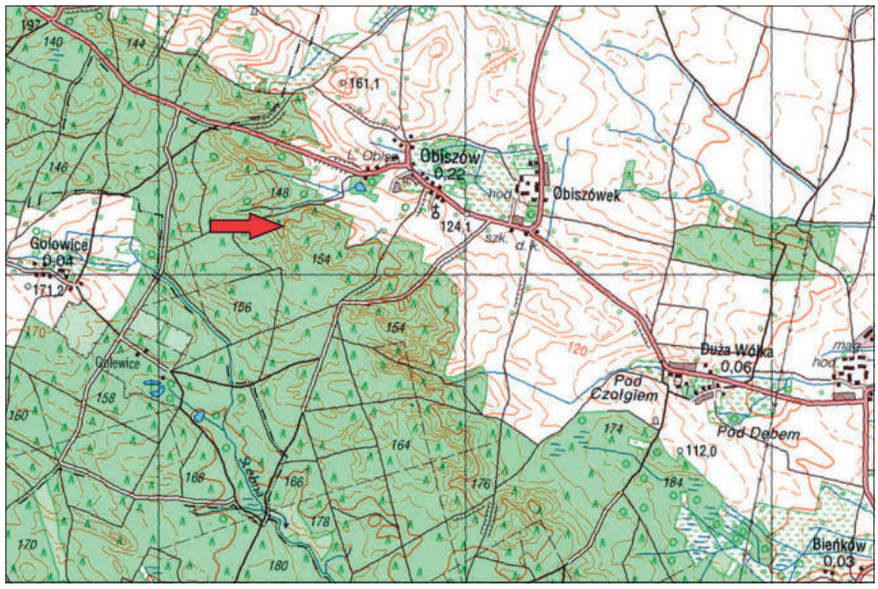

Ryc. 131. Obiszów, gm. Grębocice, stan 1. Lokalizacja grodziska na współczesnej mapie topograficznej; oprac. K. Chrzan

Ryc. 132. Obiszów, gm. Grębocice, stan 1. Zdjęcie lotnicze grodziska i jego okolicy. Widok od południowego zachodu; foto. P. Wroniecki

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 132 31.03.2020 12:08:52

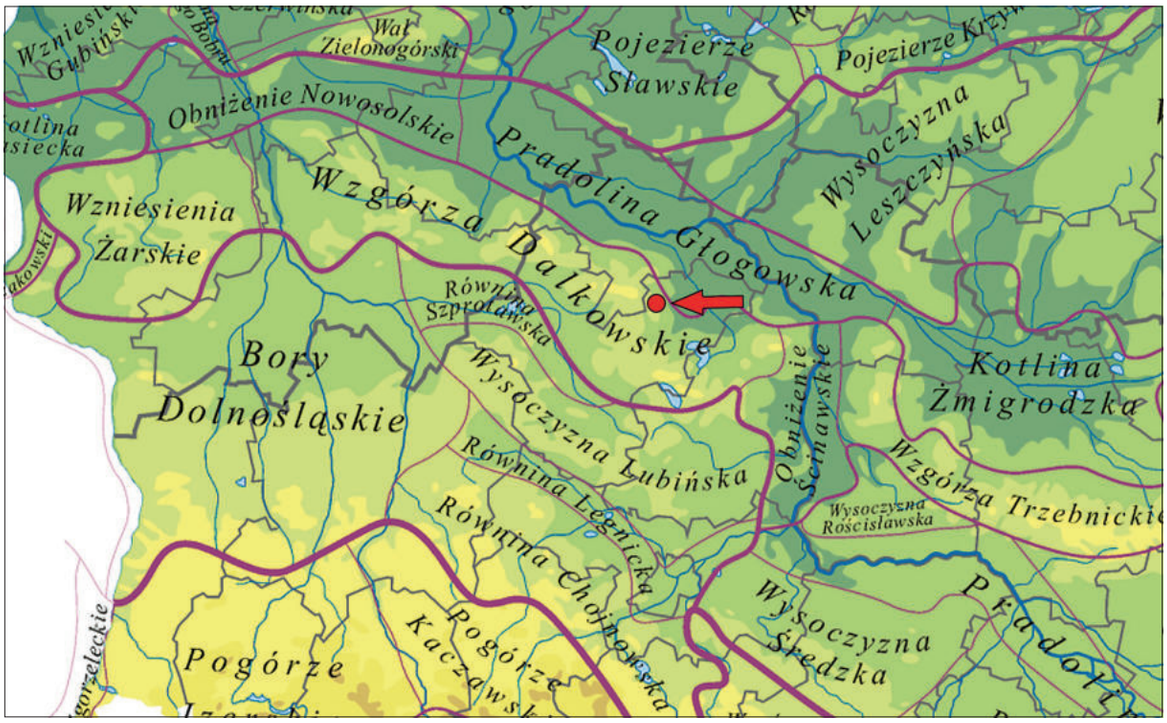

Ryc. 133. Obiszów, gm. Grębocice, stan 1. Lokalizacja grodziska na mapie mezoregionów Polski według J. Kondrackiego (1994); oprac. K. Chrzan

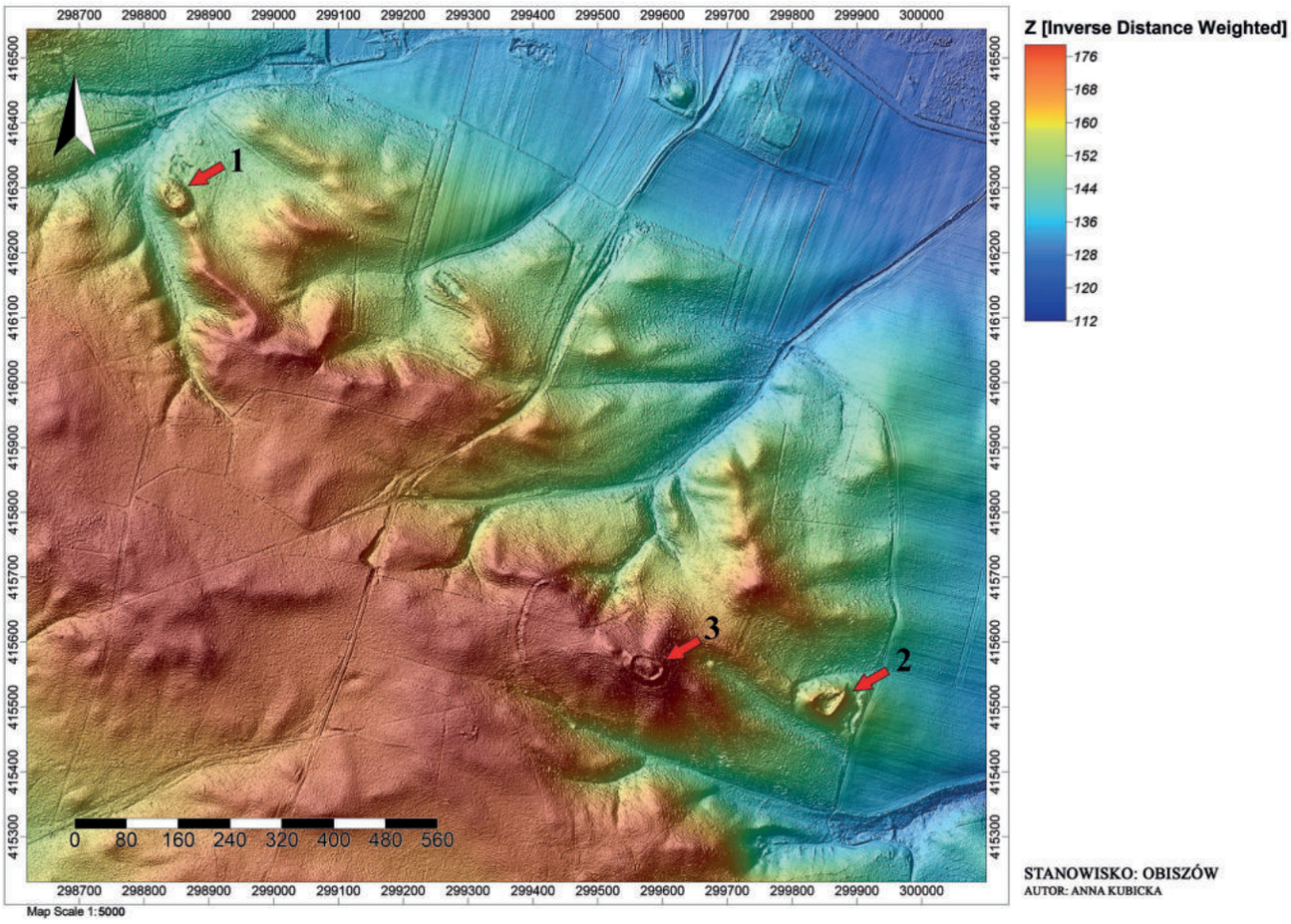

Ryc. 134. Obiszów, gm. Grębocice, stan 1. Wizualizacja numerycznego modelu terenu grodzisk i ich okolicy: 1 – Obiszów, stan. 1 (Mały Obiszów); 2 – Obiszów, stan. 2 (Duży Obiszów); 3 – Obiszów, stan. 3 (wysoki Obiszów); oprac. A. Kubicka

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 133 31.03.2020 12:08:53

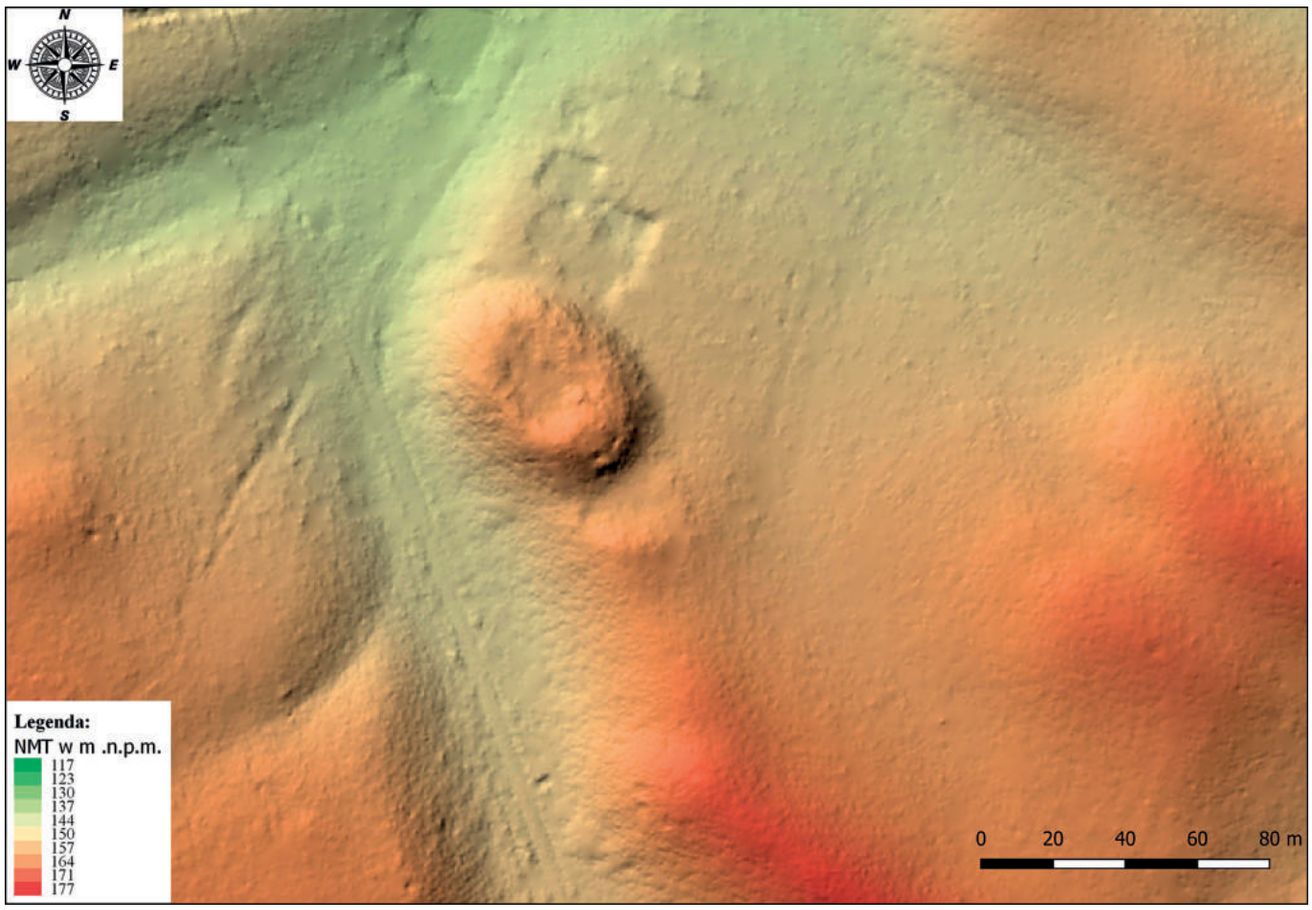

Ryc. 135. Obiszów, gm. Grębocice, stan 1. Wizualizacja numerycznego modelu terenu grodziska; oprac. S. Rodak

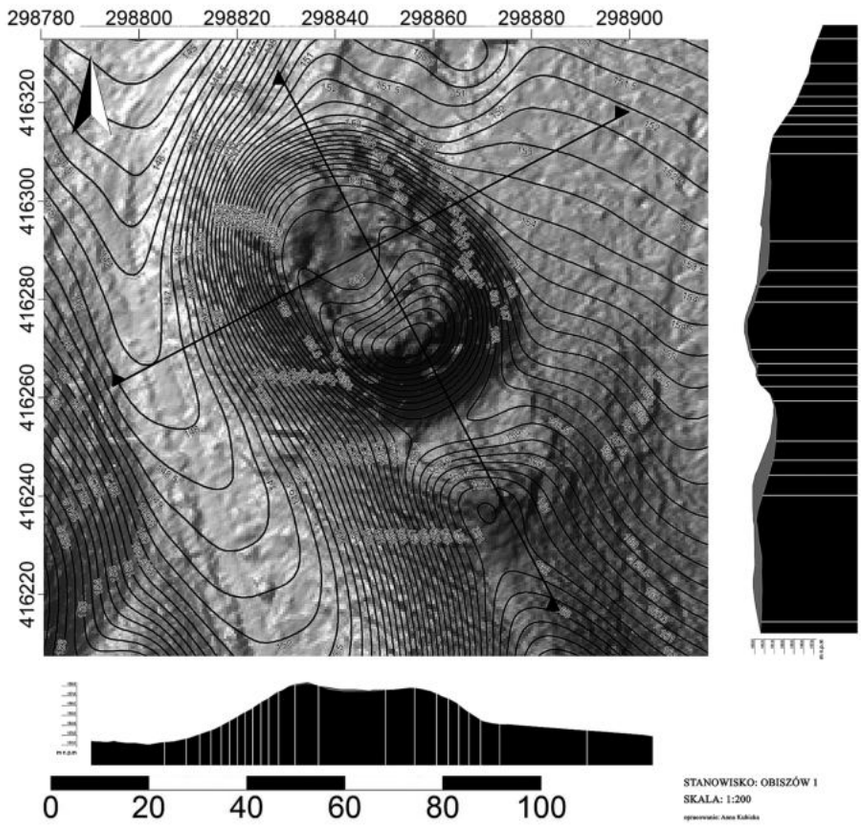

Ryc. 136. Obiszów, gm. Grębocice, stan 1. Wizualizacja numerycznego modelu terenu grodziska wraz z przekrojami; oprac. A. Kubicka

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 134 31.03.2020 12:08:53

Ryc. 137. Obiszów, gm. Grębocice, stan 1. Widok na wał grodziska od jego wnętrza; fot. K. Chrzan

ponomastyczne. Lokalizacja założenia nr 1, oznaczonego jako *Kleiner Burgberg* na mapach topograficznych *Urmesstischblätter von Preußen* w skali 1:25000 z pierwszej poł XIX wieku (ryc. 138) oraz *Messtischblätter Polkwitz* Nr 4462/2557 z 1925 roku (ryc. 139) jest poprawna. Wykorzystując nazwy archiwalne P. Rzeźnik wprowadził do literatury dla określenia stanowiska nr 1 dawną, spolszczoną nazwę grodziska, czyli Mały Obiszów (Rzeźnik 2012, 6–12; Paternoga, Siemianowska, Rzeźnik 2017, 84, przypis 2).

Historia badań i opracowań

Nazwa wsi Obiszów jest nazwą dzierżawczą pochodzącą od formy osobowej *Obich* (Słownik IX, 45). Nazwa wsi *Obisouo Tehozlaui*[50] po raz pierwszy została wymieniona w średniowiecznych źródłach pisanych w 1245 roku w bulli protekcyjnej papieża Innocentego IV dla biskupstwa wrocławskiego jako wieś z majątkiem i dochodami (*possessiones et redditus*) w okręgu głogowskim i bytomskim (SUb II, nr 287). Kolejne wzmianki pochodzą z drugiej połowy XIII wieku. W dokumencie wystawionym w 1253 roku dowiadujemy się, że kilka źrebów (*sortes*) we wsi *Obisouo*, na których mieszkała ludność służebna należało do biskupa wrocławskiego. Biskup miał prawo zespolić je z leżącym w pobliżu majątkiem (SUb III, nr 102). Następnie w 1298 roku w zamian za dobra w Obiszowie – *Obessow* Henryk III głogowski nadał Mikołajowi z Obiszowa i jego szwagrowi Zdzisławowi wieś Kojęcin koło Góry (SUb VI, nr 357; Adamska 2015).

Najstarsze wzmianki o trzech znanych obiszowskich założeniach obronnych, w tym o Małym Obiszowie (*Kleiner Burgberg),* pochodzą z drugiej połowy XIX wieku. W 1871 roku i 1874 roku R. Virchow, lokalny miłośnik starożytności, pierwszy opisał wspomniane grodziska oraz na podstawie powierzchniowych odkryć fragmentów ceramiki określił ich datowanie na tzw. okres grodziskowy (Virchow 1871; 1874). Można przypuszczać, że z prezentowanego grodu zostały pozyskane wówczas znaleziska, o których brakuje jakichkolwiek informacji w przedwojennych archiwaliach. Niestety nie są znane inne zabytki z tego stanowiska. Lokalizacja oraz charakterystyka trzech grodzisk w Obiszowie: stanowisko 1 – Mały Obiszów (*Kleiner Burgberg*), stanowisko 2 – Duży Obiszów (*Großen Burgberg*) oraz stanowisko 3 – Wysoki Obiszów[51] (*Esselberg*) znalazły się również w późniejszych opracowaniach R. Biefela (1877) oraz J. Zimmermanna (1874).

[50] G.A. Stenzel sugeruje, że wymienione zostały dwa osiedla i *Tehozlaui* (czyli Techosławy) są to położone 10 km dalej Kurowice (tj. *Gusteutschel*; Stenzel 1845, 12).

[51] Nazwa Wysoki Obiszów dla stanowiska nr 3 w Obiszowie została nadana przez P. Rzeźnika podczas badań archiwalnych i terenowych nad obiszowiskimi grodziskami (2002; 2012).

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 135 31.03.2020 12:08:54

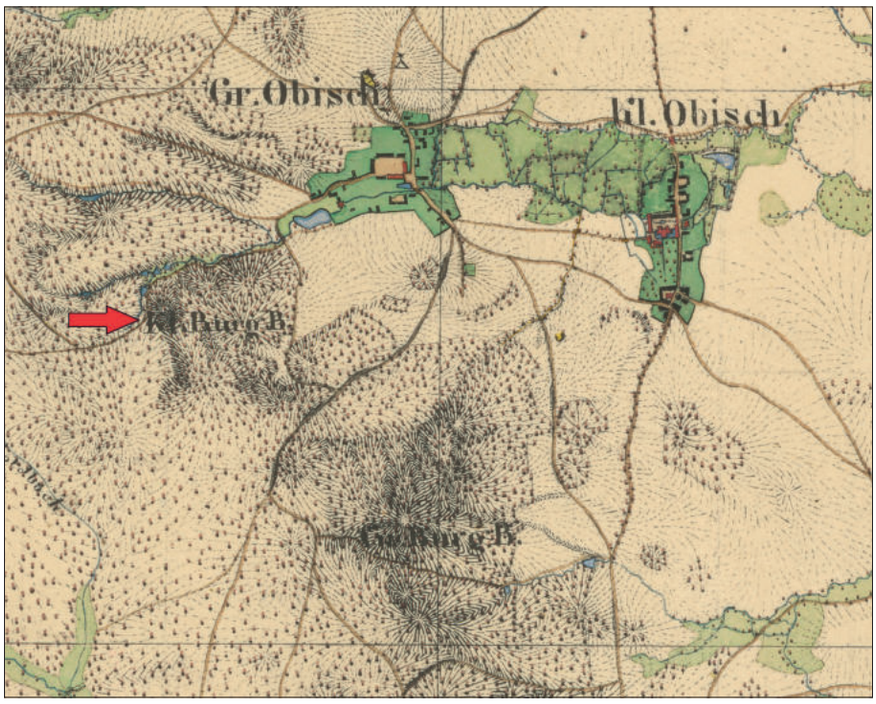

Ryc. 138. Obiszów, gm. Grębocice, stan 1. Fragment mapy *Urmesstischblätter von Preußen* z zaznaczonym grodziskiem (Staatsbibliothek Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Kartenabteilung, N 729: *Urmesstischblätter*: sygn. 2557 von 1824); oprac. K. Chrzan

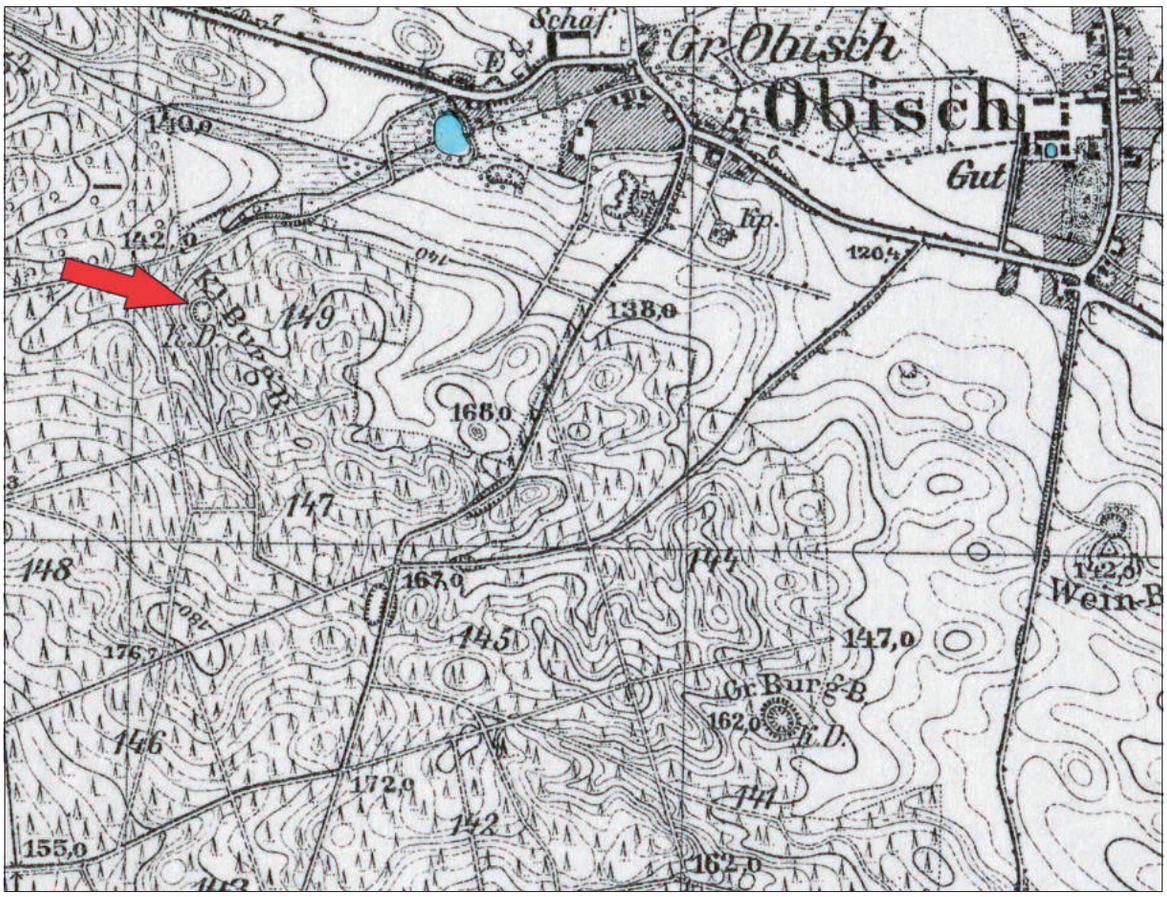

Ryc. 139. Obiszów, gm. Grębocice, stan 1. Fragment mapy *Messtischblätter Polkwitz* Nr 2557/4462 z 1933 roku (http://igrek.amzp.pl) z zaznaczonym grodziskiem; oprac. K. Chrzan

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 136 31.03.2020 12:08:55

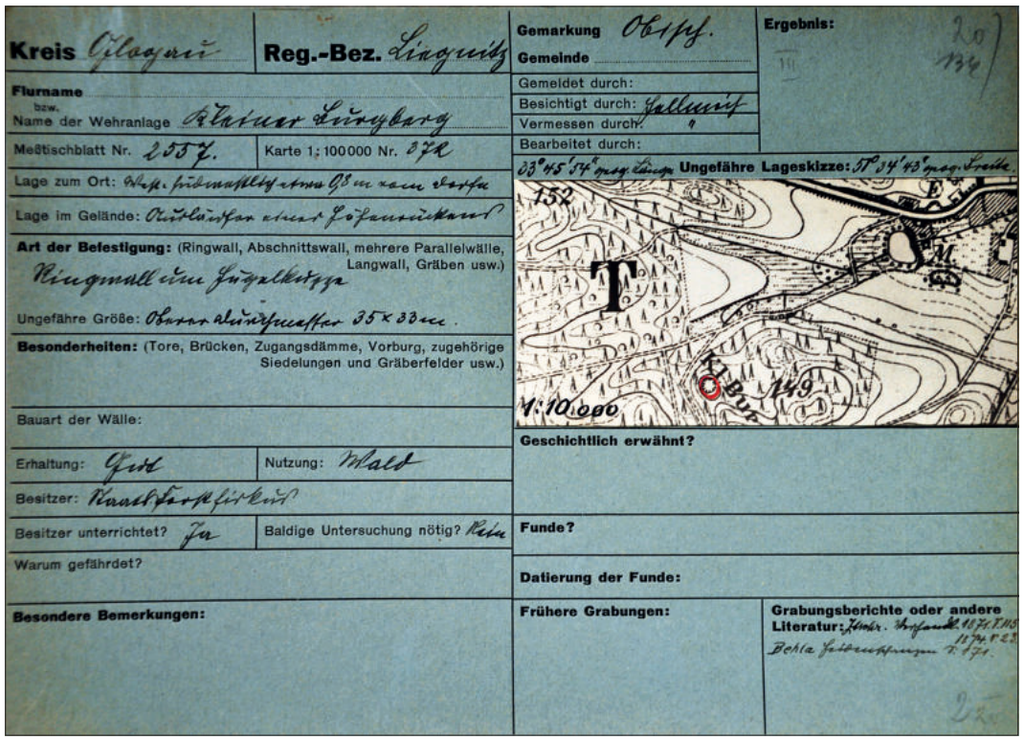
Kreis Glogau
Reg.-Bez. Liegnitz
Gemarkung Obiszy.
Gemeinde
Ergebnis:
Flurname
Name der Wehranlage Kleiner Burgberg
Gemeldet durch:
Besichtigt durch: Gallus
Vermessen durch:
Bearbeitet durch:
Meßtischblatt Nr. 2557.
Karte 1:100000 Nr. 372
Ungefähre Lageskizze:
Lage zum Ort:
Lage im Gelände:
Art der Befestigung: (Ringwall, Abschnittswall, mehrere Parallelwälle, Langwall, Gräben usw.)
Ringwall um Hügelkuppe
Ungefähre Größe: Oberer Durchmesser 35 × 33 m.
Besonderheiten: (Tore, Brücken, Zugangsdämme, Vorburg, zugehörige Siedelungen und Gräberfelder usw.)
Bauart der Wälle:
Erhaltung: Gut
Nutzung: Wald
Besitzer: Rittergutsverwaltung
Besitzer unterrichtet? Ja
Baldige Untersuchung nötig? Nein
Warum gefährdet?
Besondere Bemerkungen:
Geschichtlich erwähnt?
Funde?
Datierung der Funde:
Frühere Grabungen:
Grabungsberichte oder andere Literatur:
1:10.000

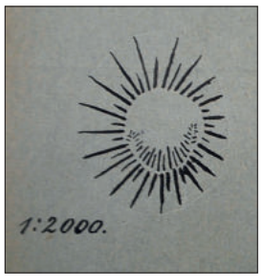

Ryc. 140. Obiszów, gm. Grębocice, stan 1. Karta stanowiska z kartoteki grodzisk śląskich Maxa Hellmicha (archiwum Muzeum Archeologicznego, Oddziału Muzeum Miejskiego Wrocławia)

Lakoniczne informacje zawarte w przedwojennej literaturze nie pozwalają precyzyjnie określić którego grodziska w okolicach Obiszowa dotyczą (Behla 1888, 171; Blaschke 1913, 12; *Altschlesische Blätter* 1939, t. 14, nr 4, 163; Demidziuk 2000, 71; 2015). Wszystkie trzy obiekty zostały uwzględnione w kartotece grodzisk śląskich autorstwa Maxa Hellmicha jako założenia obronne datowane na okres wczesnośredniowieczny (Hellmich 1930, 43, poz. 26–28; ryc. 140). Lokalizacja *Kleiner Burgberg* na mapie *Messtischblätter Polkwitz* Nr 4462/2557 na karcie katalogowej kartoteki jest poprawna.

Po drugiej wojnie światowej na grodzisku nie były prowadzone żadne badania archeologiczne, a przywoływana przedwojenna literatura opisywała wszystkie trzy grodziska w Obiszowie bez ich dokładnej lokalizacji w terenie (Hilczerówna, Urbańska-Łosińska 1970, 98, 110; Kaczkowski 1971, 20; Lodowski 1980, 182, 230). Dopiero w młodszej literaturze stanowisko Mały Obiszów zostało poprawnie oznaczone na mapach i funkcjonuje w literaturze przedmiotu (Czapla 2006; 2014, 199).

Zakres prac badawczych

Grodzisko jest słabo rozpoznane archeologicznie. Do tej pory nie prowadzono na nim żadnych szeroko zakrojonych prac wykopaliskowych, dzięki którym możliwe byłoby określenie jego stratygrafii kulturowej oraz chronologii i funkcji.

W ramach realizacji projektu badawczego pt. *Atlas grodzisk wczesnośredniowiecznych z obszaru Polski* wykonano analizy przestrzenne GIS, których celem była analiza potencjalnego terytorium eksploatowanego wokół grodu przez jego użytkowników oraz analiza widoczności (ryc. 141). Przy wykorzystaniu metod modelowania komputerowego wyznaczono hipotetyczny obszar kontrolowany wzrokowo z danego grodu (w promieniu 10 km^2), zakładając, że wysokość obserwatora (poziom oczu) wynosi około 1,5 m (biorąc pod uwagę średni wzrost człowieka równy 1,65 m) oraz wykorzystując współczynnik krzywizny ziemi i refrakcji (wartość 0,13). Wydzielono także obszar eksplorowany w zasięgu 1 godziny pieszej wędrówki (w km^2; Łuczak 2016, 29–45, ryc. 29–30, 34; Łuczak, Rodak 2019).

Zasięg widoczności dla grodziska nr 1 w Obiszowie jest niewielki i wynosi 13,72 km^2. Niewielki jest również obszar dostępny w zasięgu 1 godziny marszu dla mieszkańców analizowanego założenia obronnego, bo obejmuje powierzchnię 7,7 km^2 . Duży wpływ na takie wyniki ma przede wszystkim morfologia terenu, na którym został założony gród. Wzgórza Dalkowskie charakteryzują się licznymi, niekiedy stromymi wzniesieniami, poprzecinanymi ostrymi dolinami, które tworzą trudne warunki, niesprzyjające pieszym wędrówkom. Jak wskazują wykonane analizy, wielkość potencjalnego obszaru eksplorowanego w zasięgu 1 godziny drogi pieszej nie jest tożsama z wielkością obszaru widocznego z grodu w promieniu 10 km. Zapewne jest to związane z położeniem grodu w stosunku do wysokości względnej (ponad poziom cieków wodnych). Bliskie sąsiedztwo grodów w Bieńkowie i Obiszowie powoduje, że zasięgi eksplorowanych przez nie obszarów pokrywają się w znacznym stopniu, pozwalając równocześnie na szybkie przebycie dzielącego je dystansu (maksymalnie do 1 godziny dro-

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 137 31.03.2020 12:08:55

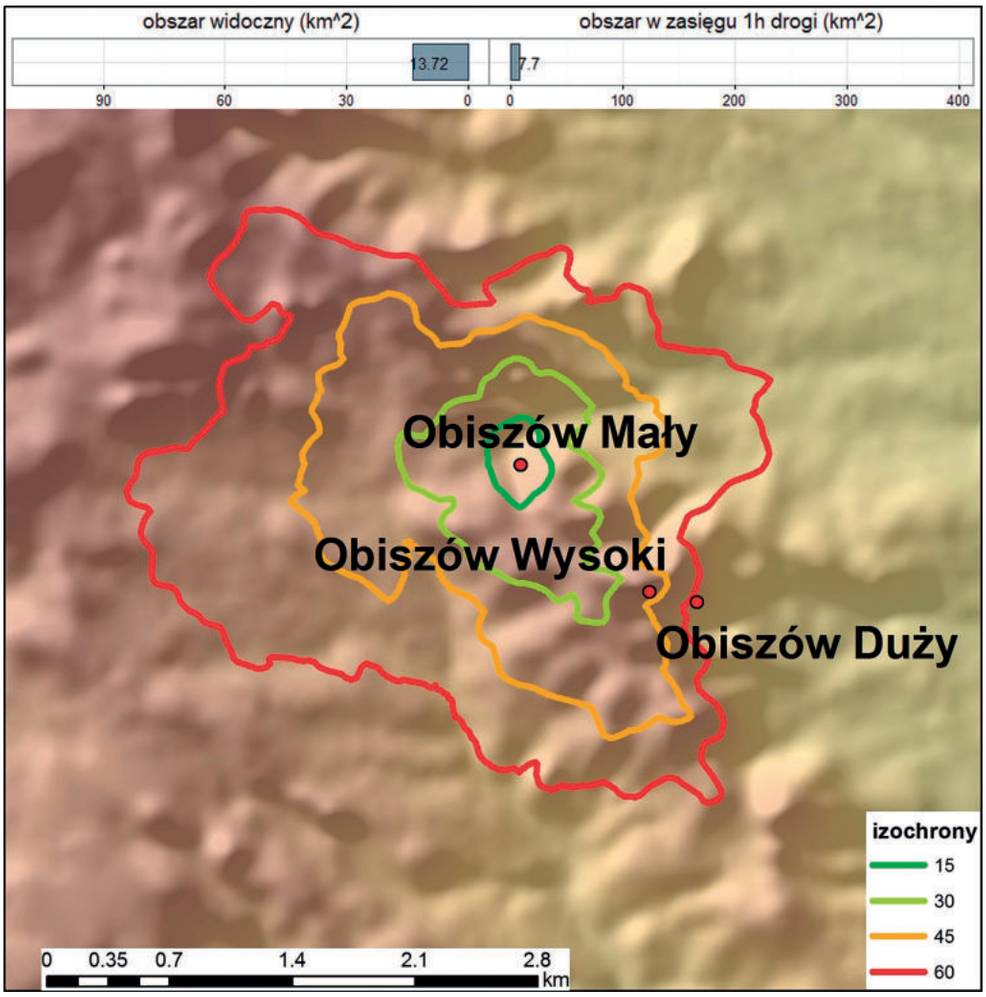

Ryc. 141. Obiszów, gm. Grębocice, stan 1. Zasięg obszaru eksploatowanego w odległości 1 godziny drogi pieszo od grodziska; oprac. A. Łuczak

gi pieszej). Przypuszcza się, że ich lokalizacja mogła być ściśle od siebie zależna i być może wynikała z ich pierwotnej, wspólnej bądź komplementarnej funkcji (Czapla 2006, 142, 146; Rzeźnik 2002; 2006; 2012; Łuczak 2016, 29–45, ryc. 29–30, 34; Łuczak, Rodak 2019, 181––184, ryc. 14–15, 18).

Stratygrafia kulturowa

Do tej pory na stanowisku nie została rozpoznana stratygrafia kulturowa. Znaczny stan zalesienia grodziska uniemożliwia również przeprowadzenie badań nieinwazyjnych, dzięki którym możliwe byłoby wstępne określenie konstrukcji umocnień oraz formy ewentualnej zabudowy wewnętrznej.

Zaplecze osadnicze

Wzmożone zainteresowanie założeniami obronnymi w Obiszowie wynikało przede wszystkim z odkryć dokonanych w latach 80. XX wieku na osadzie wczesnośredniowiecznej (stan. 9, 19/70-20), zlokalizowanej w pobliżu jednego z trzech grodzisk, tzw. Dużego Obiszowa. W toku prac archiwalnych i terenowych w odległości około 1 km na południowy wschód od grodziska Mały Obiszów rozpoznany został zespół osadniczy, na który składają się kolejne dwa grodziska obiszowskie: Duży Obiszów i Wysoki Obiszów oraz wzmiankowana wyżej osada przygrodowa. Dotychczasowy stan badań nad osadnictwem w tym rejonie pozwala przypuszczać, że wszystkie stanowiska były ze sobą powiązane i wchodziły w skład jednego kompleksu osadniczego funkcjonującego w strukturach plemiennych Dziadoszan w X wieku (Rzeźnik 2002; 2006; 2012).

Chronologia

Chronologia grodziska Mały Obiszów (*Kleiner Burgberg)* w Obiszowie nie została do tej pory ustalona. Na podstawie lakonicznych informacji zawartych w literaturze obiekt można łączyć ze starszymi fazami okresu wczesnego średniowiecza. Niezbędne są jednak badania wykopaliskowe, które pozwolą uściślić jego chronologię oraz funkcję w obiszowskim kompleksie osadniczym.

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 138 31.03.2020 12:08:56

Archiwum:

- Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej, APW, WSPŚ, sygn. 691 (Kr. Glogau-Obisch), s. 65–66, 90–95
- Muzeum Miejskie we Wrocławiu, Oddział: Muzeum Archeologiczne we Wrocławiu: MA O.MMW: DzDN-AN, sygn. MA/A/112, s. 6; sygn. MA/A/278; sygn. MA/A/373; sygn. MA/A/465b, p. 83
- Staatsbibliothek Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Kartenabteilung, N 729: *Urmesstischblätter*: sygn. 2557 von 1824

Zbiory

- Przed 1945 rokiem – brak danych
- Po 1945 roku – brak danych

7 OBISZÓW, gm. Grębocice

Numer stanowiska w miejscowości:	2
Numer obszaru AZP:	70-20
Numer stanowiska w obrębie arkusza AZP:	5
Nazwa dawna miejscowości:	Gross Obisch (Obisch, Dorf), Landkr. Glogau (w latach 1815–1920 Kr. Glogau, w latach 1920–1945 Landkr. Glogau), Reg. Bez. Liegnitz (Niederschlesien, w latach 1815–1945), Prov. Niederschlesien (w latach 1815–1919 Prov. Schlesien, w latach 1919–1938 Prov. Niederschlesien, w latach 1938–1940 Prov. Schlesien, w latach 1941–1945 Prov. Niederschlesien), Reichsgau Niederschlesien (w latach 1939–1945), Deutsches Reich (w latach 1815–1871 Königreich Preussen, w latach 1871–1918 Deutsches Kaiserreich, w latach 1919–1945 Deutsches Reich)
Nazwa lokalna:	*Kesselberg, Gross Burgberg, Grosser Burgberg*, Duży Obiszów
Położenie:	N 51°34'13,73" E 16°6'39,05" Grodzisko nr 2 jest położone około 1 km na południe od wsi Obiszów (ryc. 142, 143)

Środowisko fizycznogeograficzne

Grodzisko nr 2 w Obiszowie jest położone na obszarze mezoregionu fizycznogeograficznego Wzgórz Dalkowskich według klasyfikacji J. Kondrackiego (Kondracki 1994; ryc. 133). Jest to pasmo wzgórz morenowych charakteryzujące się niewielkimi kulminacjami o maksymalnej wysokości sięgającej do 230 m n.p.m., poprzecinanymi wąwozami ułożonymi południkowo (Czapla 2014, 31). Grodzisko zlokalizowane jest na krawędzi wysoczyzny polodowcowej zaliczanej do Grzbietu Dalkowskiego rozciągającego się od północnego zachodu w rejonie dzisiejszej wsi Jerzmanów na południowy wschód po wieś Żuków. Lokalizacja założenia obronnego na jednym z wyniesień umożliwiała kontrolę doliny Odry, położonej na północ od pasma wzgórz (Rzeźnik 2002, 2).

Obszar Wzgórz Dalkowskich na północ, zachód i południe od wsi Obiszów charakteryzuje się występowaniem licznych lokalnych źródlisk. W odległości około 200 m na południe od grodu swoje źródła ma bezimienny potok, który wpływa do potoku Brusina – przepływającego przez wieś Obiszów, będący lewobrzeżnym dopływem rzeki Rudna.

Na stanowisku i wokół niego występują gleby bielicowe oraz płowe.

Opis stanowiska

Obiekt został założony na planie owalu o wymiarach około 35×40 m. W archiwaliach przedwojennych grodzisko nr 2 opisywano jak koliste z nasypem o średnicach 45 i 33 m (Demidziuk 2015). Wysokość wałów liczona od strony zewnętrznej wynosi około 13 m, natomiast od strony majdanu około 6 m (ryc. 144–148). Powierzchnia grodziska liczona pomiędzy koronami wałów wynosi około 0,2 ha.

W ewidencji konserwatorskiej obiekt został błędnie oznaczony na mapach Archeologicznego Zdjęcia Polski (nr arkusza 70-20). Dopiero weryfikacja danych archiwalnych wykonana przez P. Rzeźnika pozwoliła prawidłowo zlokalizować i wyróżnić trzy znane jeszcze przed

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 141 31.03.2020 12:08:56

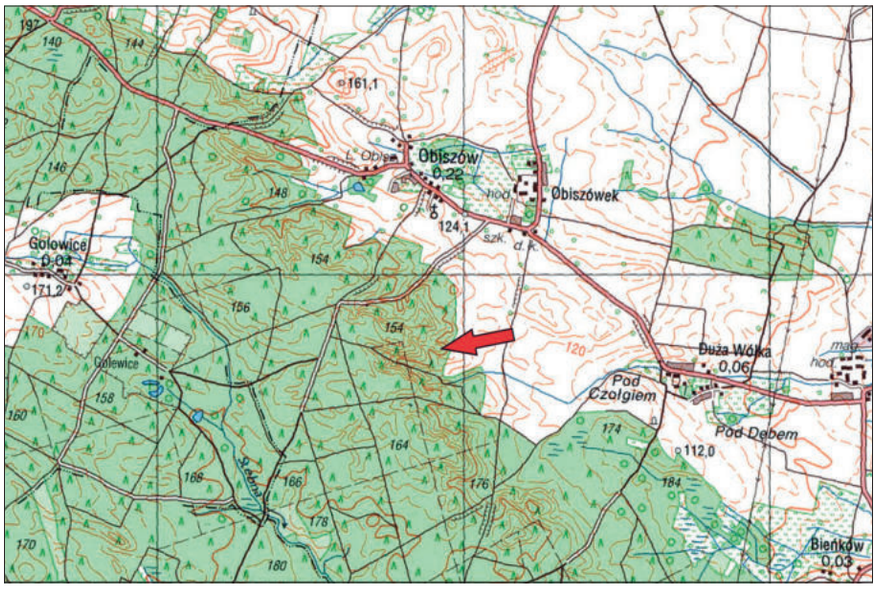

Ryc. 142. Obiszów, gm. Grębocice, stan 2. Lokalizacja grodziska na współczesnej mapie topograficznej; oprac. K. Chrzan

Ryc. 143. Obiszów, gm. Grębocice, stan 2. Zdjęcie lotnicze grodziska i jego okolicy. Widok od południa; foto. P. Wroniecki

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 142 31.03.2020 12:08:57

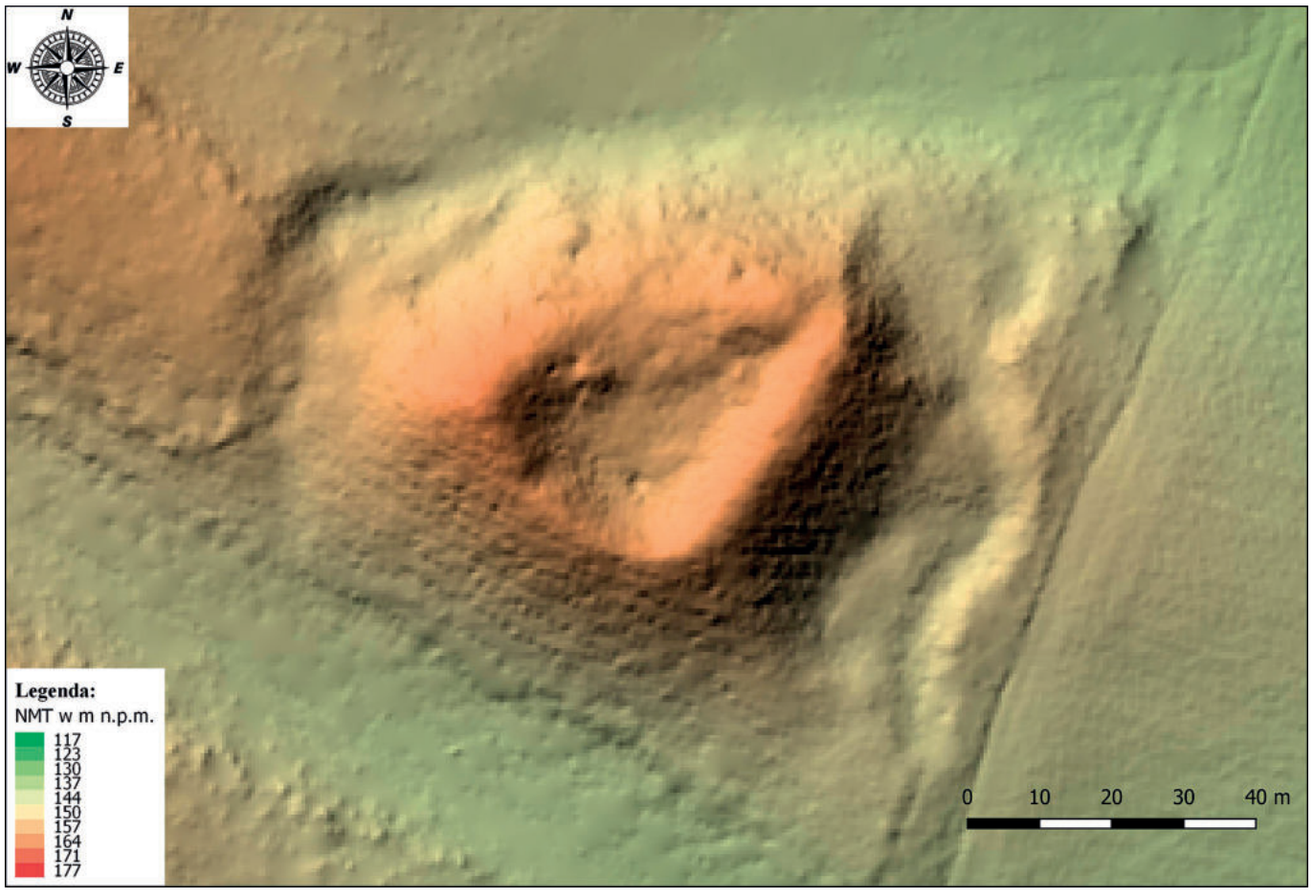

Ryc. 144. Obiszów, gm. Grębocice, stan 2. Wizualizacja numerycznego modelu terenu grodziska; oprac. S. Rodak

Ryc. 145. Obiszów, gm. Grębocice, stan 2. Widok na grodziska od południowego zachodu, 1976 rok (archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków we Wrocławiu)

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 143 31.03.2020 12:08:57

Ryc. 146. Obiszów, gm. Grębocice, stan 2. Widok na południowy skłon wały grodziska; fot. K. Chrzan

Ryc. 147. Obiszów, gm. Grębocice, stan 2. Widok na północno wschodnią część wnętrza grodziska; fot. K. Chrzan

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 144 31.03.2020 12:08:58

Ryc. 148. Obiszów, gm. Grębocice, stan 2. Widok na południowo wschodnią część wnętrza grodziska; fot. K. Chrzan

drugą wojną światową grodziska w Obiszowie, które posiadają własne nazwy toponomastyczne. Na mapie Messtischblätter Polkwitz Nr 2557/4462 z 1933 roku (ryc. 150) omawiane grodzisko funkcjonuje pod nazwą Gr. Burg-B.. Dla lepszego rozróżnienia kompleksu założeń obronnych w Obiszowie P. Rzeźnik, nawiązując do przedwojennych toponimów, określa w swych publikacjach stanowisko nr 2 nazwą Duży Obiszów (Rzeźnik 2006; Paternoga, Siemianowska, Rzeźnik 2017, 84, przypis 2).

Historia badań i opracowań

Nazwa wsi Obiszów jest nazwą dzierżawczą pochodzącą od formy osobowej Obich (Słownik IX, 45). Nazwa wsi *Obisouo Tehozlaui* po raz pierwszy została wymieniona w średniowiecznych źródłach pisanych w 1245 roku w bulli protekcyjnej papieża Innocentego IV dla biskupstwa wrocławskiego jako wieś z majątkiem i dochodami (*possessiones et redditus*) w okręgu głogowskim i bytomskim (SUb II, nr 287). Kolejne wzmianki pochodzą z drugiej połowy XIII wieku. W dokumencie wystawionym w 1253 roku dowiadujemy się, że kilka źrebów (*sortes*) we wsi *Obisouo*, na których mieszkała ludność służebna należało do biskupa wrocławskiego. Biskup miał prawo zespolić je z leżącym w pobliżu majątkiem (SUb III, nr 102). W 1298 roku w zamian za dobra w Obiszowie – *Obessow* Henryk III głogowski nadał Mikołajowi z Obiszowa i jego szwagrowi Zdzisławowi wieś Kojęcin koło Góry (SUb VI, nr 357; Adamska 2015).

Najstarsze wzmianki o grodzisku określanym w archiwaliach jako *Kesselberg, Gross Burgberg* lub *Grosser Burgberg* pochodzą z drugiej połowy XIX wieku. W 1871 i 1874 roku lokalny miłośnik starożytności R. Virchow jako pierwszy opisał grodziska obiszowskie oraz na podstawie powierzchniowych odkryć fragmentów ceramiki określił ich datowanie na tzw. okres grodziskowy (Virchow 1871; 1874). Niestety brakuje dalszych informacji o losach tych zabytków. Lokalizacja oraz charakterystyka trzech grodzisk w Obiszowie: stanowisko 1 – Mały Obiszów (*Kleiner Burgberg*), stanowisko 2 – Duży Obiszów (*Großen Burgberg*) oraz stanowisko 3 – Wysoki Obiszów[52] (*Esselberg*) znalazły się również w opracowaniach R. Biefela (1877) oraz J. Zimmermanna (1874). Według zachowanych źródeł przedwojennych w 1939 roku na stanowisku odkryto fragmenty naczyń i kości zwierzęcych (Behla 1888, 171; Blaschke 1913, 12; AB

[52] Nazwa *Wysoki Obiszów* dla stanowiska nr 3 w Obiszowie, została nadana przez P. Rzeźnika podczas badań gabinetowych i terenowych nad obiszowskimi grodziskami w celu ich lepszego rozróżnienia (2012).

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 145 31.03.2020 12:08:59

Ryc. 149. Obiszów, gm. Grębocice, stan 2. Widok na południowy, zewnętrzny skłon wału grodziska; fot. K. Chrzan

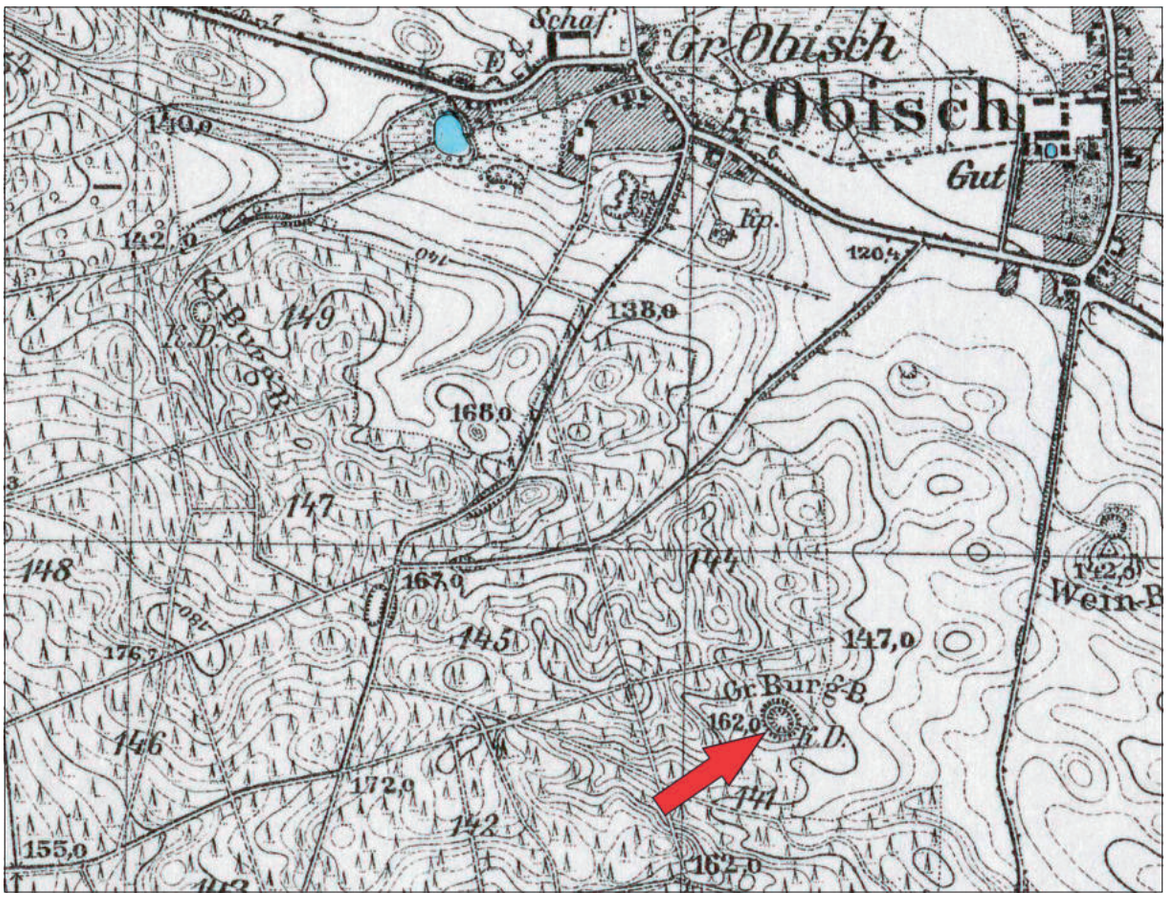

Ryc. 150. Obiszów, gm. Grębocice, stan 2. Fragment mapy *Messtischblätter Polkwitz* Nr 2557/4462 z 1933 roku (http://igrek.amzp.pl) z zaznaczonym grodziskiem; oprac. K. Chrzan

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 146 31.03.2020 12:09:00

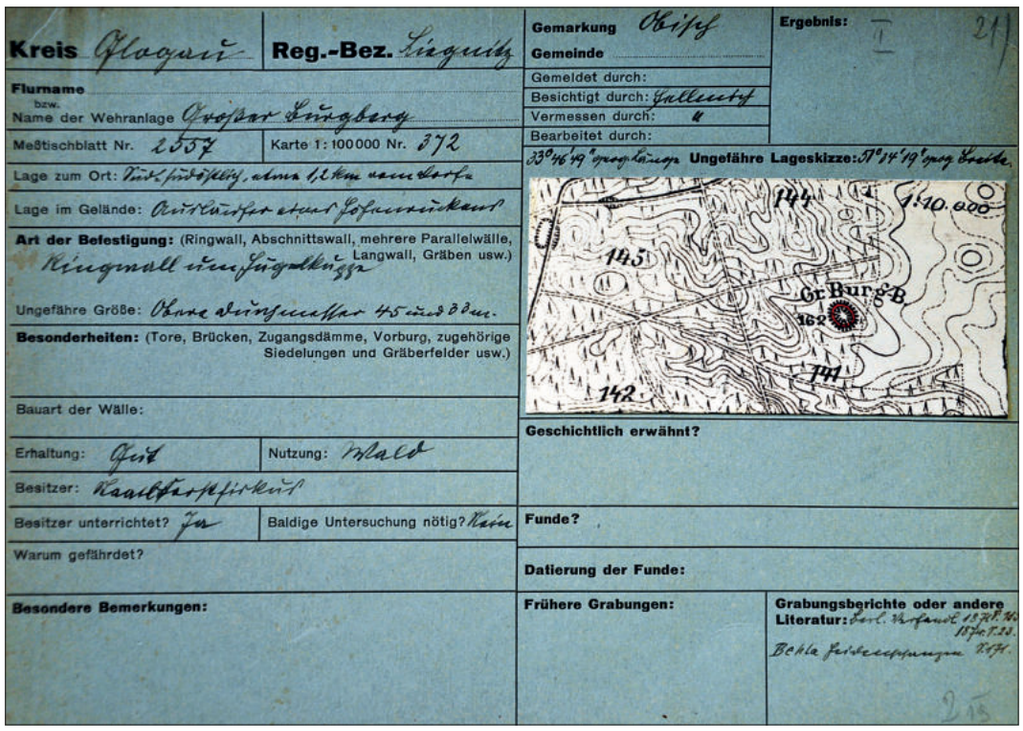

Ryc. 151. Obiszów, gm. Grębocice, stan 2. Karta stanowiska z kartoteki grodzisk śląskich Maxa Hellmicha (archiwum Muzeum Archeologicznego, Oddziału Muzeum Miejskiego Wrocławia)

1939, t. 14, nr 4, 163; Demidziuk 2000, 71; 2015). Trzy grodziska obiszowskie, w tym *Gross Burgberg* zostały uwzględnione w kartotece grodzisk śląskich autorstwa Maxa Hellmicha jako obiekty datowane na okres wczesnośredniowieczny (Hellmich 1930, 43, poz. 26–28; ryc. 151). Jego lokalizacja na mapie *Messtischblätter Polkwitz* Nr 4462/2557 na karcie katalogowej kartoteki jest poprawna.

Po drugiej wojnie światowej na stanowisku nie prowadzono badań archeologicznych, a przywoływana przedwojenna literatura często dotyczyła wszystkich trzech znanych grodzisk w Obiszowie bez ich dokładnej lokalizacji w terenie (Hilczerówna, Urbańska-Łosińska 1970, 98, 110; Kaczkowski 1971, 20; Lodowski 1980, 182, 230). W młodszej literaturze stanowisko Duży Obiszów zostało poprawnie oznaczone na mapach (Czapla 2006; 2014, 199). P. Rzeźnik zwrócił natomiast uwagę, że w młodszych publikacjach często pomijano trzeci gród tzw. *Esselberg* (Rzeźnik 2012, 11; Czapla 2006, 142, mapa 5)[53].

Pierwsze prace wykopaliskowe na stanowisku nr 2 czyli grodzisku Duży Obiszów podjęto w 2002 roku (ryc. 152). Były one kierowane przez P. Rzeźnika z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Weryfikacja chronologii i funkcji tego założenia obronnego wynikała przede wszystkim z wcześniejszych odkryć dokonanych na pobliskiej osadzie przygrodowej (stan. 9; Bartczak, Pokora, Suchodolski 1990; Suchodolski 1997; Pokora, Rzeźnik 1998; Baron, Rzeźnik 1999; Rzeźnik 1998a; 1999; 2001; 2001a; 2006).

Zakres prac badawczych

Podczas badań archeologicznych na grodzisku wykonano jeden wykop badawczy, oznaczony nr I/2002 o wymiarach 15,3×4 m. Został on zlokalizowany w południowo-wschodniej części grodziska na osi północny wschód – południowy zachód. Wykop przecinał zachowane umocnienia oraz obejmował przywalną partię majdanu (Rzeźnik 2002; 2006; Paternoga, Rzeźnik 2005).

Na potrzeby niniejszego opracowania w ramach realizacji projektu badawczego pt. *Atlas grodzisk wczesnośredniowiecznych z obszaru Polski* wykonano analizy przestrzenne GIS, w celem była analiza terytorium eksploatowanego wokół danego grodziska przez jego potencjalnych użytkowników oraz analiza widoczności (ryc. 153). Przy wykorzystaniu metod modelowania komputerowego wyznaczono hipotetyczny obszar kontrolowany wzrokowo z danego grodu (w promieniu 10 km^2), zakładając, że wysokość obserwatora (poziom oczu) wynosi około 1,5 m (biorąc pod uwagę średni wzrost człowieka równy 1,65 m) oraz wykorzystując współczynnik krzywizny ziemi i refrakcji (wartość 0,13). Wydzielono także obszar eksplorowany w zasięgu 1 godziny pieszej wędrówki (w km^2; Łuczak 2016, 29–45, ryc. 29–30, 34; Łuczak, Rodak 2019).

Zasięg widoczności dla grodziska nr 2 w Obiszowie jest duży i wynosi 76,9 km^2. Niewielki jest natomiast obszar dostępny w zasięgu 1 godziny marszu dla mieszkańców analizowanego założenia obronnego, który obejmuje

[53] W swojej monografii K. Czapla uwzględnił już 3 znane grodziska obiszowskie (Czapla 2014, 199–200, Lp. 248–250).

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 147 31.03.2020 12:09:00

Ryc. 152. Obiszów, gm. Grębocice, stan 2. Widok na wykop I/2002 w trakcie eksploracji; za Rzeźnik 2002, fot. 20

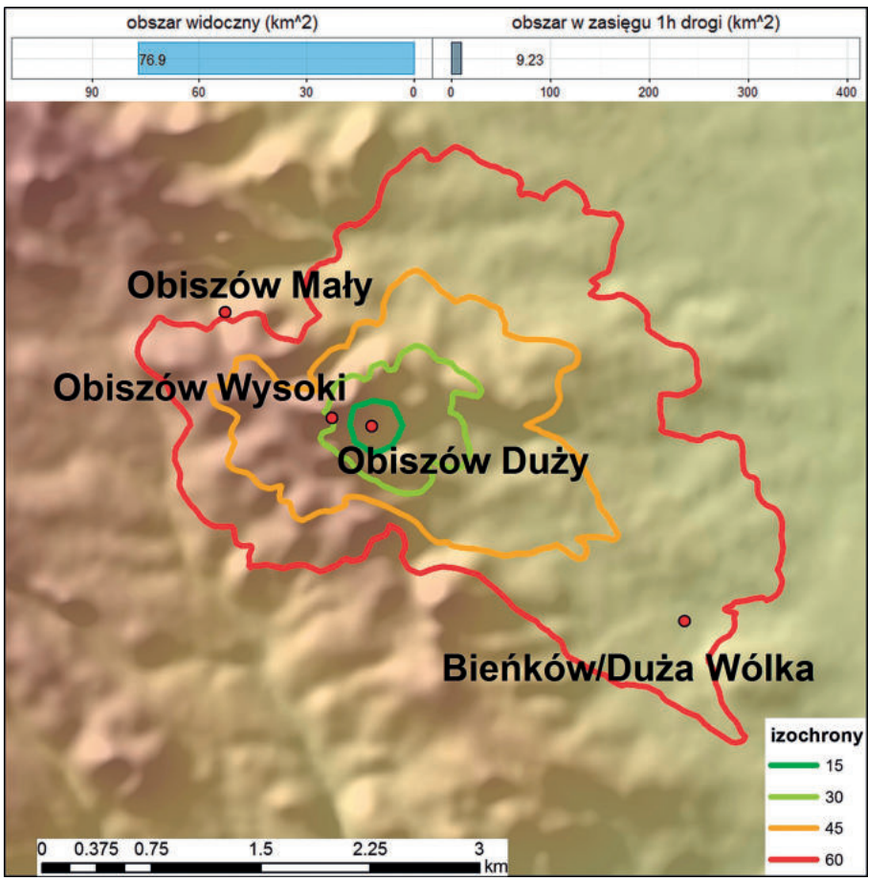

Ryc. 153. Obiszów, gm. Grębocice, stan 2. Zasięg obszaru eksploatowanego w odległości 1 godziny drogi pieszo od grodziska; oprac. A. Łuczak

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 148 31.03.2020 12:09:01

powierzchnię zaledwie 9,23 km². Duży wpływ na wyniki ma morfologia terenu, na którym został założony gród. Wzgórza Dalkowskie charakteryzują się licznymi, niekiedy stromymi wzniesieniami, poprzecinanymi ostrymi dolinami, które tworzą trudne warunki, niesprzyjające pieszym wędrówkom. Grodzisko w Obiszowie w wyniku modelowania komputerowego zostało zaliczono do jednego skupiska grodów na Wzgórzach Dalkowskich, obok pozostałych dwóch obiektów w Obiszowie i w Bieńkowie, lokowanych w nieznacznych odległościach od siebie. Są to grodziska, których bliskie sąsiedztwo powoduje, że zasięgi eksplorowanych przez nie obszarów pokrywają się w znacznym stopniu, pozwalając równocześnie na szybkie przebycie dzielącego je dystansu (maxymalnie do 1 godziny drogi pieszej). Przypuszcza się, że ich lokalizacja mogła być ściśle od siebie zależna i być może wynikała z ich pierwotnej funkcji (Czapla 2006, 142, 146; Rzeźnik 2002; 2006; 2012; Łuczak 2016, 29–45, ryc. 29–30, 34; Łuczak, Rodak 2019, 181–184, ryc. 14–15, 18).

Stratygrafia kulturowa

Na podstawie analizy stratygrafii poziomej i pionowej odsłoniętej w wykopie I/2002 wydzielono trzy fazy konstrukcji wału grodziska w Obiszowie (ryc. 154). Według P. Rzeźnika najstarsze umocnienia zostały wzniesione w konstrukcji rusztowej, a następnie przykryte nasypem piaszczystym. Nasyp, który składał się przede wszystkim z żółto-brązowych, grubych i średnich piasków, odsłonięto do wysokości ponad 2 m. W jego obrębie natrafiono na szaro-czarne smugi po zbutwiałych śladach belek ułożonych prostopadle i równolegle do przebiegu umocnień, tworzących rodzaj drewnianego rusztu. Był on najbardziej czytelny w partii stropowej nasypu, gdzie zachowały się pojedyncze większe fragmenty zwęglonych belek. W partii przywalnej z kolei rozpoznano relikty zabudowy wewnętrznej. Podczas badań uchwycono narożnik obiektu naziemnego (przypuszczalnie półziemiankę) ze śladami po dołach posłupowych oraz reliktami paleniska (Rzeźnik 2002, 6–7; 2006, 182; Paternoga, Rzeźnik 2005, 53).

Wał fazy pierwszej uległ spaleniu. Na jego reliktach zbudowano konstrukcję rusztowo-przekładkową. Do korpusu właściwego wału przylegały od strony wnętrza grodu ławy przywalne. Jego szerokość u podstawy wynosiła około 20 m, a wysokość razem z rozwaliskiem starego wału ponad 3,5 m. Cała konstrukcja została przysypana piaskiem i luźnymi kamieniami polnymi, tworzącymi rodzaj płaszcza (Rzeźnik 2002, 7–8; 2006, 182).

Na zgliszczach drugiej fazy wału (ryc. 155) wzniesiono kolejne umocnienia w konstrukcji skrzyniowej wypełnionej piaskiem barwy żółtej, jasnożółtej i frakcji pylistej. W obrębie rozwaliska wału widoczne były smugi po zbutwiałym drewnie. Od strony wnętrza grodu konstrukcja została wzmocniona płaszczem kamiennym z eratyków polnych o zróżnicowanej wielkości (Rzeźnik 2002, 8; 2006, 181–182).

Zaplecze osadnicze

Na wschód od grodziska podczas badań powierzchniowych w 1982 roku odkryto osadę przygrodową, oznaczoną w ewidencji konserwatorskiej jako stanowisko 9 (19/70-20). W 1984 i 1986 roku podjęto pierwsze badania sondażowe, podczas których natrafiono przede wszystkim na skarb monet i ozdób datowany na około 970 rok (Bartczak, Pokora, Suchodolski 1990; Suchodolski 1997). Dalsze badania wykopaliskowe prowadzone w latach 1997–1998 oraz 2001 roku doprowadziły do znacznego rozpoznania zaplecza osadniczego grodu. Z wypełnisk obiektów oraz z warstwy kulturowej pozyskano liczne zabytki, takie jak srebrna zausznica typu naddunajskiego, przewleczka w typie późnokarolińskim, ostroga z długim bodźcem i prostym kabłąkiem, ostroga haczykowata z zaczepami zagiętymi do wnętrza, ostroga z uszkowatymi zaczepami zagiętymi do środka, grzebień rogowy, paciorki szklane, które wyznaczają różne horyzonty funkcjonowania całego zespołu osadniczego w Obiszowie w X wieku (Pokora, Rzeźnik 1998; Baron, Rzeźnik 1999; Rzeźnik 1998; 1999; 2001; 2006, 182–190).

Chronologia:

Chronologia grodziska *Gross Burg Berg* w Obiszowie została ustalona przede wszystkim dzięki analizie stratygrafii w wykopie usytuowanym na wale oraz pozyskanym zabytkom ceramicznym. Podczas badań nie natrafiono na przedmioty, które można by było uznać za niezależne wyznaczniki chronologiczne. Z pierwszej fazy wału datowanej na 1 ćwierć X wieku pochodzi jednolity zbiór naczyń o cechach stylistyczno-morfologicznych nawiązujących do dalkowsko-obrzańskiej rodziny typów. Są to baniaste formy naczyń, obtaczane w górnej części, z wywiniętym na zewnątrz wylewem, zdobione listwą plastyczną umieszczoną na szyjce i podwójnym rzędem przeciwstawnych nakłuć (Rzeźnik 2006, 181, ryc. 4a–c; Siemianowska 2010, tab. 1/22). Analogiczne formy znane są z innych stanowisk grodowych i osadniczych zlokalizowanych na Wzgórzach Dalkowskich i Pradolinie Głogowskiej, m.in. w Gostyniu i Głogowie oraz na osadzie przygrodowej w Obiszowie (ryc. 156) i Bieńkowie (Hendel 1985, ryc. 18:a, c; Pokora, Rzeźnik 1998, 329–331; Rzeźnik 1997, 276–278; 2000, 386–389; ryc. 2, 5–6; 2001, 299–302; ryc. 7; Siemianowska 2010). Na terenie południowej Wielkopolski formy te określane są jako typ Bruszczewo i są datowane na okres od czwartej ćwierci IX wieku do końca X wieku (Brzostowicz 1998; 2002, 38–41).

Druga faza wału została określona na drugą i trzecią ćwierć X wieku na podstawie wyników analiz dendro-

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 149 31.03.2020 12:09:01

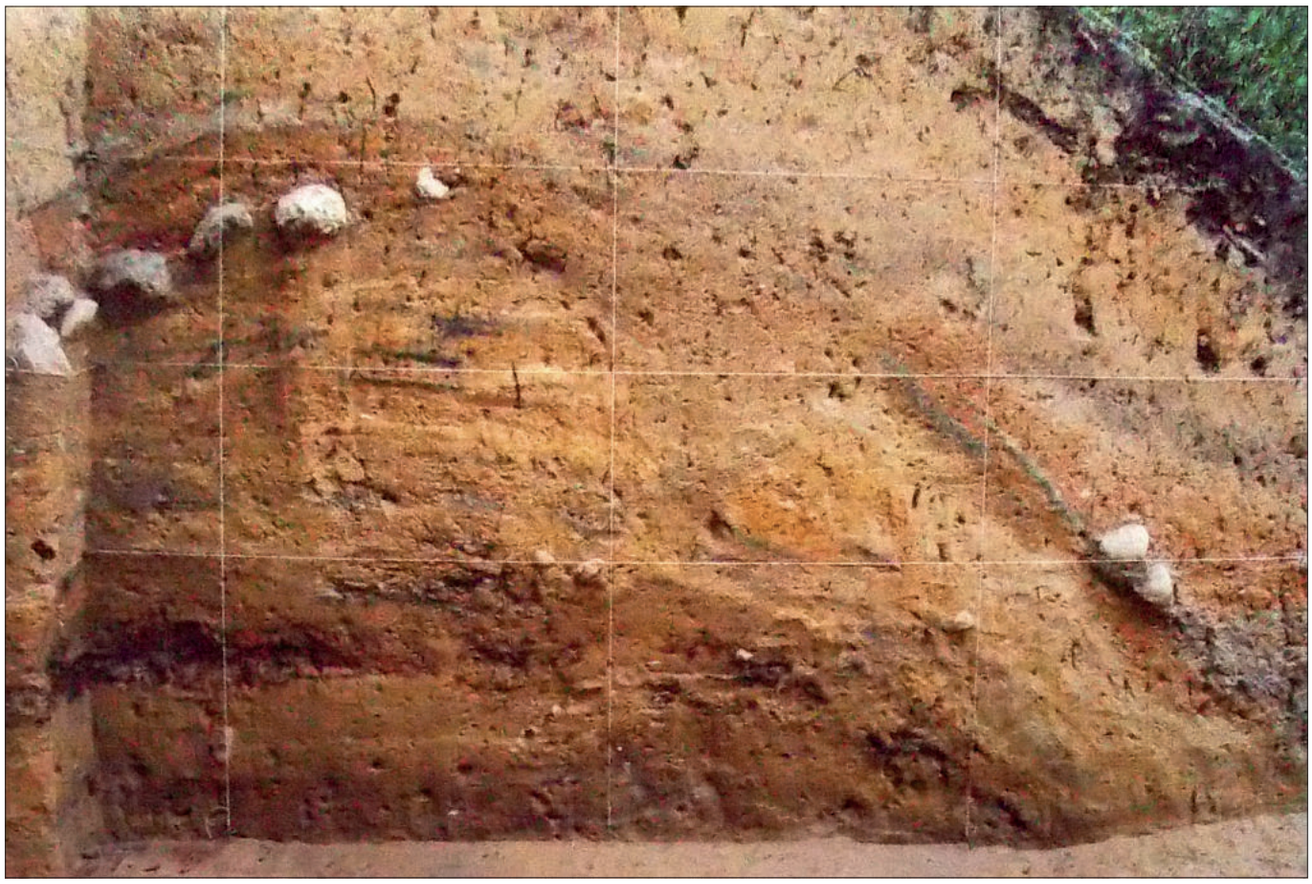

Ryc. 154. Obiszów, gm. Grębocice, stan 2. Przekrój pionowy wału w zachodniej ścianie wykopu I/2002, ujęcie od wschodu; za Rzeźnik 2002, fot. 1

Ryc. 155. Obiszów, gm. Grębocice, stan 2. Zwęglona konstrukcja w obrębie lica zewnętrznego wału drugiej fazy; za Rzeźnik 2002, fot. 16

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 150 31.03.2020 12:09:03

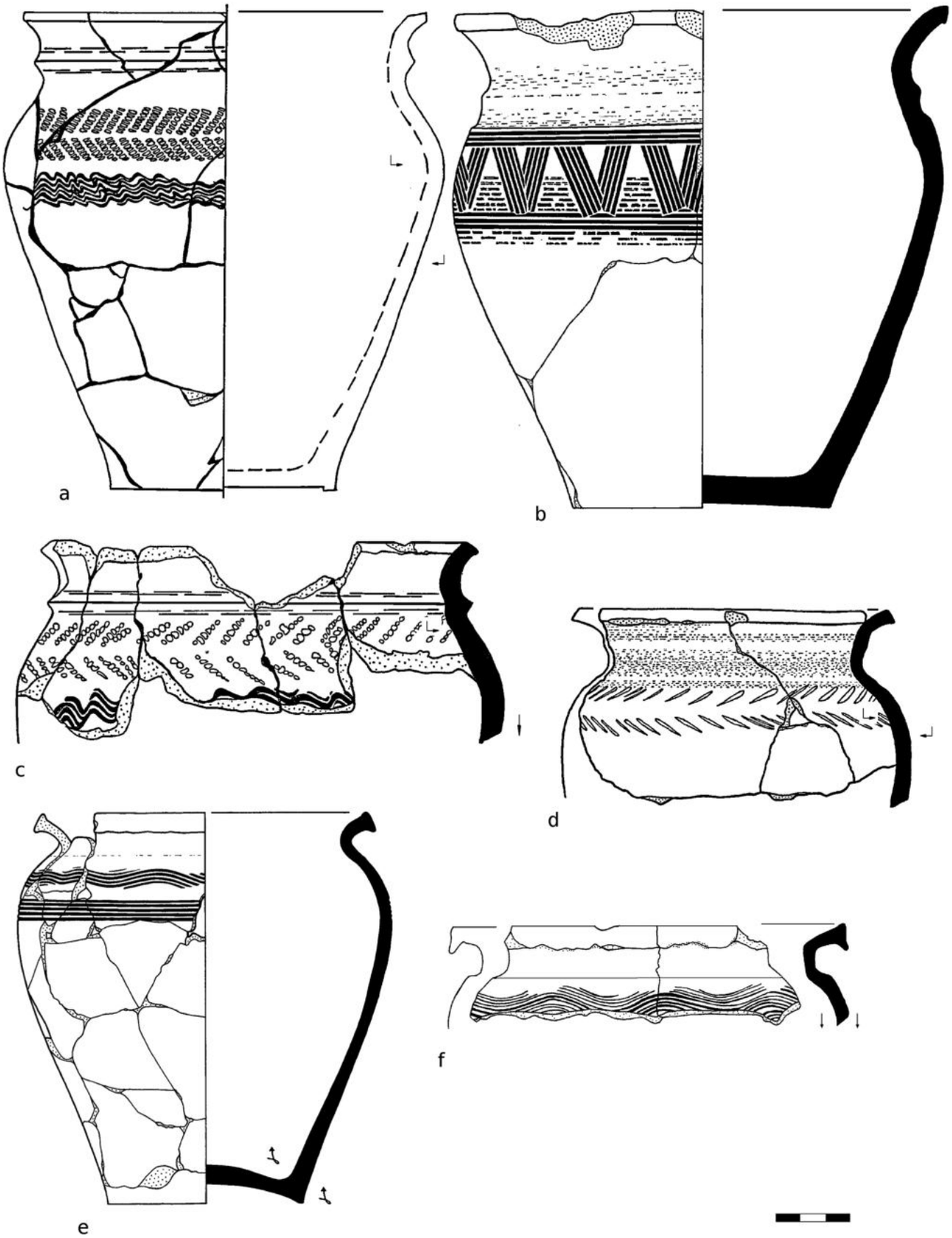

Ryc. 156. Przykłady ceramiki naczyniowej grupy dalkowsko-obrzańskiej (a–d) oraz Solniki-Lipowiec (e, f) z osady w Obiszowie, pow. polkowicki, stan. 9; za Siemianowska 2017, ryc. 1

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 151 31.03.2020 12:09:03

chronologicznych. Wykonano łącznie 41 ekspertyz, które wskazują na budowę wału z drewna ściętego około roku 933 (-6/+8). Wśród zespołu naczyń ceramicznych nadal występują formy nawiązujące do dalkowsko-obrzańskiej rodziny typów oraz pojawiają się naczynia ostro profilowane charakterystyczne dla kręgu tornowsko-klenickiego. Zwrócono natomiast uwagę na brak naczyń całkowicie obtaczanych charakterystycznych dla wczesnopolskiego nurtu garncarstwa (Rzeźnik 2006, 181).

Obie konstrukcje wałów zostały strawione przez pożar, a na ich ruinach zbudowano kolejne umocnienia. Analiza technologiczno-stylistyczna fragmentów naczyń ceramicznych pozyskanych z płaszcza kamiennego oraz z nawarstwień zalegających wyżej pozwala wnioskować, że gród został opuszczony w ciągu 4 ćwierci X wieku. W zespole tym dominowały przede wszystkim naczynia całkowicie obtaczane nawiązujące do ceramiki typu Solniki-Lipowiec, obok pojedynczych naczyń zdobionych listwą plastyczną na szyjce należących do dalkowsko-obrzańskiej rodziny typów (Rzeźnik 2006, 182). Bezuche garnki, całkowicie obtaczane, silnie profilowane z największa wydętością brzuśca przypadającą na 2/3 wysokości naczynia, osadzone na wklęsłym dnie i zdobione ornamentyką reliefową – typ Solniki-Lipowiec – zostały pozyskane z płaszcza kamiennego wykonanego z eratyków polnych – najmłodszej, nieukończonej konstrukcji wału, wznoszonej po 970/975 AD. Analogiczne formy wystąpiły w kilku obiektach na osadzie (stanowisko 9) datowanych na koniec trzeciej ćwierci X wieku (ryc. 156:e, f; Paternoga, Rzeźnik, Siemianowska 2017, 89–91, ryc. 3).

Na podstawie dotychczasowych wyników badań archeologicznych wnioskuje się, że gród w Obiszowie mógł powstać najwcześniej na przełomie IX i X wieku. Według P. Rzeźnika pełnił on rolę znaczącego ośrodka społecznego oraz militarno-administracyjnego plemienia Dziadoszan. Po zniszczeniu przez pożar konstrukcji umocnień pierwszej fazy wzniesiono nowe obwałowanie z zastosowaniem innych technik konstrukcyjnych, zapożyczonych prawdopodobnie od plemion połabskich i łużyckich. Wskazują na to liczne zespoły zabytków nawiązujące do północnych i południowych kręgów kulturowych odkryte na osadzie przygrodowej, które datowane są na czas budowy wału drugiej fazy na grodzisku tj. na drugą i trzecią ćwierć X wieku. Trudno określić co było przyczyną kolejnego zniszczenia grodu. Kolejna odbudowa umocnień nastąpiła w latach 70–80 X wieku. Rozwój państwa wczesnopiastowskiego i stopniowy zanik plemiennej organizacji grodowej mógł jednak doprowadzić do zaniechania dalszych prac budowlanych oraz opuszczenia całego zespołu osadniczego w Obiszowie (Rzeźnik 2002, 10–13; 2006).

Archiwum

- Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej, APW WSPŚ, sygn. 691 (Kr. Glogau-Obisch), s. 65–66, 95–98, 105–109
- Muzeum Miejskie we Wrocławiu, Oddział: Muzeum Archeologiczne we Wrocławiu: MA O.MMW: DzDN-AN, sygn. MA/A/112, s. 6; sygn. MA/A/278; sygn. MA/A/288; sygn. MA/A/373; sygn. MA/A/465b, p. 83
- Staatsbibliothek Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Kartenabteilung, N 729: *Urmesstischblätter*: sygn. 2557 von 1824

Zbiory

- Przed 1945 rokiem
  - 1939 rok – fragmenty naczyń glinianych, kości zwierzęce
  - Z.V. 1939:211, E. 211:39 (Landesamt für Vorgeschichte – Breslau (w latach 1939–1945)

- Po 1945 roku
  - Według dwóch (Nr 1/IV i 2/IV) Ksiąg Inwentarzowych Muzealiów Archeologicznych Działu Wczesnego Średniowiecza (Dz. IV) Muzeum Archeologicznego, Oddziału Muzeum Miejskiego Wrocławia (KL. A, Nr inw. 464, MA-BN-41), zachowały się następujące zabytki odkryte na grodzisku: 3 fragmenty naczyń glinianych, 1 zwierzęca kość (daw. E. 21:39). Nr inw. MMW/A/IV/1311 (daw. E. 311:39, nowy numer inwentarzowy nadany przez czwarte muzeum w 2001 r.; Demidziuk 2015)
  - 2002 rok – Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego

OBISZÓW, gm. Grębocice 8

Numer stanowiska w miejscowości:	3
Numer obszaru AZP:	70-20
Numer stanowiska w obrębie arkusza AZP:	1
Nazwa dawna miejscowości:	Gross Obisch (Obisch, Dorf), Landkr. Glogau (w latach 1815–1920 Kr. Glogau, w latach 1920–1945 Landkr. Glogau), Reg. Bez. Liegnitz (Niederschlesien, w latach 1815–1945), Prov. Niederschlesien (w latach 1815–1919 Prov. Schlesien, w latach 1919–1938 Prov. Niederschlesien, w latach 1938–1940 Prov. Schlesien, w latach 1941–1945 Prov. Niederschlesien), Reichsgau Niederschlesien (w latach 1939–1945), Deutsches Reich (w latach 1815–1871 Königreich Preussen, w latach 1871–1918 Deutsches Kaiserreich, w latach 1919–1945 Deutsches Reich)
Nazwa lokalna:	*Esselberge, Esselberg*, Wysoki Obiszów
Położenie:	N 51°34'15,36" E 16°6'24,93" Grodzisko nr 3 położone jest ok. 1 km na południe od wsi Obiszów (ryc. 157)

Środowisko fizycznogeograficzne

Grodzisko nr 3 w Obiszowie położone jest na obszarze mezoregionu fizycznogeograficznego Wzgórza Dalkowskie (Kondracki 1994; ryc. 133) charakteryzującego się niewielkimi kulminacjami o maksymalnej wysokości sięgającej do 230 m n.p.m., poprzecinanymi wąwozami ułożonymi południkowo (Czapla 2014, 31). Grodzisko zlokalizowane jest na krawędzi wysoczyzny polodowcowej zaliczanej do Grzbietu Dalkowskiego o wysokościach wzniesień w najbliższym rejonie sięgających ponad 180 m n.p.m. Grzbiet Dalkowski rozciąga się od północnego zachodu od wsi Jerzmanów na południowy wschód do wsi Żuków (Rzeźnik 2002, 2).

Obszar Wzgórz Dalkowskich na północ, zachód i południe od wsi Obiszów charakteryzuje się występowaniem licznych lokalnych źródlisk. W odległości około 200 m na południe od grodów Duży i Wysoki Obiszów swoje źródła ma bezimienny potok, który wpływa do potoku Brusina – przepływającego przez wieś Obiszów, będący lewobrzeżnym dopływem rzeki Rudna (lewobrzeżnego dopływu Odry).

Na stanowisku i wokół niego występują gleby bielicowe oraz bielice.

Opis stanowiska

Obiekt został założony na wysokości około 188 m n.p.m. na planie lekko wydłużonego owalu o wymiarach około 50×35 m. W archiwaliach grodzisko opisywano jako koliste, z wałem ziemnym o średnicach 40 i 30 m (Demidziuk 2015). Wysokość wałów liczona od strony zewnętrznej wynosi około 8 m. Obszar majdanu jest lekko wyniesiony, dlatego obiektu nie można zaliczyć do grodzisk wklęsłych (ryc. 158, 159). Na mapach LIDAR wewnątrz grodziska w partii przywalnej czytelne jest dookolne obniżenie (fosa wewnętrzna?). Powierzchnia grodziska liczona pomiędzy koroną wałów wynosi około 0,12 ha.

W ewidencji konserwatorskiej obiekt został błędnie oznaczony na mapach Archeologicznego Zdjęcia Polski (nr arkusza 70-20). Weryfikacja danych archiwalnych

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 153 31.03.2020 12:09:03

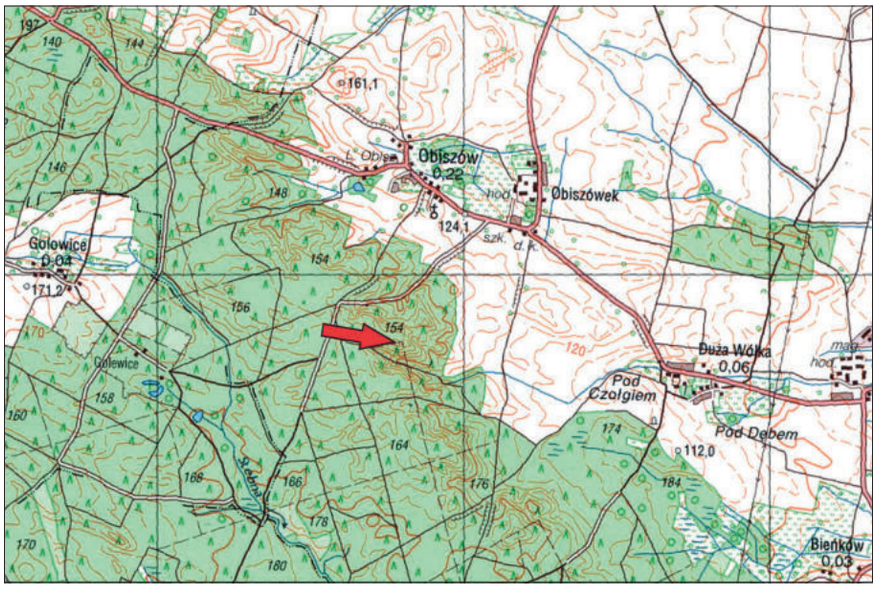

Ryc. 157. Obiszów, gm. Grębocice, stan 3. Lokalizacja grodziska na współczesnej mapie topograficznej; oprac. K. Chrzan

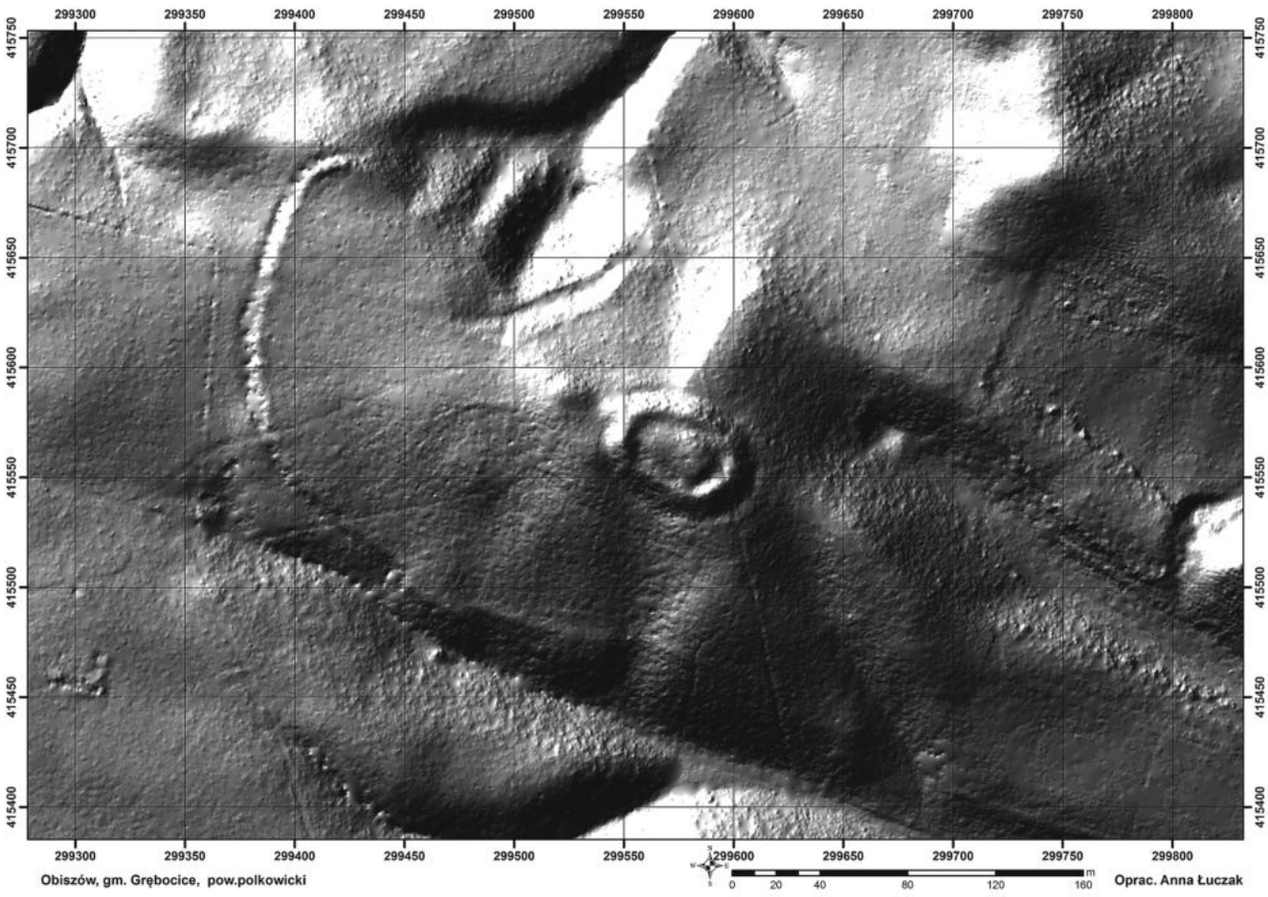

Ryc. 158. Obiszów, gm. Grębocice, stan 3. Wizualizacja numerycznego modelu terenu grodziska; oprac. A. Łuczak

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 154 31.03.2020 12:09:03

Ryc. 159. Obiszów, gm. Grębocice, stan 3. Widok od wschodu na wnętrze grodziska; fot. K. Chrzan

wykonana przez P. Rzeźnika pozwoliła prawidłowo zlokalizować i wyróżnić trzy znane jeszcze przed drugą wojną światową grodziska w Obiszowie, które posiadają własne nazwy toponomastyczne. Na archiwalnej mapie topograficznych *Urmesstischblätter von Preußen* w skali 1 : 25 000 z pierwszej połowy XIX wieku analizowany obiekt funkcjonuje pod nazwą *Gr. Burg B.* (zob. ryc. 138). Na młodszych mapach, por. *Messtischblätter Polkwitz* Nr 2557/4462 z 1933 roku (ryc. 160), stanowisko nie zostało zaznaczone.e. Grodzisko uwzględniono natomiast w kartotece grodzisk śląskich autorstwa M. Hellmicha (1930, 43, poz. 28; ryc. 161). Dla lepszego rozróżnienia kompleksu grodzisk w Obiszowie P. Rzeźnik w literaturze wprowadził stanowiska nr 3 nazwę Wysoki Obiszów dla (Rzeźnik 2012, 6–12; Paternoga, Rzeźnik, Siemianowska 2017, 84, przypis 2).

Historia badań i opracowań

Nazwa wsi Obiszów jest nazwą dzierżawczą pochodzącą od formy osobowej *Obich* (Słownik IX, 45). Informacje ze średniowiecznych źródeł pisanych dotyczące wsi zostały przytoczone powyżej, przy okazji omawiania grodziska Obiszów 1.

Najstarsze wzmianki o obiszowskich grodziskach pochodzą z drugiej połowy XIX wieku. Opisał jako pierwszy w 1871 i 1874 roku lokalny miłośnik starożytności R. Virchow oraz na podstawie powierzchniowych odkryć fragmentów ceramiki określił ich chronologię na tzw. okres grodziskowy (Virchow 1871; 1874). Lokalizacja oraz charakterystyka trzech grodzisk w Obiszowie: stanowisko 1 – Mały Obiszów (*Kleiner Burgberg*), stanowisko 2 – Duży Obiszów (*Großer Burgberg*) oraz stanowisko 3 – Wysoki Obiszów (*Esselberg*) znalazły się również w opracowaniach J. Zimmermanna (1874) oraz R. Biefela (1877). Według źródeł archiwalnych z grodziska nr 3 w Obiszowie pochodzą fragmenty naczyń ceramicznych, które odkryto w 1871 roku. Niestety brak informacji o dalszych losach tych zabytków (Behla 1888, 171; Blaschke 1913, 12; *Altschlesische Blätter* 1939, t. 14, nr 4, 163; Demidziuk 2000, 71; 2015). Trzy grodziska obiszowskie, w tym *Esselberg* zostały uwzględnione w rejestrze grodzisk średniowiecznych autorstwa Maxa Hellmicha, jako obiekty datowane na okres wczesnohistoryczny (Hellmich 1930, 43, poz. 26–28).

Po drugiej wojnie światowej, aż do 2012 roku, na stanowisku nie były prowadzone żadne badania archeologiczne, a przywoływana przedwojenna literatura często dotyczyła wszystkich trzech znanych grodzisk w Obiszowie, bez określania ich dokładnej lokalizacji w terenie (Hilczerówna, Urbańska-Łosińska 1970, 98, 110; Kaczkowski 1971, 20; Lodowski 1980, 182, 230). P. Rzeźnik zwrócił także uwagę, że w młodszych publikacjach często pomijano grodzisko *Esselberg* (Rzeźnik 2012, 11), uwzględniając w różnych opracowaniach tylko dwa po-

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 155 31.03.2020 12:09:04

Ryc. 160. Obiszów, gm. Grębocice, stan 3. Fragment mapy *Messtischblätter Polkwitz* Nr 2557/4462 z 1933 roku (http://igrek.amzp.pl) z zaznaczonym grodziskiem; oprac. K. Chrzan

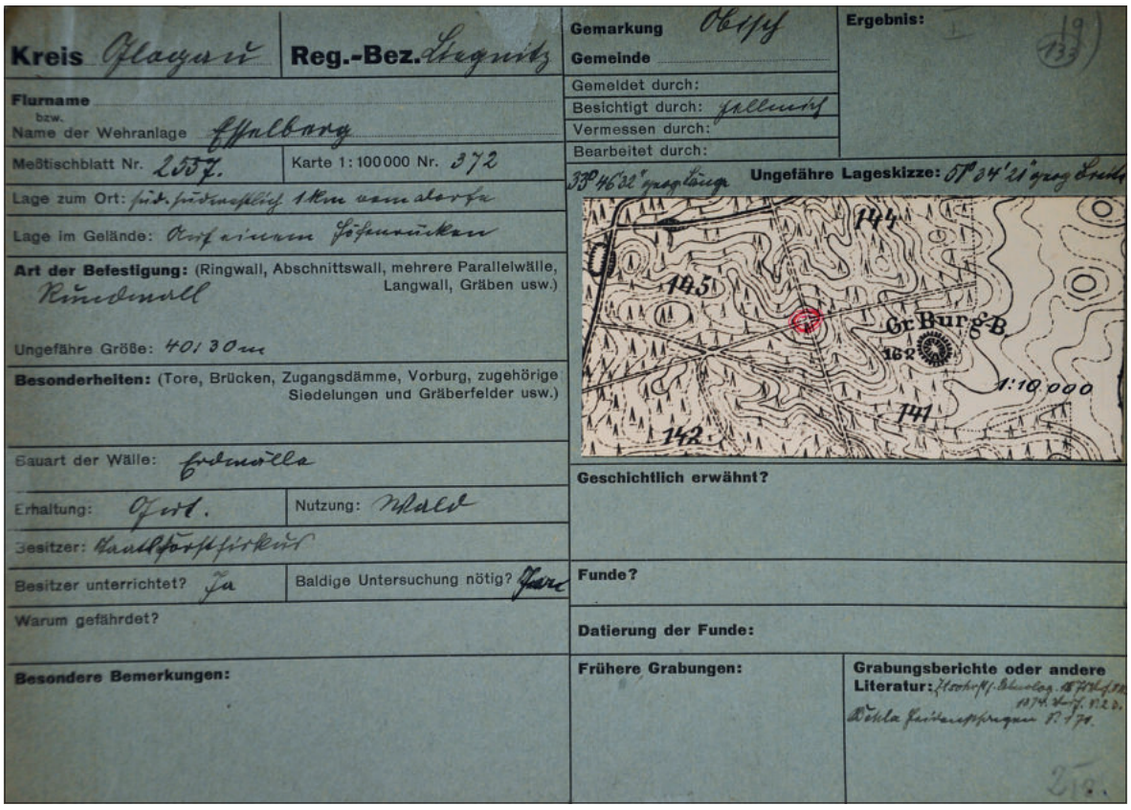

Ryc. 161. Obiszów, gm. Grębocice, stan 3. Karta stanowiska z kartoteki grodzisk śląskich Maxa Hellmicha (archiwum Muzeum Archeologicznego, Oddziału Muzeum Miejskiego Wrocławia)

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 156 31.03.2020 12:09:05

Ryc. 162. Obiszów, gm. Grębocice, stan 3. Widok na południową część wykopu I/2012 w trakcie eksploracji; za Rzeźnik 2012, ryc. 28

zostałe dobrze zlokalizowane grodziska w Obiszowie (np. Czapla 2006, 142, mapa 5)[54].

Pierwsze prace wykopaliskowe na grodzisku Wysoki Obiszów podjęto w 2012 roku pod kierunkiem P. Rzeźnika z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego (ryc. 162). Potrzeba weryfikacja chronologii i funkcji omawianego stanowiska wynikała przede wszystkim z chęci poszerzenia dotychczasowych badań wczesnośredniowiecznego kompleksu osadniczego w rejonie Obiszowa.

Zakres prac badawczych

Podczas badań archeologicznych na grodzisku wykonano jeden wykop badawczy, oznaczony nr I/2012, o wymiarach 7,7×3 m. Został on zlokalizowany w północno-wschodniej części grodziska. Wykop przecinał zachowane umocnienia oraz obejmował fragment przywalnej partii majdanu (Rzeźnik 2012, 13).

Na potrzeby niniejszego opracowania w ramach realizacji projektu badawczego pt. *Atlas grodzisk wczesnośredniowiecznych z obszaru Polski* wykonano analizy przestrzenne GIS, których celem była analiza terytorium eksploatowanego wokół danego grodziska przez jego potencjalnych użytkowników oraz analiza widoczności (ryc. 163). Przy wykorzystaniu metod modelowania komputerowego wyznaczono hipotetyczny obszar kontrolowany wzrokowo z danego grodu (w promieniu 10 km²), zakładając, że wysokość obserwatora (poziom oczu) wynosi około 1,5 m (biorąc pod uwagę średni wzrost człowieka równy 1,65 m) oraz wykorzystując współczynnik krzywizny ziemi i refrakcji (wartość 0,13). Wydzielono także obszar eksplorowany w zasięgu 1 godziny pieszej wędrówki (w km²; Łuczak 2016, 29–45, ryc. 29–30, 34; Łuczak, Rodak 2019).

Według przeprowadzonych analiz przestrzennych GIS omawiane grodzisko posiadało największy obszar widoczności (106,99 km²), obok dwóch innych wyróżniających się grodów zlokalizowanych na Wzgórzach Dalkowskich: w Dalkowie (88,54 km²) i w Dużym Obiszowie (76,9 km²). Obszar dostępny w zasięgu 1 godziny marszu dla mieszkańców analizowanego założenia obronnego jest stosunkowo niewielki i objął powierzchnię 8,57 km². Duży wpływ na takie wyniki, podobnie jak w przypadku pozostałych grodów obiszowskich, ma przede wszystkim geomorfologia terenu (Łuczak 2016, 29-45, ryc. 29–30, 34; Łuczak, Rodak 2019, 181–184, ryc. 14–15, 18).

W wyniku modelowania komputerowego grodziska w Obiszowie oraz Bieńkowie zostały zaliczone do jedne-

[54] W swojej monografii K. Czapla uwzględnił już 3 znane grodziska obiszowskie (Czapla 2014, 199–200, Lp. 248–250).

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 157 31.03.2020 12:09:05

Ryc. 163. Obiszów, gm. Grębocice, stan 3. Zasięg obszaru eksploatowanego w odległości 1 godziny drogi pieszo od grodziska; oprac. A. Łuczak

go zespołu grodowego. Są to bowiem grodziska położone w nieznacznych odległościach od siebie, co pozwala na szybkie przebycie dzielącego je dystansu (maxymalnie do 1 godziny drogi pieszej). Przypuszcza się, że ich lokalizacja mogła być ściśle od siebie zależna i być może wynikała z ich pierwotnej wspólnej funkcji, na co już wcześniej zwracano uwagę w literaturze przedmiotu (Czapla 2006, 142, 146; Rzeźnik 2002; 2006; 2012; Łuczak 2016, 29–45, ryc. 29–30, 34; Łuczak, Rodak 2019, 181–184, ryc. 14–15, 18).

Stratygrafia kulturowa wraz z pozostałościami zabudowy

Na podstawie analizy stratygrafii poziomej i pionowej odnotowanej w wykopie I/2012 wstępnie rozpoznano dwie fazy konstrukcji wału grodziska *Esselberg* w Obiszowie. Według badacza tego stanowiska, najstarsze umocnienia zostały wzniesione w konstrukcji skrzyniowej, a następnie przykryte od strony zewnętrznej i wewnętrznej piaszczystymi nasypami. Szerokość zewnętrzna skrzyni wynosiła około 3–4 m. W rzucie poziomym na wysokości około 185,70 m n.p.m. na tle piasków i żwiru zarysowały się trzy regularne ciągi ciemnych plam, które stanowiły prawdopodobnie pozostałość drewnianych, podłużnych ścian konstrukcji skrzyni, pierwotnie wypełnionej piaskiem. P. Rzeźnik przypuszcza, że ściana zewnętrzna, północna mogła zostać dodatkowo wzmocniona nieokreśloną konstrukcją, natomiast ściana wewnętrzna, południowa, została ustabilizowana pionowymi słupami. Owa konstrukcja skrzyniowa została podzielona wewnątrz dodatkową ścianą na dwie komory, biegnące równolegle do kierunku umocnień. Rozwiązanie konstrukcyjne wałów jest, jego zdaniem, analogiczne jak w przypadku wału drugiej fazy na grodzisku w Dużym Obiszowie. Przypuszcza się, że wał ten uległ częściowemu spaleniu, a na jego destruktach zbudowano kolejne drewniane umocnienia wzmocnione piaszczystym nasypem. Analiza stratygrafii nawarstwień kulturowych wskazuje, że pożar, wraz ze zniszczeniem wnętrza grodu, najmocniej strawił stropowe elementy pierwszej konstrukcji drewnianej. Reliktem pierwszej fazy funkcjonowania grodu miała być warstwa zawierająca liczne węgle drzewne, ale bez czytelnego układu, oraz zabytki archeologiczne, takie jak kości zwierzęce, fragmenty naczyń ceramicznych, w tym cały garnek i inne przedmioty wydzielone

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 158 31.03.2020 12:09:07

(Rzeźnik 2012, 13–15). Nie udało się określić rodzaju konstrukcji zastosowanej do wzniesienia młodszego wału. W obrębie piaszczystego nasypu odsłonięto delikatne ślady po zwęglonych elementach drewnianych, które nie tworzyły jednak regularnego i czytelnego układu (Rzeźnik 2012, 15–16).

Powtórna analiza dokumentacji pozwala na sformułowanie alternatywnej interpretacji stratygrafii z wykopu z 2012 roku nawiązującej do opisanej powyżej funkcjonalnej relacji pary grodów z Gostynia, gdzie mamy najprawdopodobniej do czynienia z miejscem kultu (przodków) – Kowalowa Góra (*Schmiedeberg*) oraz grodem obronnym (*Burgberg*), być może pełniącym funkcje rezydencjonalne. Analogiczną parą w świetle dotychczasowych odkryć może być *Esselberg* (miejsce kultu) wraz z *Grosser Burgberg* (gród obronny – rezydencja). *Esselberg* ze *Schmiedebergiem* łączy prawdopodobnie podobna etymologia nazwy miejsca związana z paleniem ogni. Germańskie *esse-* można wywodzić od ognia (althochdeutsch – *essa*, mittelhochdeutsch – *esse*), por. Schwenck 1834, 175. Nazywano tak otwarte palenisko kowalskie, ogień, niekiedy komin, wyrazem pokrewnym było *Asche* – popiół. W przypadku cmentarzysk pruskich spotykamy w źródłach nazwę *Esseweilt*[55]. Nazwa ta została emendowana przez V. Roricha na *Aesefeld*, co tłumaczył jako *Leichenfeld*. Zdaniem S. Szczepańskiego można tą nazwę dzisiaj tłumaczyć jako *Aschenfeld* – pole popiołów.

Co ciekawe, oba grodziska, Gostyń 2 i Obiszów 3 charakteryzują się tym, że tzw. majdan jest położony wyżej od wałów. W obu przypadkach istnienie typowych wałów obronnych pozostaje zresztą pod znakiem zapytania. Spojrzenie na mapę uświadamia nam, że mamy do czynienia z trójkami obwarowanych wzniesień (Dalków, Gostyń 2, Gostyń 1 oraz Obiszów 1, 2 i 3) pełniących nieznane nam bliżej, powiązane ze sobą funkcje. Oba miejsca, tak Gostyń 2, jak i Obiszów 3 cechują się bardzo dużym zasięgiem widoczności i trudną dostępnością.

Czy w trakcie badań grodu *Esselberg* (Wysoki Obiszów) natrafiono na realia, które wskazywałyby na fakt, że nie jest to zwykłe osiedle, lecz miejsce związane z obrzędami, w których szczególną rolę odgrywał ogień i spalone szczątki ludzkie? Czy jest to kolejna Kowalowa Góra, podobnie jak stanowisko 2 w Gostyniu i Kowalowa Góra w Zbęchach koło Krzywinia w Wielkopolsce (Hensel *et al.* 1995, 356 i n.)? Wydaje się to bardzo prawdopodobne bowiem jak czytamy w sprawozdaniu z badań wewnątrz domniemanego obiszowskiego wału wystąpiło „nagromadzenie silnie rozdrobnionych, przepalonych kości" (Rzeźnik 2012, 15)[56] oraz pozostałości spalonego drewna i naczyń poddanych wtórnemu przepaleniu. Z podobną sytuacją mamy do czynienia w Gostyniu 2, tam jednak odkryto ślady palenia nie tyle wewnątrz "wału" co w obrębie majdanu. Interpretacja tego układu stratygraficznego zastanego wewnątrz nasypu wału jako "nagromadzenia materiałów popożarowych usuniętych z wnętrza grodu" (Rzeźnik 2012, 15), wobec zachowania się wyraźnego skupiska spalonych szczątków ludzkich[57], tak jak i całego, przepalonego naczynia, jest mało prawdopodobna. Przepalony garnek ceramiczny, przęślik oraz haczyki do wędek (?) nie są przekonywującym dowodem na to, że miejsce to było na stałe zamieszkiwane (Rzeźnik 2012, 29) tym bardziej, że wnętrze "grodu" nie zostało zbadane. W kontekście obrzędowej interpretacji znalezisk (grób?, ustryna?) mieszczą się doskonale zarówno stratygrafia, jak znajdowane przedmioty[58].

Zaplecze osadnicze

Na wschód od grodziska podczas badań powierzchniowych odkryto w 1982 roku osadę przygrodową, oznaczoną w ewidencji konserwatorskiej jako stanowisko 9 (19/70-20). W 1984 i 1986 roku podjęto pierwsze badania sondażowe podczas których natrafiono na skarb monet i ozdób zdeponowany około 970 roku (Bartczak, Pokora, Suchodolski 1990; Suchodolski 1997). Dalsze badania wykopaliskowe prowadzone w latach 1997–1998 oraz 2001 roku doprowadziły do znacznego rozpoznania zaplecza osadniczego grodu. Z wypełnisk obiektów oraz z warstwy kulturowej pozyskano liczne zabytki (srebrna zausznica typu naddunajskiego z dzwonowatą zawieszką, przewleczka od rzemienia do ostrogi typu II1b w typie późnokarolińskim, ostroga z długim bodźcem i prostym kabłąkiem, ostroga haczykowata z zaczepami zagiętymi do wnętrza, ostroga z uszkowatymi zaczepami zagiętymi do środka i bodźcem typu „Menzlin", grzebień jednostronny trójwarstwowy grupy IB typu VII odmiany 5b, paciorki szklane), które wyznaczają horyzont funkcjonowania całego zespołu osadniczego w Obiszowie na okres od pierwszej ćwierci X do czwartej ćwierci X wieku (Pokora, Rzeźnik 1998; Baron, Rzeźnik 1999; Rzeźnik 1998; 1999; 2001; 2006, 180–190, ryc. 8).

Chronologia

Chronologia grodziska *Esselberg* w Obiszowie została ustalona dzięki analizie stratygrafii pionowej i poziomej odno-

[55] *Campo Lauchogede prutenice, Esseweilt thautunice wlgariter nominanto* (Szczepański 2017, 178).

56 „Pod względem liczbowym kości silnie przepalone (610 egz.) znacznie przeważają nad kośćmi bez śladów działania ognia (101 egz.)" (Rzeźnik 2012, 28).

[57] Aż 561 kości przepalonych odkryto w obrębie metra kwadratowego 3B (Rzeźnik 2012, 28). Były to szczątki ludzkie o czym świadczą kości czaszki. Identyfikacja gatunkowa tak mocno przepalonych szczątków bywa jednak trudna (Rzeźnik 2012, 28)

[58] Por. np. opisy kurhanów i miejsc palenia w pracy J. Kalagi (2006): polepa (112–114), liczba fragmentów kostnych (119), wtórnie przepalone naczynie, przęślik (146), krzemienie (146–7), zausznice, kabłączki (148–149, 160 i n.).

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 159 31.03.2020 12:09:07

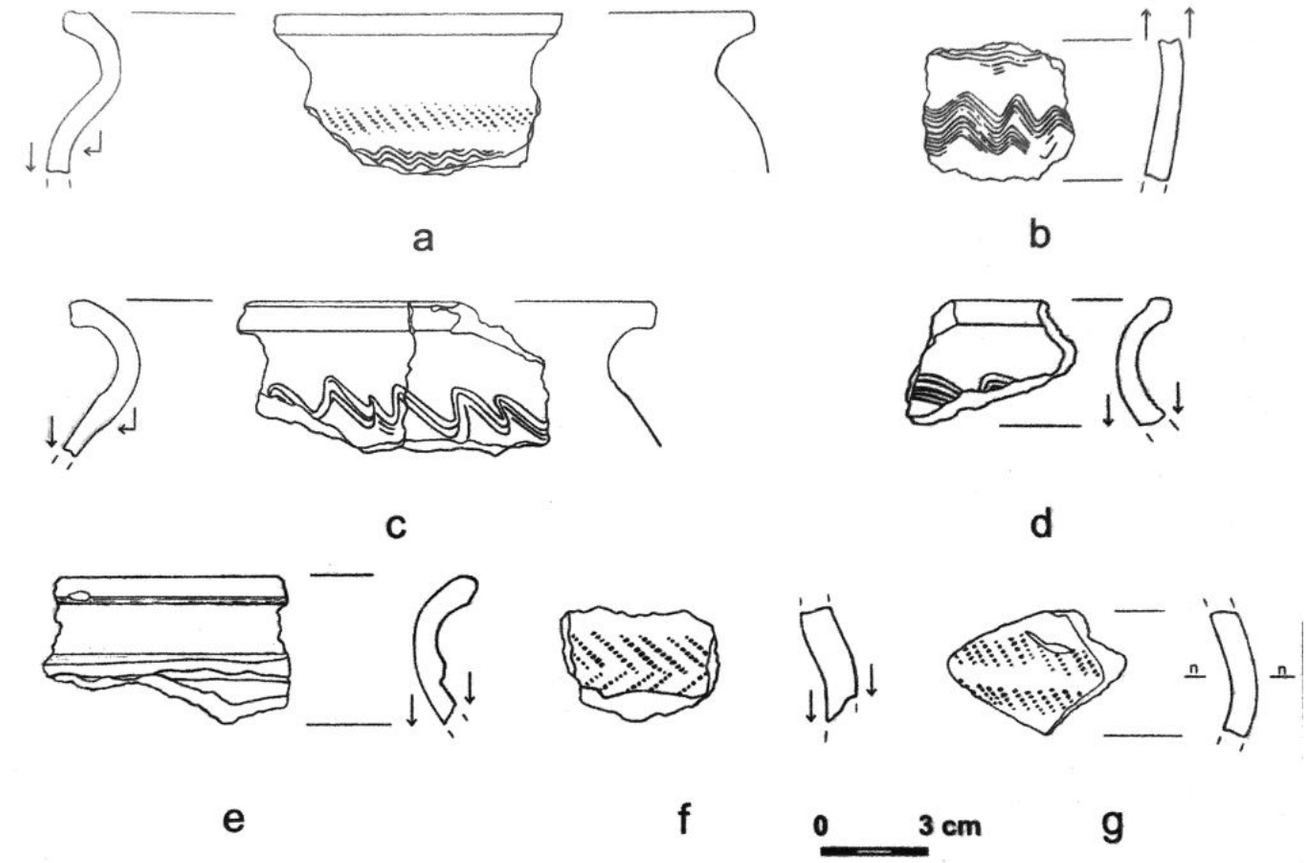

Ryc. 164. Obiszów, gm. Grębocice, stan 3. Wybór fragmentów naczyń ceramicznych z wykopu I/2012; za Rzeźnik 2012, ryc. 38

towanej w wykopie I/2012 i pozyskanych zabytków ceramicznych (ryc. 164). Nieliczny zespół naczyń pochodzi z warstwy związanej ze zniszczeniem grodu i spaleniem starszego wału. Dominują w nim naczynia górą obtaczane o esowatym profilu, osadzone na płaskich dnach, zdobione najczęściej pasmami grzebykowej linii falistej, niekiedy w połączeniu z ukośnymi krótkimi nakłuciami. Ornamentowanie form za pomocą krótkich, nieciągłych wątków jest dość powszechne w północnej części Śląska, zarejestrowane zostało m.in. na osadzie wspomnianej w Obiszowie (Pokora, Rzeźnik 1998, 330–331, ryc. 4b–d; Pankiewicz 2012, 217–218). Pojedyncze egzemplarze zdobione są plastyczną listwą w strefie przewężenia szyjki – nawiązują one ściśle do zespołów ceramiki grupy dalkowsko-obrzańskiej znanej z pobliskiego zespołu osadniczego (Pokora, Rzeźnik 1998, 330–331, ryc. 4a–b; Rzeźnik 2006, ryc. 4a–c, 5a–d; Rzeźnik 2012, 16–22; Siemianowska 2010). W zbiorze tym zwraca uwagę jedno w całości zachowane naczynie, górą obtaczane na kole garncarskim, nieornamentowane, które reprezentuje lokalny warsztat garncarski (ryc. 165). Według badacza stanowiska jeden fragment naczynia odkryty w stropowej warstwie wału swoją stylistyką nawiązuje do terenu północnych Czech (Rzeźnik 2012, 16–21). Miałaby na to wskazywać jego strefowa ornamentyka, która jednak występuje w podobnym czasie także na Słowiańszczyźnie połabskiej.

Do pozostałych zabytków, które mogą okazać się pomocne przy ustaleniu czasu funkcjonowania grodu, należy przede wszystkim ozdoba wykonana z cienkiego, okrągłego drucika miedzianego, brązowego lub srebrnego, zwiniętego w kształcie kolistego kabłączka. Autor badań początkowo doszukiwał się analogii do biżuterii typu naddunajskiego. Zwrócił uwagę na jej podobieństwo do srebrnej nausznicy z dzwonowatą zawieszką z pobliskiej osady podgrodowej w Obiszowie (stanowisko 9). Ostatecznie wyrób można uznać za lokalną ozdobę głowy kobiet, tzw. kabłączek typu I według K. Musianowicz, występujący powszechnie na obszarze północno-zachodniej Słowiańszczyzny. Pozostałe przedmioty odkryte podczas badań nie stanowią samodzielnych wyznaczników chronologicznych. Należą do nich: płytka żelazna (fragment okucia?), dwa haczyki wędkarskie z uszkiem i tordowanym trzonkiem, gwóźdź żelazny oraz przęślik gliniany. Są to przedmioty codziennego użytku, które dość często występują na różnych stanowiskach, datowanych szeroko na okres wczesnego średniowiecza (Rzeźnik 2012, 23–27).

Podsumowując, na podstawie wyników badań archeologicznych Wysoki Obiszów datuje się na czwartą ćwierć IX i początek X wieku (Rzeźnik 2012, 29). Dotychczasowe studia nad całym kompleksem osadniczym w Obiszowie pozwalają stwierdzić, że grodziska Wysoki

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 160 31.03.2020 12:09:07

Ryc. 165. Obiszów, gm. Grębocice, stan 3. Całe naczynie odkryte w wykopie I/2012; za Rzeźnik 2012, ryc. 37:a

oraz Duży Obiszów wraz z osadą przygrodową funkcjonowały równocześnie jako elementy składowe zespołu osadniczego osadzonego w strukturach plemiennych Śląska (Rzeźnik 2006, 180–181).

Archiwum

- Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej, APW WSPŚ, sygn. 691 (Kr. Glogau-Obisch), s. 65–67, 95
- Muzeum Miejskie we Wrocławiu, Oddział: Muzeum Archeologiczne we Wrocławiu: MA O.MMW: DzDN-AN, sygn. MA/A/112, s. 6; sygn. MA/A/278; sygn. MA/A/373
- Staatsbibliothek Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Kartenabteilung, N 729: *Urmesstischblätter*: sygn. 2557 von 1824

Zbiory

- Przed 1945 rokiem
  - 1871 rok – brak danych
- Po 1945 roku
  - Brak informacji o losach zabytków odkrytych na grodzisku w 1871 roku.
  - 2012 rok – Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego

Literatura

Źródła

Ebbo – *Ebbonis Vita Ottonis Episcopi Babenbergensis.* Monumenta Poloniae Historica II, red. A. Bielowski. Warszawa 1961 (pierwsze wyd. 1872).

Glog. Zins. – Ein Großglogauer Zinsregister aus der Zeit um 1315. *Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens*, Bd. 74, 1940, 126–148.

Inv. Gl. – *Die Inventare der nichtstaatlichen Archive Schlesiens. Kreis und Stadt Glogau*, Hrsg. Konrad Wutke, CDS XXVIII. Breslau 1915.

Inv. Gr. – *Die Inventare der nichtstaatlichen Archive Schlesiens. Die Kreise Grünberg und Freystadt*, Hrsg. Konrad Wutke, CDS XXIV. Breslau 1908.

Inv. Sag. – *Die Inventare der nichtstaatlichen Archive Schlesiens. Kreis Sagan*, Hrsg. E. Graber, Codex Diplomaticus Silesiae, Bd. 32. Breslau 1927.

Lehns. I – *Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter*, I, Hrsg. C. Grünhagen, H. Markgraf. Leipzig 1881.

LF – *Liber fundationis episcopatus Vratislaviensis*, Hrsg. H. Markgraf, J.W. Schulte, CDS XIV. Breslau 1889.

MPH VI – *Monumenta Poloniae Historica* VI. Kraków 1893.

Powieść – *Powieść minionych lat*, przeł. Franciszek Sielicki. Wrocław 1968.

RS – *Regesten zur schlesischen Geschichte*, Hrsg. Colmar Grünhagen, Konrad Wutke, Erich Randt, Codex Diplomaticus Silesiae VII, XVI, XVIII, XXII, XXIX, XXX, Breslau 1866–1930.

SUb I-VI – *Schlesisches Urkundenbuch*, Bd. I–VI, Hrsg. Heinrich Appelt, Winfried Irgang, Wien–Köln–Graz 1971–1998.

Thietmar – *Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon*, MGH SS rerum Germanicarum, NS, BD. IX, 1935

Kronika Thietmara, wyd. M. Z. Jedlicki. Poznań 1953.

Opracowania

Adamska D. 2015. *Opracowanie źródeł pisanych dla grodzisk wczesnośredniowiecznych z powiatów: głogowskiego, polkowickiego i nowosolskiego.* Wrocław, maszynopis w archiwum Ośrodka Badań nad Kulturą Późnego Antyku i Wczesnego Średniowiecza Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu.

Antoniewicz W., Wartołowska Z. 1964. *Mapa grodzisk w Polsce*. Wrocław.

Appelgren K., Broberg A. 1996. Gravar och ugnar vid Gavleån. Gästrikland. *UV Stockholm Rapport* 1996:130. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

Atlas Śląska Dolnego i Opolskiego, wydanie 2, red. W. Pawlak. Wrocław 2008

Baron J., Rzeźnik P. 1999. Wczesnośredniowieczny budynek z tzw. korytarzykiem wejściowym z osady w Obiszowie na Wzgórzach Dalkowskich. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne 41*, 269–280.

Bartczak A., Pokora H., Suchodolski S. 1990. Skarb z X w. z Obiszowa w woj. legnickim. *Wiadomości Numizmatyczne* 34 (1–2), 9–29.

Behla R. 1888. *Die vorgeschichtlichen Rundwälle im östlichen Deutschland*. Berlin.

Biefel R. 1877. Über die in den letzten Jahren gemachten schlesisch-heidnischen Funde. *Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift 3, Bericht 35*, 180–188.

Biermann F. 2015. Slavic Strongholds South of the Baltic at War. (W:) R. Atzbach, L. Meldgaard Sass Jensen. L. Plith Lauritsen (red.), *Castles at War. Castles of the North* 1. Bonn, 39–58.

Biermann F. 2017. Kult, Sklaverei, Mord und Totschlag – menschliche Knochen aus slawischen Siedlungsbefunden. (W:) F. Biermann, T. Kersting, A. Klammt (red.), *Religion und Gesellschaft im nördlichen westslawischen Raum*. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 82. Langenweissbach, 97–119.

Biermann F., Jungklaus B. 2013. „Totenfeuer" und andere Brandriten in spätslawischen Körpergräbern Nordostdeutschlands. (W:) I. Heske, H.-J. Nüsse, J, Schneeweiß (red.), *„Landschaft, Besiedlung und Siedlung". Archäologische Studien im nordeuropäischen Kontext*. Neumünster–Hamburg, 491–500.

Biermann F., Kieseler A., Nowakowski D. 2016. *Burg, Herrschaft und Siedlung im mittelalterlichen Niederschlesien. Die slawischen Ringwälle von Köben (Chobienia) und Kleinitz (Klenica) im Kontext der Frühgeschichte des mittleren Oderraums*. Bonn.

Blaschke J. 1913. *Geschichte der Stadt Glogau und des Glogauer Landes*. Głogów.

Brzostowicz M. 1998. Z badań nad ceramiką wczesnośredniowieczną z Bruszczewa, gm. Śmigiel, woj. Leszczyńskie. (W:) H. Kóčka-Krenz, W. Łosiński (red.), *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*. Poznań, 409–418.

Brzostowicz M. 2002. *Bruszczewski zespół osadniczy we wczesnym średniowieczu*, Poznań.

Buko A. 1990. *Ceramika wczesnopolska. Wprowadzenie do badań.* Wrocław.

Butent-Stefaniak B., Ilisch P., Malarczyk D., Nowakiewicz T. 2013. Frühmittelalterliche münzfunde aus Schlesien. (W:)

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 163 31.03.2020 12:09:07

M. Bogucki, P. Illisch, S. Suchodolski (red.), *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen Inventar IV*. Warszawa, 225–494.

Cnotliwy E. 2013. *Przedmioty z poroża i kości z Janowa Pomorskiego*. Studia nad Truso 2. Elbląg 2013.

Czapla K. 2006. Terytorium plemienne Dziadoszan w świetle archeologii. (W:) M. Dworaczyk, A.B. Kowalska, S. Moździoch, M. Rębkowski (red.), *Świat Słowian wczesnego średniowiecza*. Szczecin–Wrocław, 141–148.

Czapla K. 2014. *Dziadoszanie. Plemię zamieszkujące ziemię głogowską w X wieku*. Głogów.

Demidziuk K. 2000. *Archiwalia do archeologii dawnego obszaru Glogau*. Głogowskie Zeszyty Naukowe 4. Głogów.

Demidziuk K. 2014. Kartoteka grodzisk śląskich Maxa Hellmicha. (W:) K. Chrzan, K. Czapla, S. Moździoch (red.), *Funkcje grodów w państwach wczesnośredniowiecznej Europy Środkowej*. Wrocław–Głogów, 443–464.

Demidziuk K. 2015. *Wczesnośredniowieczne grodziska w granicach powiatu polkowickiego.* Wrocław, maszynopis w archiwum Ośrodka Badań nad Kulturą Późnego Antyku i Wczesnego Średniowiecza Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu.

Dulinicz M. 1994. Problem datowania grodzisk typu Tornow i grupy Tornow-Klenica. *Archeologia Polski* 39 (1–4), 31–47.

Dulinicz M. 2000, Miejsca, które rodzą władzę. Najstarsze grody słowiańskie na wschód od Wisły. (W:) S. Moździoch (red.), *Człowiek, sacrum, środowisko. Miejsca kultu we wczesnym średniowieczu*. Spotkania Bytomskie 4. Wrocław, 85–96.

Dulinicz M. 2001. *Kształtowanie się Słowiańszczyzny północno-zachodniej*. Warszawa.

von Fournier K. 2016. *„Ein Stück Erinnerung". Intentionelle Grabgefäßbeschädigung im mittleren und südlichen Ostseeraum zwischen dem 6. – 11. Jahrhundert*. Berlin 2016.

Gazociąg… 1998. *Gazociąg pełen skarbów archeologicznych*. Poznań

Geschwendt F. 1936. Sattelbeschläge Wikingerzeit aus Schlesien. *Altschlesien* 6 (2), 317–319.

Goldhahn, J., Oestigaard, T. 2008. Smith and death – cremations in furnaces in Bronze and Iron Age Scandinavia. (W:) K. Childis, J. Lund, C. Prescott (red.), *Facets of Archaeology. Essays in Honour of Lotte Hedeager on her 60th Birthday*. Oslo Archaeological Series 10. Oslo, 215–242.

Гончаров В. К. 1950. *Райковецьке городище,* Киев.

Gorczyca K., Schellner K. 2012. *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Bilczewie, pow. Konin. Archeologiczne badania ratownicze na terenie odkrywki „Drzewce" KWB Konin*. Konin.

Gringmuth-Dallmer E. 2017. Die Überführung der DDR-Archäologie in das bundesdeutsche Wissenschaftssystem – Erfolgsstory oder Desaster? *Archäologische Informationen* 40, 17–26.

Halačka I. 1987–1988. *Mince zemí koruny České 1526–1856*. Praha.

Hanuliak M. 1997. K problematike skeletov l'udských jedincov zo sídliskových objektov. *Slovenská Archeológia* 45 (1), 157–182.

Hendel Z. 1985. Grodzisko wczesnośredniowieczne na Ostrowie Tumskim w Głogowie. Sprawozdanie z badań w 1982 r. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 25, 58–64.

Henning J., Heußner K.-U. 1992. Zur Burgengeschichte im 10. Jahrhundert – Neue archäologische und dendrochronologische Daten zu Anlagen vom Typ Tornow. *Ausgrabungen und Funde* 37 (6), 314–324.

Hensel W. 1953. *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*. Poznań.

Hensel W., Kurnatowska Z., Łosińska A. 1995. *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej* 4. Poznań.

Hellmich M. 1930. Schlesischen Wehranlagen. *Altschlesien* 3, 37–47.

Herrmann J. 1966. *Tornow und Vorberg. Ein Beitrag zur Frühgeschichte der Lausitz*. Berlin.

Hilczerówna Z. 1967. *Dorzecze górnej i środkowej Obry od VI do początków XI wieku*. Wrocław.

Hilczerówna Z., Urbańska-Łosińska A. 1970. Rozwój terenów osadniczych u schyłku starożytności i we wczesnym średniowieczu w południowej części województwa zielonogórskiego. (W:) Z. Kaczmarczyk, A. Wędzki (red.), *Studia nad początkami i rozplanowaniem miast nad środkową Odrą i dolną Wartą* 2. Zielona Góra, 49–114.

Hołubowicz W. 1965. *Garncarstwo wczesnośredniowieczne Słowian*. Acta Universitatis Wratislaviensis, Studia Archeologiczne 1. Wrocław.

Jaworski K. 1997. Znaleziska wielkomorawskie w Gilowie, Niemczy i Starym Książu. (W:) K. Wachowski (red.), *Śląsk i Czechy a kultura wielkomorawska*. Wrocław, 113–125.

Kaczkowski M. 1969. Sprawozdanie z archeologicznych prac wykopaliskowych prowadzonych w 1966 roku pod kierownictwem Powiatowego Konserwatora Zabytków w Głogowie. *Zielonogórskie Zeszyty Muzealne* 1, 202–203.

Kaczkowski M. 1971. Charakterystyka osadnictwa wczesnośredniowiecznego w rejonie Głogowa od połowy V do połowy XI wieku w świetle źródeł archeologicznych. *Zielonogórskie Zeszyty Muzealne 2*, 5–37.

Kaczkowski M. 1972. Sprawozdanie powiatowego Konserwatora Zabytków w Głogowie. *Zielonogórskie Zeszyty Muzealne* 3, 437–468.

Kaczkowski 1984. Głogów wczesnośredniowieczny w świetle wykopalisk. (W:) L. Leciejewicz (red.), *Obronność polskiej granicy zachodniej w dobie pierwszych Piastów*. Wrocław, 59–68.

Kajkowski K. 2018. Zagadnienie tzw. grodów kultowych na wczesnośredniowiecznym Pomorzu. *Slavia Antiqua* 59, 131–151.

Kalaga J. 2006. *Ciałopalny obrządek pogrzebowy w międzyrzeczu Liwca, Bugu i Krzny we wczesnym średniowieczu*. Warszawa.

Kara M. 2009. *Najstarsze państwo Piastów – rezultat przełomu czy kontynuacji? Studium archeologiczne.* Poznań.

Kieseler A. 2016. „Hoffentlich sind uns die Geister der Burgbesatzung günstig gestimmt" – zur Funktion des Gustauer „Schmiedebergs" auf Grundlage der Ausgrabungsergebnisse Kurt Langenheims von 1938. (W:) F. Biermann, T. Kersting, A. Klammt (red.), *Die frühen Slawen – von der Expansion zu gentes und nations. Teilband 1: Beiträge zum Schwerpunktthema. Beiträge der Sektion zur slawischen Frühgeschichte des 8. Deutschen Archäologiekongresses in Berlin, 06.–10. Oktober 2014.* Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 81/1. Langenweissbach, 259–298.

Kolbuszewski J. 2015. Od Filipa V. Macedońskiego do Horacego de Saussure'a, od Horacego do Albrechta Hallera. O dziejach poznawania i zdobywania gór. *Góry – Literatura – Kultura* 9, 11–50.

Kołodziejski A. 1969. Sprawozdanie z działalności z zakresu ochrony zabytków archeologicznych w województwie zielonogórskim w latach 1960–1966. *Zielonogórskie Zeszyty Muzealne* 1, 171–190.

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 164 31.03.2020 12:09:07

Kołodziejski A. 1969a. Sprawozdanie z działalności działu archeologicznego Muzeum Okręgowego za lata 1965–1967. *Silesia Antiqua 11*, 290–307.

Kołodziejski A. 1970. Sprawozdanie z działalności wojewódzkiego konserwatora do spraw archeologicznych na woj. zielonogórskie za 1968 rok. *Silesia Antiqua 12*, 269–273.

Kołodziejski A. 1972. Sprawozdanie z działalności w zakresie ochrony zabytków archeologicznych w roku 1969. *Zielonogórskie Zeszyty Muzealne 3,* 469–486.

Kondracki J. 1994. *Geografia Polski. Mezoregiony fizyczno-geograficzne*. Warszawa.

Kotowicz P.N. 2014. *Topory wczesnośredniowieczne z ziem polskich. Katalog źródeł*. Rzeszów.

Kouřil, P. 2010: Kirche Nr. 7 in Mikulčice. (W:) L. Poláček, J. Maříková-Kubková (red.), *Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle*. Internationale Tagungen in Mikulčice 8. Brno, 57–69.

Krap, T., Ruijter J.M., Nota K., Karel J., Burgers A.L., Aalders M.C.G., Oostra R.-J., Duijst W. 2019. Colourimetric analysis of thermally altered human bone samples. *Scientific Reports volume* 9, 8923. https://doi.org/10.1038/s41598-019-45420-8

Kurtz H. 1936. *Slawische Bodenfunde in Schlesien*. Wrocław.

Langenheim K. 1936. Die Bedeutung der Wikinger für Schlesiens Frühgeschichte. *Altschlesien* 6, 273–316.

Langenheim K. 1937. Ein wichtiger frühslawischer Siedlungsfund vom „Schmiedeberg" bei Gustau Kr. Glogau. *Altschlesien* 7 (1), 76–93.

Langenheim K. 1938. Vorgeschichtliches aus dem Dalkauer Bergen. *Altschlesische Blätter* 13 (3), 89–94.

Langenheim K. 1939. Der frühslawischer Burgwall von Gustau, Kr. Glogau. *Altschlesien* 8, 104–127.

Ляпушкин И. И., 1958. Городище Новотроицкое. О культуре славян в период сложения Киевского государства, Материалы и исследования по археологии СССР (МИА). № 74.

Lodowski J. 1980. *Dolny Śląsk na początku średniowiecza (VI–X w.). Podstawy osadnicze i gospodarcze*. Wrocław.

Lodowski J. 1990. Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem Śląska (VI–X w.). (W:) Z. Kurnatowska (red.), *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce*. Poznań–Wrocław–Warszawa, 173–185

Łosiński W., Rogosz R. 1983. *Zasady klasyfikacji i schemat taksonomiczny ceramiki.* (W:) E. Cnotliwy, L. Leciejewicz, W. Łosiński (red.), *Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wzgórze Zamkowe*. Wrocław, 202–226.

Łosiński W. 1993. Groby typu Alt-Käbelich w świetle badań przeprowadzonych na cmentarzysku wczesnośredniowiecznym w Świelubiu pod Kołobrzegiem. *Przegląd Archeologiczny* 41, 17–34.

Łuczak A. 2016. *Sprawozdanie z realizacji zadania nr 2 projektu badawczego Nr 11H 13 0213 82 pt.: „Atlas grodzisk wczesnośredniowiecznych z obszaru polski". Analizy przestrzenne dla 20 grodzisk wczesnośredniowiecznych w powiatach głogowskim, polkowickim i nowosolskim*. Wrocław, maszynopis w archiwum Ośrodka Badań nad Kulturą Późnego Antyku i Wczesnego Średniowiecza Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu.

Łuczak A., Rodak S. 2019. Grodziska wczesnośredniowieczne w mikroregionie Wzgórz Dalkowskich w świetle analiz przestrzennych GIS. (W:) C. Chrzan, S. Moździoch, S. Rodak (red.), *Współczesne metody badań wczesnośredniowiecznych grodów Europy Środkowo-Wschodniej*. Wrocław, 169–194.

Mertins O. 1906. *Wegweiser durch die Urgeschichte Schlesiens und der Nachbargebiete.* Breslau.

Moszyński K. 1928. *Polesie wschodnie*. Warszawa.

Moździoch S. 1998. Archäologische Forschungen zu frühmittelalterlichen Burgen in Schlesien. (W:) J. Henning, A.T. Ruttkay (red.), *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa*. Bonn, 276–291.

Moździoch S. 1999. Miejsca centralne Polski wczesnopiastowskiej – organizacja przestrzeni we wczesnym średniowieczu jako źródło poznania systemu społeczno-gospodarczego. (W:) S. Moździoch (red.), *Centrum i zaplecze we wczesnośredniowiecznej Europie Środkowej*. Spotkania Bytomskie 3. Wrocław, 21–51.

Moździoch S. 2000. Archeologiczne ślady kultu pogańskiego na Śląsku wczesnośredniowiecznym. (W:) S. Moździoch (red.), *Człowiek, sacrum, środowisko. Miejsca kultu we wczesnym średniowieczu,* Wrocław, 155–193.

Moździoch S. 2016. *From a Tribe to a State.* (W:) P. Urbańczyk (red.), *The Past Societies. Polish lands from the first evidence of human presence to the Early Middle Ages*. M. Trzeciecki (red.) *Volume 5: 500–100 AD*. Warszawa 2016, 123–168.

Moździoch S., Rodak S. 2019. *Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Grodziszczu stan. 22, gm. Grębocice, pow. Polkowice w latach 2015–2016 (AZP 22/31/70-21)*. Wrocław, maszynopis w archiwum Ośrodka Badań nad Kulturą Późnego Antyku i Wczesnego Średniowiecza Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu.

Musianowicz K. 1955. Przyczynki do osadnictwa mazowieckiego na Podlasiu w XII–XIII wieku. *Światowit* 21, 247–275.

Müller C. 1985. Anthropologische Untersuchung einiger Skelettreste aus dem Gräberfeld von Alt-Käbelich, Kreis Strasburg. *Bodendenkmalpflege in Mecklenburg*, Jahrbuch 1984, 347–352.

Nowakowski D. 2015. Alternatywna próba interpretacji funkcji zespołu osadniczego z Gostynia pod Głogowem w świetle danych archeologicznych i toponomastycznych. (W:) B. Gediga, A. Grossman, W. Piotrowski (red.), *Miejsca pamięci: pradzieje, średniowiecze, współczesność.* Biskupińskie Prace Archeologiczne 10, 499–525.

Nowakowski D. 2016. Überlegungen zum frühmittelalterlichen Siedlungskomplex Gustau (Gostyń) in Niederschlesien aufgrund archäologischer und toponomastischer Quellen. (W:) F. Biermann, T. Kersting, A. Klammt (red.), *Die frühen Slawen – von der Expansion zu gentes und nations. Teilband 1: Beiträge zum Schwerpunktthema. Beiträge der Sektion zur slawischen Frühgeschichte des 8. Deutschen Archäologiekongresses in Berlin, 06.–10. Oktober 2014.* Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 81/1. Langenweissbach, 241–257.

Pankiewicz A. 2012. *Relacje kulturowe południowego Śląska i północnych Czech i Moraw w IX–X w. w świetle źródeł ceramicznych.* Wrocław.

Paternoga M., Rzeźnik P. 2004. Ogólna charakterystyka i chronologia naczyń ceramicznych. (W:) K. Bykowski, M. i P. Konczewscy, Cz. Lasota, M. Paternoga, J. Piekalski, P. Rzeźnik, Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przy ul. Kapitulnej 4 na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 46, 142–147.

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 165 31.03.2020 12:09:08

Paternoga M., Rzeźnik P. 2005. Budownictwo obronne plemienia Dziadoszan w świetle badań grodziska w Obiszowie. (W:) *XIV Śląskie spotkania archeologiczne, 19–21.05.2005 Polanica-Zdrój, streszczenia komunikatów i referatów*. Wrocław 2005, 52–54.

Paternoga M., Rzeźnik P., Siemianowska S. 2017. Naczynia Solniki-Lipowiec. Lokalna grupa ceramiki całkowicie obtaczanej w północnej części Śląska. (W:) Siemianowska S., Rzeźnik P., Chrzan K. (red.), *Ceramika i szkło w archeologii i konserwacji*. Wrocław, 83–105.

Pazda S. 1983. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko kurhanowe w Izbicku, woj. opolskie. *Studia Archeologiczne* 13, 95–157.

Pätzold J. 1939. Eine bemerkenswerte Vorratsgrube in der Burgwallanlage auf dem Schmiedeberg bei Gustau, Kr. Glogau. *Altschlesische Blätter* 14 (2), 61–65.

Petersen E. 1939. *Der ostelbische Raum als germanisches Kraftfeld im Lichte der Bodenfunde des 6.–8. Jahrhunderts*. Leipzig.

Pokora H., Rzeźnik P. 1998. Wznowienie badań wykopaliskowych na wczesnośredniowiecznej osadzie w Obiszowie, gm. Grębocice. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne 40*, 321–333.

Prus. O. 2007. Katalog publikowanych stanowisk archeologicznych Dolnego Śląska. (W:) J. Lodowski (red.), *Katalog publikowanych stanowisk archeologicznych z terenu byłego województwa legnickiego do 1982 roku*, cz. 2. Jelenia Góra.

Raschke G. 1937. Das Alter der frühgeschichtlichen Wehranlagen von Oberschlesien. *Altschlesische Blätter* 12 (5/6), 134–138.

Rodak S. 2017. *Podstawy datowania grodów z końca X – początku XIII wieku na Dolnym Śląsku.* In pago Silensi, Wrocławskie Studia Wczesnośredniowieczne 4. Wrocław.

Rodak S., Wroniecki P. 2019. *Badania nieinwazyjne grodzisk wczesnośredniowiecznych północno-zachodniej części Dolnego Śląska*. (W:) C. Chrzan, S. Moździoch, S. Rodak (red.), *Współczesne metody badań wczesnośredniowiecznych grodów Europy Środkowo-Wschodniej*. Wrocław, 117–131.

Rosik S. 2000. *Interpretacja chrześcijańska religii pogańskich Słowian w świetle kronik niemieckich XI–XII wieku (Thietmar, Adam z Bremy, Helmold)*. Wrocław.

Русанова И. П., Тимощук Б. А. 1986. Збручское святилище (предварительное сообщение). *Советская Археология* 4, 90–99.

Rzeźnik P. 1995. *Ceramika naczyniowa z Ostrowa Tumskiego we Wrocławiu w X–XI wieku.* Poznań.

Rzeźnik P. 1996. Wznowienie badań archeologicznych na grodzisku w Gostyniu gm. Gaworzyce („Schmiedeberg" bei Gustau Kr. Glogau). Wrocław, maszynopis w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków we Wrocławiu, Delegatura w Legnicy.

Rzeźnik P. 1996a. Wyniki badań wykopaliskowych na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Gostyniu gm. Gaworzyce w 1996 roku. Wrocław, maszynopis w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków we Wrocławiu, Delegatura w Legnicy.

Rzeźnik P. 1997. Wznowienie badań wykopaliskowych na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Gostyniu, gm. Gaworzyce. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne 39*, 263–286.

Rzeźnik P. 1998. Paciorki szklane z wczesnośredniowiecznego grodziska w Gostyniu na Dolnym Śląsku. (W:) H. Kóčka-Krenz, W. Łosiński (red.), *Kraje Słowiańskie w wiekach średnich, Profanum i sacrum*. Poznań, 380–391.

Rzeźnik P. 1998a. *Wznowienie badań wykopaliskowych na wczesnośredniowiecznej osadzie w Obiszowie, gm. Grębocice*. Wrocław, maszynopis w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków we Wrocławiu, Delegatura w Legnicy.

Rzeźnik P. 1999. *Wyniki badań wykopaliskowych na wczesnośredniowiecznej osadzie przygrodowej w Obiszowie, gm. Grębocice w 1999 roku*. Wrocław, maszynopis w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków we Wrocławiu, Delegatura w Legnicy.

Rzeźnik P. 2000. Materiały z wczesnośredniowiecznej osady bieńkowskiej na przykościelnej skarpie w Grodowcu, gm. Grębocice. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 42, 385–397.

Rzeźnik P. 2001. Relikty wczesnośredniowiecznych pracowni hutniczych na osadzie przygrodowej w Bieńkowie, pow. Polkowice. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 43, 291–304.

Rzeźnik P. 2001a. *Wyniki badań wykopaliskowych na wczesnośredniowiecznej osadzie przygrodowej w Obiszowie, gm. Grębocice w 2001 roku*. Wrocław, maszynopis w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków we Wrocławiu, Delegatura w Legnicy.

Rzeźnik P. 2002. *Wyniki badań wykopaliskowych wału obronnego na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Obiszowie gm. Grębocice przeprowadzonych w 2002 roku*. Wrocław, maszynopis w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków we Wrocławiu, Delegatura w Legnicy.

Rzeźnik P. 2006. Problem tezauryzacji mis żelaznych typu śląskiego w świetle studiów źródłoznawczych tzw. skarbów jednorodnych. *Fontes Archeologici Posnanienses* 42, 175–225.

Rzeźnik P. 2012. *Wyniki pierwszych badań wykopaliskowych na grodzisku Wysoki Obiszów (stanowisko archiwalne 3) w 2012 roku*. Wrocław, maszynopis w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków we Wrocławiu, Delegatura w Legnicy.

Sadowski K. 2016. *Budowa geologiczna stanowiska archeologicznego w Bieńkowie na podstawie profili wiertniczych*. Wrocław, maszynopis w archiwum Ośrodka Badań nad Kulturą Późnego Antyku i Wczesnego Średniowiecza Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu.

Sadowski K. 2016a. *Budowa geologiczna stanowiska archeologicznego w Dalkowie na podstawie profili wiertniczych (gm. Gaworzyce, pow. polkowicki)*. Wrocław, maszynopis w archiwum Ośrodka Badań nad Kulturą Późnego Antyku i Wczesnego Średniowiecza Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu.

Sadowski K. 2016b. *Budowa geologiczna stanowiska archeologicznego nr 1 w Gostyniu na podstawie profili wiertniczych (gm. Gaworzyce, pow. polkowicki)*. Wrocław, maszynopis w archiwum Ośrodka Badań nad Kulturą Późnego Antyku i Wczesnego Średniowiecza Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu.

Sadowski K. 2016c. *Budowa geologiczna stanowiska archeologicznego nr 2 w Gostyniu na podstawie profili wiertniczych (gm. Gaworzyce, pow. polkowicki)*. Wrocław, maszynopis w archiwum Ośrodka Badań nad Kulturą Późnego Antyku i Wczesnego Średniowiecza Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu.

Sadowski K. 2016d. *Budowa geologiczna stanowiska archeologicznego Grodziszcze (Krzydłowice) na podstawie profili wiertniczych*. Wrocław, maszynopis w archiwum Ośrodka Badań nad Kulturą Późnego Antyku i Wczesnego Średnio-

WGwP - tom 5 - Powiat polkowicki - blok książki - dp - 2020-03-31.indd 166 31.03.2020 12:09:08

wiecza Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu.

Schmidt V. 1985. Untersuchungen auf dem slawischen birituellen Gräberfeld von Alt-Käbelich, Kreis Strasburg. *Bodendenkmalpflege in Mecklenburg*, Jahrbuch 1984, 337–346.

Schmidt V. 1992. *Lieps. Die slawischen Gräberfelder und Kultbauten am Südende des Tollensees*. Lübstorf.

Schmidt V. 1994. Ein slawisches birituelles Gräberfeld von Alt-Käbelich, Lkr. Mecklenburg-Strelitz. *Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern*, Jahrbuch 1993, 83–113.

Schuster O. 1869. *Die alten Heidenschanzen Deutschlands*. Dresden.

Schwenck K. 1834. *Wörterbuch der deutschen Sprache in Beziehung auf Abstammung und Begriffsbildung*. Frankfurt am Main.

Seger H. 1896. Schlesiche Fundchronik. *Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift* 7 (1), 209–248.

Seger H. 1928. Die Schlesischen Silberfunde der spät-slawischen Zeit. *Altschlesien* 2, 129–161.

Szczepański S. 2017. O „górkach, murowanych w glinie, zwanych kapernami, gdzie jeszcze znajdujemy popioły i kości w garnkach i co zmarłym dawali". Cmentarzyska w krajobrazie średniowiecznych i nowożytnych Prus. (W:) M. Dzik, G. Śnieżko (red.), Fines testis temporum. *Studia ofiarowane Profesor Elżbiecie Kowalczyk-Heyman w pięćdziesięciolecie pracy naukowej. Rzeszów*, 175–188.

Седов В.В. 1954. Новые данные о языческом святиилище Перуна. *Краткие сообщения Института Истории Материальной Культуры* 53, 105–108.

Седов В.В. 1982. *Восточные славяне в VI–XIII вв.* Археология СССР. Москва.

Седов В.В. 1988. Яэыческие святилища смоленских крывичей. *Краткие сообщения Института Истории Материальной Культуры* 87, 57–64.

Siemianowska S. 2010. Typ Bruszczewo i dalkowsko-obrzańska grupa form naczyń wczesnośredniowiecznych. Uwagi w kwestii zasięgu występowania, chronologii i genezy. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 52, 203–222.

Słownik I–XIV – Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska, t. I, red. S. Rospond, t. II–IV, red. S. Rospond i H. Borek, t. V–XIV, red. S. Sochacka, Wrocław–Opole 1970–2009.

Söhnel H. 1896. Die Bürgwalle Schlesiens nach dem gegenwärtigen Stande der Forschung. *Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift* 6, 89–106.

Stenzel G.A. 1845. *Urkunden zur Geschichte des Bisthums Breslau.* Breslau.

Suchodolski S. 1997. Zasoby pieniężne „szarego człowieka» w Polsce wczesnośredniowiecznej. (W:) R. Michałowski (red.), Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym. Warszawa, 151–158.

Szczepański S. 2017. O „górkach malowanych w glinie, zwanych kapernami, gdzie jeszcze znajdujemy popioły i kości w garnkach i co zmarłym dawali". Cmentarzyska w krajobrazie średniowiecznych i nowożytnych Prus (W:) M. Dzik, G. Snieżko, M. Starski (red:) Fines testis temporum, Rzeszów, 175–188.

Тимощук Б. А. 1990. *Восточноспавянская община VI–X вв. н. э.* Москва.

Uhtenwoldt H. 1938. *Die Burgverfassung in der Vorgeschichte und Geschichte Schlesiens*. Breslau.

Virchow R. 1871. Über alte Ansiedlungen auf einer früheren Oder-Insel bei Glogau. *Zeitschrift für Ethnologie 3, Verhandl.,* 112–115.

Virchow R. 1874. Über die Dreigräben in Niederschlesien. *Zeitschrift für Ethnologie 6, Verhandl.,* 15–25.

Wachowski K. 1997. *Śląsk w dobie przedpiastowskiej. Studium Archeologiczne*. Wrocław.

Wetzel G. 1996. Ein slawischer Bestattungsplatz bei Tornow-Lichtenau, heute Kittlitz, Landkreis Dahme-Spreewald. (W:) Z. Kurnatowska (red.), *Słowiańszczyzna w Europie Średniowiecznej* 1. Wrocław, 237–241.

Węgrzynowicz T. 1982. *Szczątki zwierzęce jako wyraz wierzeń w czasach ciałopalenia zwłok*. Warszawa.

Wickholm A. 2005. The cremation cemeteries under flat ground – a representative of what? (W:) Karl, R. & Leskovar, J. (eds.). *Interpretierte Eisenzeiten.* Linz: Oberösterreichischen Landesmuseum, Studien zur Kulturgeschichte von Oberösterreich.,

Williams H. 2006. *Death and Memory in Early Medieval Britain*. Cambridge.

Wroniecki P. 2015. *Gostyń, st. 2 – prospekcja archeologiczne przeprowadzona w 2015 r. Wizualizacje wyników badań geofizycznych na stanowisku nr 2 w Gostyniu w 2015 r.* Wrocław, maszynopis w archiwum Ośrodka Badań nad Kulturą Późnego Antyku i Wczesnego Średniowiecza Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu.

Wroniecki P. 2015a. *Nieinwazyjna prospekcja na obszarze grodziska w Grodziszczu (gm. Grębocice)*. Wrocław, maszynopis w archiwum Ośrodka Badań nad Kulturą Późnego Antyku i Wczesnego Średniowiecza Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu.

Zimmermann J. 1874. Berichte über die im Auftrage des Vereins für das Museum Schlesischer Alterthümer ausgeführten Untersuchungen einiger Ringwälle, Schanzen und Burgberge in Mittel- und Niederschlesien. *Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift 2*, 206–215.

Zoll-Adamikowa H. 1979. *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski*. Wrocław.